

BÖLCSELET

V. KÖTET
LÉLEKTAN

IRTA:
HUSZÁR GYÖZÖ

SZERZŐ KIADÁSA, 1939.

KORDA R. T. BIZOMÁNYA, BUDAPEST, VIII., MIKSZÁTH KÁLMÁN-TÉR 4.

BÖLCSELET

V. KÖTET
LÉLEKTAN

IRTA:
HUSZÁR GYÖZÖ

SZERZŐ KIADÁSA, 1939.

KORDA R. T. BIZOMÁNYA, BUDAPEST, VIII., MIKSZÁTH KÁLMÁN-TÉR 4.

NIHIL OBSTAT. DR. PAULUS BURKUS CENSOR DEPUTATUS. 269—1939.
IMPRIMATUR. WESPRIMII, DIE 19. JANUarii 1939. DR. GEORGIUS
SIMON M. P. PROVICARIUS.

Előszó.

A természetbölcseletet két részre osztjuk: az élettelen dolgok metafizikájára és az élő lények metafizikájára. Az élettelen dolgok metafizikájáról már volt szó az előbbi könyvben.

Az élő lények között nemcsak fokozati különbségeket találunk, hanem lényeges különbségeket is, úgyhogy az egyes területű élő lények más és más nembe tartoznak. Így az élő lényeket három egymástól lényegesen különböző nemre osztjuk: a növényvilágra, az állatvilágra és az emberre. A növény és az állat metafizikájáról már volt szó az előző könyvben; itt csak az ember metafizikájáról lesz szó.

Mi a természet és a világ fogalmát a szűkebb értelemben vettük az előző könyvben s e szűkebb értelmet megtartjuk most is. E szerint a természet a látható és érzékeink által legalább is valamiképen felfogható lények összessége. Mivel pedig az ember is érzéki lény, bár az érzéki életnél lényegesen magasabb élete is van, azért az ember is a természet körébe tartozik. A természet körébe tartozó összes lényekkel a természetbölcselet foglalkozik. Hát akkor mi az oka annak, hogy az emberrel nem az előző könyvben foglalkoztunk, amely a természetbölcseletet tárgyalta, hanem egy külön könyvben foglalkozunk és nem természetbölcselet cím alatt, hanem lélektan cím alatt.

Az ember is a természet körébe tartozik s ezért a lélektan is része a természetbölcseletnek s a növényi élet és az állati élet metafizikájának hasonmására az ember metafizikájának is nevezhetnők, hiszen a szó szoros értelmében nem is más. És mégis külön beszélünk az emberről lélektan címen. Mi ennek az oka?

Ennek az az oka, hogy az ember annyira kimagaslik a természet lényei közül, hogy tulajdonképpen nincs a természet lényei között, hanem fölöttük van, uralkodik rajtuk. Az embernek az a hivatása, hogy a természetet hatalmába kerítse, uralkodjék rajta és hogy a természet néma hódolatát az ember közvetítésével mutassa be Urának és Istenének. Az embernek a természetben elfoglalt ez a kimagasló méltósága nagyon megokolja, hogy vele külön foglalkozzunk. A világ többi lényével nem ülünk egy asztalhoz, még könyvben sem; mi magasabbra születtünk. Továbbá a természet összes lényei közül csak az ember foglalkozik önmagával, csak az ember emelkedik öntudatra, csak az ember foglalko-

zik tudományokkal és végül csak az ember képes Istenhez emelkedni, Őt alázatos szívvel teremtetőjének és boldogságának elismerni s végtelen szeretetét szeretettel viszonzni. Így az ember messze-messze maga mögött hagyja a természet minden lényét; közöttte és a többi lény között nemcsak lényeges különbség van, hanem világok választják el őt a többi lénytől. Ezért nagyon természetes, hogy róla külön könyvben szólunk. — Lélektan címen pedig azért tárgyaljuk e részt, mert az ember minden életműködésének okfeje a lélek: a meglelkesített test végzi a tenyésző életműködéseket, a meglelkesített test végzi az érzéki életműködéseket, végül ugyanaz a lélek gondolkodik és akar.

Kitűzött célunknak megfelelően e könyvben is csak annyit adunk, amennyit az életbe most kikerülő papnak, tanárnak és tanítónak a lélektanból tudnia kell, hogy ezen az alapon tudását tovább tökéletesíthesse. És mert e könyv csak ennyit nyújt a lélektanból, azért a többi művelt társadalmi osztály is haszonnal forgathatja, hiszen ezzel mindenki magamagával foglalkozik, magamagát ismeri meg.

SZERZŐ.

Mi a lélektan?

Ha körülnézünk a nagy világegyetemben, sok bámulatos és csodálatos dologgal találkozunk, amelyek az Isten felé fordítják tekintetünket; azonban még több csodálatos és lenyűgöző, sőt az Isten előtt térdre kényszerítő dolgot veszünk észre, ha magunkba tekintünk és személyiségünket vizsgáljuk érzéseiben, észrevevéseiben, gondolataiban, vágyaiban, akarásában. A lélektan ezt vizsgálja.

Hogy mi a lélektan tárgya, azt már a neve is elárulja, mert minden tudomány tárgya után kapja elnevezését. E szerint *a lélektan az emberi lélekről szóló tudomány*. A lélektan foglalkozik a lelki működésekkel, törvényszerűségeikkel, egymáshoz való kölcsönös viszonyaikkal; vizsgálja a lélek természetét, lehozza ebből következtetéseit s a léleknek a testhez való viszonyát is fejtegeti. Itt ne tévesszen meg bennünket az, hogy oly lélektanokkal is találkozunk, amelyek a lelket tagadják. Ez ugyancsak fából vaskarika. Az ilyen lélektanok mind komolytalan dolgok, mert lélektan lélek nélkül lehetetlen, amint lehetetlen bölcsélet bölcsesség nélkül, számtan számok nélkül, természettudomány testek és anyagi erők nélkül. Éppen így ne tévesszen meg bennünket az sem, ha hallunk materialista, monista, atomisztikus stb. lélektanokról. Mindez nem egyéb, mint a tudománnyal való visszaélés, hogy az avatatlanokat félrevezethessék.

A lélektant különbözőképpen határozzák meg.

a) *Aristoteles* szerint a lélektan tárgya az élő lények és ezek az életnélküliektől lényegesen különböznek. Az élő lények szerves állományok, röviden: szervezetek. A szervezet a természetből adott egységes egész, amely különböző részekből áll. Minden egyes résznek megvan a maga tevékenysége; mindazáltal valamennyi rész egy célra tör, t. i. az egész kifejlesztésére, fenntartására, valamint a faj fenntartására is. A szervezet nem utolsó alapja az életnek. Minden élőben van egy benső egységesítő, az ú. n. életelv és csak ezzel magyarázható az élet.

Aristotelesnek a lélektanról adott meghatározása helyes. Mégis manapság a lélektan csak az emberi lélekkel foglalkozik, az állati és a növényi életelvvel pedig a szorosabb értelemben vett természetbölcsélet (koszmológia). *Aristotelesnek* az életelvről, illetőleg a lélekről vallott tanait a skolasztikusok is elfogadták, de előbb a tévedésektől megtisztították és hiányait kiegészítették. A lélektant különösen *Aquinói szent Tamás* fejlesztette ki úgy, hogy sok megállapítása örök igazság s a lélektannak mindenkorra alapigazságai maradnak.

b) *Descartes* szerint a lélektan tárgya a tudatos élet. *Descartes* csak két állományt fogad el: a kiterjedt testet és a gondolkodó szellemet. A kiterjedt test a természettudományok tárgya, a gondolkodó szellemmel pedig a lélektan foglalkozik. A növények, állatok és az emberi test nem tartozik a lélektan körébe. A növény, állat és az emberi test pusztán művészi automaták, amelyek gépszerűen és csak mechanikus úton végzik működéseiket, tehát nem valamely életelv élteti azokat. Elő test nincs és ezért az ember teste sem élő, hanem csak mechanizmus. A lélektan csak az emberi lélekkel mint szellemmel tekintet nélkül a testre foglalkozik.

Descartes véleménye elvetendő, mert tagadja az élő testek létét, tehát tagadja a növényekben és az állatokban az életelvet; továbbá mert az emberi test élőségét tagadva az embert oly két részre osztja (életről kiterjedt testre és élő szellemre), ami által az ember lényeges egységét is tagadja.

c) *Kant* szerint a lélektan tárgya amaz öntudati jelenségek, amelyek térbelileg és matematikailag nem határozhatók meg, míg a térbelileg és matematikailag meghatározhatók a természettudományokhoz tartoznak. *Descartes* még elfogad két állományt: a kiterjedt testet és gondolkodó szellemet, *Kant* pedig semmiféle reálisan létező állományt nem akar ismerni: sem kiterjedtet, sem gondolkodót. Ő csak öntudati jelenségeket ismer s ezeket részint a természettudományok, részint a lélektan körébe utalja a szerint, amint térbelileg és matematikailag meghatározhatók vagy sem.

Kant véleménye elvetendő már azért is, mert tagadja mind a kiterjedt, mind a szellemi állományok megismerhetőségét. Különbözik *Kant* a lélektan tárgyát is elégtelenül határozza meg, mert térbeli is tartozik a lélektan körébe s itt bizonyos matematikai törvények is lehetségesek.

d) *Wundt* szerint a lélektan és a természettudományok között a különbség nem tárgyaik különbözőségében van, hanem a szempontok különbözőségében, amelyekből mindegyik tudomány tekinti tárgyát. A lélektan a tapasztalati dolgokat az alanytól való függőségben tekinti, a természettudomány pedig elvonatkoztatva az alanytól, vagyis úgy, mintha az alanytól nem függne, hanem saját törvényei volnának.

*Wundt*tal szemben mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy valóban létezik az alanytól függetlenül egy valóságos világ. Továbbá mivel a lélek lényeges elve a vizsgálati dolgok összefüggésének, azért a természettudomány ez összefüggéstől nem vonatkozhat el, ha tényleg ez a természettudomány tárgya.

A lélektan viszonya más tudományokhoz.

Mivel a lélektan jelenségekkel és tüneményekkel foglalkozik, azért a tapasztalati tudományokhoz tartozik; mindazáltal különbözik is tőlük. U. i. a többi tapasztalati tudomány tárgya a külső

dolgok, a lélektan tárgya pedig a bennünk lefolyó alanyi jelenségek.

Mivel a lélektan a tapasztalati tudományokhoz is tartozik, azért a tapasztalati megfigyelésekből indul ki, mert előbb ismerünk kell az emberi élet megnyilatkozásának a tényeit, hogy az utolsó okot és a végső alapot meghatározhassuk. Az élet tevékenység s ennek megnyilvánulásai tapasztalatunk alá esnek. Ha nem ismerjük az emberi életnek tapasztalatunk alá eső megnyilvánulásait, akkor nem is magyarázhatjuk meg. Ezért *a lélektan a tapasztalati megfigyelésekből indul ki.*

A megfigyeléseknél mindenekelőtt magunkat kell megfigyelünk és csak azután mehetünk át mások megfigyelésére. Ennek az az oka, hogy mindaddig nem mondhatjuk meg, hogy egy másik emberben milyen lelki jelenség megy végbe, míg annak lefolyását magunkon nem tapasztaltuk. Azután a bennünk lefolyó lelki jelenségekből a hasonlóság alapján következtetünk egy másikban lefolyó lelki jelenségekre. E következtetés azért lehetséges, mert minden embernek ugyanolyan lényege van, tehát e lényegnek a megnyilatkozásai is ugyanolyanok bizonyos határok között.

Tehát a lélektan igazságmegismerési útja a következő.

Megfigyeljük magunkat és másokat s a megfigyelt tényeket *leírjuk* lényeges és egyedi sajátágaikkal együtt. (*Descriptio.*) A magunk megfigyelése kissé nehéz, mert az élmények gyorsan változnak bennünk, gyors egymásutánban követik egymást. A fő nehézség pedig abban rejlik, hogy éppen a megfigyelés által változnak és módosulnak az élmények, vagy mások lépnek helyükbe. Ezért az önmagunk megfigyelése abban áll, hogy visszaemlékezzünk: visszaemlékezzünk az egyes élmények lefolyására. Mások megfigyelése már könnyebb, sőt itt a kísérletet is igénybe vehetjük, már amennyiben lelki jelenségek lefolyásánál van helye a kísérletezésnek.

A második lépés az *osztályozás (classificatio)*. Itt különösen arra kell ügyelnünk, hogy a legáltalánosabb különbségeket és a legmagasabb nemi fogalmakat jól meghatározzuk.

A harmadik lépés a tények *megmagyarázása (explicatio)*. Itt a tények okaira mutatunk rá, hogy végül az utolsó okhoz és a végső alaphoz emelkedhessünk.

Végül van az *alkalmazás (applicatio)*. Itt a lélektani ismereteket gyakorlatilag hasznosítjuk az emberi ismeretszerzésben, az emberi cselekedetekben és főképen a nevelésben.

A lélektan közeli rokonságban van a *logikával*, mert mindkettőnek a tárgya az emberi lélek; mindazáltal a rokonság mellett lényeges különbség van közöttük. U. i. a lélektan az összes lelki jelenségekkel foglalkozik, a logika pedig csak a magasabb, szellemi megismerést tárgyalja. Még lényegesebb a következő különbség. A lélektan vizsgálja a szellemi megismerést mint lelki jelenséget keletkezésében, okaiban, föltételeiben, más lelki jelenségekkel való kapcsolataiban, tulajdonságaiban, hatásaiban és beszédbeli

kifejezésében. Ezzel szemben a logika csak ama szemszögből vizsgálja a szellemi megismerést, hogy miképpen kell gondolkodnunk, hogy biztos igazság birtokába jussunk. E különbség teszi más és más tudománnyá a lélektan és logikát, illetőleg e különbség teszi a lélektan és logikát a bölcelet más és más részévé.

Hasonlóképpen a lélektan közeli rokonságban van az *erkölcsbölcelettel*; mégis e rokonság mellett lényeges különbség van köztük. Az első különbség az, amely a lélektan és a logika között van, t. i. a lélektan az összes lelki jelenségekkel foglalkozik, az erkölcsbölcelet pedig csak a magasabb, szellemi vágyó tehetséggel, az akarattal. A második és lényegesebb különbség a következő. A lélektan vizsgálja az akarást mint lelki jelenséget keletkezésében, okaiban, föltételeiben, más lelki jelenségekkel való kapcsolataiban, tulajdonságaiban. Ezzel szemben az erkölcsbölcelet csak ama szemszögből vizsgálja az akarást, hogy miképpen kell cselekednünk, hogy a részleges javakon át az örök és végtelen Jó birtokába juthassunk. Ez a különbség teszi a lélektan és az erkölcsbölceletet a bölcelet más és más részévé.

Hogyan osztjuk fel a lélektan?

a) A lélektan mindenekelőtt felosztják *tapasztalati (kísérleti) és bölceleti lélektanra*.

A *tapasztalati lélektan* tapasztalati és kísérleti úton iparkodik az élet jelenségeit leírni s az így nyert eredményekből a következtetéseket lehozni. A *bölceleti lélektan* pedig bölceleti úton foglalkozik az emberi élet jelenségeivel s keresi a jelenségek utolsó okát és végső alapját.

E felosztás tulajdonképpen nem felosztás, mert nincs tudományos alapja, hiszen mind a két lélektan egy és ugyanaz a lélektan. U. i. a tapasztalati lélektan is bölceleti lélektan, mert a tapasztalati tényeknek utolsó okát és végső alapját is kell keresnie, ha a tapasztalati tényeknek magyarázatát akarja adni. Azonban a bölceleti lélektan is tapasztalati lélektan, mert a tapasztalatból kell kiindulnia, hogy az utolsó okot és a végső alapot megismerhesse. Ezért ezt a felosztást nem használhatjuk.¹

b) A lélektan az emberi lélekről szóló tudomány. A lelket kétféle szempontból vehetjük tekintetbe: vagy úgy, mint a test éltetőjét s ekkor *léleknek* nevezzük; vagy úgy, mint amikor sajátos

¹ Az aristotelesi—skolasztikus bölcelet is visszautasítja a lélektannak tapasztalati és bölceleti lélektanra való felosztását. Ez kétségtelenül kivethető Aquinói szent Tamás következő szavaiból: „Ex se ipso (intellectus humanus) habet virtutem, ut intelligat, non autem ut intelligatur, nisi secundum id quod fit actu . . . Non ergo per essentiam suam, sed per actum suum se cognoscit intellectus noster; et hoc dupliciter: uno quidem modo particulariter, secundum quod. Socrates vel Plato percipit se habere animam intellectivam ex hoc quod percipit se intelligere. Alio modo in universali, secundum quod naturam humanae mentis ex actu intellectus consideramus . . . Ad primam cognitionem de mente

tevékenységében van, t. i. ért és akar s ekkor *szellemnek* mondjuk. Tehát feloszthatnók a lélektant két részre: az első részben beszélünk a lélekről, mint a test éltetőjéről; a második részben pedig ugyancsak a lélekről, de már mint szellemről.

Ezt a felosztást is el kell vetnünk, mert nincs tudományos alapja, hiszen éppen azt akarjuk bizonyítani, hogy a lélek és a szellem az emberben ugyanaz a valóság, csak két különböző megnyilvánulásában nevezzük léleknek és szellemnek. E felosztás abból indul ki, amit csak utoljára kell bizonyítanunk.

c) A lélektant még felosztják: a) *differentiális lélektanra* s ez az egyéni különbségekkel foglalkozik; b) *társadalmi lélektanra* s ez az embereknek egymásra való kölcsönhatásait tárgyalja; c) *patológiai lélektanra* s ez a rendellenes lelki jelenségekkel foglalkozik; d) *gyermeklélektanra* s ez a gyermek lelki fejlődését írja le. És így tovább.

Ez a felosztás nem tudományos felosztás, mert nincs egységes alapja. E felosztásnak a tudományosság szempontjából még az is hibája, hogy már megköveteli az egész lélektan ismeretét, ha a differentiális, társadalmi stb. lélektanokkal foglalkozni akarunk. Ezokból ezt a felosztást sem használhatjuk.

d) A lélektan tapasztalati tényekből indul ki. A tapasztalat szerint az emberben észrevesszük a tenyésző élet életműködéseit, az érzéki élet élettevékenységeit és még valamit, amivel még a legtökéletesebb állat sem bír. Ezt a harmadikat *szellemi életnek* nevezzük. Így a lélektant három részre osztjuk: az ember tenyésző életére, az ember érzéki életére és az ember szellemi életére.

Mi ezt a felosztást fogadjuk el, mert ennek megvan a tudományos alapja. U. i. az ember élő lény és tevékenységeivel mutatja meg, hogy élő lény. A tapasztalat szerint pedig az ember élettevékenységei három csoportba tartoznak: a tenyésző élet, az érzéki élet és egy harmadik csoportba, amellyel még nem találkozunk a természet lényei között s ezt szellemi életnek fogjuk nevezni.

A lélektan nemcsak az a feladata, hogy az ember élettevékenységeit leírja és közelebbi okaira mutasson rá, hanem az is, hogy az embert egészen megmagyarázza, következésképpen az utolsó okra és a végső alapra is rá kell mutatnia. Hogy ezt megtehesse, azért annak a természetét is kell vizsgálnia, aminek a következménye az emberben a különböző élettevékenységek. Ez — mint a kozmológiából már tudjuk — az életelv, amit az

habendam sufficit ipsa mentis praesentia, quae est principium actus, ex quo mens percipit seipsam . . . Sed ad secundam cognitionem de mente habendam non sufficit eius praesentia, *sed requiritur diligens et subtilis inquisitio*. Unde et multi naturam animae ignorant, et multi etiam circa naturam animae erraverunt." (Summa theologiae, 1^a. qu. 87, a. 1.) Ezt Wundt is elismeri az aristotelesi—skolasztikus lélektanról. (Logik u. Psychol. Ztschr. für pädag. Psychol. 11, 1. (1910) 4. — Lásd itt még: J. Geyser: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie. 1920. I. 33. és következő oldalait.

embernél külön szóval jelölünk és *léleknek* mondjuk. Tehát még a lélek természetét is kell fejtegetnünk.

Ezek után a lélektant négy részre osztjuk: az első részben beszélünk az ember tenyésző életéről, a másodikban az ember érzéki életéről, a harmadikban az ember szellemi életéről és a negyedikben a lélek természetéről.

ELSŐ RÉSZ.

Az ember tenyésző élete.

Miben áll az ember tenyésző élete?

1. Az ember élő lény s ezért önmagából kiinduló és ugyanott bennmaradó működése és tevékenysége van. Más szavakkal: az ember élő s ezért önmagától mozog tökéletesedése végett. Az ember élő, következésképp teste is él, tehát élettevékenységeket mutat. Ez élettevékenységek közül a legszembevetőbbek a tenyésző élettevékenységek. *Tenyésző élettevékenységeknek azokat a tevékenységeket nevezzük, amelyekkel az élő test a kívülről kapott anyagot a maga céljaira áthasonítja. Ezt áthasonításnak (assimilatio) nevezzük.*

Az emberi test élő, tehát szerves test, szervezet s ezért különböző részei vannak, amelyek a tenyésző élet különböző élettevékenységeit végzik. E különböző élettevékenységek nem függetlenek egymástól, hanem szoros és kölcsönös viszonyban vannak egymással, úgyhogy egy célra törnek, t. i. az egész test fenntartására, kifejlesztésére és a faj megmaradására. E tevékenységek megismerésénél mindenekelőtt ismernünk kell az emberi test fölépítését s azután a tenyésző élet életjelenségeit.

2. A legtöbb lélektan az ember tenyésző életéről nem beszél. Ezt azzal okolják meg, hogy a lélektan tárgya csupán amaz élettevékenységek, amelyek tudatunkba esnek; márpedig a tenyésző élet tevékenységei nem esnek tudatunkba.

Igaz, hogy a tenyésző élet tevékenységei nem esnek tudatunkba; a tenyésző élet végzi a maga működéseit a nélkül, hogy róluk értesítene minket a tudat. Sőt ha e működések fájdalom alakjában tudatunkba esnek, akkor a tenyésző élet valamely pontján baj van. Mégis az ember tenyésző életének legalább vázlatos leírása szükséges a lélektanban, mert a) a lelki élet teljesebb megértése föltételezi az emberi test fölépítésének és a tenyésző élet jelenségeinek az ismeretét; b) a lelki élet több jelenségének előzményei az emberi testben vannak és egyes lelki folyamatok a tenyésző életben is éreztetik hatásukat s e hatások mint kísérők jelentkeznek.

Milyen az emberi test fölépítése?

3. Az emberi test élő s ezért — mint minden élő test — sok-sok millió, nagyon apró és csak 300—400-szoros nagyítással látható *sejt*ből áll. A *sejtek a legkisebb élettani egységek*, legalább is kisebbeket nem ismerünk. *Häckel Ernőnek* ú. n. *monerái*, amelyek a sejteknél kisebb egységek volnának, tudományos játéknak bizonyultak.

A sejt három alkotórészből áll: a *protoplazmából*, a *sejtmagból* és a *sejtközéppontból*. Minderről már volt szó a kozmológiában.

4. Az egynemű és egymással összefüggő kapcsolatokat alkotó sejtek összességét *szövetnek* nevezzük. A szöveteket a sejtek elhelyezkedése szerint különbözőképen nevezzük el. Így vannak *fonálszövetek*, *lapszövetek*, *testes szövetek*. (Lásd ezt a kozmológiában.)

Ezenkívül még négyféle szövetet különböztetünk meg.

a) Mindenekelőtt van a *hámszövet*. Ez az egész test külső és belső felületét vonja be.

A test külső felületét a *bőr* vonja be, amelynek külső része a *hámréteg*. A bőr szerkezete a test egyes részeiben nagyon változatos. A tenyéren és a talpon vastagabb, a napnak kitett részek festékekkel vannak tele s ahol a bőr mozgásnál surlódásnak van kitéve, ott kissé szőrös és a koponya bőre is hajjal van benőve.

b) A második a *támasztószövet*. Ennek az a feladata, hogy összekösse a különböző szöveteket és szerveket és rátámaszkodják az egész emberi test. A támasztószövetnek három fajtát különböztetjük meg.

α) Az első a *kötőszövet*. Ez a különböző szöveteket és szerveket köti össze s innen van elnevezése. Alapanyaga az enyvet adó anyag és az ebben elhelyezett sejtek és rostok. A kötőszöveti sejtekben egyes embereknél sok zsír halmozódik fel s ez adja a kövérséget.

β) A második a *porcszövet*. Ennek alapállománya a porcenyv (chondrin) és a vele rokon vegyületek. A csecsemőnek belső váza porc és ez csak később fejlődik csonttá.

γ) A *csontszövet* a harmadik. A csontszövetet röviden *csontnak* is mondjuk s az a rendeltetése, hogy a test vázát alkossa és alakját biztosítsa, továbbá egyes szerveket védjen; pl. a koponyacsont az agyvelő védője. A különböző csontoknak különböző rendeltetésük van s ennek megfelelően különböző tulajdonságaik vannak. A csontok erősek és rugalmasak s ezt annak köszönhetik, hogy szervetlen és szerves alkotórészek vannak bennük. A csontsejtek között van a *csontföld* és a *csontenyv*. A csontföld adja a csont erősségét, a csontenyv pedig a rugalmasságát. A csontok alakja különböző a szerint, hogy mi a különböző csontok rendeltetése. A csontok összességét, amint az élő emberben elhe-

lyezve vannak, *csontváznak* nevezzük. A csontváz körülbelül 230 csontból áll.

c) *Izomszövet*, vagy röviden: *izom*. Az izom hosszúkás, nagyon rugalmas és ezért a test összehúzódására nagyon alkalmas. Az izmokat a szerint nevezzük el, hogy hol vannak elhelyezve s szerkezetük rendeltetésüktől függ. Az izmok simák és harántcsíkosak. A síma izmok a gyomorban, a belekben vannak s általában a szív kivételével az üreges részekben, pl. a szemgolyóban; a harántcsíkos izmok pedig a szívben foglalnak helyet.

d) Végül van az *idegszövet*. Az idegszövet az idegek, az érzékszervek és az idegrendszer fölépítésére szolgál. Minderről később lesz szó.

Az ember tenyésző életjelenségei.

5. Az embernek van tenyésző élete, tehát tenyésző élettevékenységei is vannak. E tevékenységek bennmaradók; azonban vannak megnyilatkozásai, amelyek tapasztalatunk alá esnek. E megnyilatkozásokat *tenyésző életjelenségeknek* nevezzük. Ezen életjelenségek közül a nevezetesebbek a következők.

a) Táplálkozás.

6. Az ember, hogy testi életét fenntarthassa és teste kifejlődhessen, kívülről vesz magába anyagokat s ezeket a tenyésző életfolyamatok testévé hasonítják át. Ezen áthasonítási életfolyamatokat *táplálkozásnak* nevezzük, magukat az anyagokat pedig *tápláléknak* mondjuk. A táplálkozásnak az a célja, hogy a test fejlődjék és fennmaradjon, az elhasznált anyagok pótoltságának s az életműködésekhez szükséges energiákat megkapja az ember.

A táplálkozásnak két fő mozzanata van: a táplálék fölvétele és az anyagcsere. A táplálékot nem tudjuk úgy használni, ahogyan kapjuk s ezért a szervezet azt áthasonítja. Az *áthasonítás (assimilatio)* abban áll, hogy a test a fölvett táplálékot először szervezeti anyagokká alakítja s ez a *funkcionális asszimiláció*, azután pedig szervekké alakítja s ez a *morfológiai asszimiláció*. Az *anyagcsere* pedig abban áll, hogy az elhasznált anyagokat újabb táplálék alakjában pótoljuk. Ez folytonosan ismétlődik: táplálékot veszünk magunkba, hogy felhasználjuk s azután ismét táplálékot veszünk magunkba, hogy ismét felhasználjuk.

7. Az ember szerves anyagokkal táplálkozik: fehérjékkel, szénhidrátokkal, zsírokkal, vitaminokkal. Az ember e tápanyagokat nem kapja így készen, hanem a növényvilágból és az állatvilágból veszi és belőlük szervezete készíti el a szükséges szerves anyagokat. A szervezetlen világból csak a sókat és a vizet kapjuk.

A fölvett táplálékot a felszívódásra alkalmassá kell tenni. Ez a következőképpen történik. Az étel a szájba kerül, ahol a fogak megrágják, megőrlik. Itt az étel még nyállal is keveredik.

A nyálban bizonyos erjesztő van, amely a keményítőt malátacukorra alakítja. Ez az erjesztő elősegíti a táplálék felhasználását. Ezután a megrágott étel nyelés által a gyomorba jut s itt kezdődik az ú. n. *emésztés*. Az emésztés abban áll, hogy az étel keveredik a *gyomornedvvel* s a gyomornedv erjesztői a táplálékot alkotórészeire bontják. Ez a felbontás különösen a fehérjéknél nagyon fontos, mert az idegen fehérje mérge a szervezetnek. A felbontás által keletkezett alkotórészekből a szervezet azután felépíti a maga sajátos fehérjeit. A gyomornedvnek még az is a rendeltetése, hogy az étellel a gyomorba jutott káros baktériumokat megölje és ezáltal a rothadást megakadályozza.

A gyomor emésztése által az étel pépszerű lesz; de még darabos és még kivehető rajta, hogy milyen ételt vett be a gyomor. A gyomorból az étel a bélbe kerül, amelynek első része a *vékonybél*. Itt az étel egynemű híg pép lesz és a különböző mirigyek váladékaival egyesül. E mirigyek a *hasnyálmirigy* és a *máj*, amelynek a váladéka a *hasnyál* és az *epe*.

Az epe a máj váladéka. Az epe az epehólyagban gyűlik össze és időközönként a vékonybélbe ömlik. Ha ez az átömlés valamely ok miatt nem történhet meg, ezt az emésztés nagyon megsemmisíti; sőt a nyirokereken át felszívódhat az egész szervezetben. Ezt *sárgaságnak* nevezzük. Az epe elősegíti a zsír megemésztését és a bélmozgások által gátolja a bélrothadást.

A máj a test legnagyobb mirigye és váladékát a vékonybélbe önti, hogy elősegítse az emésztést. A máj nemcsak az epét termeli ki, hanem a belek felől jövő tápanyagokat is elraktározza, különösen a cukrot.

A vékonybélből az étel a *vastagbélbe* kerül. Ennek elején van a *vakbél*, egy fűszerű nyúlvány; megbetegedése a vakbélgyulladás. Végül van a *végbél*, amelyen át a fel nem használt anyagok kitakarodnak a testből.

A megemésztett étel azután felszívódik és a vér által eljut a test minden részébe.

8. Alighogy felépül testünkben az egyik vegyület, máris szétesik egyszerűbb vegyületekre. E szétbomlás az oxigén hatására történik és *szétesésnek* (*dissimilatio*) nevezzük. E szétesésnek az a feladata, hogy a protoplazma vegyületeinek kémiai energiáját mozgási energiává változtassa át. U. i. a szétesésnél a szerves vegyületek az oxigén hatására elégnak s mert minden égésnél, akár lánggal, akár láng nélkül történik az, hő fejlődik, azért testünkben is hő fejlődik. A test ezt a hőt részint melegének a fenntartására fordítja, részint hajtóerővel látja el élettevékenységének szerveit.

Amint valamely szerves vegyület szétesik, máris újra kezdi azt építeni a test. Így az emberi testben folytonos áthasonítás és szétesés van.

b) Lélekzés.

9. Az emberi testnek oxigénre is van szüksége, hogy hő fejlesztésével melegét fenntartsa s a szerveket hajtóerővel lássa el. Az ember az oxigént a levegőből kapja *lélekzés* által. A lélekzés abban áll, hogy az orron és a szájon át a levegő a tüdőbe kerül. A szívből a tüdőbe került vér a levegő oxigénjét átveszi s ezáltal megtisztul s mint tiszta vörös vér megy vissza a szívbe s innen a test minden részébe.

A lélekzés szerve a *tüdő*. A tüdőnek két szárnya van: a jobb és a bal szárny és mind a két szárny tulajdonképpen nagyon sok apró hólyagocskából áll. E hólyagocskák falában futnak a vérerek, amelyek itt sűrű hálózatot alkotnak.

A tüdő nemcsak a belélekzésnek, hanem a kilélekzésnek is szerve. A tüdőbe került vér a magával hozott s már nem szükséges széndioxidot és vizet leadja s mindezt a tüdő a kilélekzés által eltávolítja a testből.

c) Vérkeringés.

10. A táplálkozás által fölvevett s az emésztés által a felszívásra alkalmassá tett táplálékot, valamint a lélekzés által fölvevett oxigént a vér szállítja a test minden részébe és ugyancsak a vér gyűjti össze az elhasznált bomlási termékeket, hogy azután a tüdőn át kikerüljenek a testből. A vérnek ezt az útját *vérkeringésnek* nevezzük.

A vérkeringés középponti szerve a *szív*. A szív izmos tömlő, amely négy rekeszből áll: két kamrából és két pitvarból. Az erősebb izomzatú rekeszek a kamrák, a gyöngébb izomzatúak a pitvarok. Mindegyik kamra egy pitvarral közlekedik, mégpedig billentyűkkel elzárható nyílásokon át. A szív működése abban áll, hogy az egyes részek meghatározott rendben húzódnak össze. Először a pitvarok húzódnak össze és ekkor a vér a kamrákba tördül. A kamrákból a vér nem tud visszaömleni a pitvarokba a billentyűk miatt. A pitvarok összehúzódása után a kamrák húzódnak össze s a vért az erekre lökik; a vér az ereken át bejárja az egész testet s azután újra visszatér a szívbe.

11. A vérkeringés tulajdonképpen négy körben végzi pályáját.

a) A vérkeringés legnagyobb köre a szív bal kamrájából indul ki, az ereken át befutja az egész testet s az elhasznált bomlási termékekkel a szív jobb pitvarába tér vissza. Ezt *nagy vérkörnek* mondjuk.

b) Ezután a vér a szív jobb pitvarából a szív jobb kamrájába kerül, innen pedig a tüdőbe. Itt a vér a magával hozott bomlási termékeket lerakja, a levegő oxigénje által megtisztul és felfrissül s mint tiszta vér a szív bal pitvarába tér vissza. A vér innen a szív összehúzódása folytán a bal kamrába megy át, hogy mint előbb az egész testben folytassa útját s a szervek megkapják

a szükséges vérmennyiséget. A vérnek a szívből a tüdőbe s a tüdőből a szívbe való útját *kis vérkörnek* nevezzük.

c) A *harmadik vérkör* az, amelyben a belekből jövő vér először átfolyik a máj hajszálerein és csak azután ömlik a főgyűjtőérbe.

d) Végül a *negyedik vérkör* a vesében van. Ez a vizeletbe való anyagok kiválasztásával a vér megtisztítását szolgálja.

12. A *vér* vörös színű, tulajdonképpen nagyon híg iszap. A *vérnedvből* és *sejtecskékből* áll.

A vérnedvnek az a rendeltetése, hogy a tápláló anyagokat elszállítsa a test minden részébe s az elhasznált anyagokat a szíven át a tüdőbe vigye és innen a kilélekzés által kitakarodjanak a testből.

A sejtek *fehér-* és *vörössejtek*. A fehérsejtek a test egészségügyi őrei. U. i. nagy alakváltoztatásuknál, mozgásuknál és cselekvőképességüknél fogva bizonyos körülmények között átfurakodnak az érfalakon, a szövetek közé vándorolnak s itt a baktériumokat, porszemeket s más káros anyagokat magukba zárják, elviszik és ártalmatlanná teszik. Ha a fehérsejtek valahol nagyon elszaporodnak, akkor genynek nevezzük. A vörössejtek főképen a gázcserét bonyolítják le.

d) Növekedés.

13. A *növekedés* abban áll, hogy a test anyagmennyisége szaporodik. A növekedés a test méreteiben, t. i. a termetben és a súlyban fejeződik ki, mégis legjellemzőbben a termetben nyilatkozik meg. Mindenegyestestrésznek megvan a maga sajátos növekedési törvénye. Az 1—4 éves korban inkább szélességben növekedik a gyermek, 5—7 éves korban inkább hosszúságban, 8—10 éves korban ismét inkább szélességben, 11—15 éves korban pedig ismét hosszúságban. Különösen szembetűnő a hosszúságban való növekedés az ivaréres előtt. A 20 év után már alig vehető észre a növekedés és általában a 30 életév körül be is fejeződik. A növekedés mindig a sejtek oszlása által történik s általában *fejlődésnek* nevezzük.

e) Szaporodás.

14. Minden élő lény fajtát fenntartani törekszik. Így az ember is. Amikor a test kifejlődésének bizonyos fokát eléri, akkor az ember utódokról is akar gondoskodni, hogy faja fennmaradjon. Az embernél csak ivaros szaporodás van és ez az ember méltóságának megfelelően csak családokban, illetőleg csak házasság által történhet. Erről egy másik könyvben lesz szó.

Van-e az embernek életelve?

15. Az emberi test él, mégpedig a föntebbiek szerint tenyésző élettevékenységet fejt ki. Mivel nem mindegyik test él, azért az élő test csak valaminél fogva él. Aminél fogva valamely test él, azt *életelvnek* nevezzük.¹ Az ember él, tehát **az embernek van életelve**, amelynél fogva a tenyésző tevékenységet fejt ki.

Mivel minden életelv több az anyagnál (lásd a kozmológiában), azért **az ember életelve is több az anyagnál, vagyis nem anyag**.

Arról, amit még kell tudnunk az ember életelvéről, később lesz szó.

¹ „Manifestum est quod primum quo corpus vivit, est anima (életelv).“ (Aquínói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 76, a. 1.) Lásd még ugyanott 1^a. qu. 75, a. 1.

MASODIK RÉSZ.

Az ember érzéki élete.

16. Az ember nemcsak tenyésző élettevékenységeket mutat, hanem más élettevékenységei is vannak. Ha mindenekelőtt összehasonlítjuk az embert az állattal, akkor azt vesszük észre, hogy az ember élete az érzéki életben is megnyilatkozik, mint az állatnál. Ha magunkat figyeljük, hamarosan észrevevesszük, hogy mi megismerjük az érzéki dolgokat, sőt vágyódunk is az érzéki dolgok után. Ezt az életet az állatnál érzéki életnek nevezzük, tehát az embernél is érzéki életnek mondjuk, csak hogy ez az érzéki élet az embernél tökéletesebb, mint az állatnál.

Az érzéki élet legfontosabb szerve az idegrendszer s ezért mindenekelőtt róla kell beszélnünk, de csak annyiban, amennyiben ez célunkhoz szükséges.

Itt még megjegyezzük, hogy az idegrendszerről a kutatások eredményei még nincsenek lezárva, amint azt némelyek gondolják. Még több vitás kérdés van itt s ezért ezeken a területeken végérvényes következtetéseket még nem vonhatunk.

Az idegrendszer.

17. Az idegrendszer legkisebb egysége a *neuron*. Ez két részből áll: az idegsejtet magábazáró cellából és a sejtből kilépő idegnyúlványokból, amelyeket *idegrostoknak* is neveznek. Ilyen neuron több millió van az emberben.

Az *idegcellák* különböző fajú kis cellák, amelyek nagyságra, alakra és szerkezetre is nagyon különbözők és tekintve az érzékenységet a különböző tárgyakkal szemben, nagyon különbözőképpen viselkednek. Ebből pedig az következik, hogy ezeknek a különböző celláknak különböző feladataik vannak.

Az idegrostoknak két fajtát különböztetjük meg: a *dendriteket* és a *neuriteket*. a) A *dendrit* egy vagy több rövid idegrost, amely már a szomszéd cellánál végződik és bokorszerűen ágazik el. b) A *neurit* már hosszabb, némelyik az egy méter hosszúságot is eléri s nem ágazik el, hanem a szomszédos neuronok hasonló nyúlványaival idegfonatokat, ideghálózatot alkot.

Az idegrost belsejében van az *idegfonal*, amelyet vellős hü-

vely és még egy hártyszerű burok vesz körül. Az idegfonalak $\frac{1}{40} - \frac{1}{500}$ milliméter vastagságúak és még ezek is rendkívül vékony szálacskákból vannak összetéve. E szálacsákak az ú. n. *neurofibrillumok*.

18. Hogy miképen függnek össze egymással a neuronok, arra két vélemény van. a) Az első vélemény szerint mindegyik neuron bensőleg zárt egység, mégpedig úgy, hogy a különböző neuronok dendritjei és neuritjei csak érintkezés által kötődnek össze, mert összefonódnak. b) A második vélemény szerint az egyik neuron a másikban folytatódik s így egységes vezetéket alkot.

Sok ezer neuron egyesülve *ideget* alkot. Az idegek az egész testet behálózzák. Az idegeket három csoportba osztjuk. a) Az első csoportba tartoznak az *érző idegek (centripetális vagy sensorikus idegek)*. Ezeknek a végei a test felületén vagy az érzékszervekben vannak elhelyezve s a külső világ hatásait vezetik az agyba. b) A második csoportba tartoznak a *mozgató idegek (centrifugális vagy motorikus idegek)*. Ezek az agyból indulnak ki s a mozgási parancsokat továbbítják. c) Végül vannak az *összekötő idegek*. Ezek az idegrendszer egyes pontjait kötik össze.

Az összes idegek együttesen az *idegrendszert* alkotják. Tehát az idegrendszer nem más, mint sok-sok ezer egymás mellett futó és összekötött idegfonál.

19. Az idegrendszernek két fő területét különböztetjük meg: a *szimpatikus idegrendszert* és a *középponti idegrendszert*.

a) A *szimpatikus idegrendszer* különösen a mellüreg és a hasüreg veszi körül s főképen a tenyésző élet szerveit látja el idegekkel. Hogy mi a jelentősége a szimpatikus idegrendszernek a lelki életre, arról keveset tudunk.

b) Sokkal lényegesebb jelentősége van a *középponti idegrendszernek (cerebrális-spirális idegrendszer)*, amely az agyvelőt, a gerincvelőt és mindkettőnek az idegeit foglalja magában. Ezt három csoportba osztjuk.

α) Az első csoportba tartozik a *külső vagy felületi (periphereikus) idegrendszer*. Ezek az idegek az egész testet behálózzák s a bőr felületén és az érzékszervekben végződnek, hogy a külső világ hatásait az agyba vigyék, vagy az agyból kiinduló és mozgást kiváltó ingereket az izmokba továbbítsák.

β) A második a *szubkortikális középpont* a hátgerincnél, a nyúlt agynál és a test más részein. A nyúlt agy tulajdonképen nem más, mint a gerincvelő folytatása, a gerincvelőnek az agyvelővel való összekötője.

γ) A harmadik a legfontosabb rész, az *agyidegrendszer* a kis és nagy agyban. A *kis agy* a koponya hátsó részében a nagy agy alatt foglal helyet és feladata a mozgásoknak és nyugalomban az egyensúlynak a szabályozása. Ha a kis agyat kettévágjuk, akkor a metszet bizonyos rajzot mutat. Ezt a rajzot az *élet*

fájának nevezik. — A nagy agy egy mély barázdával két részre van osztva, amelyek egymással össze vannak kötve a mélyebben fekvő *középagy* által. Az agy felső részén szürke kéreg van, az ú. n. *agykéreg* s ez az idegrendszer tulajdonképeni középpontja.

20. A lelki életre nézve a legfontosabb szerepe van a középponti idegrendszernek, mert ez a kívülről jövő hatásokat s a bensőnkben lejátszódó érzéki folyamatokat értésünkre adja, továbbá a belülről kifelé való megnyilvánulásokat közvetíti. Tehát ide tartoznak az *érző* és *mozgató idegek*. Ami az aggyal nincs vonatkozásban az érző és mozgató idegek közvetítése által, annak az ember lelki életére nincs jelentősége.

Még a következőket jegyezzük meg.

a) Az idegvezetés iránya kétféle: a középpont felé az érző idegek által és a középponttól kifelé a mozgató idegek által.

b) Az idegizgatás gyorsasága hullámszerű és mind az érző, mind a mozgató idegeknél a vonat sebességével egyenlő, tehát óránként 60—80 km-t tesz meg.

c) Az ideg minden helyen izgatható, mégis leginkább a végen és a középpontban. Izgatható az ideg *α)* kívülről mechanikai hatás által (nyomás, lökés, dörzsölés), vagy kémiai hatás által (szag és íz); *β)* belülről, mint a különböző mozgásoknál történik. Szükséges, hogy az ideg izgatható és működésre képes legyen; tehát nem szabad túlizgatnunk és pihentetnünk is kell.

d) Az érző és mozgató idegek működésének a kapcsolata a következő. *α)* Ha az izgatás a középpont felé történik az érző idegek által, de csak a szubkortikális területig jut el, tehát nem éri el az agykéreg sejtjeit, akkor a szubkortikális területen a hatást a mozgató idegek veszik át és *reflexmozgást* kapunk. Ez a mozgás teljesen önkénytelen s ezért tulajdonképen nem is tartozik a lelki élethez. Ilyen a lélekzés, köhögés, tüsszentés, nyelés, csuklás, elpirulás stb. Hasonlóképen beszélünk *automatikus mozgásokról*. E mozgásoknál az izgatás az idegközéppontokból indul ki, de az akarat befolyása alatt nem áll, míg a reflexmozgásokon erős akarral uralkodhatunk. Ilyen automatikus mozgás van vérbőségnél, vérszegénységnél. *β)* Az inger felhatolhat egészen a középpontig s ekkor *érzéketet* kapunk. *γ)* Az ingerlés által újabb ingerlés is keletkezhet, amely azután a mozgató idegek által a középpontból elvezethető. *δ)* Egy reflexmozgás újabb ingerlést okozhat, amely azután a lelki tevékenységet is mozgásba hozhatja.

e) Az ingerek fölvevására az idegeknek két osztályát különböztetjük meg: *α)* a külső érzékszerveket sajátos idegekkel, sajátos idegpályákkal és a nagy agyban idegközponatokkal; ezeket *külső érző (sensibilis) idegeknek* nevezzük; *β)* olyanokat, amelyek a testben minden irányban találhatók s az előbbiektől lényegesen különböznek. Ezeket *belső érző (sensitiv) idegeknek* mondjuk. Ezeknek az a feladatuk, hogy az ember belső állapotait közvetít-

sék az érzés által, míg a külső érző (sensibilis) idegek a külvilágból jövő benyomásokat közvetítik.

Ezek után az idegeket felosztjuk *érző és mozgató idegekre*, az érzőket még felosztjuk *külső érző (sensibilis) és belső érző (sensitiv) idegekre*.

f) A lelki életnek a szolgálatában az egységes középponti szerv a nagy agy, amely minden lelki tevékenységnél működésben van.

Hogy az egyes idegszerveknek az agyban hol van a székhelyük, arról még nagyon keveset tudunk, itt a tudomány még csak tapogatózik.

21. Az ember érzéki életében két szembetűnő területet veszünk észre, amelyeken az érzéki élettevékenységek kifejtik működésüket. Az egyik terület az érzéki megismerés, a másik az érzéki vágyódás. Ezekből ezt a részt két szakaszra osztjuk: az első szakaszban az érzéki megismerésről lesz szó és a másodikban az érzéki vágyódásról.

ELSŐ SZAKASZ.

Az érzéki megismerés.

A megismerésről általában.

22. Körülöttünk nagyon sok olyan dolog van, amelyek közül némelyikről azt mondjuk: ismerjük, másokról pedig azt mondjuk: nem ismerjük. De sok dolog is történik körülöttünk, rajtunk és bennünk s itt sokról azt mondjuk: ismerjük, azonban sokról meg azt mondjuk: nem ismerjük. Mi tehát a megismerés?

Mindenki nagyon jól tudja, hogy mikor ismer és mikor nem ismer, de megismerését mint megismerést meghatározni nem tudja. **A megismerés fogalma alapfogalom**, tehát logikai meghatározása nincs, hanem csak körülírással határozhatjuk meg, vagyis különböző szavakat használunk, hogy a hallgatóban annak a fogalmát keltsük fel, amely bennünk él.

23. Mindenki azt mondja, hogy *megismerni annyit tesz, mint valamit felfogni úgy, amint az adva van*, amint az a megismerésen kívül van. Ezt más szavakkal így fejezzük ki: **a megismerés egyezés a megismerő tehetségünk és a tárgy között**. És ekkor nem a tárgy egyezik megismerő tehetségünkkel, hiszen a tárgyon nem történik változás sem lényegében, sem mozgásában, sem helyzetében, sem tulajdonságaiban stb., hanem megismerő tehetségünk egyezik a tárggyal, mert nekünk kell felfognunk úgy, amint adva van. Ebből egyúttal következik, hogy **minden megismerésünk meghatározó alapja maga a tárgy, ame-**

lyet megismerünk s ezért a megismerés tartalma nem függ tetszésünktől, önkényünktől.

24. A megismerés megegyezőség megismerő tehetségünk és a tárgy között, amelyet megismerünk. E megismerés által birtokoljuk azt a dolgot, a megismert dolog bizonyos módon bennünk lesz. Azonban ezt nem szabad úgy értenünk, hogy a megismert dolog a maga fizikai valóságában van bennünk. Ez lehetetlen is, hiszen pl. a Nap, Hold és csillagok nincsenek bennünk, bár ismerjük azokat. Ezt úgy kell értenünk, hogy megismerésünk bizonyos módon reprodukálja magában a megismert tárgyat úgy, hogy a reprodukció megfelel a megismert dolog természetének. Így megismerésünk a megismert dolgot mintegy újból okozza, de nem valóságában, hanem csak a hasonlatosság formája alatt. Ezt más szavakkal így fejezzük ki: **a megismert a megismerőben van a megismerőnek módja szerint** (ad modum cognoscentis),¹ vagyis a megismert a megismerő által reprodukáltatik a megismerő természetével való megegyezőségben.²

A megismerés tökéletesség, vagyis a megismerő lények tökéletesebbek, mint azok, amelyek nem ismerhetnek, mert az utóbbiak csak a velükszületett tökéletességeket bírják, a megismerők pedig a megismerés által más tökéletességeket is szerezhettek.³

25. Ha a megismerést képessége szerint tekintjük, akkor azt vesszük észre, hogy képesek vagyunk megismerni olyan dolgokat, amelyek a külső és belső tapasztalat alá esnek és képesek vagyunk megismerni olyan dolgokat is, amelyek kívül esnek mind az érzéki (külső), mind pedig a belső tapasztalaton, vagyis a tudaton. Más szavakkal: képesek vagyunk megismerni mind az érzéki, mind az érzékfölötti dolgokat. Ez arra kényszerít bennünket, hogy kétféle megismerést különböztessünk meg: *érzéki és szellemi megismerést*.⁴ Az érzéki megismerés az érzéki dolgokra vonatkozik, a testi szervezet közvetítésével történik s mennyiségi és egyedi. Ezzel szemben a szellemi megismerés az érzékfölötti dolgokra vonatkozik, lényegesen tértőlküli, egyszerű és általános. Ezért van az, hogy az állat nem tud gondolkodni, következtetni és feltalálni, hanem

¹ „Cognitum est in cognoscente secundum modum cognoscentis.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a. qu. 12, a. 4.) — „Manifestum est quod omne quod recipitur in aliquo, recipitur in eo per modum recipientis.” (Ugyanott 1^a. qu. 75, a.) — Lásd még: De veritate, qu. 2, a. 5.

² „Le connu est reproduit par le connaisseur en conformité avec la nature du connaisseur.” (Mercier: Psychologie. I¹¹, 1923 138. oldal.)

³ „Cognoscentia a non cognoscentibus in hoc distinguuntur, quia non cognoscentia nihil habent nisi formam suam tantum, sed cognoscentia natum est habere formam etiam rei alterius; nam species cogniti est in cognoscente.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a. qu. 14, a. 1.)

⁴ „Duplicis ordinis facultates, organicae et inorganicae ex anima humana per naturalem resultantiam emanant: priores, ad quas sensus pertinent, in composito subiectantur, posteriores in anima sola.” (S. Stud. Congr. által Szent Tamás 24 elfogadott tétele közül a 17.)

úgy van, amint évezredekkel ezelőtt volt s évezredek múlva is így lesz. A mondottakból következik, hogy a kétféle megismerésnek megfelelően kétféle megismerő tehetséget különböztetünk meg az emberben: *érzéki és szellemi megismerő tehetséget.*

A továbbiakban csak az érzéki megismerésről lesz szó.

Az érzéki megismerés.

26. Az érzéki megismerés érzéki megismerő tehetségünk megegyezősége tárgyával, vagyis érzéki megismerő tehetségünk csak azt és csak úgy fogja fel, ami és ahogyan a valóságban van. Mivel a megismerés mindig a megismerő természete után igazodik,¹ azért az érzéki megismerés az érzéki, tehát az anyagi dolgokon felül sohasem emelkedik. Ezt legszebben bizonyítja az, hogy amit érzéki megismerő tehetségünkkel ismerünk meg, az mind a testi dolgokhoz tartozik s a testi dolgoktól elvonatkoztatva semmit sem ismerünk meg az érzéki megismerő tehetséggel. Tehát **az érzéki megismerés tárgya az érzéki dolog, az anyagi dolog és csak ez.** És mert az érzéki megismerés nem tud elvonatkoztatni az érzéki dologtól, azért **az érzéki megismerés mindig az egyes, a konkrét anyagi dologra vonatkozik.**

Ezek után feladatunk meghatározni azt, hogy az érzéki megismerés által miképen ismerjük meg a konkrét anyagi dolgokat. Hogy ezt következetesen keresztülvihessük, azért először a külső érzékekről beszélünk, azután pedig a belső érzékekről. Tehát e szakaszt két fejezetre osztjuk.

ELSŐ FEJEZET.

Külső érzékek.

Az érzékszervek.

27. Az érzéki megismerés érzéki megismerő tehetségünk megegyezősége tárgyával, vagy még jobb fogalmazásban: az érzéki megismerő tehetség hasonulása a megismert dologhoz. Ha tehát a megismerő tehetség hasonul, akkor nem e tehetség hat a tárgyakra, hanem megfordítva: a hatás a megismert dologból indul ki és ez a hatás nem a hasonulás, hanem a megismert tehetség hasonulását csak előkészíti. Tehát a konkrét érzéki dolognak hatnia kell reánk, hogy érzéki megismerés keletkezzék és testünk e hatásokat felfogja, mert ha a tárgy hat reánk, de testünk e hatást nem tudja

¹ „Cuiuslibet cognoscentis cognitio est secundum modum suae naturae.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 12. a. 4.)

felfogni, akkor érzéki megismerés nem keletkezhet. Tehát *az érzéki megismerés keletkezéséhez kettő szükséges: a) hogy az érzéki dolog hasson ránk és b) mi ezt a hatást felfogjuk testiünkkel.* Testünknek ama szerveit, amelyekkel az érzéki dolgok hatásait felfogja, *érzékszerveknek* vagy röviden: *érzékeknek* nevezzük.

Az érzéki dolog hatásának változása nem érzékeinktől függ. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az érzéki tárgyaktól való távolságunk, közelségünk, az erősebb megvilágítás stb. határozza meg a hatás erősebb vagy gyöngébb voltát. E mindennapi tapasztalat azt követeli, hogy el kell fogadnunk a tárgyak hatását érzékeinkre.

28. Az ember a külső világgal érzékszervei útján érintkezik; az érzékszervek az a híd, amelyek által az ember a külső világ hatásait felfogja. Tehát az érzékszervek hatásfelfogó készülékek.¹

Nekünk öt érzékszervünk van: a látás, a hallás, az ízlés, a szaglás és tapintás érzékszerve.² Beszélnek egyes természettudósok és bölcselek ötnél több érzékszervről is; mindazáltal ötnél több érzékszerv nincs, mert a hatodik, hetedik érzékszerv létét még senki sem bizonyította be s a hatások, amelyeket a hatodik, hetedik érzékszervnek tulajdonítanak, visszavezethetők az ismeretes öt érzékszervre.

29. Az érzéki megismerés keletkezéséhez mindenekelőtt az szükséges, hogy az anyagi test hasson az érzékszervre s az érzékszerv e hatást felfogja. A test mindig természete szerint hat, mert fizikai szükségességgel működik. E hatás eredménye az érzékszerv egészséges vagy beteg, illetőleg fogyatékos állapotától is függ. Az anyagi test az érzékszervben az érzékszerv természetének megfelelő hatást csak akkor tudja létesíteni, ha az érzékszerv természetének megfelelően működik, vagyis egészséges. Az egészséges érzékszerv annak és olyannak mutatja az anyagi dolgot, amely hatott az érzékszervre, ami és amilyen. A beteg vagy fogyatékos érzékszerv beteg vagy fogyatékos természetének megfelelően fogja fel az anyagi dolog hatását és ezért nem egészen annak és nem egészen olyannak állítja elénk a hatást előidéző anyagi dolgot, mint ami és mint amilyen. Mivel pedig a biztos ismerethez mindenekelőtt az szükséges, hogy a dolgok úgy állíttassanak elénk, amint vannak, azért **az érzékszerveket kiváló gondozásban kell részesítenünk.**

¹ „Az ember érzékszervei oly szemüvegek, amelyeken keresztül a lélek néz; oly telefonok, amelyekkel a lélek hall; oly íz- és szagfogók, amelyeken át a lélek ízlel és szagol; oly minőségmérők, amelyekkel a lélek tapint. Jönnék tehát a külvilágból a benyomások; jönnek sugarak és hanghullámok; jönnek végtelen finom icike-picike parányok orrunkba és fülünkbe, vagy ráhatnak még tapintó sejtjeinkre és ezeket a ránk zuhanó hatásokat az érzékszervek mint malmok őrlik, finomítják. testetlen alakba öntik, hogy mint a tárgyaknak anyagtalan ellenképei, a lélekkel egy nevezőre jöjjenek.” (Triál József: A jelenségekben a valóságba. 1929, 15. oldal.)

² Aquinói szent Tamás: Summa theologiae 1^a. qu. 78, a. 3.

Az inger.

30. A tárgyak hatnak érzékszerveinkre. E hatás abban nyilvánkozik meg, hogy a tárgyak az érzékszervekben végződő idegeket ingerlik s ez ingerlés hatása alatt az érzékszervben, illetőleg az idegben s így testünkben is bizonyos változás áll be. Tehát **az érzéki megismerés bizonyos testi elváltozással jár, t. i. az érzékszervben áll be bizonyos változás, bármilyen kicsiny is legyen ez.** Ha a tárgy hatása alatt valamelyik érzékszervben beáll a változás, akkor a változást *ingernek* nevezzük. Tehát *az inger a tárgy hatása alatt az érzékszervben beállt változás.* Az inger magában véve nem lélektani folyamat, hanem csak anyagi és fizikai befolyás; azonban — mint alább lesz róla szó — kiválthatja a legelső érzéki életjelenséget.

31. A tárgy hatása alatt ideginger keletkezik bennünk s az inger annál erősebb, minél erősebb a hatás. Azonban van határ, amelyen túl az inger fokozását már nem vesszük észre. Pl. száz ágyúnak eldördülését csak úgy vesszük észre, mint százegy ágyú eldördülését; ezer embert olyan nagy tömegnek látunk, mint ezer egy embert; egy csepp ecetet olyan savanyúnak érzünk, mint egy liter ecetet; 23° meleget úgy érzünk, mint 24° meleget. És így tovább. Azt a határt, amelyen túl az inger fokozását nem vesszük észre, *ingermagasságnak* nevezzük.

Van az ingernek alsó határa is, amelyen alul a külső tárgyak hatását már nem vesszük észre. Pl. egy falevél mozgását nem halljuk, de a fa összes leveleinek a zörgését már meghalljuk; egy búzaszem súlyát nem érezzük, de 80 kilogramm alatt már görnyedünk. Azt a határt, amelyen alul a tárgy hatása már létesít észrevehető ingert, *ingerküszöbnek* mondjuk.

A külső tárgyak hatásai erősségre nézve különbözők s ezért az ingerek is különbözők az erősségre nézve. Azt a legkisebb növekedést, amely mellett az ingerben bekövetkezett változást észrevesszük, az *inger különbségi küszöbének* nevezzük.

Mind az ingermagasság, mind az ingerküszöb, mind az inger különbségi küszöbe a különböző embereknél nagyon különböző, sőt ugyanannál az egy embernél is változik a körülmények szerint és az ember belső állapotai szerint. Sőt megtörténik, hogy ha valamely érzékszerv állandóan erős hatás alatt áll, akkor az érzékszerv folytonosan gyöngül s ezáltal az ingermagasság esik és esik. Pl. annak a szemnek, aki folytonosan nagy tűznél dolgozik, folytonosan gyöngül, tehát a szem ingermagassága is esik.

Az érzet.

32. A külső tárgyak hatnak érzékeinkre s e hatás az érzésekben végződő idegeket ingerli. Ha ezt az ingert észrevesszük, vagyis az inger tudatunkba jut, akkor alanyilag *érzésnek* vagy *érzékelésnek*, tárgyilag pedig *érzetnek* vagy *érzéketnek* mondjuk.

Az érzet az első lélektani jelenség¹, míg az inger csak anyagi és fizikai befolyás. Az érzet által megtudjuk, hogy valami van és így vagy úgy van. Különböző érzetek vannak az öt érzék szerint. A látás szerve a *szem*, amely által észrevesszük a fényt és a tárgyak színét; a hallás szerve a *fül*, amely által észrevesszük a hangot és a beszédet; a szaglás szerve az *orr*, amely által észrevesszük a kellemes és kellemetlen szagot; az ízlés szerve a *nyelv*, amely által észrevesszük a sósat, édeset, savanyút, keserűt, fanyart; és végül a tapintás szerve *testünk többi része*, amely által észrevesszük a meleget, hideget, keménységet, nehézséget, áthatlanságot, puhaságot stb. Azonban még olyan dolgok is vannak, amelyeket szintén érzékszerveinkkel veszünk észre, de ide már több érzékszerv közreműködése szükséges. Ezek kiterjedés, nagyság, alak, távolság, helyzet, mozgás, nyugalom stb.

33. Amikor érzet keletkezik bennünk, akkor azt a tárgyat is keressük, amely az érzet fölkeltésének az okozója volt. Ha az érzetet okozó tárgyat szemügyre vesszük, akkor azt alanyilag *észrevevésnek* és tárgyilag *észrevételnek* nevezzük. Tehát az érzet elsőbb, mint az észrevétel, mert ez utóbbi amazzal föltételezi és csak amaz után keletkezhet. U. i. előbb azt vesszük észre, hogy valami ingerli érzékszerveinket s ez az érzet, azután pedig azt vesszük észre, hogy egy meghatározott valami ingerli érzékszerveinket s ez az észrevétel. Észrevételt nemcsak egy, hanem több érzet is eredményezhet s ekkor a külső tárgynak több tulajdonsága hat reánk. Pl. a tüzet észrevehetjük szemünkkel vagy bőrünkkel, de észrevehetjük mind a kettővel egyszerre is.

34. Az érzetek az életnek legelső és legegyszerűbb jelenségei. A gyermek mindjárt megszületése után az őt körülvevő különböző külső tárgyak hatásának van kitéve s ezeket ő érzékszerveivel felfogja és az így keletkezett különböző érzeteket különböző mozgulatokkal, valamint sírással, nyögéssel, tekintéssel vagy más képen jelzi s adja tudtára környezetének. A csecsemő sír, nyög, kiabál, rúg, kapálódzik, tekintget, és néha mosolyog s ezt mindenkor az érzékek által nyert érzetek hatása alatt teszi.

Az érzetek nemcsak az élet legelső és legegyszerűbb jelenségei, hanem a szellemi fejlődésnek alapföltételei is. De erről majd később.

35. A külső testek hatására érzetek keletkeznek bennünk. A kísérleti lélektan is azt bizonyítja, hogy a külső testek hatására keletkeznek bennünk érzetek. U. i. ugyanaz az ok különböző érzeteket ébreszt a különböző érzékekben (pl. ugyanaz a tűz a fény és meleg érzetét kelti föl bennünk) és a különböző okok ugyanabban az érzékben ugyanazt az érzetet keltik föl (pl. a szemben a különböző testek azt az érzetet keltik föl, amely a világos-

¹ „Die Empfindung bedeutet das einfachste Element der sinnlichen Wahrnehmung.“ (J. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. I. 1917. 25. oldal.)

ság érzetének felel meg).¹ Továbbá minden megismerés a megismerő tehetség hasonulása a megismert dologhoz. Ha tehát a megismerő tehetség hasonul, akkor a hatás a megismert dologból indul ki és ez a hatás nem a hasonulás, hanem a megismerő tehetség hasonulását csak előkészíti.² A mondottakból következik, hogy **érzeteink meghatározó alapja a létező testek.** És mert az érzéki megismerés az érzetekből indul ki, azért **az érzéki megismerésnek is a meghatározó alapja a létező testek.**

36. Az inger és érzet együttesen lépnek föl; mindazonáltal ez a kettő nem azonos egymással, hanem mindegyik más és más. Ezt bizonyítja a következő. Ha valakinek valamely érzékszerve rossz, azért a tárgy vagy jelenség ingerli az érzékszervben végződő idegeket, csak érzet nem keletkezik. Pl. a fény ingerli a vaknak a szemét, fényérzetet mégsem kelt benne. Továbbá gyakori eset az, hogy valamely inger, amely rendes körülmények között fölkelte a neki megfelelő érzetet, bizonyos körülmények között mégsem kelti föl. Pl. ha az ember nagyon fölhevült, többször nem veszi észre, hogy megütötte vagy megégette magát; és csak akkor keletkezik benne a fájdalom érzete, amikor már lecsendesedett. Ebből következik, hogy **az érzet magasabb, mint az inger: az inger fizikai jelenség, az érzet pedig lélektani folyamat.**

37. Az érzetek meghatározó alapja a létező testek. Amikor a testek hatnak, akkor az érzéki észrevevés szenvedőlegesen viselkedik a hatással szemben. Azonban e szenvedőlegességet nem szabad annyira pusztán szenvedőlegességnek felfognunk, mint amilyen szenvedőlegességgel viselkedik pl. a vas a tűzzel szemben, vagy még inkább a vászon a ráfestett képpel szemben. Az érzet és az érzéki észrevevés lélektani folyamat s ezért van valami önállósága az észre vett dologgal szemben.³ Ha tehát azt mondjuk, hogy az érzetnek, s így az érzéki megismerésnek is a meghatározó alapja a létező testek, akkor ez alatt azt kell értenünk, hogy az érzéki megismerést a test határozza meg ama lélektani

¹ „Die gleiche Ursache ruft in verschiedenen Sinnen verschiedene Empfindungen hervor, nach der Natur jedes Sinnes; verschiedene Ursachen rufen im selben Sinn dieselbe Empfindung hervor. So wird der Sehnerv durch die verschiedensten Reize immer nur in jene Erregung versetzt, die der Lichtempfindung entspricht. Also dass es Lichtempfindung gibt, hat seinen Grund nicht in der Identität des Reizes, sondern darin, das eben dieser Nerv getroffen wird, der bloss der Lichtempfindung fähig ist.“ (J. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. I, 1917. 34. oldal.)

² „Unsere Empfindung ist ein abbildendes Teilnehmen an einem Tatbestande, den die Bewegung der Massenteilchen nicht ausmacht, sondern nur vorbereitet.“ (O. Willmann: Geschichte des Idealismus.² III., 1907. 137. oldal.)

³ „Tertio dicitur aliquis pati communiter ex hoc solo quod id quod est in potentia ad aliquid, recipit illud ad quod erat in potentia, . . . secundum quem modum omne quod exit de potentia in actum potest dici pati, etiam cum perficitur.“ (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 79, a. 2.)

tevékenységre, amely által az érzéki megismerő tehetség hasonul a megismert dologhoz, hogy a dolgot észrevegye és megismerje.

38. Az inger az idegrendszerben és az érzékszervekben végbemenő változás. Ezzel szemben az érzet valami magasabb (36.) és egészen más természetű, az anyagi világ fölött áll. U. i. az anyagi világban a testek egymást kiszorítják s az ellentétesek egymást paralizálják, míg az érzetek nem szorítják ki egymást, sőt a legellentétesebbek is megférnek egymással: „a víz itt nem oltja ki a tüzet, a farkas nem ragadja el a bárányt.” (Schütz.) Mindazonáltal az érzetek teljesen az ingerhez, következőleg a fiziológiai folyamatokhoz vannak kötve, mert csak érzéki inger közbejöttével keletkezhetnek¹ úgy, hogy pl. a vaknak nincs érzete a színekről, a süketnek a hangokról. Ezért azt kell mondanunk, hogy **az érzet lelki tevékenység, de mindenestül az anyaghoz van kötve.** A külső test változást okoz az érzékszervben s erre a változásra következik be az érzet.²

Lehet-e mérnünk az érzeteket?

39. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az erősebb hatásnak erősebb érzet s a gyöngébb hatásnak gyöngébb érzet felel meg. Továbbá a fizikai világban azt vesszük észre, hogy minden a legpontosabban van elrendezve, szám, súly és mérték szerint. Ez a két körülmény arra vezetett néhány lélekbúvárt, hogy a lelki élet jelenségeinél is kísérelje meg a mérést s a lelki világot is matematikai képletekbe foglalja. Erre gondolt már *Wolf Christian* (1679—1754) is, aki azt gondolta, hogy valami „psychometria” is összeállítható. Ezt a gondolatot tovább fejlesztette *Weber E. H.* (1795—1878) és még tovább *Fechner G. Th.* (1801—1887) úgy, hogy tulajdonképen ez utóbbit mondhatjuk a kísérleti lélektan megalapítójának.

40. *Weber* a következő törvényt mondta ki: az inger különbségi küszöbe állandó; az ingernövekedés, amelyet éppen észreveszünk, azzal az ingerrel, amelyet növeltünk, egyenesen arányos. Ugyanazon érzékszerv területén az észrevehető növekedés az ingernek egy meghatározott, állandó törtszámát alkotja. Így az állandó ingerkülönbség pl. a hallásnál $\frac{1}{3}$, a látásnál $\frac{1}{100}$. Ez azt jelenti, hogy ha hangot hallunk és ez a hang erősségének $\frac{1}{3}$ -ával erősödik, akkor a hang erősségének a változását észreveszük; ha azonban a hang erősségének pl. csak $\frac{1}{4}$ -ével, vagy $\frac{1}{5}$ -ével erősödik, akkor a hang erősségének a változását nem

¹ „Sensus fit in actu per actionem sensibilis in organum sensus.” (Aquinoi szent Tamás: De malo. qu. 16. a. 12. ad 2.)

² Habet corpus exterius virtutem immutandi corporea organa, quam imutationem sequitur perceptio sensus per virtutem animae.” (Ugyanott.)

vesszük észre. Ezt a törvényt *Weber-féle törvénynek* nevezzük. Mindjárt megjegyezhetjük, hogy Weber törvényét a pszichológusok már feladták, mert ilyen állandó törtszám nincs: ez minden embernél más és más, sőt ugyanazon embernél is állapotai szerint különböző.

Fechner tovább akarta tökéletesíteni Weber törvényét s ezért kimondta: ha az inger erőssége geometriai arányban növekszik, akkor a neki megfelelő érzet erőssége csak számtani arányban nő. Ez azt jelenti, hogy az érzet erőssége nem egyenesen arányos az inger erősségével, hanem ennek csak a logaritmusával arányos. Ha tehát e az érzet erőssége, i az inger erőssége és k állandó tényező, akkor

$$\frac{e}{\log i} = k \text{ ahonnan}$$

$$e = k \log i$$

Ezt a törvényt *Fechner-féle*, vagy *pszicho-fizikai törvénynek* nevezzük. Ma már a Fechner-féle törvényt is feladták, mert még megközelítőleg sem találták érvényesnek.

41. Az érzet lélektani folyamat, mégis mindenestől az anyaghoz van kötve. (38.) Ezekből az inger és a neki megfelelő érzet között idői viszony van. Azt az időt, amely az érzéki inger kezdetétől addig tart, míg az érzet jelentkezik, *reakcióidőnek* (*inger-időnek*) nevezzük. Ezen idő mérésére *Wundt* talált fel elmeszközt. Itt is a megfigyelés azt mondja, hogy ezen idő mérésénél sem kapunk pontosan meghatározott számokat, hanem csak általánosakat, amelyek különböző tényezőktől függenek, mint a kortól, a nemtől, a fáradtságtól és főképen a figyelem fokától.

Érdekes megfigyelés az, hogy a reakcióidő a gyermekeknél majdnem kétszer olyan hosszú, mint a felnőtteknél, a fiúknál is nagyobb, mint a leányoknál; azonban a felnőtt férfiaknál rövidebb, mint a nőknél. Ennek oka nem annyira az idegrendszer finomságának, érzékenységének különbözőségében keresendő, mint inkább a figyelemben és az elhatározottságban.

Itt még megemlítjük az ú. n. *fiziológiai időt* is, vagyis azt az időközt, amely eltelik az ingernek az agyba való jutásától az érzet keletkezéséig. Ezt az időt is próbálták mérni. Itt minden mérés lehetetlen, mert nem tudjuk megmondani azt az időpontot, amelyben a hatás az agyba ér, hogy azután érzet keletkezzék.

Könnyebb mérni azt az időt, amely két benyomás között telik el. Ha azonban a benyomások egységes észrevevéssé olvadnak össze, akkor lehetetlen a mérés, mert nincs időkülönbség. Ha pl. valamely tüzes dolgot gyorsan forgatunk, akkor tüzes kört látunk; tehát itt a különböző benyomások egységes észrevevést adnak. Ha a különböző benyomások különböző érzeteket adnak, akkor a közöttük lévő időre a megfigyelés azt mondja, hogy ez az időkülönbség még ugyanazon érzéknél is különböző, az inger erőssége, kiterjedtsége és minősége szerint.

42. Még az a kérdés, hogy milyen értéket tulajdonítsunk az érzeteknél a mérésnek. Itt nagyon különbözők, sőt ellentétesek a vélemények. Egyesek a kísérleti lélektan minden tudomány alaptudományának mondják és más lélektanról hallani sem akarnak; mások ellenben gúnyt űznek a kísérleti lélektanból. E két szélső vélemény között foglal helyet a többi vélemény.¹

Mérés csak egyneműek között lehetséges. Ekkor mérni annyit tesz, mint azt keresni, hogy valamely egység hányszor van meg a megméréendőben. Mármost mind az inger, mind az érzet két különböző világ; az inger fizikai folyamat, az érzet lelki jelenség, tehát e kettő mérés által nem hasonlítható össze.² De nem tudjuk mérés által összehasonlítani ugyanazon érzet fokozatait sem. Azt meg tudjuk becsülni, hogy az egyik érzet erősebb-e, vagy gyöngébb, mint egy másik érzet, de mérés által összehasonlítani e kettőt képtelenek vagyunk, mert nem találunk közös mértéket. Különböző minőségű, pl. látási és hallási érzetet sem tudunk egymással mérés által összehasonlítani, mert itt még kevésbé találunk közös mértéket.³ Ezért azt kell mondanunk, hogy **az érzeteknél a mérés úgy, hogy e mérés által általános érvényességű tételeket kapjunk, lehetetlen.** Tehát hiú remény azt gondolni, hogy a lelki élet matematikai képletekbe foglalható.

Ha valami mérés mégis lehetséges az érzeteknél, ezt nagyon nehéz, sőt talán teljesen reménytelenül teszi az a körülmény, hogy nem tudjuk élesen szétválasztani egymástól az érzet minőségében és erősségében történt változást. Ha pl. a hang erősségét növelem vagy csökkentem, akkor az érzetnek nemcsak az erőssége változik, hanem minősége is. „A piano egészen más minőségű, mint a forte, vagy a fortissimo.” (Bognár Cecil.) Különbözik is minden ember külön-külön világ, minden lelki jelenségére személyisége nyomja rá a külön bélyeget s ez matematikai képletbe

¹ Lásd: C. Guérinet: Experimentelle Psychologie. 1915. 4. és következő oldalai.

² „Az érzettartalmak mérésének fő nehézsége a következő. Van egy mennyiségileg fokozott egynemű ingersorunk; a sorhoz hozzátartozó érzettartalmak mérése természetesen csak akkor vezethet ezen második sornak az első mellé való egyetemes érvényű koordinációjához, ha az ingerek mindegyikének minden embernél mindenkor egyenlő érzettartalom felel meg. Ez azonban nagyon kétséges. Ugyanazon érzéki inger különböző emberekben, sőt ugyanazon emberben is más-más időben többé-kevésbé eltérő érzettartalmat kelt. Ezért bizonytalan sikerűnek látszik az egyes kísérletek eredményeiből az inger- és érzetsorok viszonyára nézve egyetemes érvényű tételeket levezetni.” (Kornis Gyula: A lelki élet. I. 1917, 225—226. oldal.)

³ „Or manifestement il n'existe pas une pareille unité pour des sensations de qualité différente: Voir, entendre, goûter, etc. sont autant de faits spécifiques, irréductibles à une mesure commune. — Jen a-t-il une possible pour des sensations d'intensité différente dans la même qualité, par exemple, pour des sensations de lumière ou de perceptions auditives de degré différent? Non, il n'existe pas une unité absolue de la sensation. Nous pouvons bien estimer qu'une sensation est plus forte ou moins forte qu'une autre, mais il nous est impossible de dire de combien de fois elle est plus ou moins forte que cette autre.” (Mercier: Psychologie. 11. I., 1923, 185—186. oldal.)

nem foglalható. Ezokból az érzeteknél a mérés a legjobb esetben csak valószínűséget és nem bizonyosságot ad. Mindazáltal a kísérletek a lélektanban nem hiábavaló munka, mert velük könnyebben puhatoljuk ki a lelki jelenségek lefolyását és törvényszerűségüket.

43. A mondottakból következik, hogy az ú. n. *kísérleti lélektan* nem önálló tudományág, hiszen csak valószínűségeket ad és nem biztos igazságokat. Ezokból a kísérleti lélektan teljesen benne van a bölcséleti lélektanban, de nem mint annak része, hanem csak mint segítője az igazságok felkutatásában. És hogy nem önálló tudományág, azt legszebben bizonyítja a neveléstudomány. Ha önálló tudományág volna, akkor a neveléstudomány ráépítene; márpedig a neveléstudomány nem épít a kísérleti lélektanra, mert csak biztos igazságokra lehet építeni, nem pedig valószínűségekre.¹ Mindazáltal nagyon jó, ha a gyakorlati nevelő a kísérleti lélektan fejlődését és haladását figyelemmel kíséri, tapasztalatait a kísérleti lélektan eredményeivel egybeveti.

Hol van az érzet székhelye?

44. Itt két vélemény van. Az egyik véleményt a régi skolasztika képviseli s azt mondja, hogy az érzetek székhelye az érzékekben van. Ezzel szemben a másik vélemény, amelyet az újabkori pszichológusok nagy többségben vallanak, azt mondja, hogy az érzetek székhelye az agyban van. Melyik félnek van igaza?

Tény, hogy az érzet az érzékszervekben kezdődik. Akinek valamely érzékszerve rossz, annak amaz érzetéről, amelyek a rossz érzékszervben keletkeznének, ha az érzékszerv egészséges volna, nincs tudomása. Pl. a született vak semmit sem tud a fényről és a színekről, a született süket semmit sem tud a hangokról, bár agya van. A második tény az, hogy a külső világ hatásait felfogó idegek végül mind az agyban futnak össze. Ezek után az érzet székhelyére nézve a következőt kell mondanunk. **Az érzetek az érzékszervekben kezdődnek s az agyban jutnak befejezettséghez, hogy tudatos tevékenység állhasson elő.**²

¹ „Ich für meine Person habe mehr Vertrauen auf die Erfahrungen eines einsichtigen, von Liebe zu seiner so wichtigen Aufgabe und zu den Kindern erfüllten Lehrers, als zu noch so scharfsinnigen Experimenten.” (Gutberlet: Experimentelle Psychologie. 1915, 127. oldal.) — „Die experimentelle Psychologie ist noch gar nicht so entwickelt — und es kann mit Recht bezweifelt werden, ob sie überhaupt je eine solche Entwicklungsstufe erreichen wird — als dass ausschliesslich auf ihr eine Pädagogik aufgebaut werden könnte.” (F. Schneider: Schulpraktische Psychologie. 1922, 208. oldal.) — Hasonlóképpen ítéli meg a kísérleti lélektant Sebess Gyula is: A korszerű oktatás. 1937, 18. oldal.

² Lásd e kérdést részletesen: P. Vogt: Psychologie. 1909, 159—170. oldalain.

Hogyan osztjuk fel az érzeteket?

45. Az érzeteket általában két nagy csoportba lehet osztanunk.¹

a) Az első csoportba azok tartoznak, amelyek a testi élet különböző jelenségeit hozzák tudomásunkra. Ilyenek pl. az éhség, a jóllakottság, a szomjúság, az álmoság, a bágyadtság, a fáradtság stb. érzete. Ezeket *testi érzeteknek* nevezzük. Mivel a testi érzetek a testi élet természetes megnyilvánulásai, azért *életérzeteknek* is nevezzük; és mert a test belső állapotát adják tudtunkra, azért még *belső érzeteknek* is mondjuk. A testi érzetekhez lehet számítanunk az *izomérzetteket* is, amelyek az izmok összehúzódásából és kitágulásából származnak, pl. a járásnál, a beszédnél, a táncnál, az ásításnál, a nevetésnél, a nyújtózkodásnál, a fekvésnél és általában az ilyen vagy olyan testtartásnál.

b) A második csoportba azok az érzetek tartoznak, amelyek úgy keletkeznek, hogy a külső tárgyak hatásait érzékszerveink felfogják. Ezeket *érzéki érzeteknek* mondjuk és a szerint nevezzük el, amint valamely érzékszerv közvetítésével keletkeznek. Így vannak *látási, hallási, szaglási, ízlési és tapintási érzetek*. A látás, hallás, és részben a tapintás a tárgy léteiről és tulajdonságairól értesít minket, az ízlés, szaglás és részben a tapintás azt mondja meg minékünk, hogy a dolgoknak milyen jelentőségük van a mi jólétünkben.

Ezek után lássuk az egyes érzékszerveket egyenkint!

I.

Tapintás.

A tapintásról általában.

46. A tapintásnak az a feladata, hogy a külső világ olyan jelenségeiről értesítsen bennünket, amelyeket csak úgy vehetünk észre, hogy testünk közvetlenül érintkezik a külső világ tárgyaival; pl. megtapogatjuk ezt vagy azt a tárgyat. A tapintás a testünket borító bőr által történik; azért a bőr tulajdonképpen nem más, mint nagykiterjedésű érzékszerv, amely a vele érintkező tárgyakról ingereket vesz föl, hogy azután bennünk érzéki észrehevés keletkezzék. A tapintás az egyedüli érzékszerv, amelyet nem veszítünk el. Ha más érzékszerv működése megszűnik, pl. valaki megvakul, akkor a tapintás érzékszerve mintegy helyettesíti a megromlott szemet. A tapintás a gyakorlás által hihetetlenül ki tud fejlődni. Ezt tapasztaljuk különösen a vakoknál. Vagy az

¹ Az osztási alapra lásd: Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 77, a. 3 és 1^a. qu. 78, a. 3.

orvos tapogatással a szervezet kisebb elváltozásait is észreveszi; a hozzáértő a szövetek minőségének legkisebb árnyalatait is észreveszi tapintással.¹

A tapintás fontos szerepet játszik életünkben, mégis tárgyi ismereteinkben kevés önálló szerepe van, hanem a más érzékszervek által nyert hatásokat inkább csak kiegészíti.

47. A bőrrel nemcsak a tapintást (nyomást, érintést) vesszük észre, hanem a hőt és a kívülről jövő fájdalmat is. Beható vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a hő- és fájdalomérzetek számára a bőr felületén egymástól és a tapintási érzettől is teljesen független pontok szolgálnak, amelyek a bőrön különböző mennyiségben és különböző rendben vannak elhelyezve. Így a bőrben három, egymástól különböző érzék van: a *tapintási* (nyomási, érintési) *érzék*, a *hőérzék*, és a *fájdalom érzéke*. De mivel e három a bőrben van, azért közös néven csak *tapintásnak* nevezzük.

A bőr felületén kb. 50—60,000 tapintási pont van, 3 millió fájdalompont, 30,000 melegpont és 250,000 hidegpont. A hidegpontok száma sokkal több, mint a melegpontok száma. Ez az oka annak, hogy a hideg iránt sokkal érzékenyebbek vagyunk, mint a meleg iránt; azonban ez a kellemetlenség élettanilag nagyon célszerű.

48. A tapasztalat azt mondja, hogy tapintás által a külső világból sok mindenfélét észreveszünk. Így észrevesszük, hogy valami kemény, erős, nagy vagy kicsiny, síma vagy érdes, vastag vagy vékony, hosszú vagy rövid, hegyes, éles vagy tompa, egyenes vagy görbe, száraz vagy nedves, puha és nyújtható, folyékony, könnyű vagy nehéz, nyugvó vagy mozgó. Általában a tapintás a külső világból a tárgyak halmazállapotáról, nagyságáról, alakjáról, nehézségéről és mozgásáról értesít minket.

A tapintási észrevevésnél vonatkozással az okozó ingerre, bizonyos törvényszerűséget veszünk észre. E törvényszerűségek a következők.²

a) Egy ingernek hirtelen fellépése sokkal hamarabb okoz érzetet s ennek megfelelően érzéki észrevevést, mint egy lassan föllépő inger. A lassan növekvő inger az észrevevésben majdnem semmi változást sem okoz; pl. a lassan növekvő nyomást lassan megszokjuk, sőt néha észre sem vesszük. Ezzel szemben az inger hirtelen változása az észrevevésben jelentékeny különbséget okoz.

b) Az észrevevésben az is okoz különbséget, hogy mekkora az inger által talált felület. Pontos viszonyt a hatás és a felület

¹ Bridgeman Laura (1829—1889) 26 hónapos korában megvakult és megsüketült s mégis pusztán tapintással megismerte az őt körülvevő tárgyakat, sőt megtanult írni és olvasni s dicséretreméltó szellemi műveltségre tett szert. Még csodálatosabb ennél Keller Helén (szül. 1880), már 19 hónapos korában vesztette el szeme világát és hallását, sőt meg is nemult s mégis tapintással megtanult írni, olvasni és oly magas szellemi műveltségre tett szert, hogy megtanult németül, franciául, görögül és 22 éves korában megírta életrajzát.

² P. Vogt: Psychologie. 1909. 55. oldal.

nagysága között nem lehet felállítani; mindazáltal annyit tudunk, hogy kisebb felületnek nagyobb ingerre van szüksége, mint az egész felületnek.

c) A test nem minden része fogja fel egyenlően a hatásokat. Hogy valamely hely észrevevési finomságát megvizsgálhassuk, kéthegyű körzöt vegyünk s azt fogjuk tapasztalni, hogy nyelvünk hegyén a körzőágaknak már egy milliméternyi távolságánál is két szúrást veszünk észre, az ujjak hegyén két milliméter távolságnál, a tenyéren 31 milliméter távolságnál, a hátán, a felsőkaron és a combon pedig 68 milliméter távolságnál.

d) Az inger hatásának a tartósságánál lassan-lassan nem is vesszük észre az ingert. Gondoljunk csak a ruhára, gyűrűre az ujjon, vagy a hamis fogakra a szájban.

49. A bőr különböző rétegekből áll és mindegyik rétegben, a felső bőrt kivéve, idegvégződések vannak, amelyek a külső világ tárgyairól értesítenek minket.

Tapintási szervnek nem a bőrt mint ilyent kell tekintenünk, hanem a bőrbe különböző helyeken beágyazott ú. n. *nyomási és tapintási testecskéket*, amelyek bunkós vagy csavarodott alakúak és az idegszálakkal összefüggésben vannak. A külső fizikai vagy mechanikai inger nem érinti közvetlenül a tapintási testecskéket, hanem csak közvetve a bőrön át, u. i. a külső hatás által a bőr valamely helyen alakváltozást szenved s így a bőrben levő tapintási testecskék átveszik a bőrön át a külső tárgyról jövő hatást.

50. És hogyan kapjuk az értesítést a külső tárgyakról tapintás által?

a) A testek alakját úgy kapjuk, hogy a testen kezünket mozgatjuk. Így észrevesszük, hogy a test nagy-e vagy kicsiny; de észrevesszük azt is, hogy kerek-e vagy szögletes, síma-e vagy érdes stb.

b) A halmazállapotról úgy veszünk tudomást, hogy észrevesszük a test kisebb vagy nagyobb ellenállását. Így kapjuk, hogy a test puha-e, nyújtható-e, kemény-e, folyékony-e.

c) A testnek ránk való, vagy testünknek valamely részére, pl. kezünkre való felső nyomásából ítéljük meg a test nehézségét.

d) A nedveset és szárazat a közöttük lévő hőkülönbség által vesszük észre.

e) Tapintás által egyidőben a testnek több tulajdonságát is megismerhetjük. Pl. ha megtapogatunk egy labdát, akkor mindenekelőtt megtudjuk, hogy ez a test van; de megtudjuk azt is, hogy ez a labda gömbölyű-e, síma-e, kemény-e.

51. Még néhány különös jelenséget említünk meg a tapintási észrevevésnél.¹

a) Ha pálcikával, amelyet erősen tartunk a kezünkben, kemény tárgyat érintünk, akkor azt a benyomást nyerjük, hogy a pálcika végével érintettük a tárgyat.

¹ P. Vogt: Psychologie. 1909, 60—62. oldal.

Ennek az a magyarázata, hogy a pálcika a tapintási szervvel mintegy egységbe van kötve.

b) Az ellenkezőt kapjuk, ha a pálcika a tárgyon nyugszik és mi azt a másik végénél érintjük.

c) Hasonló ezekhez *Goldscheider* megfigyelése. Ha a kézben egy fonalat tartunk, amelynek a másik végén nem könnyű súly lóg és kezünket súllyesztjük, míg a súly a padlót nem éri, akkor határozottan megfigyelhetjük az ellenállást a padlón.

Itt a súly által összekötött fonál helyettesíti a pálcikát.

d) Érdekes *Aristoteles* kísérlete is. Ha az egymás fölé helyezett mutató- és középuj közbe kis golyócskát helyezünk, akkor kettős érintést veszünk észre határozottan, amelynél az érintett helyek egyúttal fölcserélődnek.

E különös jelenségnek még nincs megfelelő magyarázata.

e) Ha súlyra nézve két egyenlő tárgyunk van, amelyek azonban alakra nézve különböznek egymástól és kezünkkel mérlegeljük a tárgyakat, akkor a nagyobbik tárgyat könnyebbnek tartjuk. Mi ennek a magyarázata?

Mielőtt két tárgyat megmérnénk, a nagyobbat már eleve nehezebbnek tartjuk. Ha most tényleg mérlegeljük a tárgyakat kezünkkel, akkor a nagyobb tárgynál a benyomás lejjebb szállítja a várakozást, a kisebbnél pedig túllépi.

f) *Weber* kísérletei szerint a testet annál nehezebbnek mondjuk, minél hidegebb.

Itt valószínűleg a hidegséget mint súlyt a nehézséghez hozzátesszük.

g) Ha idegen ember fűszállal vagy tollpihével testünk bizonyos részeihez ér akár váratlanul, akár tudtunkkal, akkor erős *csiklandozást* veszünk észre. Ha pedig ezt mi magunk tesszük magunkkal, akkor vagy nem érzünk csiklandást vagy csak sokkal gyöngébbet.

Ennek a magyarázata vagy a váratlanság és szokatlanság, vagy az ingernek túlságosan nagy feszültséggel való várása.

52. Az ember tapintás által nemcsak kívülről kap számos benyomást, hanem saját testétől is.

Az ember élő lény, tenyészetű élete is van s ez bennmaradó élettevékenység. Gondoljunk csak a vérkeringésre, a folytonos ki- és belélegzésre, a gyomor munkájára. Normális körülmények között a tenyésző élettevékenységek nem jutnak tudatunkba; ha azonban itt valamely oknál fogva zavar keletkezik, tehát a tenyésző életműködések rendellenességét mutatnak, akkor ezt már észrevesszük s mint fájdalomérzet lép tudatunkba. A tenyésző életnek mindama értesítéseit, amelyek tudatunkba lépnek és főképpen a *jóérzést* vagy *rosszulérzést* adják tudtunkra, egyszóval *érzésnek* nevezzük. Ilyen pl. az éhség, jóllakottság, fogfájás, fejfájás stb. Ezt még *belső tapintásnak* is nevezhetjük s vele szemben az előbb tárgyalt tapintást *külső tapintásnak* is mondhatjuk. Így a tapintás érzékszerve által megismerjük mind a külső jelenségeket

és a külső tárgyak tulajdonságát, mind pedig a bennünk lefolyó jelenségeket.

A belső jelenségekről szóló tapintási észrehevésnek némi árnyalati különbséggel ugyanazon törvényszerűségei vannak, mint a külsőnek, csak hogy a belsőnél mind az ingerlés, mind pedig az érzet és észrehevés ugyanazon alanyból indul ki és ugyanazon alanyban marad.

A hőészrehevés.

53. A bőrben nemcsak a tapintás érzéke, hanem a hőészrehevés érzéke is megvan. A hőmérséklet észrehevésének az a fő célja, hogy értesítsen bennünket arról, hogy milyen a levegő és a körülöttünk levő tárgyak hőmérsékletviszonya s mi ezt személyi életünk berendezésében felhasználhassuk.

A hőingerek fizikai folyamatok s mint ilyenek csak mennyiségileg különböznek egymástól; azonban a hőérzetek már minőségi különbségeket tüntetnek fel: más minőségű a melegérzet és más természetű a hidegérzet. Ezokból más idegvégződésnek felel meg a melegérzetek keletkezéséhez és más idegvégződésnek a hidegérzetek keletkezéséhez.

A hőérzetek nagyon egyszerűen alakulnak. Itt csak két csoport van: meleg és hideg, bár mindegyiknél különböző fokozatok vehetők észre. A melegenél: langyos, meleg, forró, a hidegnél pedig: hűvös, hideg, jéghideg.

54. A hőérzet mindenekelőtt a külső hatástól függ. Minden test, bármilyen halmazállapotú is legyen, okozhat bennünk hőérzetet, ha fizikailag hőt kibocsáthat vagy fölvehet és testünkkel érintkezik akár közvetlenül, t. i. érintkezés által, akár közvetve, t. i. sugárzás által. Hogy mi a hőt észrevegyük, ahhoz a hőnek meghatározott nagysága szükséges. A két végső pont, amelyek között a hőt észrevegesszük: -10°C -tól $+70^{\circ}\text{C}$ -ig. E két végponton túl is észrevegesszük a hőt, de ekkor már nem mint hőérzet, hanem mint fájdalomérzet jelentkezik bennünk.

Testünk állandó hőmérséklete $36-37^{\circ}\text{C}$, környezetünk pedig nem ennyi. Ezokból testünk és környezetünk között állandó hőkicserélődés van. Testünk állandóan hőt bocsát a környezetbe s mégis testünk hőmérséklete állandó, mert a tenyésző élettevékenységek állandóan pótolják az elvont hőt. Testünk és környezetünk között a hőkicserélődés nemcsak attól függ, hogy milyen meleg a környezet, avagy érinti-e a test bőrünket, hanem függ még a környezetünket alkotó testek jó vagy rossz hővezetésétől is. Pl. a vas jó hővezető s ezért hidegebbnek mondjuk, mint az ugyanolyan hőfokú, de rossz hővezető fát. Eppen így a 15° -os vizet hidegebbnek mondjuk, mint a 15° -os levegőt.

55. Az alanyi állapotnak is megvan a maga jelentősége a hőészrehevés különbségénél.

Mivel a hideg- és melegérzetek különböző minőségűek, azért

kell lennie bennünk olyan pontnak is, amelynél sem hideget, sem meleget nem érzünk. Ezt a pontot *semleges pontnak* vagy *fiziológiai nullapontnak* mondjuk. Ez a nullapont nem állandó az összes emberekben, sőt az egyes emberben is változhat a különböző időkből, a különböző körülmények miatt. Tehát a nullapont állandóan ingadozik. Ami a nullaponton felül van, azt melegnek mondjuk és ami alatta van, azt hidegnek tartjuk. Tehát a hőérzet erőssége attól függ, hogy a hőforrás a fiziológiai nullaponttól számítva mekkora fokú hőt éreztet velünk. A hő iránt való érzékenység mindig a legnagyobb a nullapont körül; ezen felül és alul az érzékenység csökken; sőt a -10° C-on alul és a $+70^{\circ}$ C-on felül tulajdonképpen már nem hőérzetünk van, hanem fájdalomérzetünk.

Testünk állandó hőmérséklete $36-37^{\circ}$ C. Mindazáltal nem a $36-37^{\circ}$ C a fiziológiai nullapont, mert pl. a $36-37^{\circ}$ C fokú levegőt nagyon melegnek érezzük, pedig testünk és a levegő között nincs hőkiegyenlítődés; ezzel szemben a $18-20^{\circ}$ C fokú levegőben sem meleget, sem hideget nem érzünk, pedig testünk és a levegő között van hőkiegyenlítődés.

A fiziológiai nullapont ingadozása nemcsak testünk állapotától függ, hanem ama testek sűrűségétől, fajhőjétől és hővezető képességétől is, amelyekből a hatás kiindul. Pl. az állandó hőmérsékletű szobában minden tárgy ugyanolyan hőmérsékletű; mégis a vaskályha érintése más hőérzetet kelt bennünk, mint a fából készült szekrény érintése.

A megszokás is befolyással van a hőérzetek keletkezésére. Az állandóan szobában és ülő helyzetben dolgozó ember $18-20^{\circ}$ C fokú meleget követel; ezzel szemben az állandóan szabadban dolgozó parasztember a $18-20^{\circ}$ C fokú hőmérsékletű szobát túlságosan melegnek tartja.

56. Még megemlékezünk az ú. n. *kontrasztról* is. Ez a következő. Ha egyik kezünket meleg s a másikat hideg vízbe tesszük, azután pedig mindkét kezünket ugyanabba a langyos vízbe dugjuk, akkor a meleg vízben volt kezünk hidegnek s a hideg vízben volt kezünk melegnek mondja a langyos vizet. Ennek a magyarázata a következő.

A hideg vízben tartott kéz felületén a véredények összehúzódnak, a meleg vízben levőn pedig kitágulnak; ezért a meleg vízben tartott kéz a langyos vízben több hőt veszít, mint a másik s innen van a két kézen a hőérzetek nagy különbözősége.

57. A hőérzetek úgy keletkeznek, hogy a bőrben mindenütt vannak *meleg- és hidegpontok*, amelyek a kintről jövő meleg- és hideghatásokat felfogják. A melegpontot meleg fémrudacskával, a hidegpontot pedig hegyes ceruzával éreztetjük meg. A hidegpontok által körülbelül mégegyszer oly gyorsan keletkezik bennünk hidegérzet, mint a melegpontok által a melegérzet. Ennek az az oka, hogy a hidegpontok közelebb vannak a bőr felületéhez, mint a melegpontok, tehát hamarabb fogják fel a hatásokat.

A hőérzet keletkezésére jelenleg két elmélet van.

a) Az egyik a *Weber—Goldscheider-féle elmélet*. E szerint a hőérzeteket nem a reánk ható testek hőmérséklete okozza, hanem itt az irányadó a bőr hőmérsékletének az emelkedése vagy süllyedése.

Ez az elmélet nem áll meg, mert a bőrnek a hője mint ilyen, közvetlenül nem hívhatja elő a hőérzetet, hanem csakis az idegek befolyása által. Továbbá pl. orrunkon és lábunkon óraszámra érezhetünk hidegérzeteket s mégis e helyeken a bőr hőmérséklete aránylag állandó.

b) A másik a *Hering-féle elmélet*. E szerint a meleg hatásánál bomlási folyamat (dissimilatio), a hideg hatásánál pedig összetevődési folyamat (assimilatio) áll be. A bomlási folyamat okozza a melegérzetet, az összetevődési folyamat pedig a hidegérzetet.

Hering elmélete sem helyes, mert megszünteti a meleg- és hidegpontok specifikus különbséget s ezzel tulajdonképpen elveti a tényleg külön-külön természetű hideg- és melegpontokat. Különben is nem látjuk be, hogy miáltal és miképpen történik a bomlás és az összetevődés.

c) A hőérzeteknek kielégítő elmélete még nincs. Mégis megjegyezzük, hogy a hőérzet megmagyarázásánál az idegekben a kiterjedéshez és összehúzódáshoz valami hasonló folyamatra kell gondolnunk, mert a hőinger fizikailag a kiterjedés és összehúzódás által nyilatkozik meg.

58. A hőérzethnél valamely hőforrásnak is kell lennie, amely bennünk ingert s azután érzetet kelt. E hőforrás lehet kívülünk, pl. amikor a Nap süti testünket; de lehet bennünk is, pl. a vér szétömlése által. Hogy hol van a hőforrás, azt mozgás által tudjuk meg. Ha a helyünkről való elmozdulás által a hőérzet állandó, akkor ez biztos jele annak, hogy a hőforrás bennünk van. Ha azonban a helyünkről való elmozdulás által a hőérzet változik, t. i. erősödik, gyöngül, vagy talán meg is szűnik, akkor a hőforrás kívülünk van.

A fájdalomészrezevés.

59. A fájdalomérzet különbözik a tapintási (érintési, nyomási) és a hőérzettől és külön idegek vannak a fájdalom ingereinek a felfogására, vagyis a fájdalom felfogására külön *fájdalompontok* vannak. Azonban a tapintási, valamint a hideg- és a melegpontok is szolgálhatnak fájdalomérzetek fölkeltesére; de csak abban az esetben, ha a rájuk való hatás nagyon erős. A fájdalomérzet által mindig testünk állapotának a megváltozását érezzük. A fájdalom erőssége függ az inger erősségétől, az illető hely érzékenységétől, továbbá a figyelemtől és a képzelődéstől is. Pl. ha figyelmünket valami nagyon leköti, akkor nem vesszük észre, hogy kezünket megsértettük; a fájdalom érzete csak akkor ébred föl bennünk, ha figyelmünk ereje csökken, vagy észre vesszük a

vérzést. Éppen így, ha a figyelem már előre nagyon várja a tűszúrást, akkor a kis tűszúrás is nagyon fájdalmas.

60. A fájdalomérzeteket megnyilatkozásaik szerint különbözőképpen nevezzük el. Van a) *szúrás*, a térbelileg nagyon kicsiny helyre lokalizált nyomásérzet; b) *vágás*, vonalszerűen kiterjedt szúrás érzete; c) *égés*, melegérzetekkel kapcsolatos szúrási érzetek; d) *metszés*, vonalszerűen gyorsan terjedő vágás; e) *lüktető fájdalom*, vérhullámmal erősödő, majd gyöngülő fájdalom; f) *ütés*, térbelileg szétterjedt nyomásérzet.

Nemcsak kívülről kaphatunk hatásokat, amelyek fájdalomérzetekkel járnak, hanem testünk belsejéből is, különösen a szövetek kóros elváltozásai és gyulladásai által. Itt említjük meg a viszketést is. A *viszketés* testünk belső állapotának hatása a fájdalom-érzék idegvégződéseire.

A kinesztetikus érzetek.

61. Ha egész testünk vagy testünknek csak egy része is mozog, akkor különböző érzetek keletkeznek, amelyeket összefoglalva *kinesztetikus érzeteknek* nevezünk, mert mozgásból származnak. Ezek az érzetek a belső tapintáshoz tartoznak, mert többnyire izomérzetek és úgy keletkeznek, hogy az izmok, ízületek és inak összehúzódnak vagy kitágulnak és ez az itt lévő idegvégződéseket ingerli. A kinesztetikai érzetek fejleszthetők. Ezt bizonyítja a gyakorlati élet. Pl. a torna, tánc, korcsolyázás és az egyes sportok nagyon finomítják a mozgásokról szerzett benyomásainkat.

62. A kinesztetikai érzetek közül a nevezetesebbek a következők.

a) Izmainkban nemcsak mozgató, hanem érző idegek is vannak. Amikor tehát testünk vagy testünknek valamely része mozog, akkor az izmokban lévő érző idegek ezt tudtunkra adják és *mozgásérzet* keletkezik bennünk. Ha nem mi magunk, hanem kívülünk fekvő ok mozgatja valamely testrészünket, pl. karunkat, akkor *passzív mozgásérzetünk* van; ha azonban magunk emeljük karunkat, akkor még bizonyos húzási és feszültségi érzeteink is vannak s ezeket együttesen *aktív mozgásérzeteknek* nevezzük.

b) A mozgásérzet föltételezi a *helyzetérzetet*, mert a mozgásérzet éppen abban áll, hogy észrevevessük pl. karunk helyzetének a változását. Ha karunk helyzetét és mozgását látjuk is, akkor a helyzet- és mozgásérzet látásérzettel kapcsolódik. Ebből azonban nem következik, hogy látásérzet nélkül pusztán a helyzet- és mozgásérzet által nem tudnók karunk térbeli helyzetét és mozgásának irányát meghatározni. Ezt bizonyítják a született vakok, akik csupán a helyzet- és mozgásérzet alapján határozzák meg tagjaik térbeli helyzetét; azonban ez a meghatározás a látásérzettel együtt pontosabb.

c) Ha valamely tárgyat emelünk, vagy tovább akarunk tenni, akkor izmainkban a puszta mozgásnál fellépő izomfeszültségnél

nagyobb feszültséget érzünk. Ezt *erőérzetnek* nevezzük. Ekkor egyúttal a tárgy nehézségét is érezzük; ezt pedig *súlyérzetnek* mondjuk. Az erőérzet és a súlyérzet mindig együtt jár és legtöbbször mozgásérzetekkel is kapcsolódik.

63. Itt emlékezzünk meg még az *egyensúlyérzetről* is.

A legújabb lélektani kutatások szerint az egyensúly érzéke a fül belsejében van. Itt u. i. folyadékkal telt három félkörös ívjárat van és benne idegek végződnek. Testünk helyzetének változásánál ez a folyadék is változtatja helyzetét s ezt a folyadékban végződő idegek tudomásunkra hozzák. Ha behúnyt szemmel egy irányban gyorsan forgunk és hirtelen megállunk, akkor az a benyomásunk, hogy ellenkező irányban forgunk. Ennek az az oka, hogy a folyadék tehetetlenségénél fogva még megállásunk után is tovább mozog, mozgásával az ívjárat falaira nyomást gyakorol s ezt az idegek tudomásunkra hozzák.

Ezen szerv működéséről rendesen nem veszünk tudomást, mert összehangzatosan működik a mozgási, tapintási, látási szervekkel. Ha ebben az összehangban valamely okból zavar támad, akkor *szédülés* fog el minket. A fülbajos emberek gyakran szédülnek, mert náluk a fülben lévő egyensúlyérzők működésében zavar van; azonban a süketek sohasem szédülnek, mert egyensúlyozó szervük elpusztult.

Az életérzetek.

64. *Életérzeteknek* azokat az érzeteket nevezzük, amelyek főképen a tenyésző élet működéseiről értesítenek bennünket, vagyis a testünk belsejében folyó életjelenségeket hozzák tudomásunkra. Rendes körülmények között, azaz egészséges állapotunkban nem tudunk a tenyésző élet működéseiről. És ez nagyon helyesen is van így, mert csak úgy bontakozhat ki szellemi életünk teljesen, ha azt a tenyésző életműködések nem zavarják. Ha azonban a tenyésző életműködésekben rendellenesség támad, akkor ezt már észrevesszük, mert a tenyésző életműködések szerveiben lévő idegek ezt tudomásunkra hozzák. E rendellenességek zavarólag hatnak a gondolkodásra, mert a figyelmet nagyon megosztják a gondolkodás tárgya és a rendellenesség között. Ezért ily állapotban a tanulás nehezen vagy sehogyan sem megy.

Az életérzeteknek nem az a feladatuk, hogy a külső világban tájékoztassanak bennünket, hanem csak figyelmeztetnek minket, hogy testünk egészségéről gondoskodjunk és a szervezetnek a segítségére siessünk.

65. Lássunk néhány életérzetet!

a) *Éhség*. Az éhség arra figyelmeztet minket, hogy testünknek szilárd ételre van szüksége. Székhelye a szájbán és gyomorban van s a gyomorban bizonyos nyomás által nyilatkozik meg. Az éhség megszünteti az étvágytalanságot (legjobb szakács az éhség), sőt a nagy és hosszabban tartó éhezés még az undort is

legyőzi annyira, hogy az ember megeszi azt is, amit különben nem enne meg.

Az éhség étvággal kezdődik. Az *étvágy* vágy az evés után és ellentéte az *étvágytalanság*.

b) *Szomjúság*. A szomjúság arra figyelmeztet minket, hogy italt (vizet) vegyünk magunkhoz. Székhelye az ínyben és a szájpadláson van s szétfolyó nyomásban vagy nyomás és meleg keverékében nyilatkozik meg, sőt lázba is átmehet. Az éhség fájdalomérzetbe is átmehet; azonban a nagy szomjúság kínzóbb fájdalommal jár, mint az éhség.

c) *Fáradtság*. A fáradtság a cselekvésre való képtelenségben áll, amivel sokszor a fájdalom érzete is jár. A testi fáradtság megnyilatkozik a mélyebb lélekzetvétélben, az ütőér gyorsabb verésében, a testi hőmérséklet emelkedésében egészen az izzadásig. A fáradtság arra figyelmezteti az embert, hogy pihennie kell s így újra fel kell frissülnie.

d) *Betegség*. Ha a tenyésző élet tevékenységeinek szerveiben alaki vagy működési rendellenesség van, úgyhogy ez az ember működésképeségét vagy talán életképeségét is károsan befolyásolja, akkor az ember beteg. A betegségekről szóló tárgyalás az orvostudomány feladata.

66. Az embernek különböző szervei vannak, amelyek egészségesen vagy betegen végzik működésüket. Mindegyik szervünk működéséről benyomásunk van. E sok benyomás egységbe olvad össze, egységes benyomást ad és ezt *közérzetnek* nevezzük. Így lehetünk éhesek, bágyadtak, fáradtak, gyengék, lázasak. Néha a közérzetet lokalizáljuk s ekkor így beszélünk: a vér a fejembe száll, szívszorulásom van, fáj a fogam stb. Rendes körülmények között az egészséges állapot nem jár pozitív érzéssel. Ha azonban hosszú betegség után lábadozunk, akkor ez a lábadozás pozitív módon is megnyilatkozó kellemes közérzettel jár. A közérzet pozitív megnyilatkozásának magas fokát *euphoriának* nevezzük. Ez úgy keletkezik, hogy a szervek működését és anyagcseréjét mesterséges módon izgató szerekkel fokozzuk. Beállhat az euphoria egyes betegségek utolsó szakaszában is, pl. a tüdővésznel.

II.

Izlés.

67. Amikor eszünk-iszunk, vagy betegségünkben orvosságot veszünk magunkhoz, akkor különböző érzetek keletkeznek bennünk. Ezeket az érzeteket közös néven *ízérzeteknek* nevezzük.

Az ízérzet nagyon ritkán jelentkezik mint puszta ízérzet magában, hanem csak más érzetekkel kapcsolatban. Van itt tapintásérzet, pl. amikor kemény cukrot szopogatunk; van szagérzet, amikor az étel-ital szaga üti meg orrunkat. Különösen az szagér-

zetek játszanak nagy szerepet az ízérzeteknél. Amit mi pl. az étel ízének mondunk, azalatt a hozzátartozó szag-, nyomás- és hőérzeteket is értjük. Mi a következőkben csak a pusztá ízérzetekről fogunk beszélni.

Az ízlés érzékének az a feladata, hogy a táplálék minőségét, hasznos vagy káros voltát állapítsa meg.

68. Az ízérzetek felosztására alapot találni nagyon nehéz. Általánosan a következő felosztást használjuk: *édes, keserű, sós, savanyú*. Természetes, hogy e felosztáson belül különböző fokozatok lehetnek. Pl. beszélhetünk a cukor, a méz, a gyümölcs édességéről, vagy az alma és uborka savanyúságáról stb. Különböző fokozatú ízérzeteket kapunk akkor is, ha az ízek fő minőségeit bizonyos arányban összetesszük.

69. Az ízlésnél a következő törvények vannak.

a) A körülmények nagyban befolyásolják az ízérzetek erősségét. Ilyen körülmények: az anyag összpontosítása (pl. sacharinál), a hatás tartóssága, az ingerelt felület nagysága, a nyálka és az anyag hőmérséklete. Általában ha az anyag és a nyálka 10° — 20° C, akkor érezzük legjobban az étel ízét.

b) Annak föltétele, hogy bennünk ízérzet keletkezzék, az anyagnak bizonyos részben való oldhatósága a nyálka által. Az oldhatatlan anyagnak nincs íze, pl. az üvegnek, mert nem oldódik a nyálkában. Mindazonáltal nem mindegyik oldható anyag kelt bennünk ízérzetet.

c) Az anyag mennyisége, amely ízérzetet eredményezhet, a különböző anyagoknál nagyon különböző. Pl. ugyanolyan mennyiségű gyümölcs és cukor nem ugyanazt az ízérzetet eredményezi.

d) Az ízérzet nemcsak a tárgyi ingertől függ, hanem a mi ízlési felfogásunktól is. Pl. ugyanaz az étel és ital a különböző embereknél különböző ízérzetet eredményez. Sőt a szuggesztiónak is nagy szerepe van az ízérzeteknél. Ez az oka annak, hogy a terítés, felszolgálás, a társaság jó étvágya szuggeraló körülmények.

e) Az időre vonatkozólag a sósnál 0'25—0'72 másodpercre, az édesnél 0'30—0'45 másodpercre, a savanyúnál 0'64—0'70 másodpercre és a keserűnél 2—7 másodpercre van szükség, hogy ízérzet keletkezzék.

70. Az ízésrevezés tulajdonképeni szerve a *nyelv*; de nem az egész nyelv, hanem csak bizonyos helyei, mint a nyelv hegye, a nyelv kerülete és a nyelv gyökere. A nyelv többi része legalább is a felnőtteknél nem az ízlés szerve, hanem a tapintásé. Az édes ízt legjobban érezzük a nyelv hegyén, a keserűt a nyelv gyökerén, a savanyút a nyelv kerületén, a sós ízt pedig a nyelv hegyén és kerületén körülbelül egyformán érezzük. Némelyek azt állítják, pl. *Oehrwall* és *Kiesow*, hogy a négy főizre specifikusan különböző idegkészülékek vannak. Azonban ez téves állítás, mert így pl. nyelvünk hegyével csak egyféle ízt éreznénk, a valóságban pedig mind a négyfelét megérezzük.

A nyelv mellett még az *íny* is az ízlés szerve; mégis inkább a kicsinyeknél, mint a felnőtteknél.

71. Az ízérzeteket apró szemölcsöcskék idézik elő. Hogy az egyes anyagok milyen kémiai sajátosságai által váltják ki az íz-ingereteket, hogy ízérzetek keletkezzenek, arról még keveset tudunk. Pl. van savanyú anyag, amely kémiailag nem sav és van kémiailag vett sav és ez még sem savanyú ízű. Az alkalikus vegyületek között vannak keserűek is és a szénhidrátok között vannak édesek is.

Az elektromos áram is idéz elő ízérzetet. Ezt úgy magyarázzák, hogy az elektromos áram, bár mint ilyen, nem okoz ízérzetet, a nyálkát kémiailag szétbontja s így keletkezik az ízérzet. Sőt egyes gázoknak is érezzük az ízét. Ennek a magyarázata az, hogy ama gázok a nyálkahártyákon lecsapódnak s a nyál elnyeli azokat.

III.

Szaglás.

72. Az orr útján felfogott ingerek által keletkezett érzeteket *szagérzeteknek* nevezzük. Az összes érzetek közül a szagérzeteknek van a legkisebb jelentőségük az ember életében. Ez azonban nem azt jelenti, hogy semmi szerepük sincs, mert élettanilag tekintve a dolgot, figyelmeztetnek minket az ételek romlott voltára, a káros és egészségtelen gázokra, amelyeknek belélegzése nekünk ártalmas volna. Így a szaglás mintegy őre a lélekzésnek. Továbbá a szagérzetek nagyon sokszor kiegészítői az ízérzeteknek. Ha nem volna szaglásunk, akkor az ízek közül csak a négyféle fő minőséget tudnók megkülönböztetni. A szagérzetek okozzák, hogy oly sok és különféle ízérzet keletkezik bennünk.

73. A szagérzetek osztályozására alapot találni nagyon nehéz, sőt talán lehetetlen is. Az osztályozást már *Linné* megkísérelte. *Linné* osztályozását *Zwaardemaker* tökéletesítette s a következő osztályokat állította fel: a) *éterikus* (alma, körte, bor); b) *aromatikus* (kámfor, babér); c) *balzsamos* (virágillatok); d) *mosusz* (mosusz, pacsuli); e) *hagymaszagok* (fokhagyma, szénkéneg, hal, kaucsuk, klór, jód); f) *égett szag* (pörkölt kávé, pirított kenyér, dohányfüst, karbon); g) *erjedő szagok* (sajt, avas zsír, izzadtság); h) *visszatetsző* (ópium, poloska); i) *undorító* (bűz, rothadási és hullaszag).¹ Ez a felosztás már azért sem jó, mert egyes szagok hiányoznak belőle; pl. az ecetsavak, ammóniák stb. szaga.

Legújabbán *H. Henning* próbálta osztályozni a szagokat 415 szaggal végzett kísérlet után. *Henning* hat fő minőséget különböztet

¹ Bognár Cecil: Pszichológia. 1935. 68. oldal.

meg: *fűszer-, virág-, gyümölcs-, gyanta- (balzsamos), égett- (kozmás) és rothadó szagot.*

Rendesen így osztják fel a szagot: *kellemes és kellemetlen szag vagy enyhe és erős (átható) szag.*

74. A szagérzet keletkezésénél a következő törvényszerűségek vannak.

a) A szag megérezéséhez szükséges, hogy az anyagi részecske közvetlenül hasson az orr nyálkahártyájára, mégpedig pára állapotában. Erre legalkalmasabbak a gázanyagok, hiszen az orron át való belélekzés által érezzük meg a szagot. Olyan anyagok is kelthetnek bennünk szagérzetet, amelyek finom cseppekben vagy poralakban érik orrunkat.

b) Az anyag páraállapota meleget, nedvességet, dörzsölést stb. kíván s ezzel a szagérzet is növekszik. Ha mi étkezés vagy ivás alkalmával az ételnek-itálnak a szagát is érezzük, ez azért van, mert itt párolgás is van.

c) Az inger vagy kívülről, t. i. az orron át jövő hatásra keletkezik, vagy belülről, a szájüregén át, mert a orrüreg a szájüreggel összeköttetésben van.

d) A szagérzet erőssége függ az orr izgatott felületének a nagyságától és az anyag terjedésének a gyorsaságától.

e) Az orrszervezet érzékenysége a különböző anyagokkal szemben különböző. Pl. egy cm^3 levegőben $\frac{1}{2}$ milliomod milligrammnyi rózsaoajat már megérezünk, míg más anyagoknál jóval nagyobb mennyiségre van szükség.

Itt megemlítjük, hogy némelyek szerint a férfiak és nők szaglása egyformán erős; mások szerint a férfiak szaglása erősebb, mint nőké. Egyesek pedig azt mondják, hogy a gyermekeknek van a legerősebb szaglásuk.

f) Ha valamely szag hosszabb ideig hat reánk, akkor azt megszokhatjuk és nem érezzük. Pl. az iskolában lévők nem érzik a bűdösséget, míg a kívülről bejövő orrát nagyon megcsapja. A hal- és sajtkereskedők, valamint a tímármunkások és a gyógyszerészek alig érzik, vagy nem is érzik a működési helyükön elterjedt szagot. Minden ember fajtának megvan a maga sajátos szaga. Mi fehér emberek egymás között ezt nem érezzük, mert megszoktuk; azonban megérzi a néger és mi megérezzük a néger szagát.

g) Ha több szaglási inger egyidejűleg hat orrunkra, akkor egy egységes szagot is érezhetünk; azonban a szagok egymást gyöngíthetik is, erősíthetik is, sőt egymás hatását meg is szüntethetik.

h) A szagérzetnél az ingerlési időt meghatározni nagyon nehéz, mert nagyon nehéz megmondani, hogy a hatás mikor éri orrunkat. Általában azt mondják, hogy a szagérzet ideje 0.2—0.8 másodperc között van.

75. A szaglás szerve az *orr*. A felső orrüregben van a

nyálkahártya. Az orrüreg egészen felül alig 2 milliméter széles és itt találjuk a szaglási foltot. Itt vannak kétoldalt a tulajdonképeni szaglási idegek.

Az alsó orrüreg nem tartozik a tulajdonképeni szaglási szervhez. Ez inkább szabályozója a be- és kilélekzett levegőmenyiségnek, amely magában véve érintetlenül hagyja a nyálkahártyát. De a levegővel bevitt por vagy gázállapotú anyagok már okozhatnak szagérzeteket.

A szaglás érzékenysége fokozható gyakorlás által. Ezt tapasztaljuk a gyógyszerészeknél; de tapasztaljuk ezt a dohányosoknál is, akik a különböző cigarettafajtákat a szagról is megismerik.

IV.

Hallás.

A hallásról általában.

76. A hallás a látás után legfontosabb érzékszervünk, annyira, hogy azok, akik süketen születnek, vagy gyermekkorukban veszítik el hallásukat, szellemi művelődésükben elmaradnak; a szellemi művelődésben nem emelkednek oly magasra, mint emelkedtek volna, ha hallásuk is meglett volna. És ez nem is csodálatos, mert nevelésükben hiányzik az a szerv, amely a nevelő és nevelt közvetlen érintkezését lehetővé teszi. Legtöbb ismeretünket látás és hallás által szerezzük; ha tehát valakinek nincs hallása, annak el kell maradnia az ismeretszerzésben. Különb is szerencsétlen a süket ember, mert meg van fosztva a társadalmi érintkezés élvezetétől. Az ember természeténél jogva társadalmi lény s a társadalmi érintkezés a beszéd által történik; márpedig a süket nem hallja a beszédet s ez a társadalmi érintkezést roppant megnehezíti.

A hallás által keletkezett érzeteket *hangérzeteknek* nevezzük.

77. A hallás egyedüli tárgya a hang. A benyomás szerint, amint mi felfogjuk a hangot, háromféle hangot különböztetünk meg: a *tulajdonképeni hangot*, a *zörejt* és a *beszédhangot*.

a) A *tulajdonképeni hang* nyugodt, tiszta, határozott és szabályos rezgésekből áll. Ezt *zenei hangnak* is nevezzük.

b) A *zörej* nyugtalan, darabos (pl. a lépések zaja), nem tiszta és szabálytalan rezgésekből áll.

c) A *beszédhang* szabályos és szabálytalan rezgések keverése s magán- és mássalhangzók alkotják.

78. A hallás szerve a *fül*. A fül három részből áll: a külső, a középső és a belső fülből. A fül külső része a hanghullámok összegyűjtésére szolgál, a középső pedig a hanghullámok vezetésére. A tulajdonképeni hallószerv a belső fül. A külső füljáratot a

középső fültől az ú. n. *dobhártya* választja el. Ez kb. 1 cm átmérőjű és köralakú, rugalmas hártya. A középső fülben három egymással érintkező rugalmas csontocska van. Ezeket alakjukról nevezzük el: *kalapács*-, *üllő*- és *kengyelcsontocska*. E csontocskák összekötik a dobhártyát a belső füllel s így a levegőhullámokat a fülkagylóból és a füljáratból közvetítik a belső fülbe. A belső fül három részből áll: az *előcsarnokból*, az *ívjáratokból* és a *csigából*. A csigában van az ú. n. *Corti-féle szerv*. Ez 15—20 ezer nagyon finom és rugalmas fonalból áll; vastagságuk $\frac{1}{500}$ milliméter és legnagyobb hosszúságuk $\frac{1}{2}$ milliméter.

A hang a következőképen jön létre. A hangzó test rezgései által hullámozásba hozza a környező levegőt. A levegő hullámozását felfogja fülkagylónk s a füljáratba vezeti. Itt a levegő hullámozása megrezegteti a dobhártyát, ez pedig a vele összeköttetésben lévő csontocskákat. E csontocskák közvetítésével a levegő hullámozása a belső fülbe vitetik át. A rezgések következtében a belső fülben lévő ú. n. *fülvíz* is rezgésbe kerül. A fülvíz rezgésének a közvetítésével az inger a Corti-féle szálakhoz jut s velük a hallóidegvégződésekhez. Ezek az idegek az ingert elvezetik az agykéregbe és a hangérzetet keltik fel.

A hangok fősajátságai.

79. A hangoknak négy fő sajátságuk van: *erősség*, *magasság*, *színezet* és *minőség*. Lássuk ezeket egyenkint!

a) A hang erőssége.

80. Az erősség a hangnak az a sajátsága, amelynél fogva a hangot erősebben vagy gyöngébben halljuk. Az erősség függ a hullám magasságától, mégpedig nem a hangforrásnál, ahonnan a hang kiindul, hanem ott, ahol a fület találja. A hangerősség függ még a hullám irányától is, amelyben a fület találja. Ha a hullám a hallási tengely irányában találja a fület, akkor a legjobban halljuk a hangot és minél ferdebben találja a hallási tengely irányát, annál rosszabbul halljuk a hangot. A hang erőssége függ még magasságától is. Ez az oka annak, hogy a zenében a felső hangok jobban érvényesülnek s az énekkarból legjobban kicsendül a szoprán s a jó szoprán hang uralkodik az egész énekkaron. A felső hangok mintegy keresztültörnek a többi hangon és így jutnak fülünkbe.

A fül rendkívül érzékeny a hang erősségével szemben; a jó fül a legkisebb hangerősségi különbséget észreveszi.

b) A hang magassága.

81. A hang rezgésekből áll. Az egy másodperc alatt végzett rezgések száma adja a hang magasságát. Hogy valamiféle hangot halljunk, ahhoz másodpercenként legalább 16 rezgésre van szükség. Ez azonban még nem zenei hang. A zenei hanghoz másodpercenként 40 rezgést számítanak, ennyi rezgésnél kezdődik a zenei hang. Ha a hang 40—50 ezernél több rezgést végez, akkor hangot már nem veszünk észre.

Az összes hangok közül egyet *alaphangnak* veszünk és ehhez viszonyítjuk a többi hangot. Ez az alaphang a közös megállapodás szerint az úgynevezett *normál á*, másodpercenként 435 rezgéssel. A normál á-n felül vannak a magas hangok és alatta a mély hangok.

82. Ha valamely hangból kiindulunk, nemsokára olyan hanghoz érünk, amely hasonlóan hangzik, mint a kiindulópontul vett hang, csak rezgésszáma több, tehát magasabb, mégpedig a rezgésszáma kétszerannyi, mint a kiindulópontul vett hang rezgésszáma. Ezt a magasabb hangot az előbbi hang *nyolcadának (oktáv)* nevezzük. Tehát valamely hang és a neki megfelelő nyolcad rezgésszámainak a viszonya 1:2. Egy ilyen hangközben van 7 egész és 5 félhang, tehát összesen 12 hang. Ezt *hangskálának* nevezzük.

Ha valamely hang rezgéseinek száma n , egy másik hang rezgéseinek a száma pedig n_1 , akkor az $\frac{n_1}{n}$ hányados azt mondja, hogy az utóbbi hang hányszor magasabb vagy mélyebb az előbbi hangnál. Ezt a hányadost az illető hang *relatív magasságának* nevezzük. És mert ez a hányados azt a magassági eltérést is mutatja, amely a kiindulási pontul vett hang és egy másik hang között van, azért a relatív magasságot *hangköznek (intervallum)* is nevezzük.

83. A fülnek minden hang kellemes, ha azt nem követi vagy nem előzi meg egy másik hang. Azonban ez már nincs így, ha a hangok egymásután következnek, vagy egyidőben hangzanak. A fül az egymásután következő hangokat csak akkor találja kellemesnek, ha ezeknek relatív magasságai a kiindulási pontul vett hangra, mint egységre nézve ily rendben következnek: 1, 2. Ha tehát a hangskála kiinduló hangja (primhang) c, a másodhang (szekund) d, a harmadhang (terc) e, a negyedhang (kvart) f, az ötödhang (kvint) g, a hatodhang (szext) a, a hetedhang (szept) h és végül a nyolcadhang (oktáv) ismét c, akkor a hangskála tagjait a következő sorban jelöljük:

c	d	e	f	g	a	h	c
1	9	5	4	3	5	15	
	8	4	3	2	3	8	2

84. A nyolcadhang az utána következő hangokra nézve ismét kiindulási hang lehet. Így kapjuk a második nyolcadot, azután a harmadik nyolcadot és így tovább. Fülünk halló képessége kb. 11 nyolcadot fog át: mindazáltal ebből a zenében csak 7—8 nyolcadot használunk 40 rezgésszámtól 4000 rezgésszámgig, mert a többi hang már nem egészen kellemes a fülnek. Az emberi hang terjedelme kb. 4 nyolcad; azonban ezt sohasem találjuk meg egy és ugyanazon embernél, mert akinek magas hangja van, az nem tud mélyen énekelni, és akinek mély hangja van, az nem tud magasan énekelni.

c) A hang színezete.

85. Ha valamely kifeszített húrt megrezegtetünk, akkor nemcsak azt a hangot halljuk, amelyet az egész hosszában rezgő húr ad, hanem még más hangokat is, amelyeket a húr részeinek a mozgása idéz elő. E más hangokat *mellékhangoknak* nevezzük. A mellékhangok mindig magasabbak az ú. n. alaphangnál, t. i. az egész hosszában rezgő húr hangjánál s ezért *felhangoknak* is nevezzük azokat. A felhangok adják meg azt a sajátságosságot, amelynél fogva az egyenlő erősségű és egyenlő magasságú hangok is oly jellemzően elütnek egymástól. Ezt a jellegzetességet *hangszínezetnek* mondjuk. A hangszínezet mindig az alaphanghoz vegyített mellék- vagy felhangok számától, magasságától és erősségétől függ; minél több a felhang, annál színezetesebb és teltebb a hang. Pl. az orgonának, zongorának, hegedűnek, cimbalomnak ugyanaz a hangja más és más színezetű. Tehát két hangszernak a hangjai között csak az a különbség, hogy mindegyiknek a hangjait más és más felhangok kísérik és e felhangok különböző erősségűek. Minden hangnak van valami színezete. Tiszta alaphangot csak mesterséges úton tudunk előállítani úgy, hogy a keletkező felhangokat valamiképen lefogyjuk, elfogytjuk; azonban az ilyen tiszta alaphang üres, zeneileg nem élvezhető. Valamennyi hang közül az emberi hang a legszínezetesebb s ezért a legszebb is.

d) A hang minősége.

86. Vegyünk kiindulópontul egy nyolcadot. Ha a következő nyolcadra megyünk át, akkor a második nyolcadban az egyes hangok ugyanolyanok, mint az első nyolcadban, csak magasabbak. Így az egymásután következő nyolcadokban a hangok ismétlődnek, csak rezgésszámuk mindig kétszer-kétszer akkora. A hangoknak ezt az ismétlődő sajátságosságát a hang *minőségének* nevezzük. Tehát a hang minősége ugyanaz lehet, bár magassága különböző.

V.

Látás.

A látásról általában.

87. Ha szerencsétlen az, aki hallás nélkül született, vagy később veszítette el hallását, akkor százszor szerencsétlenebb az, aki vakon született, vagy később lett vak. Az ilyen ember teljesen mások kegyelmére van rászorulva, mert látás nélkül még lépni sem tud mások segítségével.

A látás szerve a szem. A szem három hártyaszerű rétegből áll. A külső réteg a fehér *inhártya*, amely elől kidomborodik, s az átlátszó *szaruhártya*. Az *inhártya* mögött van az *érhártya*. Ezt a vérerek járják át s innen van az elnevezése. Az *érhártya* folytatása elől a *szívárványhártya*. Ez adja meg a szem színezetét (kék, fekete, barna szem). A *szívárványhártya* közepén van a *szembogár* (*pupilla*). Ez erős fénynél összehúzódik, gyöngébb fénynél pedig kitágul. Végül az utolsó réteg az *ideghártya* (*retina*) s ez tulajdonképpen nem más, mint a látóideg szétterülése körülbelül félmillió idegszállal. Az idegszálak pálcikákban vagy csapocskákban végződnek. Az ideghártya nem mindenütt egyformán érzékeny. Legérzékenyebb része az ú. n. *sárga folt*, amelyen nincsenek pálcikák, hanem csak csapocskák. A tárgyat akkor látjuk a legélesebbnek, ha a kép a sárga foltra esik. Ezért szemünket mindig úgy fordítjuk, hogy a tárgy képe a sárga foltra essék. Van az ideghártyának egy része, amit *vakfoltnak* nevezünk. A vakfolton nincsenek pálcikák és csapok, hanem csak idegvezetékek. Ezért azt a tárgyat, amelynek képe a vakfoltra esik, nem látjuk. Ha tehát mi valamely felületet nézünk, akkor a felület egy részének a képe a vakfoltra esik, tehát azt a részt nem láthatjuk. Mi pedig mégis úgy érezzük, hogy az egész felületet látjuk megszakítatlanul. Ennek az a magyarázata, hogy a vakfoltra eső részt tudattalanul kiegészítjük.

A szem belsejében még három fénytörő közeg van: a *szemlencse*, az *üvegtest* és a *szemnedv*.

88. A látás a következőképpen történik.

A fénysugarak a szembogáron át behatolnak, a három fénytörő közegen megtörnek s a tárgy fordított kicsinyített képét vetítik az ideghártyára. Ez a kép ingerli a látóidegek végződéseit s ezek az idegek az ingert az agyba vezetik és keletkezik a látóérzet. Hogy tiszta képet kapjunk, a tárgynak a szemtől a megfelelő távolságban kell lennie. Pl. olvasásnál a rendes távolság a szem és a könyv között 25 centiméter.

Ha a szemlencse elveszti alkalmazkodó képességét, akkor rövidlátók vagy messzelátók leszünk. A rövidlátásnál a kép az ideghártya előtt, a messzelátásnál pedig az ideghártya mögött

keletkezik. A rossz látásnál szemüveggel segítünk magunkon, mégpedig a rövidlátásnál szórólencsés és a messzelátásnál gyűjtőlencsés szemüveget kell használnunk. Amint öregszünk, szemünk laposodni kezd és rövidlátók leszünk. A nagyon öreg korban a szem zsugorodása következtében a szem ismét kidomborodik. Ez a magyarázata ama jelenségnek, hogy a rövidlátás után a nagyon öreg emberek ismét jól látnak.

89. Az embernek két szeme van s mindegyikben lerajzódik a tárgy képe; azonban mi csak egy tárgyat látunk, vagyis a tárgyat nem látjuk kétszeresen. Ennek az a magyarázata, hogy a két kép az egymásnak megfelelő idegeket ingerli s ezért ezek az idegek egy közös ingert vezetnek az agyba, következésképp csak egy látásérzet keletkezik. Úgy látunk, mintha csak homlokunk közepén volna egy szemünk. Ha azonban egyik szemünket kissé kimozdítjuk a helyéből, akkor már kétszeresen látjuk a tárgyat, mert a két kép a két szemben nem az egymásnak megfelelő idegeket ingerli, tehát nem egy közös inger jut az agyba, hanem két ingert s e két ingernek megfelelően két tárgyat látunk.

A tárgy képe fordított a szemben és mi mégis egyenes állásban látjuk a tárgyakat. Ennek az az oka, hogy a szem kifelé követi a sugarak irányát.

A színérzet.

90. A látás tulajdonképeni tárgya a fény és a szín. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a látás tulajdonképeni tárgya a fény, mert a szín nem más, mint módosult fény. Ha színt látunk, akkor *színérzet* keletkezik bennünk.

Számtalan színárnyalatot ismerünk, amelyek közül az *alapszínek* a *vörös*, a *sárga*, a *zöld* és a *kék*. Ezeket a színeket spektrumszíneknek nevezzük. Van még két *semleges szín*: a *fehér* és *fekete*. Ezekből a színekből előállíthatók az összes színek. Az alapszíneket, valamint a semleges színeket *egyszerű színeknek* is nevezzük, mert más színekre szétszedni nem tudjuk. A többi szín mind *keverékszín*. Ilyen a sárgászöld, kékeszöld, szürke, világoszöld stb.

Itt még megjegyezzük, hogy fizikailag azok a keverékszínek, amelyek több szín keveréséből álltak elő. Így azután a fehér szín is keverékszín, mert a szivárvány hét színéből áll.

91. A látásérzet megelőző feltétele a látóidegekben keletkezett inger, ezt pedig az éter rezgései idézik elő. A rezgésnél megkülönböztetjük a hullámhosszúságot, az erősséget és a tisztaságot (vagy összetettséget).

Általában a hullámhosszúság és a rezgések száma határozza meg a színt. Pl. 0.000760 milliméter hullámhosszúságnál és 395 billió rezgésszámnál vöröset látunk. A hullámhosszúság 0.000760—0.000390 milliméter között van, a rezgésszám pedig 395 billiótól 769 billióig terjed. — A rezgések erősségétől, vagyis a kilengések

nagyságától függ a színek világossága. Végül a hullámok tisztaságától függ a színek telítettsége. Ha a hullámok egyenlő hosszúságúak és nincsenek más hullámokkal keverve, akkor a legtelítettebb színérzeteket kapjuk; ha pedig a fényhullámhoz más hullámhosszúságú fény is járul, akkor fakó, tompa színek az érzetét kapjuk.

Az időre vonatkozólag, amely eltelik az inger keletkezésétől a színérzetig, nagyon különbözők a vélemények. Az időt $\frac{1}{4} - \frac{1}{80}$ másodperc közé teszik.

92. A színérzet keletkezésére több elmélet van.

a) Az első elméletet *Th. Joung* angol fizikus állította fel és *Helmholtz* tökéletesítette; ezért *Joung—Helmholtz-féle elméletnek* nevezzük. Ezen elmélet szerint a szemben háromféle idegvégződés van: egy a vörös, egy a zöld és egy az ibolya szín felfogására, mert a fizika is a vörös, zöld és ibolya színt mondja alapszínek, a többit pedig e három szín keverékéből származtatja. „Minden fénysugár mind a három idegfolyamatot megindítja, csak-hogy mindegyiket különböző erősséggel. Ha a három folyamat egyenlő erősségű, a fehér szín érzete jön létre. Ha azonban a fényinger a vörösnek megfelelő idegfolyamatot a legerősebben, a zöldet kevésbé, az ibolyát még kevésbé hozza működésbe, akkor vöröset vagy narancssárgát látunk. Tiszta sárga színérzetünk pedig akkor van, ha a vörös és a zöld idegfolyamat körülbelül egyenlő erősen, az ibolyának megfelelő folyamat pedig csak nagyon gyöngén működik.”¹

Ez az elmélet hosszú ideig nagy tekintélynek örvendett; azonban jelenleg kezdik elejteni, mert sok jelenséget, pl. a színvaktságot, a Purkinje-féle tűneményt stb. nem tudja kielégítő módon megmagyarázni.

b) A második a *Hering-féle elmélet*. Hering három színérző anyagot vesz fel, amelyek hat folyamatot indítanak meg, mert mindegyik színérző anyag két-két ellentétes folyamatban nyilatkozik meg: a szétbomlásban (dissimilatio) és az összetevődésben (assimilatio). A fehér, sárga és vörös színérzetek a szétbomlási folyamatok eredményei, a fekete, kék és zöld színérzetek pedig az összetevődési folyamatok eredményei.

Ezzel az elmélettel sok jelenséget meg tudunk magyarázni, mindazáltal nem tud általános elfogadásra találni, mert önkényesnek tűnik fel, hogy a vöröset és sárgát a szétbomlásban a fehérrel egy sorba állítja, éppen így a zöldet és kékét a feketével.

c) A harmadik a *J. von Kries-féle elmélet*. E szerint a szem kettős készülék: az egyik a nappali, a másik az esti (szürkületi) látásra van berendezve. A nappali látásnál a csapok működnek, az esti látásnál pedig a pálcikák. Mivel ez az elmélet a szemet kettős készüléknek mondja, azért *duplicitási elméletnek* is nevezik.

¹ Korniss Gyula: A lelki élet. 1917. I. 294. oldal.

d) Vannak még más elméletek is, de ezek inkább csak tökéletesíteni iparkodnak a fentebbi elméleteket. Így pl. *G. E. Müller* a *Hering-féle* elméletet törekszik tökéletesíteni.

Néhány különös jelenség.

93. a) *Színkontraszt*. A színkontraszt abban áll, hogy egyes színek nagyon elősegítik más színek kidomborítását. Ha pl. szürke papírdarabot fehér alapra helyezünk, akkor sötétebbnek látszik, mint azelőtt volt; ha pedig fekete alapra tesszük, akkor világosabbnak látszik. Vagy: ha vörös alapra szürke papírt teszünk, akkor ez különösen a szélein zöldes árnyalatot mutat; ha pedig zöld alapra helyezzük a szürke papírt, akkor pirosas árnyalatot kapunk. Mivel a színkontraszt a színek kidomborításában áll, azért a színek díszítő alkalmazásánál van nagy jelentősége.

E jelenséget a *Hering-féle elmélet* alapján próbálják megmagyarázni. E szerint az ideghártya bizonyos részének izgatása csökkenti a szomszédos részek érzékenységet ugyanazon színre nézve és növeli az érzékenységet az ellentétes színre nézve. *Helmholtz* a színkontrasztot az ész tevékenységének mondja s úgy magyarázza, hogy a látási érzeteket helytelenül ítéljük meg.

b) *Alkalmazkodás*. Az alkalmazkodás abban áll, hogy a szemnek meg kell szoknia a körülményeket, hogy valamit láthasson. Pl. ha sötét helyre megyünk, akkor először semmit sem látunk; csak amikor szemünk megszokja a sötétséget, kezdjük kivenni a tárgyak körvonalait. Éppen így, ha sötét helyről napfényes helyre megyünk, először mindent vakító fényben látunk; csak később csökken a tárgyak nagy világossága.

c) *Színvaktság*. A színvaktság abban áll, hogy egyes színeket nem tudunk felfogni. Rendesen a vörös és zöld színt tévesztik össze; ezeknél minden sárga és kék. Ezt a színvaktságot, mivel először Dalton írta le pontosan, daltonizmusnak is nevezik. Vannak teljesen színvakok is, akik az egész világot szürkének látják, csak világossági árnyalatkülönbséggel.

d) *Utókép*. Az utókép abban áll, hogy erős fényhatások hosszabb ideig eltartanak. Ha pl. vörös színt erősen nézünk és hirtelen a fehér falra tekintünk, akkor itt is különös foltokat látunk. Ha fény és sötétség gyorsan váltakozik egymással, akkor a fény hatása állandó, mert az utóképek a fényingerek között lévő nagyon kicsiny időközt kitöltik. Ez az oka annak, hogy a mozgószínházban a gyorsan vetített képeket folytonosnak látjuk.

e) *Purkinje-féle tünet*. Ha színes képet a megfelelő erősségű fény hatásának teszünk ki, akkor mindegyik szín a maga sajátosságának megfelelően érvényesül. Ha a fény erősségét növeljük, akkor a vörös szín sárgába megy át, a zöld pedig kékbe. És ha még jobban növeljük a fény erősségét, akkor az összes színeket fehérnek látjuk. Ha ezután a fény erősségét tetemesen csökkentjük, akkor az előbbi jelenséggel éppen az ellenkező jelenséget

fogjuk tapasztalni: a sárgát vörösnek látjuk, a kéket pedig zöldnek. És ha még jobban csökkentjük a fény erősségét, akkor a tarka színek eltűnnek és végül csak színtelen vonalakat látunk itt-ott világosabb foltokkal. E tüneményt először *Purkinje* († 1869) figyelte meg.

E jelenséget a *Kries-féle elmélettel* próbálják magyarázni úgy, hogy erős fénynél (nappal) a csapok működnek, gyöngé fénynél (szürkületben) a pálcikák vannak működésben.

MÁSODIK FEJEZET.

Belső érzék.

A belső érzék fogalma.

94. Hogy az érzéki megismerés által valamit megismerjünk, oda nem elégséges csupán az, hogy az érzéki szervek az anyagi tárgyak hatásait felfogják, hanem még az is szükséges, hogy e benyomásokat megkülönböztessük egymástól, mert e megkülönböztetés nélkül nincs és nem is lehet ismeret. Az ismeret ott kezdődik, hogy tudunk különbséget tenni a dolgok között, és ennek föltétele, hogy az érzéki benyomásokat is tudjuk egymástól megkülönböztetni. Mármost a szem csak lát, a fül csak hall, az orr csak szagol stb., de nem tesz különbséget a látottak, a hallottak, a szagoltak stb. között. Az érzékszervek csak az érzéki tárgyak hatásait fogják fel; azonban e hatásokat már nem különböztetik meg egymástól és még kevésbbé ama tárgyakat, amelyek e hatásokat előidézték, különben azt kellene mondanunk, hogy a szem nemcsak lát, hanem hall, vagy talán szagol is; a fül nemcsak hall, hanem szagol, vagy talán lát is stb.; vagy azt kellene mondanunk, hogy a szem, fül, orr stb. ismeri meg a tárgyakat, nem pedig azt, hogy a szem, fül, orr stb. által ismerjük meg azokat. Mivel a külső érzékszervek által felfogott benyomásokat egymástól megkülönböztetjük, de e megkülönböztetésre a külső érzékszervek képtelenek, azért kell lennie oly érzékünknek is, amelynek segítségével e megkülönböztetést megtehetjük. Ezt az érzéket a külső érzékekkel szemben *belső érzéknek* nevezzük, de *középponti érzéknek (sensus communis)* is mondják.¹ E belső érzék, amelyben a külső érzékletek egyesülnek, különbséget tesz

¹ „Sensus communis, qui est superior quam sensus proprius. licet sit unica potentia. omnia cognoscit quae quinque sensibus exterioribus cognoscuntur; et quaedam alia quae nullus sensus exterior cognoscit. scilicet differentiam albi et dulcis.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 57. a. 2.) — Lásd még: Gonzalez—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcsészéről. III., 1885; — Mercier: Psychologie.¹¹ I. 1923; — A. Stöckel: Lehrbuch der Philosophie. I.⁷ 1892.

a tárgyak között a külső érzékszervek által felfogott benyomások alapján. Ezért a belső érzék minden észrebevésnél, amely a külső érzékek által történik, lényegesen szükséges; a belső érzék nélkül sohasem tudnók meg, hogy a hatások mely tárgyakból indulnak ki, mert nem tudnánk különbséget tenni a tárgyak között.¹

95. Belső érzék van, mert az ismerethez szükséges, hogy különbséget tegyünk a hatást előidéző dolgok között, és mi tényleg meg is tesszük e különbséget. Igaz, hogy pl. a szem tesz különbséget a színek között, a fül a különböző hangok között stb., azonban a szem már nem tesz különbséget a fehér és édes között, a fül ilyen hang és a síma között stb., s ezért kell lennie bennünk olyan érzéknek is, amely az összes hatásokat egymástól megkülönböztetni is tudja. És mert ez a belső érzék feladata, azért **belső érzékünk van.** Az összes egyes hatásokat, amelyeket a külső érzékszerveken át mint különböző kapukon át fogunk fel, ez a belső érzék egységesíti. Ha tehát valamely dolog előttünk van s ezt látjuk ilyennek vagy olyannak, megkopogtatása után hangját halljuk, a megtapintás után ilyennek vagy olyannak érezzük, a belőle felszálló gázok után szagát is érezzük, sőt meg is ízleljük, akkor ezeket a különböző hatásokat a belső érzék egységesíti s a belső érzék mondja meg, hogy e különböző és különböző utakon felfogott hatások mind abból az egy dologból, amely előttünk van, indulnak ki.

96. Azonban a belső érzéket nem szabad úgy értelmeznünk, mintha az az öt külső érzéken kívül, egy hatodik érzék volna külön szervezettel, de valahol bennünk. A belső érzéket úgy kell értelmeznünk, hogy ez bizonyos mód az öt külső érzékkel szemben; mert míg az öt külső érzék a külső világra irányul s innen kapja a hatásokat, addig a belső érzék a megismerő alany belső állapotaira irányul: most a szemén át ért minket hatás és ilyen hatás; most a fülön át ért minket hatás és ilyen hatás; most a tapintáson át ért minket hatás és ilyen hatás stb.; most testünk belsejéből ért minket hatás és ilyen hatás. Tehát **a belső érzék a testünkre irányuló külső és belső hatásokat a test szervezetségével felfogja, e hatásokat s ezzel együtt a hatásokat előidéző dolgokat egymástól megkülönbözteti s végül e hatások alatt keletkezett testi állapotainkról értesít bennünket:** most látunk és ezt látjuk;

¹ „Dicendum. quod sensus proprius iudicat de sensibili proprio. discernendo ipsum ab aliis quae cadunt sub eodem sensu; sicut discernendo album a nigro vel a viridi. Sed discernere album a dulci non potest neque visus. neque gustus; quia oportet quod qui inter aliqua discernit, utrumque cognoscat. Unde oportet ad sensum communem pertinere discretionis iudicium, ad quem referantur, sicut ad communem terminum, omnes apprehensiones sensuum; a quo etiam percipiantur actiones sensuum. sicut cum aliquis videt se videre. Hoc enim non potest fieri per sensum proprium, qui non cognoscit nisi formam sensibilis a quo immutatur; in qua immutatione perficitur visio, et ex qua immutatione sequitur alia immutatio in sensu communi. qui visionem percipit.” Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 78, a. 4. ad 2.)

most hallunk és ezt halljuk; most tapintunk s ezt és ilyent tapintunk; most fájdalmat érzünk s a fogunk, gyomrunk fáj stb. Ezek után *nem a szem lát, nem a fül hall* stb., hanem a belső érzék, t. i. a megismerő alany *a szemével lát, a fülével hall* és így tovább.

Végül még megjegyezzük, hogy a belső érzéket nem szabad összetévesztenünk a szellemi önmegfigyelés képességével, mert ez az értelmi megismeréshez tartozik, a belső érzék pedig csak az érzéki megismeréshez tartozik.

97. A belső érzék az érzéki megismeréshez tartozik. Mivel az érzéki megismerés csak a testi szervektől való függőségben lehetséges, azért nemcsak a külső érzékek, hanem a belső érzék is testi szervtől függőleg végzi tevékenységét.¹ Lehet-e tehát a belső érzéket helyhez kötni, vagyis lehet-e a test valamely részét kijelölni, amely eszközül szolgáljon a belső érzéknek az ő működéseiben?

Mivel az összes külső és belső hatásokat az idegek fogják fel és végül az agyba vezetik, azért **az agy a belső érzék eszköze.**² Ezt mondja az is, hogy az érzetek az érzékszervekben kezdődnek s az agyban jutnak befejezettséghez. (44.) E befejezettség pedig abban áll, hogy a belső érzék a hatásokat s a hatást okozó dolgokat egymástól megkülönbözteti és megmondja, hogy a hatás-elfogást és a különbségtévést a megismerő alany végzi.

Az érzéki tudat.

98. Mindenki észreveszi magán, hogy amikor lát, akkor ő lát és nem más; amikor hall, akkor ő hall és nem más; amikor tapint, akkor ő tapint és nem más; amikor fájdalmat érez, akkor ő érzi a fájdalmat és nem más. Ezzel az észrevevéssel megismerjük, hogy az érzéki megismeréshez szükséges hatások érnek minket, mi e hatásokat felfogjuk, megkülönböztetjük és megismerjük az érzéki megismeréssel járó belső állapotainkat. Ezt a megismerést *érzéki tudatnak* nevezzük. Tehát *azt a megismerést, amelynek közvetlen tárgya a megismerő alany érzéki tevékenysége és belső állapota, érzéki tudatnak* nevezzük.

99. A belső érzék a testünkre irányuló külső és belső hatásokat a test szervezettségével felfogja, e hatásokat s ezzel együtt a hatásokat előidéző dolgokat egymástól megkülönbözteti s végül ezen

¹ „Quaedam potentiae sunt in conjuncto sicut in subjecto, sicut omnes potentiae sensitivae partis et nutritivae . . . talium potentiarum nulla est actio nisi per organum corporeum.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 77. a. 8.)

² „Soll mit jenen Bezeichnungen des Gemeinsinnes (sensus communis, sensus intimus) bloss gesagt sein, das Gehirn sei als gemeinsames Organ der Sinnestätigkeit zu betrachten, weil dort der Sitz der psychischen Energie vorhanden sei, von wo aus alle Sinnestätigkeit in letzter Instanz ausgelöst werde, so ist dagegen nichts einzuwenden.” (P. Vogt: Psychologie. 1909. 148. oldal.)

hatások által keletkezett testi állapotainkról értesít bennünket. (96.) Az érzéki tudat pedig érzéki tevékenységeinkről és belső állapotainkról értesít bennünket. Észrevesszük, hogy a belső érzék és az érzéki tudat ugyanaz a dolog, vagyis **a belső érzék és az érzéki tudat tárgyilag összeesik**,¹ csak más és más megnyilatkozásában nevezzük belső érzéknek és érzéki tudatnak. A belső érzéket belső érzéknek mondjuk, amennyiben az összes érzéki észrevevéseknek a közös középpontja; és ugyanazt a belső érzéket érzéki tudatnak mondjuk, amennyiben a megismerő alany érzéki állapotait veszi észre.²

Sokan a belső érzéket nem fogadják el. Ezek után a belső érzék ellen felhozható ellenvetések tárgytalanok, mert az ellenvetők az érzéki tudatot elfogadják.³

A képzet.

100. Az érzéki megismerés azzal kezdődik, hogy a külső tárgy hat érzékszerveinkre. Ha érzékszerveink e hatást felfogják, akkor az idegekben inger keletkezik s ez az inger megfelel a hatásnak. Ha ez az inger tudatunkba jut, vagyis észrevesszük, hogy idegrendszerünknek valamely részét valami ingerli, akkor a hatásnak, tehát az ingernek is megfelelő érzet keletkezik bennünk. Az érzet hatása alatt keressük az érzet okát, t. i. azt a tárgyat, amely a hatás és inger közvetítésével az érzetet fölkeltette bennünk. Ha megtaláljuk az okot, akkor már érzéki észrevetésünk van. Ez az észrevétel még nem törődik azzal, hogy milyen meghatározott tárgy okozta bennünk az érzetet: tűz-e avagy víz vagy más tárgy. Hogy az észrevetés meghatározatlan tárgyra vonatkozik, azt legszebben bizonyítja a kis csecsemő. A kis csecsemő a külső világ tárgyainak hatása alatt áll, e hatások különböző érzeteket ébresztenek benne, amelyek sírásban, nyögésben, rugdalózásban, kapálózásban, a kezek handabandázásában nyilatkoznak meg s mégis a kicsike az érzeteket okozó dolgokat mint meghatározott dolgokat nem ismeri.

Az érzet és az észrevétel nem ad ismeretet, bár mind a kettő szükséges föltétele az érzéki ismeretnek, mert az ismeret a különbségtevésben áll. Ha az aranyat nem tudom megkülönböztetni a réztől, akkor az aranyról nincs ismeretem. Az ismeret csak ezután kezd kibontakozni. Amikor a belső érzék a külső

¹ „Das sinnliche Bewusstsein . . . sachlich fällt mit dem Gemeinsinn (sensus communis) zusammen.“ (A. Lehmen: Logik, Kritik, Ontologiae.⁴ 1917. 173.

² „Der Gemeinsinn (sensus communis) befähigt zur Wahrnehmung der gegenwärtigen inneren Zustände und Strebungen, sowie der ganzen äusseren Sinnestätigkeit des erkennenden Subjekts. Gemeinsinn wird er genannt, weil er das gemeinsame Zentrum ist, dem alle äusseren Sinneswahrnehmungen zufließen und in dem sie geeinigt werden; insofern er die inneren Zustandlichkeiten des erkennenden Subjekts wahrnimmt, nennt man ihn Bewusstsein (sensus intimus).“ (A Lehmen: Kosmologie und Psychologie.³ 1911. 232. oldal.)

³ A tudatra lásd bővebben: Huszár Győző: Megismeréstan. 1937.

érzékek által felfogott benyomások által keletkezett érzeteket egységesíti s egységesen vonatkoztatja arra a tárgyra vagy jelenségre, ahonnan a hatások kiindultak és ezzel egyúttal a tárgyat és jelenséget más tárgytól, illetőleg jelenségektől megkülönbözteti, akkor létrejön a *képzet*. Tehát *valamely tárgyról akkor van képzetünk, ha azt más tárgytól megkülönböztetni tudjuk s ezért a képzet már ismeretet ad.*

101. A képzet nem a belső érzék, nem a külső érzék, de maga a tárgy vagy jelenség sem, hanem minden anyagi tárgytól és folyamattól teljesen különböző lelki kép. A képzethez szükséges a külső érzék működése és a belső érzék munkája, hogy azután a megismerő erő által bizonyos képet kapjunk a tárgyról vagy jelenségről. Akinek valamelyik külső érzékszerve hiányzik, vagy nem működik, annak mindama dolgokról nincs képze, amelyek azt a külső érzékszervet föltételezik. Így a süketnek nincs képze a hangról, a vaknak a színről stb. Képze az állatnak is van, mert képes különbséget tenni az egyes tárgyak között; azonban a mélyebb megismerésre már képtelen.

102. A „képzet” szó a „kép” szóból képzett szó. Mindazáltal a képzeteket nem szabad úgy felfognunk, hogy a tárgyakból valóságos képek erednek s e valóságos képek valami úton-módon az érzékek szerveibe vetődnek. Ez a lehető legrosszabb felfogás volna. A képzetet így kell értenünk:

Az inger az érzékszervben a tárgy által okozott változás, és e változásnak észrevése az érzet, mégpedig olyan érzet, amely az érzékszervnek és az érzékszervben okozott változásnak megfelel. Ha tehát hatás ér bennünket, akkor ez a hatás az érzékszervekben a természetüknek és föltételeiknek megfelelő változást létesít s e változás a megismerő erő által tárgyasítva mintegy képe vagy ábrázolata lesz a külső tárgynak. **E képben és e kép által ismer az érzéki megismerés.**¹ A mondottakból egyúttal következik, hogy az érzéki tárgyak hatása magában véve nem elégséges a képzet megalkotásához, hanem még szükséges a megismerő erő tevékenysége is.²

103. A képzetben egységesítjük az érzettartalmakat s valamely tárgyra vonatkoztatjuk. Az érzet még mintegy szenvedőlegesen fölmerülő tudattartalom, mert az érzékek szenvedőlegesen viselkednek a tárgyak hatásaival szemben s erre következik az érzet. Ezzel szemben a képzet egységesít és vonatkoztat, tehát tevékenységet is fejt ki. Így a képzetben van szenvedőlegesség, mert elemei az érzetek, és van tevékenység, mert egységesít és vonatkoztat s még ezt az egységet mindattól megkülönbözteti, amit mint más tárgyat észrevehetünk.

¹ Gonzalez—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcsészetéről. III. 1885. 7—8. oldal.

² „Habet corpus exterius virtutem immutandi corporea organa, quam immutationem sequitur perceptio sensus per virtutem animae.” (Aquinói szent Tamás: De malo. qu. 16. a. 12. ad 2.)

Bár a képzet egységes egész, mégis az analizáló értelem részeket talál benne. E részek a) az érzettartalmak és b) az érzettartalmaknak egységes vonatkoztatása valamely tárgyra, amely az érzeteket kiváltó hatásokat megindította. Ez abból következik, hogy a képzetben van szenvedőlegesség és van tevékenység.

104. Még az a kérdés, hogy a képzet a tárgyat, amelyre vonatkozik, mint tőlünk különállót tünteti-e fel.

Az állatnak is van érzéki megismerése, tehát képzei is vannak. Mármost azt tapasztaljuk, hogy a kutya, ha bottal kap, a keletkezett fájdalom folytán a botot nem önmagában keresi, hanem magán kívül. Ugyancsak a kutya, ha gazdáját látja, nem magában keresi gazdáját, hanem magán kívül és feléje fut. Éppen így van ez az embernél is, vagyis a képzetnek megfelelő tárgy a képzet szerint tőlünk különálló. Kell ezt bizonyítanunk? Nem szükséges, mert a képzet természete azt parancsolja, hogy a neki megfelelő tárgyat magunkon kívül keressük. Ha ez nem így volna, akkor a képzetek szükséges tévedésbe ejtenének; márpedig szükséges tévedés ellentmondás.

Azt, hogy a képzetnek megfelelő tárgy tőlünk különálló, közvetlenül bizonyítanunk nem is lehet, mert a bizonyítás csak abból indulhatna ki, hogy a tárgy tőlünk különálló s mi éppen ezt akarjuk bizonyítani. Ebből következik, hogy **a képzet a tárgyat, amelyre vonatkozik, mint tőlünk különállót tünteti fel és ez közvetlenül nyilvánvaló igazság.** Sőt a megismerés-tan azt mondja, hogy **egészséges érzékszervek mellett és az érzékszerveknek a megfelelő használata mellett a tárgyak a valóságban csakugyan úgy léteznek, amint azokat a képzetben ismerjük.**¹

105. **A képzet mindig teljesen meghatározott, konkrét és érzéki tárgyra vonatkozik, következéleg sohasem elvont, sohasem általános.**² Mindenegetes tárgyról külön-külön képzetünk van, bármennyire hasonló is egymáshoz a tárgyak. Ha tehát két teljesen egyforma asztal van s én mind a kettőt ismerem, akkor mindegyik asztalról külön-külön képzetem van. Ez okból a képzetben vagy a képzet által csak egyetlenegy érzéki tárgyat ismerek meg. A képzet nem általánosít.

¹ Lásd: Huszár Győző: Megismerés-tan (Ismeretelmélet) 1937.

² „Sensus non cognoscit nisi singularia.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 12. a. 4.) — „Omnis potentia sensitivae partis est cognoscitiva particularium tantum.” (Ugyanott. 1^a. qu. 85. a. 1.) — „Sensus nullo modo potest cognoscere universale.” (Ugyanott. 1^a 2^{ea}. qu. 5. a. 1. ad 1.) — „Nulla potentia sensitivae partis, neque apprehensiva, neque appetitiva, ferri potest in universale.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 29. a. 6.)

A szemlélet.

106. A képzet az érzéki megismerés csúcspontja; az érzéki megismerés ennél magasabbra emelkedni nem tud, ennél magasabbrendű megismerése nincs.

Ha e földi életben valamit érteni akarunk, akkor mindennek előtt az érzéki képzetekhez kell fordulnunk.¹ Az észnek szüksége van az érzékek ébresztő hatására s ezért természetyszerűleg fordul a képzetekhez. Azonban a puszta érzéki megismerés által nyert képzetek nem mindig alkalmasak arra, hogy az eszt sajátos tevékenységébe hozzák, mert a képzetek nem eléggé világosak, behatóak és határozottak. Hogy a képzet határozottabb legyen, szükséges, hogy a különbségeket világosan megismerjük és felsorolni is tudjuk. Pl. ez a cserfa miben különbözik ama tölgyfától. E különbségek határozottabb megismerésére a belső érzék egyedül már képtelen, mert e határozottság, bár még érzéki dolgokra és érzéki jelenségekre vonatkozik és még az érzéki megismeréshez tartozik, mégis némileg a belső érzéken kívül, tehát az érzéki megismerésen is kívül van, mert a szellem részéről behatóbb figyelmet igényel. A képzet határozottsága annyiban tartozik az érzéki megismeréshez, amennyiben az érzéki tárgyak benyomásait az érzékek fogják fel, és annyiban esik az érzéki megismerésen kívül, amennyiben a szellem részéről behatóbb figyelmet is igényel. Tehát a képzet és a határozottabb képzet között az a különbség van, hogy a képzet megalkotásához nem szükséges más, mint a lélek által éltetett test, vagyis az érzékszervek működése és a lélek jelenléte, a határozottabb képzet megalkotásánál pedig a lélek mint szellem is működik. Ezért a képzetnek határozottabbá tétele nem egyedül az érzéki megismerés feladata.

107. Amikor az érzéki megismerésnek segítségül megy magasabb megismerő tehetségünk az ő figyelmével, akkor ezt a megismerési módot alanyilag *szemlélésnek*, tárgyilag pedig *szemléletnek* nevezzük. Tehát a *szemlélet céltudatos, tervszerű és figyelmes érzéki megismerés*. Ez okból az állatnak szemléletei nincsenek, bár képzetei vannak.

Szemléletnek azért nevezzük, mert az érzékszervek közül leginkább a szem működését vesszük igénybe, bár a többi érzékszerv is hozzájárulhat a szemlélet keletkezéséhez. Pl. a hangot fülünkkel halljuk, a szagot orrunkkal érezzük.

108. A szemlélet is képzet, csakhogy behatóbb és határozottabb képzet, mint a puszta érzéki megismerés által nyert képzet, mert a szellem részéről a figyelem is segíti. Egy példa jobban megvilágítja a dolgot. Egy épületet néz egy egyszerű polgár és egy építész. Mindkettőnek van képzete az épületről; de mennyivel más az építész képzete, mint az egyszerű polgáré, mert

¹ Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 84. a. 7. — Mercier: Psychologie.¹¹ 1923. II. 14. és következő oldalak.

az építész figyelménél fogva olyasmit is észrevesz az épületen, amit az egyszerű polgár nem vesz észre. Éppenígy a parasztembernek más a képzete a saját lováról, mint 5—6 éves fiának, pedig mindketten ismerik azt a lovat.

A képzetben van szenvedőlegesség és van tevékenység. Így van ez a szemléletben is, csak hogy a szemléletben a figyelem révén már több a tevékenység, mint a pusztá képzetben. Ez a több tevékenység az oka annak, hogy a szemléletben kiválasztással is élhetünk, vagyis a tárgyról jövő bizonyos ingereket figyelmen kívül hagyhatunk és csak egyes ingereket veszünk különösen tekintetbe. Pl. amikor az orvos a gyomorbeteget vizsgálja, akkor a betegről jövő minden ingert figyelmen kívül hagy és csak a gyomor köti le figyelmét. Így a szemléletben kevesebb ingert engedünk érvényesülni, mint amennyi ránk hat s ezért a szemléletben kevesebb lehet az érzettartalom, de ez a kevesebb azután behatóbb és határozottabb. Ez az oka annak, hogy az ész a szemléleteket sajátos tevékenységének tárgyaivá teheti s haladhat és művelődhet, míg az állat, bár képzetei vannak, de szemléletei nincsenek, évezredek mulva is csak úgy lesz, mint évezredekkel ezelőtt volt.

109. Az érzéki megismerés nagyon fontos, mert mindegyik értelmi ismeret (később lesz róla szó) bizonyos tekintetben az érzéki megismerésből indul ki. Ezért mondhatjuk, hogy semmi sincs az értelemben, ami nem volt előbb az érzékekben. (*Nihil est in intellectu, quod non sit prius in sensu.*) Az ember két világhoz tartozik: teste révén az anyagi világhoz, lelke révén pedig a szellemi világhoz. Az ember a lélek által éltetett testhez tartozó érzéki megismerés által emelkedik a szellemi megismeréshez s ezért a szellemi megismerés az érzéki megismerésből indul ki. Azonban a teljes és biztos tárgyismerethez nem elégséges csupán a külső érzékszervek és a belső érzék munkája (ez tartozik az érzéki megismeréshez), mert akkor csak annyit tudnánk, amennyit az állat tud, t. i. semmit sem. A tudás több, mint a megismerés. Márpedig ahhoz, hogy valamit tudjunk, az ész működése is szükséges; mégpedig szükséges az ész részéről mindenekelőtt a figyelem, hogy a már megszerzett képzeteket határozottabbakká tegyünk és így emelkedjünk fogalmakhoz, azután ítéletekhez és végül következtetésekhez, vagyis az ész mint megismerő tehetség, sajátos tevékenységét kifejthesse. Így a szemlélet egyengeti az utat a tudáshoz;¹ de még nem ad tudást, mert bármennyi szemléletünk is legyen, ha az ész nem áll közjük és nem vonja le belőlük következtetéseit, tudást sohasem kapunk. A szemlélet csak határozottabbá teszi a képzetet és világosabban állítja elénk a különb-

¹ „Alles Lernen ruht in seinem Fundament darauf, dass Dinge gesehen, Geräusche vernommen, Formen ertastet, Vorgänge beobachtet, Zustände empfunden. Gegenstände vorgestellt und in der Phantasie gestaltet werden. (F. X. Eggersdorfer: *Jugendbildung*.³ 1930. 180. oldal.)

ségeket. Ez pedig szükséges föltétel a tudáshoz és ezért **minden tudásunk kiindulópontja a szemlélet.**

110. Amikor valamely tényt tudományosan akarunk leírni, akkor azt meg kell figyelnünk. A *megfigyelés* mindig önkényes és tervszerű szemlélet, amelyet valamely tudományos cél irányít. Pl. a csillagász, aki egy üstököst megfigyel, ezt nem úgy szemléli, mint az, aki az égre nézve megpillantja, hanem szemléletében bizonyos tudományos szempont és terv irányítja. Azonban a pusztá megfigyeléssel nagyon nehéz, sőt sokszor lehetetlen is az ok fölfedezése. Ezért arra törekszünk, hogy belenyúlhassunk a tünemény lefolyásába s a föltételeket önként változtathassuk. Ezt *kísérletnek* nevezzük. Tehát *a kísérlet valamely szándékosan előidézett és föltételeiben önkényesen változtatott tüneményeknek tudományos célok által irányított megfigyelése.* A kísérlet is szemlélet, csak hogy még behatóbb szemlélet, mint a pusztá megfigyelés által kapott szemlélet. A kísérletnél az ész már nemcsak figyelmével dolgozik, hanem a föltételek megválogatásával is; ami pedig a szemléletre és kísérletre következik, t. i. igaz és általános ítéletek megalkotása, az már csak az ész dolga.

111. A szemlélet képzet, csak hogy behatóbb és határozottabb képzet; a kísérlet pedig szemlélet, csak hogy behatóbb és határozottabb szemlélet. Tehát végeredményben mind a megfigyelés, mind a kísérlet által kapott szemlélet nem magasabbrendű a képzetnél, csak tökéletesebb. A képzet és a megfigyelés, valamint a kísérlet által kapott szemlélet nem lényegben különbözik egymástól, hanem csak fokozatilag. Ebből következik, hogy amint a képzet mindig teljesen meghatározott, konkrét és érzéki tárgyra vonatkozik, következőleg sohasem elvont, sohasem általános, éppen így **a megfigyelés és a kísérlet által kapott szemlélet is mindig teljesen meghatározott, konkrét és érzéki tárgyra vonatkozik, következőleg sohasem elvont, sohasem általános.**

A térképzet.

112. Amiről képzetünk van, az nem mint érzettartalmak összege jelenik meg előttünk, hanem mint oly tárgy, amelynek hosszúsága, szélessége, magassága van, amely tőlünk távol van, vagy hozzánk közel van. Röviden: a képzet a tárgyat térbeli viszonyokban tünteti fel, mert a képzet nemcsak azt mondja nekünk, hogy a tárgy színes, hangos, érdes stb., hanem azt is, hogy a tárgy kicsiny-e vagy nagy, magas-e vagy alacsony, széles-e vagy keskeny, szögletes-e vagy gömbölyű, tőlünk jobbra vagy balra van-e stb. Tehát hogyan keletkezik a térképzet?

Itt nem arról lesz szó, hogy mi a tér és melyek a tulajdonságai, mert ezt már elvégeztük a kozmológiában. Itt arról sem lesz szó, hogy a térképzet valóságos térre vonatkozik-e vagy sem,

mert ezt meg a megismeréstanban végeztük el. Itt csupán arról lesz szó, hogy a térről való képzet miképen alakul ki bennünk.

113. A térképzet kialakulásában érzékszerveink segítenek bennünket. De vannak-e érzékszerveink? Az érzékszervek testünkben vannak. De van-e testünk? Tehát mindenekelőtt ez a két kérdés tisztázandó: van-e testünk? vannak-e érzékszerveink?

A tudat nemcsak azt mondja meg nekünk, hogy fájdalmat érzünk, vagy másvalamit, pl. a tapintásnál vagy a szenvedélyeknél, hanem azt is, hogy a fájdalom, vagy az a másvalami részekből álló, kiterjedt dolgon találtatik s ez a kiterjedt dolog a mienk, amelynek határain túl semmit sem érzünk olyant, ami a mienk volna. Ez a részekből álló, határozott és kiterjedt dolog pedig a mi testünk. Tehát **a tudat által bizonyosak vagyunk arról, hogy van testünk.**¹ Testünk bizonyos részein benyomásokat veszünk észre. E benyomások a valóságos térbeli kiterjedést állítják eléink és lesz képzetünk a nagyságról és a térbeli mértékviszonyokról.

Továbbá a tudat nemcsak azt mondja meg nekünk, hogy van testünk; nemcsak azt mondja meg nekünk, hogy mi testünk valamely részével látunk, hallunk, tapintunk, szagolunk és ízlelünk, hanem azt is, hogy ama testrészek, amelyekkel meghatározott érzeteket veszünk észre, csupán eszközök a képzetek megalkotásához. Így tudatunk megmondja, hogy a szem az az eszköz, amellyel a látási észrevevéseket szerezzük; és így tovább. Tehát **a tudat által bizonyosak vagyunk arról is, hogy vannak érzékszerveink.**²

114. Tehát van testünk és vannak érzékszerveink. A tapasztalat azt mondja, hogy a rajtunk kívül álló tárgyak térbeli viszonyait érzékszerveinkkel vesszük észre, mégpedig elsősorban szemünkkel.

Az érzékszervek arra való, hogy a külső világról értesítsenek bennünket, és — mint a megismeréstan tanítja — az érzékek az anyagi világ megismerésének megbízható szervei.³ Mármost a szemnek az a feladata, hogy lásson; azonban a testek nemcsak egy vagy két méretben jelennek meg előttünk, hanem három méretben és még tőlünk bizonyos távolságban. Ha tehát a szem a valóságot tükrözteti vissza, akkor a testeket háromméretűeknek kell felfognia és még tőlünk bizonyos távolságban. Ez úgy történik, hogy a testek háromméretűségüknek és tőlünk való távolságuknak megfelelően hatnak szemünkre, az ezen hatások folytán keletkezett érzeteket a belső érzék egységesíti s egységesen vonatkoztatja arra a tárgyra, amelyből a hatások kiindultak. Tehát **a látás által más érzékszervek segítségével nélkül képesek vagyunk a térbeli viszonyokat felfogni.**

¹ Huszár Győző: Megismeréstan. 1937. 77. oldal.

² Ugyanott, 78. oldal.

³ Ugyanott.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a megoperált vakonszületett a tárgyakat csak síkoknak látja, pl. a golyót körnek, a kockát négyyszögnek, és csak később, a látás gyakorlottsága folytán veszi észre a tárgynak a harmadik méretét és tőle való távolságát. Ez nagyon valószínűvé teszi azt, hogy a kis csecsemő az első nézésben csak síkszerűnek látja a testeket és csak később ismeri meg a harmadik méretet, amikor már tapasztalatokat szerzett. Hogy az ember már kezdetben legalább is síkszerűnek látja a testeket, ennek az a magyarázata, hogy minden test színes és a szín csak kiterjedtnek képzelhető el. És hogy a harmadik méretet csak később ismeri meg az ember, ennek pedig az a magyarázata, hogy minden érzékszervnek gyakorlásra van szüksége, hogy teljesen kifejlődhessen. Tehát **a harmadik méret irányában a tér képzete csak lassan alakul ki az érzéklés fejlődésével.**

115. A másik érzékszerv, amellyel a tér képzetét megszereshetjük, a tapintás. Ha megtapogatjuk a testeket, megismerjük háromméretűségüket, szögletességüket, kerekdedségüket stb. A vakonszületett másképen nem is ismerheti meg a testek háromméretűségét, tehát másképen nem szerezheti meg a térképzetét, mint tapintással. Tehát **a tapintás által más érzékszervek segítségével nélkül képesek vagyunk a térbeli viszonyokat felfogni.** A tapintás által szerzett térképzet csak közvetlen környezetünkre vonatkozik s ezért nagyon korlátozott. Ezzel szemben az a térképzet, amelyet látás által szerzünk, terjedelemben sokkal nagyobb.

Még megemlítjük, hogy a füllel is észreveszünk valamit a térbeli kiterjedésből, mert észre vesszük a hangot majd jobbról, majd balról, majd közelebből, majd távolabbról.

116. Tehát érzékünk van a térképzet megalkotására: a látás és a tapintás érzékszerve. E két érzék által megalkotott térképzetek nincsenek ellentmondásban egymással, hanem egyik a másikat csak kiegészíti. Ezt bizonyítja az, hogy a megoperált vakonszületett nem rontja le a csak tapintás által szerzett térképzetét, hogy látás által egészen újat alkosson, hanem már meglévő térképzetét a látás segítségével csak kiegészíti.

Amikor a térképzetet már megalkottuk, akkor reá támaszkodva a tér fogalmát is megalkotjuk. Mivel a dolgok egymásmelletti-ségét és kiterjedtségét csak közvetlen észrevevéssel ismerhetjük meg és a térbeli dolgok csak kiterjedt térbeli alakban jutnak hozzánk, azért **a tér fogalma tapasztalati fogalom, vagyis a tapasztalás által nyert fogalom.** Tehát nincs igaza *Kantnak*, aki azt mondja, hogy a tér fogalma csupán velünk született alanyi megismerési forma.

117. A térképzetre háromféle elméletünk van.

a) Az első a *nativista elmélet*, amelynek első hirdetője *Joh. Müller* volt, aki *Kant* tanítására támaszkodott. Müller szerint a testeknek kezdetbeli síkszerű szemlélete velünk született, a

harmadik méret irányában való szemlélet pedig gyakorlás eredménye. Ennek az elméletnek a továbbfejlesztője E. Weber volt.

A nativista elmélet elvetendő, mert velünk csak a tehetségek és képességek születnek, nem pedig egyes képzetek is. Mi képzetek nélkül, de tehetségekkel felruházva születünk, hogy tehetségeinkkel a képzeteket megszerezhessük.¹

b) A második az *empirista elmélet*, amelynek fő képviselője *Helmholtz*. Szerinte a térképzetben a legfontosabb szerepet az ideghártyán lévő ú. n. helyi jegyek (Lokalzeichen) játsszák, amelyek az ideghártya különböző helyei szerint különböznek.

Ezek az ú. n. helyi jegyek azt bizonyítják, hogy az empirista elmélet nagyon önkényes valami s ezért elvetendő.

c) A harmadik a *genetikus elmélet*, amelynek fő képviselői *Lotze* és *Wundt*. Ez az elmélet azt mondja, hogy a látási és tapintási érzetek kezdetben térbelileg nem kiterjedtek és csak a mozgásérzetek közvetítésével kapjuk a tartalmak térbeli rendjét. Így a térbeli kiterjedés kiterjedésnélküli elemekből állana.

Ez az elmélet is elvetendő, mert kiterjedésnélküli elemekből sohasem állhat elő térbeli kiterjedés.

Az időképzet.

118. Amióta Kant a tér- és időszemléletet pusztán alanyi megismerési formának mondta, azóta a térképzetet és az időképzetet együttesen szokták tárgyalni.

Az idő nem színes, magas, alacsony stb.; az időnek nincs térbeli helyzete, nincs benne egymásmellettiesség, hanem csak egymásutániség. Ebből következik, hogy **az idő a külső érzékek által nem fogható fel**. Az idő mindig csak elvonással (abstractio) ismerhető meg s ezért megismerése csak a szellemi tevékenységhez tartozik. Az érzéki tevékenység csak a konkrét létező huzamos vagy folytonosan változó érzéki jelenségekre korlátozódik, szellemi tevékenységre, mint az elvonás, teljesen képtelen. És mert az időről való ismeretünket elvonással kapjuk, azért az idő fogalma nem velünk született alanyi megismerési forma, amint ezt *Kant* mondja.

Az időre vonatkozólag is van *nativista*, *empirista* és *genetikus elmélet*. Mivel ezek az elméletek az idő ismeretét az érzékek tevékenységéből akarják levezetni és nem az elvonásból, azért itt is elvetendők, mint a térképzetnél.

Az emlékezet.

119. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy mi az érzéki képzeteket nemcsak megalkotni tudjuk, hanem a megszerzett képze-

¹ „Intellectus humanus . . . in principio est sicut tabula rasa, in qua nihil est scriptum.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 79. a. 2.)

ket visszaidézni is tudjuk, ha arra szükségünk van. És amikor mi a már megszerzett képzetet ismét visszaidézzük, tehát a már meglévő képzet ismét tudatunkba lép, akkor arról is tudunk, hogy e képzetünk már előbb is megvolt és hogy a tárgy, amelyet képvisel, ugyanaz, mint amely minket előbb a képzet megalkotására készítetett. Azt a tehetséget, amelynél fogva a megszerzett képzetet megtartjuk, *érzéki emlékező tehetségnek (memoria)*, vagy rövidebben: *érzéki emlékezetnek* nevezzük; azt a tehetséget pedig, amelynél fogva a már megszerzett képzetet szükség esetén visszaidézhettük, *felújító* vagy *visszaidéző tehetségnek* mondjuk.

120. Az érzéki megismerés, t. i. a képzeteket megalkotó tehetség, az érzéki emlékezet és az érzéki visszaidéző tehetség nem három különálló tehetség az emberben, hanem egy és ugyanaz a tehetség, csak különböző megnyilatkozásai szerint nevezzük így vagy úgy. Az érzéki megismerő tehetséget érzéki megismerő tehetségnek mondjuk, mint a képzetek megalkotóját; ugyanazt az érzéki megismerő tehetséget érzéki emlékezetnek mondjuk, mint a megszerzett képzetek megőrzőjét; végül ugyanazt a megismerő tehetséget érzéki visszaidéző tehetségnek mondjuk, mint a már megszerzett s azután megtartott képzetek felújítóját.

Az érzéki emlékezetet és az érzéki visszaidéző tehetséget még közös néven is nevezzük és csak *érzéki emlékezetnek* mondjuk. Ekkor az emlékezet nemcsak megtartani, hanem felújítani is képes a képzeteket.

121. **Az érzéki emlékezet tárgya mindig a múlt,** mert a megszerzett s azután a megőrzött képzet nem jelenlevő, hanem nekünk a múlthoz tartozik s ezért mint múltat tartja meg az emlékezet. És mert ezt a múlt képzetet újítja fel a visszaidéző tehetség, azért **a visszaidéző tehetségnek is a tárgya a múlt.** Tehát az érzéki megismerő tehetség különböző megnyilatkozásai között az a különbség, hogy mint érzéki megismerő tehetség képzetek megalkotásával a jelent állítja elének és mint érzéki emlékezet, vagy mint érzéki visszaidéző tehetség a múltból meríti tárgyát.

Mivel az emlékezet csak a múltat őrzi meg, azért a képzet nem ténylegességében (in actu) van az emlékezetben, hiszen nem lebeg mindig a tudat előtt, hanem csak képességileg (in habitu).

122. Az érzéki visszaidézés *önkéntelen* és *önkéntes*. Önkéntelen a visszaidézés, ha valamire emlékezünk a nélkül, hogy akartunk volna arra emlékezni; önkéntes a visszaidézés pedig akkor, amikor akarunk valamire emlékezni. Mivel az állatnak nincs akarata, amelynek révén szándékosan idézné vissza a szerzett képzeteket, azért az állatnak nincs önkéntes visszaidézése. A képzeteket önkéntesen visszaidézni csak ember képes.

Tehát az ember érzéki megismerő tehetsége magasabbfokú, mint az állaté, mert az akarat befolyása alatt is képes visszaidézni a képzeteket. Sőt az ember a képzetek visszaidézésénél még bizonyos okoskodással is élhet. Ez is az akarat hatalma alatt tör-

ténik s ide még az értelem működése is szükséges. Így pl. ha valamely esemény idejére nem emlékezünk, akkor emlékezetünkbe idézzük a helyet, ahol az történt, a szereplő személyeket stb. s így visszaemlékezünk az esemény idejére. Ekkor az emlékezést *visszaemlékezésnek* (*reminiscentia*) nevezzük. Az állatnak nincs visszaemlékezése, mert nincs értelme és nincs akarata.¹

123. Az érzéki emlékezet a különböző embereknél különböző tökéletességi fokozatokat tüntet fel. Így van: *könnyű emlékezet*, ha gyorsan megtart; *lassú emlékezet*, ha sok idő szükséges a megtartásra; *erős emlékezet*, ha soká tartja meg a képzeteket; *gyöngye emlékezet*, ha hamar felejt; *átfogó emlékezet*, ha sokat és sokfélélt tud megtartani; *korlátozott emlékezet*, ha keveset tud megtartani; *hű emlékezet*, ha pontosan tartja meg a képzeteket; *zavaros emlékezet*, ha határozatlanul tartja meg a képzeteket.

A szerint is osztályozhatjuk az emlékezetet, hogy minnek a képzetét tartja meg jobban. Így van: *szóemlékezet*,² *tárgyemlékezet*, *névemlékezet*, *számemlékezet*,³ *helyemlékezet* stb. Itt az elnevezések adják meg a magyarázatot.

124. Hogy az érzéki emlékezet az agy fiziológiai folyamataitól is függ, azt mindenki elfogadja. Azonban, hogy miképpen történik a képzetek megtartása és felidézése, mi e kettőnek az érzéki velejárója, arról semmit sem tudunk, itt mélységes homály uralkodik. A csiszolt és csiszolatlan idegpályákkal való magyarázat s a többi magyarázat sem oldotta meg a kérdést, mert mindegyik magyarázat éppen a magyarázata által nyert nehézségekben fullad meg. Itt tényeket meg tudunk állapítani, de a tények magyarázatát adni nem tudjuk. Így pl. tudjuk azt, hogy a gyakorlás erősíti az emlékezetet.

A képzettársítás.

125. Gyakran megtörténik, hogy ha valamiről képzetet alkotunk, vagy valamely képzetet visszaidézzük, akkor ezzel együtt egy másik képzet is felmerül tudatunkban, a másodikkal egy harmadik és így tovább. Pl. édesanyám képe merül föl emlékezetemben s ezzel kapcsolatban számtalan dologra és eseményre visszaemlékszem, amelyeknek képzele édesanyám képzetével valamiképpen kapcsolatban van. A képzeteknek ama sorát, amely-

¹ „Aliquae vires sensitivae partis, etsi sint communes nobis et brutis, tamen in nobis habent aliquam excellentiam ex hoc quod rationi junguntur; sicut nos prae aliis animalibus habemus in parte sensitiva cogitativa et reminiscentiam.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 74, a. 3, ad 1.) — Lásd még ugyanott: 1^a. qu. 78, a. 4, ad 5.

² Nagyon híres ebben Mezzofanti bíboros († 1849), mert 66 nyelvet beszélt.

³ Bámulatos számemlékezete volt G. Rücklénék (szül. 1879). Ez az ember 200 jegyből álló számot 7:5 perc alatt tanult meg, 504 jegyből álló számot 44 perc alatt; gyorsan mondta ki a 6—7 jegyű számok köbgyökét s a kétjegyű számok hatodik hatványát s mindezt fejből. Ugyancsak fejből 6 perc alatt oldotta meg a következő harmadfokú egyenletet: $x^3 - 649x^2 - 111.009x + 58.328.361 = 0$.

ben az egyik képzet által felújul egy másik képzet is, *képzet-társításnak* nevezzük. A képzettársítás nemcsak megkönnyíti az emlékezést, hanem olyan képzeteket is idéz emlékezetünkbe, amelyek talán sohasem jutottak volna eszünkbe, különösen ha most más viszonyok és körülmények között vagyunk, mint ama képzetek megalkotásakor voltunk. Ezért a képzettársításnak fontos szerepe van az emlékezés munkájában.

126. A képzettársítás mindenekelőtt külső vonatkozások alapján történhet. Ilyen külső vonatkozások: a) az egymásmelletti-ség a térben, pl. valamely ház képzete által udvarának és környezetének a képzetét is felújítom; b) az egyidejűség, pl. valamely eseménnyel a vele kapcsolatos és egyidejű esemény is emlékezetembe jut; c) az időbeli egymásutániség, pl. valamely eseménnyel a rákövetkező eseményre is emlékszem; d) a hasonlóság, pl. látok egy embert s ezzel emlékezetembe jut egy másik ember, aki az előbbihez nagyon hasonlít; e) az ellentét, pl. a betegségben önkénytelenül visszaemlékezünk egészséges állapotunkra.

Jelentősebb az a képzettársítás, amely a belső vonatkozások alapján történik. Pl. egy meghatározott alany képzetével eszembe jutnak a tulajdonságai is; vagy egy egésznek a képzetével a részekre is emlékszem. Azonban vannak látszatos belső vonatkozású képzettársítások is. Gondoljunk itt pl. a babonások által annyira rettegett 13-as számra. Általában sok babona ilyen ostoba képzet-társításon alapszik.

Úgy is keletkezhet képzettársítás, hogy mi valamely dolog képzetét önkényesen összekötjük egy más érzéki dologgal. Pl. némelyek csomót kötnek zsebkendőjükre, hogy valamit el ne felejtessenek. Ilyen mesterséges képzettársítók általában a jelek, a konvencionális jelek is. Pl. valahol fekete zászlót látunk s rögtön tudjuk, hogy ott halott van. Ezt a mesterséges emlékeztetést *mnemotechnikának* is mondjuk.

A képzelet.

127. Az ember megismerő erejénél fogva az előtte lévő tárgyakról képzeteket alkothat. Azonban az embernek arra is van ereje, hogy képzeteket alkosson akkor is, ha a képzetnek megfelelő tárgy nincs előtte és nem hat reá. Ezt a képességet *képzelő tehetségnek*, magát a működést *képzelésnek* s az így előállított képzetet *képzeletnek* vagy *képzeleti képnek* nevezzük. Tehát *a képzelő tehetség az a tehetség, amely képzeteket alkot akkor is, ha a megfelelő tárgy nincs jelen és nem hat érzékszerveinkre.*¹ A képzelő tehetség nem külön tehetség az emberben, hanem maga az érzéki megismerő tehetség ama megnyilatkozásában, hogy képzeteket alkothat akkor is, ha a tárgy nincs jelen és nem hat rá.

¹ „Vis imaginativa est apprehensiva similitudinem corporalium, etiam rebus absentibus.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}. qu. 15. a. 1.)

128. A képzelő tehetség megnyilatkozása szerint megkülönböztetünk *visszaidéző (reproductiv)*, *általánosító (sematizáló)* és *alkotó (productiv)* képzelő tehetséget.

a) Ha a képzelő tehetség valamely meghatározott tárgynak már megszerzett képzetét állítja elénk, akkor a képzelő tehetséget *visszaidéző (reproductiv)* tehetségnek mondjuk. Ezáltal képesek vagyunk az emlékezet által megtartott képzeteket úgy vissza-idézni, ahogyan a képzelet megtartotta. Tehát a visszaidéző képzelő tehetség azonos a visszaidéző tehetséggel.

b) Ha a képzelő tehetség oly képzetet állít elénk, amely a valóságban hasonló egyedek sokaságában jön elő, akkor az egyedektől eltekinthet és pusztán az alakot tartja meg, amelyet minden olyan egyedre ráillőnek tart. Tehát akkor is egyedi (concret) marad a képzet, csak hogy nem vonatkozik valamely meghatározott egyedre, hanem a konkrét képet általánosan állítja elő. A képzelő tehetséget ebben a megnyilatkozásában *általánosító (sematizáló)* képzelő tehetségnek mondjuk. Pl. előállíthatjuk az ember képzetét a nélkül, hogy meghatározott emberre vonatkoznék.

c) A képzelő tehetség segítségével oly képzeteket is alkothatunk, amelyek egészen újak és eredetiek, amelyeknek a valóságban tárgy nem felel meg, bár a valóságban lehet hozzá valami hasonlóságot fölfedezni. Ezt *alkotó (productiv)* képzelő tehetségnek nevezzük, magát a működést pedig *képzelődésnek (phantasia)* mondjuk. Pl. Homerosnak trójai háborúja a képzelődés szüleménye.

129. Az alkotó képzelő tehetségnek háromféle tevékenysége van: *szétkülönítő*, *kombinatív* és *meghatározó tevékenysége*.

a) A *szétkülönítő tevékenység* abban áll, hogy a képzeteket elemi részekre bontja szét.

b) A *kombinatív tevékenység* abban áll, hogy különböző képzeteket, vagy különböző képzetek egyes elemeit egyesíti, hogy új képzeteket alkosson. Pl. aranyból és hegyből aranyhegyet csinál.¹

c) A *meghatározó tevékenység* abban áll, hogy a homályos képzeteket világosakká teszi, azokat átalakítja, toldja, csonkítja, megszünteti a tér- és időbeli távolságokat, sőt a jövőbe is iparkodik bepillantani. A képzelődés az alapja a mesélésnek és regélésnek; ez létesíti a divatot, a díszítés és építés különböző alakjait; ez forrása a találmánynak és fölfedezésnek; ez szülője a regénynek, a szindarabnak, de a hazugságnak is.² A magasabb gondolkodási működéshez is nagyon szükséges a jó képzelődés,

¹ „Aliquae potentiae cognoscitivae sunt, quae ex speciebus primo conceptis alias formare possunt; sicut imaginatio ex praeconceptis speciebus montis et auri format speciem montis aurei . . . et similiter ex similitudine imaginis formare possumus in nobis similitudinem eius cuius est imago.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 12. a. 9, ad 2.)

² „Alia operatio est formatio, secundum quod vis imaginativa format sibi aliquod idolum rei absentis, vel etiam nunquam visae.” (Ugyanott. 1^a. qu. 85. a. 2, ad 3.)

hogy annak hasonmására a gondolkodás a fogalmakat, az ítéleteket és a következtetéseket a megfelelő rendben és módon tudja értékesíteni. Ez ugyan csak alaki oldala a jó képzelődésnek, mégis fontos, mert ahogyan működik a képzelődés, úgy fog működni a gondolkodás is.¹ Végül fontos a képzelődés azért, mert az érzéki vágyó tehetség nincs közvetlenül az akarat hatalma alatt, hanem mindenekelőtt a képzelet s a test érzéki szervezetének befolyása alatt² s az akarat csak ezeken át uralkodhat az érzéki vágyó tehetségen.

130. A képzelődés az egyes képzetek jelölésére és megtartására jeleket is alkot. Így jelképezi az ártatlanságot liliummal, a kereszténységet kereszttel; a fehér zászló békét jelent, a fekete szín a gyásznak, a zöld a reménynek a színe.

A képzelődés működése vagy *önkéntes* vagy *önkéntelen*. Önkéntesen működik a képzelődés pl. a művésznél, a költőnél, önkéntelenül a lázas betegnél és az álomban.

A képzelő tehetség az egyes emberekben nagyon különböző: az egyikben gyöngébb, a másikban erősebb. Némelyik embernek roppant gazdag képzelete van, a másíknál pedig egészen eredeti, annyira, hogy a valóságban semmi sem felel meg annak, amit alkot.

131. A képzelő tehetség föltételezi az értelmet, mert az érzékek minden kombinációra képtelenek. A képzelő tehetség bizonyos tekintetben általánosít és elvon s erre az érzékek nem képesek, hanem ez csak az értelem segítségével lehetséges. A képzelő tehetség az értelemmel benső összeköttetésben van; mivel pedig az állatnak nincs értelme, azért az állatnak képzelő tehetsége sincs. A képzelő tehetség több képzetet köt össze, hogy belőlük új képzetet alkosson. Tehát a képzelő tehetség a képzeteket összeteszi és felbontja, természetes, hogy az értelem segítségével és tulajdonságánál fogva — bár végtelen nagy távolságban — némi hasonlatosságban van az értelem tevékenységével; sőt a képzelő tehetség e tulajdonságánál fogva mintegy az értelem és az érzékek között van és képes arra, hogy az értelemnek anyagot szolgáltatson eszméi nagy részének a megalkotásához. A képzelő tehetség az értelmet nagyon segíti tevékenységében, különösen a

¹ „Alles zusammenhängendes und insbesondere daher alles philosophische Denken erfordert, dass wir einzelne Begriffe zum Behufe der Vergleichung nebeneinander gestellt festhalten, dass wir Reihen von Begriffen, Urteilen und Schlüssen durchlaufen, Gründe gegeneinander halten und bis in die feinsten Verzweigungen ihrer Konsequenzen zu verfolgen suchen, dass wir unsern Haupt- und Nebengedanken eine fest bestimmte Gliederung zu erteilen, auf grösseren Vorstellungsgebieten, eine sich gleichbleibende Ordnung herzustellen und sie in dieser Ordnung leicht und sicher zu überschauen uns bemühen. Dies alles kann nur nach der Analogie mit sinnlichen Anschauungen geschehen und wird daher um so besser ausgeführt werden, je vielseitiger und bestimmter diese letzteren selbst aufgefasst worden sind, je weiter der Sinn für sie entwickelt ist.“ (Th. Waitz: Allgemeine Pädagogik.⁴ Kiadta: O. Willmann. 1898. 102. oldal.)

² Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 17. a. 7.

tanításnál, amikor a gondolatot mintegy érzéki képekbe öltözteti s ezáltal a tanítvány előtt mintegy szemléltetővé teszi.

A képzelő tehetség nem alkot tartalomra, hanem csak alakra új dolgokat, mert csak azt dolgozhatja fel, amit az érzéki emlékezet megőrzött.

132. A képzelő tehetség legsajátosabb működése *eszmények (ideál)* alkotása. *Eszménynek azt nevezzük, ha valamely dolgot eszméjének megfelelően a valóságban és ténylegességben megtestesítve képzelünk.* Ha pedig az emberi viselkedés eszményét alkotjuk meg, akkor *az eszmény oly képzelt személy, akit minden jó tulajdonsággal felruházunk és mint követésemelőt mintát magunk elé állítunk.*¹ Tehát **az eszmény mindig konkrét kép**, amelyben valamely eszmének teljes tartalma szerint megtestesítve kell lennie. Ezt a konkrét képet az alkotó képzelő tehetség állítja elő, az eszmét pedig az értelem adja hozzá. Tehát az eszményt a képzelő tehetség az értelem segítségével alkotja meg. Az állatnak nincs értelme, tehát eszményei sincsenek.

Az eszmény úgy tűnik fel, mint a tökéletesség mintaképe s ezért utánzásra és követésre serkent. Művészek és költők a képzelődésnek ezen alkotó erejével hozzák létre műveiket.

133. A képzelődésnek állandóan az ész uralma alatt kell lennie, különben az eszmény elveszíti tartalmát s a képzelődésből *képzeltetés (phantasmagoria)* lesz. Gondoljunk csak pl. a marxi szocializmusra és ikertestvéreire: a kommunizmusra és bolsevizmusra. Az értelem által nem szabályozott beteges képzelődésből származik a *hóbot* és a *rögeszme*, a *rajongás* és az *örjöngés*. A képzeltetés veszedelmes a gondolkodásra, mert szabály és törvény nélkül történik s a gyakorlati életre alkalmatlanná teszi az embert.

A képzelődésnek az akarat hatalma alatt is kell lennie, hogy az erkölcsi rendbe ne ütközzék. Az akarat által nem korlátozott képzelődés képes az embert erkölcsében tönkre tenni, sőt testi életét gyökerében megtámadni. Ehhez bő tapasztalatokkal szolgál a mai társadalom.

Csalódás és káprázat.

134. Ha a szemlélet a tárgy érzéki jelenségeivel megegyezik, akkor a szemlélet *helyes* és ha a tárgy érzéki jelenségeivel nem egyezik, vagy nem teljesen egyezik, akkor *helytelen*. Az embernek sok helyes szemlélete van, de a tapasztalat bizonyossága szerint helytelen szemléletei is vannak.

Helytelen szemléletek több okból keletkezhetnek. Helytelen szemléletek úgy keletkeznek, hogy érzékszerveink az érzéki tár-

¹ „Ideale sind lebendige und lebenszweckende Bilder von einem Zustande, in welchem eine Hinordnung ihr Ziel, ein Streben seine Erfüllung, ein Ringen seine Krone gefunden hat.“ (O. Willmann: Didaktik als Bildungslehre. 4. 1909. 314. oldal.)

gyak benyomásait nem fogják fel tökéletesen. Ez akkor történik, amikor valamely érzékszervünk hibás, pl. rövidlátók vagy nagyot-hallók vagyunk; vagy valamely érzékszervünk működését bizonyos külső ok akadályozza, pl. homályban nem látunk világosan, nagy zajban nem halljuk tisztán másnak a beszédjét; vagy testünk állapota akadályozza az egyes érzékszervek működését, pl. egyes betegségek; vagy végül nem volt meg a kellő figyelem akár az akarat gyöngesége miatt, akár külső zavaró okok miatt, pl. a rossz megvilágításnál a figyelem nem vesz észre mindent, a nagy meleg bágyasztja a figyelmet stb.

135. A helytelen szemléletnek van egy másik forrása is és ez az *észrevételi csalódás*. Az észrevételi csalódás abban áll, hogy a magában véve helyes érzéki benyomásnak helytelen magyarázatot adunk, vagy pedig érzékingerlés nélkül állanak elénk bizonyos képzetek. Az észrevételi csalódás kétféle: a) *csalódás (illusio)* és b) *káprázat (hallucinatio)*. Lássuk ezeket egyenkint!

a) Csalódás.

136. A *csalódás (illusio)* az észrevételi csalódásnak egyik faja és az érzéki észrevevésnek beteges megzavarása. A csalódás abban áll, hogy a magában véve helyes érzéki benyomást helytelenül magyarázzuk. Pl. temető mellett megyünk el és síró hangot vélünk hallani, pedig csak egy madárka hallatta hangját. Vagy: a félős ember a homályban valamit lát és mert nem tudja rögtön kivenni, hogy mi az, azért rémes dolgot magyaráz bele.

Csalódások az érzéki észrevevésnek minden köréből előjöhethetnek. A csalódás keletkezésénél a képzelődésnek van legnagyobb szerepe, amennyiben a helyes érzéki benyomásnak a külső körülmények hatása alatt többnyire a képzelődés ad helytelen magyarázatot, úgyhogy a csalódó a felfogott tárgy képzetéhez saját egyéni nézeteit kapcsolja. Így a képzelődés kisiklik az akarat uralma alól, megtéveszti az eszt és helytelenül magyarázza a helyes érzéki benyomást. A csalódás létrejöttéhez hozzájárul még a hiányos szemlélet is és ezt egészíti ki a képzelődés saját egyéni képzeteivel; de hozzájárul még az agy nagyfokú tevékenysége is.

Az állatnak nincs képzelő tehetsége s ezért csalódásai sincsenek.

b) Káprázat.

137. A *káprázat (hallucinatio)* abban áll, hogy észrevételi csalódás keletkezik érzékingerlés nélkül. Aki hallucinál, annál tulajdonképpen csak a képzelődés dolgozik; bizonyos külső körülmények (sötétség, temető, magány) működésbe hozzák a képzelő tehetséget s az ember sokszor a maga megfélemlítésére rémes alakokkal veszi körül magát.

A hallucinációnál az ok az agykéreg izgatott állapota s ennek befolyása alatt a képzelődésnek szabály- és törvénynélküli működése. Hallucinációk keletkeznek lázas állapotban, idegbetegségekben, alkohollal és ópiummal felizgatott egyéneknél. Hallucináció úgy is keletkezik, hogy a vértólulásnál az agy még valamely érzékszerv idegét is érinti s ezáltal valamely tárgy képe áll élénk. Hallucinációk még az érzeteknek hosszú ideig tartó hiányából is keletkeznek. Pl. az, aki sokáig van sötétben, könnyen hallucinál.

138. Itt emlékezünk meg a *színkáprázatról* (*synaesthesia*) is. Ez másodlagos érzet és úgy keletkezik, hogy az egyik érzet ingere valami belső összefüggés alapján átcsap egy másik érzék ingerére s így az első érzet mellett egy második érzet is keletkezik. Itt valószínűleg a képzettársításnak is van szerepe. Pl. egyeseknél az „á” hangot a sárga, az „ó” hangot a vörös, az „i” hangot a kék s az „ú” hangot a fekete színérzet kíséri. A képzettársítás folytán a mély hangot a sötét szín s a magas hangot a világos szín kíséri. A színkáprázatnál különösen kettő nevezetes: a) *színes hallás*, amikor bizonyos hangok hallatára színérzet keletkezik; b) *hanglátás*, amikor bizonyos színek látására hangérzet is keletkezik. Néha a szag- és színérzetek is kapcsolódnak. A színkáprázat leggyakoribb olyan embereknél, akik élénk képzelő tehetséggel vannak megáldva, mint a költők, festők, zenészek.

Az álom.

139. Bármilyen munkát végez is az ember, bizonyos idő múlva a test elfárad és pihenésre van szüksége. Ez a pihenés kétféle: a) vagy abbahagyjuk a munkát s más könnyebb és szórakoztató foglalkozás után nézünk; b) vagy az *alvásban* keresünk pihenést. Az alvás a legtermészetesebb pihenés.

Az alvás szükségességének az oka az ember érzéki életében van. U. i. a mozgás és az érzékek használata által erőt veszítünk; ezt tehát vissza kell szereznünk a tenyésző élettevékenységek által. Ennek föltétele az érzéki tevékenységek lecsökkentése vagy szüneteltetése. És éppen ez történik az alvásban. Az alvásban az érzékelő és mozgató szervezetek pihennek és csak a tenyésző élettevékenységek működnek, hogy a test a munkában elvesztett erőt pótolja. A nyugodt alvás mindig üdítő; mégis legüdítőbb az alvás, ha mély és álomnélküli, mert ekkor az érzéki élet tényleg teljesen szünetel s csak a tenyésző tevékenységek működnek.

140. Az alvás alatt a belső érzék az emlékezettel és a képzelő tehetséggel összekötve gyakran tovább is tevékeny. Ekkor álmodunk, *álomképek* jelennek meg előttünk. Az álomképeket röviden csak *álomnak* nevezzük. Az álomban az érzéki megismerés működik emlékezetével és képzelődésével. Mivel pedig alvás alatt újabb érzéki benyomásokat nem kapunk, azért az álom csak a meglévő képzetekkel dolgozik; vagyis az álom nem egyéb, mint

a már megszerzett képzetek kombinációja, a korábbi benyomásoknak mintegy utóképe, utócsengése. Az álom mindig fantasztikus, szabály és törvény nélkül történik. Az álom összeegyeztethetetlen elemet köt össze s a nem összetartozó dolgokat okozati viszonyba hozza. Ezekből hiábavaló erőlködés az *álomfejtők* buzgólkodása, hogy az álmokat megfejtsék. (Libapecsenyét enni jó, tűzvészben lenni rossz.) Az álom megfejtéséhez új nyelvre és új kategóriatáblázatra volna szükségünk.

Egyes emberek nagyon élénk álmaikban beszélnek vagy énekelnek is. Sőt vannak emberek, akik álmukban fölkelnek és járkálnak. Ez az *alvajárás* (*somnambulismus*). Ez utóbbit holdkóroságnak is nevezik, pedig a Holddal nincs összefüggésben. Az alvajáró sokszor nehéz és veszedelmes mozgásokat végez a legnagyobb könnyűséggel és többnyire a legnagyobb biztossággal és úgy látszik, hogy az alvajáró viselkedését álmoképei határozzák meg. Ha fölébred az alvajáró, semmire, vagy alig valamire emlékszik.

Az igézet (hipnotizmus).

141. Az *igézet* mesterséges álombaejtés. Az álombaejtőt *igézőnek* (*hipnotiseur*), az álombaejtettet *médiumnak* s az álombaejtés eljárását *igézésnek* (*hipnotizálás*) nevezzük. A mesterségesen álombaejtett állapota feltűnően hasonlít a természetes alváshoz, mindazáltal lényeges különbség van közöttük. E lényeges különbség abban áll, hogy az ember a természetes alvásban álmai és cselekedetei által többnyire csak önmagával van viszonyban, míg a hipnózisban elveszíti szabadakaratának a használatát s majdnem teljesen az igéző hatalmába kerül, úgyhogy az igéző a médiummal nyers krumplít csemege gyanánt etet meg, deszkadarabon hegedültet vele stb.

142. Úgy látszik, hogy az emberek tekintélyes része megigézhető; csak hogy az egyiknél hosszabb ideig tart az álombaejtési eljárás, a másiknál rövidebb ideig. Vannak oly gyöngye természetek is, akik az első parancsra hipnózisba merülnek. A megigézéshez az igéző részéről bizonyos tulajdonságok is szükségesek, amelyek a médiumra hatással vannak és gyakorlat is az igéző részéről. A médium annál könnyebben esik hipnózisba, minél többet kísérletezik vele.

Az álombaejtéshez bizonyos föltétel is szükséges. A legfőbb föltétel az, hogy az ember beleegyezését adja a hipnotizáláshoz. Azt, aki nem adja beleegyezését és teljes határozottsággal elutasítja magától az igézőt, nem sikerül megigézni. Aki azonban beleegyezését adja, az rövidebb-hosszabb idő múlva hipnózisba merül s akarata szabadságának elvesztése miatt az igéző hatalmába kerül.

143. A hipnózis nem természetes alvás, hanem mesterségesen előidézett alvás, következésképp valamely eszközre van szüksége az igézőnek, hogy médiumát álomba ejthesse. Ez az eszköz az ú. n. (*sugallás*) *suggestio*. Ez abban áll, hogy a médium az

elalvás képzetét keltse föl magában. Ez úgy történik, hogy az igéző a médiummal valamely pontot, pl. ujjá hegyét erősen nézeti, kezeivel végigsimogatja testének egyes részeit, hogy képzelő tehetségét az elalvásra befolyásolja. Ez a suggestio a) önsuggestio (autosuggestio), ha az ember élénk képzelődésével maga kelti föl magában az elalvás képzetét; b) idegen által eszközölt suggestio (heterosuggestio), ha más ember ejt minket hipnózisba.

A fölkelés úgy történik, hogy a médiumnak az arcába hűvös levegőt fújunk; ha mélyebb az alvás, akkor erősebben megrázzuk, vagy hideg vizet fröcskölünk rá, stb. Néha parancssóra is fölébred, sőt egyesek maguktól is fölébrednek.

144. A hipnózisban a médium különböző rendellenességeket mutat.

a) A külső érzékszervek működése teljesen legyöngülhet, vagy túlságosan kifinomulhat. Pl. a szem egészen a vakságig lehet érzéketlen; vagy annyira is lehet érzékeny, hogy csekély világítás mellett még az apró betűket is elolvassa. Vagy: az igéző parancsára a hagyma úgy ízlik a médiumnak, mint a legzamatosabb körte.

b) A szuggesztió a képzelő tehetséget ejti hatalmába, hogy a többi élettevékenység is hatalma alatt legyen. Így azután hallucinációk keletkeznek. A médium az igéző parancsára képzelt dolgot valóban jelenlevőnek tart s pl. menekülni akar a képzelt oroszlán elől; máskor meg tényleg jelenlévő dolgot képzelt dolognak tart az igéző parancsára s pl. nekimegy a falnak. A médium emlékező tehetsége rendkívül meggyöngül.

c) Mivel a médium az igéző parancsait megérti és teljesíti, azért az értelmi tevékenység a hipnózis alatt nem szűnik meg teljesen, bár nagy rendellenességeket mutat. Pl. a felnőtt médium az igéző parancsára gyermeknek képzeletben magát s gyermek módjára kezd játszani és viselkedni. Vagy: az igéző parancsára kutya-képzeletben magát s kutya módjára kezd ugatni. Az igéző kezében a médium akarat nélküli báb, teljesen az igéző hatalmában van s ezért a hipnózis alatt az is beszuggerálható neki, hogy amit tesz, azt szabad elhatározásból teszi.

d) Az igézőnek a hatása a médiumra a hipnózis után is kiterjedhet. Ezek az ú. n. *posthipnotikus jelenségek*. Ezért egyesek azt gondolták, hogy a hipnotizmus a gyógyításban és a nevelésben felhasználható. Azonban a hipnotizmus a gyógyításban csődöt mondott, mert csak az ú. n. funkcionális betegségekben érték el vele többnyire inkább csak tüneti sikereket. Szervi elváltozásokon alapuló betegségekben a hipnotizmus teljesen eredménytelen. Ugyanígy teljes csődöt mondott a hipnotizmus a nevelésben.

145. A hipnózisban egyes jelenségek annyira feltűnők és rendkívüliek, hogy önkénytelenül is fölmerül a kérdés: természetese-e ezek, vagy természetfölöttiek?

Ha figyelmesen vizsgáljuk a hipnózis jelenségeit, akkor azt

tapasztaljuk, hogy e jelenségek alapja a médium idegrendszerének szerkezetében rejlik. Az idegrendszernek e sajátosságát *sugallhatóságnak (suggestibilitas)* nevezzük. Tehát a hipnózis minden jelensége nem egyéb, mint a médium idegrendszerének különös viselkedése bizonyos ingerhatásokkal szemben. Így a hipnózis jelenségei magukban véve természetes jelenségek, t. i. a hipnózisba került médium idegrendszerének természetes, bár feltűnő jelenségei. Továbbá az erők, amelyek a hipnózis jelenségeit létrehozzák, szintén csak természetes erők, mert ezek az erők részben az igéző, részben a médium természetes erői. Az igéző parancsol s ez természetes dolog, a hipnózisba került médium pedig idegrendszerének sajátosságánál fogva engedelmeskedik s ez is természetes dolog. A hipnózis jelenségei között egyetlenegy természetfölötti dolog sincs; nincs lényében, hogy a természetes rend fölött álljon és nincs erőiben, amelyek a látható világ erőit felülmúlják. A feltűnőség és rendkívüliség még nem természetfölöttiség. Mindezekből következik, hogy **a hipnózis jelenségei természetesek, semmi természetfölöttiség nincs bennük.**

146. Még egy kérdés: megengedett dolog-e a hipnotizálás?

Mindenekelőtt tapasztalati tény az, hogy az ember a hipnózis következtében egészségében szenved: fáradt, aluszékony, fáj a feje, reszket, idegeskedik, étvágytalan, az emésztésben is zavarok vannak, arca a bambaság képét mutatja, stb. Ez nem is csodálatos, mert a hipnózis nagyon megtámadja az idegrendszert. Továbbá ott, ahol használható volna: a gyógyításban és nevelésben csődött mondott.¹ Végül a bíróságok bizonyítják, hogy a hipnotizálással már sok visszaélés történt mind az anyagiakban, mind erkölcsiekben s ilyen visszaélések még történhetnek. Ezért az általános szabály ez: **hipnotizálni nem szabad.** Nagyon megokolt legyen az eset, amelyben meg van engedve a hipnotizálás és ekkor is minden visszaélés emberileg teljesen ki legyen zárva.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az érzéki vágyódás.

A vágyódásról általában.

147. Olyan lény, amely nem volna valamiképpen tevékeny, nincs sehol; sőt a lények éppen tevékenységük által hívják fel

¹ A hipnózis és nevelés viszonyára lásd: L. Hirschlaff: *Suggestion und Erziehung*. 1924; — Tower Vilmos: *A hipnotizmus elméleti, gyakorlati, pedagógiai, orvosi és büntetőjogi szempontból*; — Weszely Ödön: *A korszerű nevelés alapelvei*.

figyelmünket és tevékenységükkel olyan valamire törekszenek, ami nekik megfelelő, tehát ami őket tökéletesíti. Így az élettelen lények a nyugalom után törekszenek, a járulékok állományuk után, a megismerő tehetség és általában minden tehetség tárgya után. Ennek az általános törekvésnek az az oka, hogy a dolgok nincsenek kezdettől fogva minden tökéletesség birtokában és ezért tökéletességeiket saját tevékenységük által kell megszerezniök. A lényeket természetük üzi és hajtja, hogy tökéletességeik után törekedjenek. E törekvés nem különbözik a lények természetétől, hanem azonos e természettel, hiszen e törekvés nem egyéb, mint a lények természetének a megnyilatkozása. A lényeknek azt a megnyilatkozását, amellyel a természetüknek megfelelő után törekszenek, *természetes törekvésnek* (*appetitus naturalis* vagy *innatus*) nevezzük.¹

148. Ez a természetes törekvés a legalacsonyabb fokú az élettelen dolgoknál; magasabb fokú a növényeknél, mert náluk már bennmaradó tevékenységek működnek az alany kifejlésztésénél. Ez a természetes törekvés a legmagasabb fokú ama lényeknél, amelyek megismeréssel is bírnak, mert törekvésüket már nemcsak a pusztá természetük határozza meg, hanem megismerésük is. E törekvés már a megismerésnek van alávetve s ezért nem pusztán fizikai jelenség, hanem ennél sokkal több, vagyis lélektani folyamat. Azt a törekvést, amellyel a megismeréssel bíró lény tökéletesedése felé tör, már nem törekvésnek, hanem *vágyódásnak* nevezzük.² A vágyódás már nem változtatlan, mint a természetes törekvés, hanem a megismeréssel változik. Ezokból a vágyódás a vágyódó természetével sem azonos, hanem mint tehetség valósan különbözik a természettől és mint tény valósan különbözik a vágyó tehetségtől.

149. Az embernek van vágyó tehetsége s ezt megismerő tehetsége követeli. U. i. a megismerő tehetség megismeri a jót és rosszat. Ha nem volna vágyó tehetségünk, akkor a megismert jó után nem törekednénk és a megismert rosszat nem kerülhetnők, tehát fölösleges volt a megismerés részéről különbséget tenni a jó és rossz között. Sőt e különbségtétel lehetetlen is volna, mert nincs vágyó tehetség, amely a jó után törekednék, a rosszat pedig kerülné. Mivel pedig a valóságban különbséget teszünk jó és rossz között, azért a megismerő tehetség azt követeli, hogy az embernek vágyó tehetsége is legyen. Tehát **az embernek van vágyó tehetsége.**

A mondottakból egyúttal következik, hogy előbb ismernünk kell azt, ami után vágyódunk. A vágyódás nem megismerés és

¹ Appetitus naturalis est inclinatio cuiuslibet rei in aliquid ex natura sua. Unde naturali appetitu quaelibet potentia desiderat sibi conveniens." (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 78, a. 1, ad 3.) — Lásd még: 1^a. qu. 80, a. 1; — 1^a. qu. 81, a. 1; — 1^a. qu. 87, a. 4; — De veritate, qu. 25, a. 1.

² Lásd a mondottakat tömören összesűrítve: Aquinói szent Tamás: De veritate, qu. 22, a. 1.

ezért a vágyó tehetség vak; mindaddig képtelen a működésre, míg a megismerés valamit nem ismer meg s azt mint kíváncsiságot vagy nem kíváncsiságot a vágyó tehetség elé nem állítja. Tehát **csak azután vágyódhatunk, amit már ismerünk;** vagyis első a megismerés és csak azután következik a vágyódás.

150. Minden lény tevékenység; ámde a tevékenység ténylegességet teremt és minden tevékenység tökéletesség. Mivel pedig a tökéletesség kíváncsiság, azért jó is. Ebből következik, hogy a lény mint jó, a vágyódó lénynek tökéletessége. Az ember mint vágyódó lény vágyódásán át tevékenységbe megy át s ezáltal a természetének megfelelő tökéletességeket szerzi meg. És mert a tökéletesség jó, azért **a vágyódás tárgya mindig a jó.** Nincs természet, amely nem tökéletesedésére, hanem romlására és pusztulására törekednék. A rosszra való törekvés ellentmondást foglal magában s ezért lehetetlen. És ha mégis észrevesszük, hogy valaki a rossz után vágyik és törekszik, akkor ez csak a jónak látszata alatt történik, vagyis a megismerés a rosszat jónak fogja fel s ezért törekszik utána a vágyódás.

A megismert jó után való törekvés kétféleképpen nyilatkozik: a) törekszünk a megismert jót elérni és b) a megismert rosszat kerülni iparkodunk. Ez utóbbi az előbbinek természetes következménye, mert minden tehetség a jóra irányul s ezért nem lehet közömbös a rosszal szemben, hanem futnia kell előle.

151. Csak azután vágyódhatunk, amit már ismerünk. Megismerésünk mind az érzéki, mind a szellemi dolgokra kiterjed és mind a kettőt kíváncsisággal állítja a vágyódás elé. Mivel pedig az érzéki és szellemi megismerés lényegesen különbözik egymástól, azért mindegyiknek egymástól lényegesen különböző vágyódások felelnek meg:¹ az érzéki megismerésnek az érzéki vágyódás, a szellemi megismerésnek a szellemi vágyódás. Tehát a vágyódás kétféle: *érzéki és szellemi vágyódás.*²

Az alábbiakban csak az érzéki vágyódásról lesz szó.

Az érzéki vágyó tehetség.

152. Az embernek van érzéki megismerő tehetsége s ez megismeri az érzéki jót és az érzéki rosszat. Hogy az érzéki jó és az érzéki rossz között az érzéki megismerés által tett különbségnek legyen értelme és célja, sőt e különbségtéves lehetséges legyen, azért kell, hogy az embernek legyen érzéki vágyó tehetsége. Mivel pedig az ember valóban tesz különbséget az érzéki jó és az érzéki rossz között érzéki megismerő tehetségével, azért **az embernek van érzéki vágyó tehetsége.** Tehát az *érzéki vágyó tehetség az a tehetség, amellyel az érzéki jót elérni*

¹ Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 80, a. 1.

² Ugyanott: 1^a. qu. 80, a. 2; — 2^a 2^{ae}. qu. 18, a. 1; — 2^a 2^{ae}. qu. 24, a. 1; — 2^a 2^{ae}. qu. 58, a. 4; — 2^a 2^{ae}. qu. 175, a. 2, ad 2.

és az érzéki rosszat kerülni törekszünk. Ezt a vágyó tehetséget még *alsó vágyó tehetségnek* is nevezzük, mert az embernek szellemi vágyódása is van és ez magasabb rendű az érzéki vágyódásnál.

Mivel az érzéki vágyódás csak az érzéki megismerés után igazodik s az érzéki megismerés tárgya mindig a meghatározott és konkrét érzéki dolog s ennél magasabbra sohasem képes emelkedni, azért **az érzéki vágyódás tárgya mindig a meghatározott és konkrét érzéki jó.**¹

Még megjegyezzük, hogy az érzéki vágyódás tanulmányozásánál legcélszerűbb az állatokat figyelni s az embert főképen gyermekkorában. A felnőttek tanulmányozása az érzéki vágyódásnál sok nehézségbe ütközik s ezért nem jár mindig kellő eredménnyel, mert az érett embernél a szellemi élet nagyon befolyásolja az érzéki vágyódást. Ez a befolyásolás nem, vagy alig lép fel a kis gyermeknél.

153. Az érzéki vágyódás tárgya mindig az érzéki jó. Az érzéki megismerés által megismert jó után való törekvésében az érzéki vágyódás kétféleképpen nyilatkozik meg: a) elérni törekszik az érzéki jót és b) kerülni iparkodik az érzéki rosszat. Ez utóbbi azonban az előbbinek természetes következménye, mert minden tehetség tárgya a jó és ezért nem lehet közömbös a rosszal szemben, hanem futnia kell előre.

154. Amikor az érzéki vágyó tehetség működik, mindig fizikai jelenségek is mutatkoznak. E jelenségek a következők: a) a vágyakozó testileg változik, vagyis a vágyakozó testében bizonyos változás észlelhető, bármilyen kicsiny is legyen ez a változás; pl. szívünk erősebben dobog, a mellben nyomást érzünk, torkunk összeszorul, elápadunk vagy elpirulunk, mozgásunk élénkebb lesz, hangosabban beszélünk, a vese erősebben választ, reszketünk, a gyomor rendellenesen működik stb.;² b) a vágyakozó bizonyos irányban vonzalmat vagy ellenszenvet érez a szerint, amint valamely érzéki jó után törekszik, vagy valamely érzéki rossztól menekülni akar. Ez a vonzalom vagy ellenszenv független az ember szabad elhatározásától és lényeges kelléke az érzéki vágyódásnak, mert az érzéki megismerés is testi elváltozással jár és mégsem érzéki vágyódás, mert hiányzik nála a megismert érzéki jó után való vonzalom, vagy a megismert érzéki rosszal szemben való ellenszenv.

Tehát **az érzéki vágyó tehetség minden megnyi-**

¹ „Bonum sensibile vel imaginarium . . . est proportionatum . . . appetitui sensitivo.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 19, a. 4.)

² „Semper actum appetitus sensitivi concomitatur aliqua transmutatio corporis, et maxime circa cor. quod est primum principium motus in animali.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 20, a. 1, ad 1.) — Psychologiquement parlant, la passion (érzéki vágyódás) est une commotion organique, un trouble dans la circulation du sang, dans les mouvements respiratoires, dans les battements du coeur. Ce trouble se traduit par des gestes, par des cris, par des mouvements de tout genre.” (Gillet: L'éducation du caractère. 17 ezer, 1921, 86. old.)

latkozása az érzéki megismerésből származik, mindig érzéki dologra irányul, mindig testi elváltozással jár és mindig vonzalom vagy ellenszenv jelentkezik nála.

Az érzéki vágyó tehetség szellemi dolgokra nem irányulhat, mert az érzéki megismerésnek ez elérhetetlen és mert a testi szervezethez kötött tehetség az anyagiakon túl képtelen emelkedni.

155. Az érzéki vágyódás csak az érzéki megismerés után működhet. E két tehetség ugyanaz a tehetség-e, avagy különbözőnek egymástól?

Mind a két tehetség élettevékenység, azonban különböznek egymástól. E különbség a következő.

a) Az érzéki megismerés hasonulás a megismert dologgal, az érzéki vágyódás pedig odaadás a megismert dolognak. Más szavakkal: az érzéki megismerésben mi vonzunk magunkhoz a dolgokat, az érzéki vágyódásban pedig a dolgok vonzanak minket magukhoz.

b) Az érzéki megismerés csak megismeri a dolgokat s ez csak ideális birtoklás; ezzel szemben az érzéki vágyódás valóságosan birtokolni akarja a megismert dolgot.

c) Az érzéki vágyódás képtelen addig a működésre, míg az érzéki megismerés valamit nem ismer meg s nem állítja kíváncsúnak az érzéki vágyódás elé. Sok dolog van, amit az érzéki megismerés ismer s az érzéki vágyódás mégsem működik, mert a megismert dolognak kíváncsúnak volt a nem tűnt fel a megismerés előtt, tehát nem is volt hatása a vágyódásra. Ez azt mondja, hogy más a megismerő és más a vágyódó tehetség.

d) Végül a vágyódásnál mindig vonzalom vagy ellenszenv lép föl az emberben és ez a megismerésnél teljesen hiányzik.

Tehát az érzéki megismerő és az érzéki vágyó tehetség más és más tehetség.

156. Az érzéki vágyódás tárgya az érzéki jó és mégis az érzéki vágyódás minden érzéki jóval szemben közömbös. Ezt a tapasztalat bizonyítja. Mily sok érzéki dolgot ismerünk s az érzéki vágyódás mégsem mozdul. Tehát kell, hogy valamely ok, amely az érzéki vágyódáson kívül van, az érzéki vágyódást közömbösségéből kiemelve s valamely meghatározott érzéki jó felé irányítsa, vagy az érzéki rossztól elfordítsa. Ez az ok nem a megismert érzéki dolog, hanem az érzéki dolognak megismert kíváncsúnak, vagy nem kíváncsúnak volt. Amikor az érzéki megismerés valamely érzéki dolgot kíváncsúnak, vagy nem kíváncsúnak állít az érzéki vágyódás elé, ez rögtön megmozdul és természeti szükségességgel tör a jó után, vagy menekül a rossztól. Pl. a kályha padkáján ülő macska sok mindenfélét lát maga körül s mégsem mozdul meg; ha azonban egy egeret pillant meg, természeti szükségességgel ugrik utána, mert megismerte az egér kíváncsúnak voltát. Az érzéki vágyó tehetséget mindig az érzéki dolog kíváncsúnak, vagy nem kíváncsúnak voltá indítja működésre, tehát mindig egy rajta kívül fekvő ok, vagyis nem maga-magát határozza meg

működésre. Ezekből az érzéki vágyó tehetség nem szabad tehetőség. Különben is az érzéki világban nincs szabadság, hanem csak szükségesség.

Tehát **az érzéki vágyó tehetség természeti szükségességgel működik, ha az érzéki megismerés kíváncsként, vagy nem kíváncsként eléje állítja az érzéki dolgot s ezért az érzéki vágyó tehetség nem szabad tehetség.** Ezekből az érzéki vágyó tehetség vak a következményekkel szemben. A hal a vízben meglátott és kíváncsnak megismert giliszta után vakon tör, nem törődve azzal, hogy horogra kerül-e, vagy sem.

Hogy e címet következetesen fejtegethessük tovább, azért három részre osztjuk. Az első részben az *ösztönről*, a másodikban a *szenvedélyekről* s a harmadikban az *érzelmeiről* lesz szó.

ELSŐ FEJEZET.

Az ösztön.

Az ösztönről általában.

157. Minden lényben van bizonyos irányzatosság, amelynek erejénél fogva a természetének megfelelőt keresi és a természetével ellenkezőtől menekülni iparkodik. Ezt *természetes törekvésnek* nevezzük. Erről már volt szó. Ha ez a természetes törekvés az állatnál a megismerés után nyilatkozik meg, akkor *érzéki vágyódásnak* nevezzük, s ha megismerés nélkül nyilatkozik meg, akkor *ösztönnel* mondjuk. Tehát *az ösztön az állati természetbe fektetett meghatározott cél felé való irányulás, amely cél az állati természetnek megfelel.* Az ösztön magában véve nem tevékenység, hanem csak hajlam bizonyos irányban való tevékenységre. Ha ezt a hajlamot a neki megfelelő ok mozgásba hozza, akkor az ösztön működik is.

158. Az ösztön jól megkülönböztetendő az érzéki vágyó tehetségtől. Az érzéki vágyódás megismerést követel, míg az ösztönnel másra nincs szüksége, mint arra, hogy az állati természetbe fektetett hajlam valamely oknál fogva megmozduljon. Az ösztön mindig olyasvalamit vesz észre a dolgokon, amit a külső érzékek semmiképen nem vesznek észre. Pl. ha a tyúk a ragadozó madarat meglátja, rögtön szárnyai alá hívja csirkéit. A tyúk csak madarat lát, de annak csirkéire való veszélyességét nem látja, nem is hallja, . . . nem is tapintja, mert a veszélyesség nem szín, nem alak, nem hang, . . . de nem is érdes vagy síma. A belső érzék szintén nem mondja meg s nem fogja fel a veszélyességet, mert az csak a külső érzékek által felfogott hatásokat egységesíti, egységesen vonatkoztatja valamely tárgyra s a tárgyakat egymástól

megkülönbözteti, t. i. a ragadozó madár nem kukorica; márpedig a veszélyesség nem esik a külső érzékek alá. Hasonlóképpen a bárány önkénytelenül menekül, ha farkast lát, pedig azt érzékei nem mondják meg neki, hogy a farkas ellensége; mégis menekül, mert ösztönénél fogva megérzi, hogy a farkas az ő ellensége.¹

159. Az ösztön inkább az érzéki megismeréshez tartozik, mint az érzéki vágyódáshoz, mert az ösztön az, ami az érzéki dolgokban olyan szempontokat vesz észre, amelyeket a külső érzékszervek nem vehetnek észre, de amelyek az érzéki vágyódásban fölkelthetnek a vonzalmat vagy ellenszenvet amaz érzéki dolog iránt.

Az ösztön nem járul hozzá a képzet keletkezéséhez, mindazáltal tágitja és mélyíti azt, amennyiben oly szempontokat vesz észre az érzéki dolgokon, amelyek a külső és belső érzékekre nézve felfoghatatlanok.

160. **Az ösztön faji jelleg az állatoknál,** vagyis az ugyanazon fajú egyedeknél mindig egyformán jelentkezik, amint ezt pl. a költöző madaraknál, a méhek és hangyák társas életénél tapasztaljuk. Mivel pedig az állat nem gépezet, hanem van megismerő tehetsége s ennek megfelelően van vágyó tehetsége is, azért az ösztön bizonyos határok között változékonyságot is megenged. Pl. tőlünk a fecskék ősszel elköltöznek; vannak azonban szigetek, ahonnan nem költöznek el, mert a sziget éghajlata télen is eléggé meleg. Az ösztön az állatoknál lényeges és ezért faji jelleg is. Nincs állat, amelynek nem volna ösztöne. Ha valamelyik állat elvesztené ösztönét, akkor az rögtön elpusztulna, mert hiányoznák belőle az, ami élete fenntartásához lényegesen szükséges. Az állat a cél ismerete nélkül működik s ezért kell, hogy benne ezt az ismerethiányt valami helyettesítse. Ez a helyettesítő az ösztön² és ennek az állat vakon és szükségszerűen engedelmeskedik.³

¹ „Necessarium est animali, ut quaerat, vel fugiat non solum, quia sunt convenientia vel non convenientia ad sentiendum, sed etiam propter aliquas alias commoditates et utilitates, sive nocumenta; sicut ovis videns lupum venientem fugit, non propter indecentiam coloris vel figurae, sed quasi inimicum naturae; et similiter avis colligit paleam, non quia delectet senum, sed quia est utilis ad nidificandum. Necessarium est enim animali quod percipiat huiusmodi intentiones (quod per ideam sensu largo sumptam intelligitur), quas non percipit sensus exterior; et huius perceptionis oportet esse aliquod aliud principium: cum perceptio formarum sensibilium sit ex immutatione sensibili, non autem perceptio intentionum praedictarum . . . Ad apprehendum autem intentiones quae per sensum non accipiuntur, ordinatur vis aestimativa (ösztön). (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 78, a. 4.)

² „Animalia bruta in sui principio accipiunt naturalem aestimationem ad cognoscendum nocivum et conveniens, quia ad hoc ex propria inquisitione pervenire non possunt.” (Aquinói szent Tamás: De veritate, qu. 18, a. 7, ad 7.) — „In brutis fit impetus ad opus per instinctum naturae, quia scilicet appetitus eorum, statim apprehenso convenienti vel inconvenienti (és ez az ösztön dolga), naturaliter (vagyis nem mérlegelés és szabad választás alapján) movetur ad persecutionem vel fugam.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 17, a. 2, ad 3.)

³ „Judicat ovis videns lupum eum esse fugiendum naturali iudicio et non

Az állat az ösztön hatalma alatt szükségszerűen cselekszik. És mert az ösztön vak, azért az állat az ösztön hatalma alatt akkor is cselekszik, amikor ez a cselekvés haszontalan vagy káros is. Pl. a kotlóstyúk megüli a biliárdgolyót is; az állat csak bizonyos ideig eteti kicsinyeit s azután magukra hagyja azokat, ha mindjárt éhen is vesznek; tűz alkalmával az állat az istállóban marad stb.

161. **Az embernek is van ösztöne;** csakhogy ez az embernél magasabbfokú, mert az állatoknál az ösztön teljesen vak és annak engedelmeskedni tartoznak, míg az embernél, bár szintén vak, az ész és az akarat befolyása, irányítása, sőt hatalma alatt is állhat. A tyúk nem teheti, hogy ne hívja csirkéit szárnyai alá, ha meglátja a ragadozó madarat. **Az állat vakon engedelmeskedik ösztönének;** ez az embernél már nincs így. Amikor az ember meglátja az oroszlánt, ösztöne azt parancsolja neki, hogy meneküljön, mert az oroszlán veszedelmes reá nézve. Azonban az ember nem kénytelen engedelmeskedni ösztönének, nem kénytelen menekülni, hanem ellenállhat; sőt ösztöne ellenére még meg is támadhatja az oroszlánt. Azt is megteheti az ember, hogy minden veszedelem ellenére ő maga keresi föl az oroszlánt. Az ösztön azt mondja az embernek, hogy kezét ne tegye a tűzbe; mégis az ember képes kezét a tűzbe tenni s ott tartani azt, minden fájdalom ellenére. Tehát **az ember képes uralkodni ösztönén; sőt ösztöne ellenére is képes cselekedni, míg az állat ezeket nem teheti.**

Elméletek az ösztönre.

162. Hogy van ösztön, azt mindenki elismeri, csak magyarázásánál térnek el a vélemények s különböző elméletek keletkeznek. Ezek az elméletek a következők.

a) *Reflexelmélet.* Ezen elmélet szerint az ösztön a fizikai szervezet mechanikai hatása, összetett reflexmozgás.

Ez az elmélet hamis. Ha az ösztönös cselekvések hasonlítanak is a reflexmozgásokhoz, mégsem reflexmozgások, e kettő nem azonos egymással. Az ösztönös mozgásokban több van, mint a reflexmozgásokban s ez a többlet az, hogy az ösztönös mozgásokat a tudat kíséri, tehát lélektani tényező s ez hiányzik a reflexmozgásoknál. Továbbá az inger és a reflexmozgás között bizonyos erősségi és tartami viszony van s ez az ösztönös mozgásoknál nincs meg. Tehát **a reflexelmélet elvetendő.**

b) *Értelmi elmélet.* Ezen elmélet szerint az állatoknak is van értelmük s egyes jelenségek felismerésénél rendkívül éles értelmük, úgyhogy rögtön felismerik a rájuk nézve hasznosat vagy károsat.

A kozmológiában kifejtettük, hogy az állatban semmi sincs az értelemből. Tehát **az értelmi elmélet is elvetendő.**

c) Az evolúcionizmus hívei azt mondják, hogy az ösztönös cselekedetek a korábbi értelmi cselekedeteknek a mechanizálása.

Mivel az állatnak nincs értelme, azért **ez az elmélet is elvetendő.** Ez az elmélet még az evolúcionizmus tanításával ellentmondásban is van, mert a hirdetett fejlődés helyett visszaesséssel magyaráz, amennyiben a magasabb tevékenységről az alacsonyabbra süllyed az állat.

d) Az egyedül helyes elmélet az, amelyet mi főntebb kifejtettünk, t. i. **az ösztön az állat természetébe fektetett hajlam, hogy a természetének megfelelő után törekedjék s a természetének nem megfelelőt kerülje. Ha az ösztönt a neki megfelelő és rajta kívül lévő ok mozgásba hozza, akkor az ösztön természetes szükségességgel működik és az állat vakon engedelmeskedik neki.**

Az ösztön felosztása.

163. Amikor az ösztönt osztjuk, ez nem azt jelenti, hogy az állatban vagy az emberben több ösztön van. Mind az állatban, mind az emberben csak egy ösztön van, de ez az ösztön különbözőképpen nyilatkozik meg. Az ösztönnek különböző megnyilatkozásait azután névvel látjuk el. Tehát az ösztön osztása alatt értjük megnyilatkozásainak a felsorolását. Így az ösztön megnyilatkozásai a következők.

a) Van *önfenntartási ösztön*, amelynél fogva az ember és az állat mindazt megszerezni törekszik, ami életéhez szükséges. Ide tartozik az étel és ital után való törekvés.

b) Van *önvédelmi ösztön*, amelynél fogva az ember mindazt távoltartani törekszik, ami életére káros vagy azt veszéllyel fenyegeti. Az önfenntartási és az önvédelmi ösztön az egyed életének a fenntartására törekszik.

c) Van *fajfenntartási ösztön*, amelynél fogva az ember és az állat arra törekszik, hogy faja ki ne vesszen, ne pusztuljon ki.

d) Van *nemi ösztön*. Ez az állatnál a fajfenntartási ösztönnel azonos; azonban az embernél az akarat bűnössége folytán attól elválhat. A nemi ösztön csak fölébredésekor ösztön, azon túl pedig, ha nem a fajfenntartásra irányul, hanem pusztán és egyedül a test és hús élvezetére, akkor bűn.

MÁSODIK FEJEZET.

Szenvedélyek.

A szenvedélyekről általában.

164. Az érzéki megismerés folytán az érzéki vágyó tehetségben vonzalom vagy ellenszenv ébred föl a megismert érzéki dolog iránt. Ez a vonzalom vagy ellenszenv független az ember szabad elhatározásától, az ember velük szemben szenvedőlegesen viselkedik. Ezért van az, hogy az érzéki vágyó tehetségnek minden megnyilatkozását és minden megmozdulását *szenvedélynek* mondjuk. Tehát az *érzéki vágyó tehetségnek minden megmozdulását szenvedélynek mondjuk*.¹ Ezek után **a szenvedélyek mindig az érzéki megismerésből származnak, mindig érzéki dologra irányulnak, mindig testi elváltozással járnak és kísérőjük mindig vonzalom vagy ellenszenv valamely érzéki dolog iránt.**

Érzéki vágyó tehetsége az állatnak is van, tehát az állatnál is az érzéki vágyó tehetség megnyilatkozásai szenvedélyek; mindazonáltal az állatnál nem beszélünk szenvedélyekről. Ennek az az oka, hogy a szenvedély elnevezést az érzéki vágyó tehetség megnyilvánulásainak az akarathoz való viszonyában vettük, amennyiben az érzéki dolog iránt való vonzalom vagy ellenszenv független az ember szabad elhatározásától. Az állatnak pedig nincs szabadakarata.

165. A szenvedélyek fontossága a következőkben áll: a) a szenvedélyek, ha tárgyak megegyezik az akarat tárgyával, segítik az akaratot az elhatározásban és a cselekedet végrehajtásában; b) a szenvedélyek zavart okozhatnak a szervezeten s ezáltal befolyásolják az ész ítélő képességét, tehát befolyásolják az akarat működését is; c) a szenvedélyek nagyon befolyásolják az érzéki megismerést és ezáltal jogtalan befolyást gyakorolnak az értelem ítéleteire, következőleg az akarat elhatározására is;² d) a szenvedélyek közvetlenül nem mozgathatják az akaratot, mert az akarat magasabb tehetség, mint a szenvedélyek tehetsége, az érzéki vágyódás; mindazonáltal közvetve már van befolyásuk rá. Mivel az ember összes tehetségei a lélek lényegében gyökeredznek, azért, ha az embernek valamely tehetsége működik, akkor ezáltal egy másik tehetség visszamarad, vagy egészen is akadályozva lehet.

¹ „Omnis motus appetitus sensitivi dicitur passio.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}. qu. 35. a. 1.)

² „Manifestum est quod secundum passionem appetitus sensitivi immutatur homo ad aliquam dispositionem: unde secundum quod homo est in passione aliqua, videtur ipsi aliquid conveniens, quod non videtur ei extra passionem existenti; sicut irato videtur bonum quod non videtur quieto, et per hunc modum ex parte objecti appetitus sensitivus movet voluntatem.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 9. a. 2.) — Lásd még: De veritate. qu. 22. a. 9. ad 6.

Igy a szenvedély közvetve hathat az akaratra. Mégpedig vagy úgy, hogy akkor, amikor a szenvedély nagyon tör tárgya után, ez az akaratot jobban vagy kevésbé bénítja, vagy néha meg is akadályozza működésében; vagy úgy, hogy a heves és rendetlen szenvedély megtéveszti az ész ítéleteiben s ezáltal az ész nem a helyes utat mutatja az akaratnak.¹ Ez azután a cselekvés erkölcsi voltát is befolyásolhatja.

166. A szenvedélyek magukban véve sem jók, sem rosszak hanem közömbösek. Míg a szenvedélyek az ész által vezetett akarat hatalma alatt vannak, addig nem veszedelmesek, sőt mindenkör valamely erény gyakorlásában segítenek bennünket. A szenvedélyek akkor lesznek rosszak és veszedelmesek, ha szabadon engedjük őket minden fék és korlát nélkül,² ha tehát az akaratot befolyásolják, vagy ami még rosszabb: ha az akarat fölött uralkodnak és eszközként használják, mert akkor az ember valamely érzéki jót tart legfőbb céljának. Ebből következik, hogy **a szenvedélyeknek az észszerű akarat hatalma alatt kell lenniök.**³

167. De lehetséges-e az, hogy az akarat ura legyen a szenvedélyeknek?

Vannak az emberben tények, amelyekről az öntudat teljes határozottsággal azt mondja, hogy különböznek a szenvedélyektől. Ezt a mindennapi tapasztalat fényesen bizonyítja. Pl. naponként tapasztaljuk, hogy mennyire kell küzdenünk szenvedélyeink ellen, ha a kötelesség és erény útján megmaradni akarunk. Mily sokszor türtőztetjük magunkat haragunkban, máskor meg a nevetést fojtjuk magunkba. Gyakori eset az, hogy bensőnk viharzik a szenvedélyektől és mi külsőleg mégis nyugodtak vagyunk, vagyis uralkodunk szenvedélyeinken. Elnyomjuk magunkban az útálatot, amelyet valamely dolog keltett bennünk. Ezt tapasztaljuk az orvosoknál, a betegápoló apácáknál, akik a valamely betegség által fölkeltett útálatot elnyomják magukban, hogy gyógyíthassanak. A bíró uralkodik magán valamely bűntény tárgyalásánál, hogy igazságosan ítélhessen. A nevelő is fékezi indulatait, hogy ne ragadják el, amikor ítélnie kell neveltjei viselkedéséről. Röviden: mindennap tapasztalhatjuk magunkon, hogy uralkodunk szenvedélyeinken és ha egyes esetekben a szenvedélyek magukkal ragadnak minket, még ekkor is öntudatunk azt súgja nekünk, hogy megfékezhettük volna azokat, ha akartuk volna. Tehát **van az**

¹ Aquinói szent Tamás: Summa theológica. 1^a 2^{ae}. qu. 33, a. 3; — 1^a 2^{ae}. qu. 77, a. 1 és 2; — De veritate. qu. 23, a. 9. ad 3 és 6; — De malo. qu. 3, a. 9.

² „Passiones ex seipsis non habent rationem boni vel mali. Bonum enim vel malum hominis est secundum rationem: unde passiones secundum se consideratae se habent et ad bonum et ad malum secundum quod possunt convenire rationi vel non convenire.” (Aquinói szent Tamás: Summa theológica. 1^a 2^{ae}. qu. 59. a. 1.)

³ „Das Ziel ist: die Sinnlichkeit soll stets gehorchen, der Wille befehlen.” (H. Fischer: Ich will. 1920. 18. oldal.)

emberben valami, ami képes uralkodni a szenvedélyeken. Ezt a valamit akaratnak nevezzük.

168. A szenvedély a testi szervezethez van kötve. Ha valamely érzéki dolog eléggé határozottan áll az érzéki vágyó tehetség elé, akkor a szenvedély máris törekszik az érzéki jó után, ha vonzalom ébredt föl az emberben; vagy kerülni igyekszik az érzéki rosszat, ha az ellenszenv fogta el. Azonban az embernek nemcsak érzéki megismerése van, hanem szellemi megismerése is van (később lesz róla szó) és ez mind az érzéki, mind a szellemi javakat megismerheti. És mert az érzéki vágyódás csak érzéki javak után törekedhet, mert testi szervezethez kötött tehetség az anyagiakon túl nem emelkedhet, azért a szellemi javak eléréséhez egy másik tehetségnek kell lennie az emberben. Ez a más tehetség az akarat. És mert az akarat az érzéki megismerésnél magasabb szellemi megismerés után igazodik, azért az akarat magasabb ama tehetségnél, amelyet az érzéki megismerés mozgat, vagyis magasabb az érzéki vágyódásnál. Az akarat e magasabb mivoltánál fogva a tehetségek szükséges harmóniája miatt uralkodhat a szenvedélyeken. És azt, hogy tényleg is uralkodhat, mindennap tapasztalhatjuk magunkon. Tehát **az akarat uralkodhat a szenvedélyeken.**

Hogy az akarat uralkodhat a szenvedélyen, azt még a következőkből is tudjuk. Mind az érzéki vágyódás, mind az akarat megkívánja (az akarat is vágyódás, csak hogy szellemi vágyódás), hogy mindenekelőtt ismerjük a jót, illetőleg a rosszat, amely felé mindkét vágyódás irányul, vagy amelytől mindkét vágyódás távolodni iparkodik. Az érzéki vágyódás elé az érzéki megismerés állítja a jót, illetőleg a rosszat, az akarat elé pedig az értelem. Az érzéki megismerés lényegesen különbözik a szellemi, t. i. az értelmi megismeréstől (később lesz róla szó) s azért az utánuk igazodó vágyó tehetségek is lényegesen különböznek egymástól, vagyis az akarat más tehetség, mint az érzéki vágyódás.¹ De az akarat magasabb is az érzéki vágyódásnál, mert a magasabb megismerő tehetség után igazodik és szabad.² Ezért nem a szenvedélyek határozzák meg az akaratot, hanem megfordítva: **az akarat uralkodhat a szenvedélyeken.**

169. Az akarat a következőképen uralkodhat a szenvedélyeken.

a) Az akarat képes arra, hogy az érzéki megismerő tehetséget, amely az érzéki vágyó tehetséget működésre készítette, elfordítsa más dolog képzetére, ami által az érzéki vágyódást befolyásolhatja, sőt más irányba is terelheti.

¹ „Quia est alterius generis apprehensum per intellectum et apprehensum per sensum, consequens est quod appetitus intellectivus, est alia potentia a sensitivo.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 80, a. 2.)

² „Superior appetitus non determinatur ad alterum, quia superior appetitus liber est, non autem inferior.” (Aquinói szent Tamás: De veritate, qu. 15. a. 4.) — Lásd még: Summa theologiae. 1^a. qu. 80, a. 3.

b) Az akarat az ellenkező irányba is hajthatja az érzéki vágyódást, mert képes arra, hogy az érzéki megismerést amaz érzéki jónak, illetőleg rossznak a látszatától, amelyet az érzéki tárgy nyújt, odairányozza az érzéki rossznak, illetőleg jónak a képzetére, amely ama látszat alatt rejlik.¹

c) Képes az akarat arra is, hogy egyenesen és közvetlenül hasson az érzéki dolog megismerésénél, úgyhogy az érzéki megismerést, mielőtt működne, erre, arra vagy amarra a dologra irányítsa s így az érzéki vágyó tehetség irányát is megszabhatja és saját tevékenységébe foghatja.

d) Végül az akarat föltétlen úr az érzéki vágyódás mindama tevékenysége fölött, amelyekkel az ember a vágyódást végrehajtja.²

170. A szenvedélynek kétféle hatása van.

a) A szenvedély tárgya szerint a vonzalom vagy ellenszenv fölébresztésével kezdődik és ez független szabad elhatározásunktól. Amint a szenvedély fölébred, bizonyos testi elváltozásban jelentkezik, bármilyen kicsiny is ez. Mégpedig jelentkezik a szív gyorsabb lüktetésében, az élénkebb vérkeringésben, a szemek csillogásában, a torok összeszorulásában, gyorsabb vagy lassúbb lélekzésben, sápadtságban, reszketésben stb. A szenvedélynek ez az első hatása s ezt közvetlenül elnyomni nem tudjuk.³

b) Azonban a szenvedély ezen első hatásával még nem érte el célját s ezért, ha lehetséges, nem áll meg a vonzalomnál vagy ellenszenvnél, de nem áll meg az első hatásnál sem, hanem kitörni készül, külső megnyilatkozásokban is iparkodik jelentkezni. E külső megnyilatkozások a szenvedély igazi életelemei, táplálói és élesztői, mert csak velük érheti el célját. E külső megnyilatkozások a szenvedélyek második hatásai s ezek bizonyos mozgásokban, hangosabb beszédben, élénkebb testmozdulatokban, cselekedetekben, sőt cselekvéssorozatokban is jelentkeznek. E külső megnyilatkozások már teljesen az akarat hatalma alatt vannak,

¹ „Mais s'il est vrai de dire que nos idées sont dépendantes des nos sensations, est-il vrai qu'il s'agisse d'une dépendance absolue? Won, puisque à tout idée comme à toute sensation, correspond une poussée de l'appetit intellectuel ou idéal, c'est-à-dire de la volonté. Or la volonté . . . n'est pas seulement une inclination naturelle, une tendance instinctive et automatique au bien représenté par l'idée ou la sensation. Elle est plus encore, à cause, de l'intelligence ou elle s'enracine, et qui lui communique son amplitude objective, une inclination libre, une tendance réfléchie qui, grâce à cette liberté, et en vertu de cette amplitude, peut résister aux suggestion particulières et morcelées de la sensibilité, ou les utiliser en faveur des idées qui l'attirent, et qu'elle doit faire passer dans ses actes.” (M. Gillet: La valeur éducative de la morale catholique.¹ 1920, 186–187. oldal.)

² „Membra corporis sunt organa quaedam potentiarum animae. Unde eo modo quo potentiae animae se habent ad hoc, quod obediant rationi, hoc modo se habent etiam corporis membra. Quia igitur vires sensitivae subduntur imperio rationis, non autem vires naturales, ideo omnes motus membrorum qui moventur a potentiis sensitivis, subduntur imperio rationis.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 17, a. 9.) — Lásd még ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 50, a. 1.

³ M. Gillet: L'éducation du caractère. 17 ezer. 1921, 86. oldal.

mert hogy a szenvedély hatása alatt kiabáljunk-e vagy sem, cselekedjünk-e vagy sem, az teljesen tőlünk függ. Ha ezeket megakadályozzuk (pl. haragban nyájasak és szelídek vagyunk, az útalatnál legyőzzük az undort és kedveseknek mutatkozunk stb.), akkor a szenvedélyt első hatására, továbbá a vonzalomra és ellenszenvre csökkentjük. Mivel pedig az első hatás és még inkább a vonzalom vagy ellenszenv a külső megnyilatkozások nélkül életképtelen, azért a szenvedély meggyöngyül és végül el is alszik, ha sohasem hagyjuk külső megnyilvánulásaiban jelentkezni.

A szenvedélyek felosztása.

171. Az érzéki vágyó tehetség megnyilvánulásai nagyon különbözök és így különbözök a szenvedélyek is. Mégis az összes szenvedélyeket két nagy csoportra oszthatjuk. A szenvedélyeknek e két csoportja nem azt jelenti, hogy az embernek két érzéki vágyó tehetsége van, hanem az ugyanazon érzéki vágyó tehetségnek csak két különböző megnyilatkozása. A felosztás alapja a következő. A szenvedélyek székhelye az érzéki vágyó tehetség s ezért tárgyuk a jó. Ha azonban a jó elérése nehézséggel van összekötve, akkor a nehézségek és akadályok leküzdése csökkenti a jó felé irányulás erejét és hatásosságát.¹ Ezek után a két csoport a következő.

a) Az első csoportba azok a szenvedélyek tartoznak, amelyek az érzéki jót elérni s az érzéki rosszat elkerülni törekszenek a szerint, amint az az érzéki dolog kívánatos vagy kellemes, illetőleg nem kívánatos vagy nem kellemes és ez a törekvés különös nehézséggel nincs összekötve. Ezeket a szenvedélyeket **törekvő szenvedélyeknek** nevezzük.

b) A második csoportba azok a szenvedélyek tartoznak, amelyeknél az érzéki jó elérése, vagy pedig az érzéki rossz elkerülése bizonyos nehézségekkel van összekötve s ezért e nehézségeknek és akadályoknak a leküzdése szükséges. Az ezen csoportba tartozó szenvedélyeket **küzdő szenvedélyeknek** nevezzük.²

¹ „Bonum in quantum est delectabile, movet concupiscibilem; sed si bonum habeat quamdam difficultatem ad adipiscendum, ex hoc ipso habet aliquid repugnans concupiscibili. Et ideo necessarium fuit esse aliam potentiam quae in id tenderet; et ratio est eadem de malis; et haec potentia est irascibilis. Unde ex consequenti passiones concupiscibilis et irascibilis specie differunt.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 23, a. 1, ad 3.)

² „Dicendum quod appetitus sensitivus est una vis in genere, quae sensualitas dicitur; sed dividitur in duas potentias, quae sunt species appetitus sensitivi, scilicet in irascibilem et concupiscibilem... Quia appetitus sensitivus est inclinatio consequens apprehensionem sensitivum, sicut appetitus naturalis est inclinatio consequens formam naturalem, necesse est quod in parte sensitiva sint duae appetitivae potentiae. Una per quam anima simpliciter inclinatur ad prosequendum ea, quae sunt convenientia secundum sensum et ad refugiendum nociva; et haec dicitur concupiscibilis. Alia vero per quam animal resistit impugnantibus quae convenientia impugnant et nocumenta inferunt; et haec vis

172. A szenvedélyeknek e két csoportja az érzéki vágyó tehetségnek két különböző megnyilvánulása és az érzéki vágyó tehetségnek két különböző képességét is követeli. U. i. a törekvő szenvedélyek a megfelelő jóra irányulnak s a rosszat kerülni iparkodnak akadályok és nehézségek legyőzése nélkül; ezzel szemben a küzdő szenvedélyek még akadályokat és nehézségeket győznek le előbb, hogy azután a megfelelő jó birtokába juthassanak s a rosszat elkerülhessék. Tehát a küzdő szenvedélyekben van valami többlet, mert az akadályok legyőzése nem tartozik a gyönyörködtető jó közé az érzéki vágyó tehetség részéről. Így azután a küzdő szenvedélyeknek előbb valami rosszat kell legyőzniök, hogy azután a jó birtokába juthassanak, vagy valamely jóról kell lemondaniok, hogy a még nagyobb rosszat elkerülhessék. Tehát **a szenvedélyek két csoportja az érzéki vágyó tehetségnek két külön képessége.**¹

Lássuk ezek után a szenvedélycsoportokat egyenkint!

a) Törekvő szenvedélyek.

173. Törekvő szenvedélyeknek azokat a szenvedélyeket nevezzük, amelyek az érzéki jót elérni s az érzéki rosszat elkerülni iparkodnak és ez nem jár nehézséggel, vagy akadályok leküzdésével. Törekvő szenvedély hat van és ezek a következők: *szeretet, gyűlölet, vágy, irtózat, gyönyör és fájdalom.*² Van több törekvő szenvedély is, de azok mind visszavezethetők e hatra, mert e hatnak csak változatai. Lássuk ezeket egyenkint!

a) Azt a törekvő szenvedélyt, amely abban az egyszerű tetszésben áll, amelyet az érzéki vágyó tehetség a neki megfelelő

vocatur irascibilis; unde dicitur quod eius objectum est arduum, quia scilicet tendit ad hoc quod superet contraria, et superemineat eis." (Ügyanott. 1^a. qu. 81. a. 2.)

¹ „Iracibilis est alia potentia a concupiscibili. Nam aliam rationem appetibilitatis habet aliquid ex hoc quod est arduum. cum quandoque illud quod est arduum, a delectatione separet, et rebus circumstantibus immisceat; sicut cum animal relictis voluptate cui vacabat, aggreditur pugnam, nec retrahitur propter dolores quos sustinet. Et iterum una earum, scilicet concupiscibilis, videtur ordinata ad recipiendum: haec enim appetit ut ei suum delectabile conjungatur; altera vero, scilicet irascibilis, est ordinata ad agendum, quia per actionem aliquam superat id quod est contrarium vel nocivum, ponens se in quadam altitudine victoriae super ipsum. Hoc autem communiter in potentiis animae invenitur quod recipere et agere ad diversas potentias pertinet, sicut patet de intellectu agente et possibili." (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 25. a. 2.)

² „In motibus appetitivae partis, bonum habet quasi virtutem attractivam, malum autem virtutem repulsivam. Bonum ergo primo in potentia appetitiva causat quamdam inclinationem, seu aptitudinem, seu connaturalitatem ad bonum quod pertinet ad passionem amoris, cui per contrarium respondet odium ex parte mali. Secundo, si bonum sit nondum habitum, dat ei motum ad assequendum bonum amatum; et hoc pertinet ad passionem desiderii vel concupiscentiae; et ex opposito ex parte mali est fuga, vel abominatio. Tertio, cum adeptum fuerit bonum, dat appetitus quietationem quamdam in ipso bono adepto; et hoc pertinet ad delectationem vel gaudium, cui opponitur ex parte mali dolor vel tristitia." (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}. qu. 23. a. 4.)

érzéki jóban talál, akár közel legyen az, akár távol és azt elérni akarja, *szeretetnek* mondjuk. Ha az érzéki vágyó tehetség a neki tetsző érzéki jót azért igyekszik elérni, mert az neki hasznos, akkor a szeretetet *önző szeretetnek* mondjuk; és ha az érzéki vágyó tehetség a neki tetsző érzéki jó után önmagáért törekszik, akkor a szeretetet *önzetlen szeretetnek* mondjuk. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy tulajdonképpen önzetlen szeretet nincs az érzéki vágyó tehetségben, hanem csak az akaratban, mert az érzéki vágyó tehetség a hasznosat nem tudja elválasztani a jótól. Ide gondolkodás is kell. Mindazáltal az érzéki vágyó tehetségben is megvan az önzetlen szeretetnek bizonyos faja s ez megvan az állatoknál is. Ha a tyúk kis csibéiért fárad, ez önzetlen szeretet, bár a tyúknak e fáradozása öntudatlan természeti ösztönének a folyománya, a fajfenntartási ösztön következménye.

Ha mi attól a dologtól, amelyet szeretünk, minden akadályt elhárítani igyekszünk, amely annak a dolognak a bírásában gátolhat, vagy azt megzavarhatja, akkor a szeretetnek *feltékenység* a neve.

Ha a férfi szeretete egy nőre irányul, vagy viszont, akkor e szeretetet *szerelemnek* mondjuk.

Mivel minden vágyódás végeredményben valamely jóra irányul s ez tulajdonképpen szeretet, azért **az érzéki vágyódás minden megmozdulása a szeretetből származik.**

b) Azt a törekvő szenvedélyt, amely abban az egyszerű nemtetszésben áll, amelyet az érzéki vágyó tehetség az érzéki rosszban talál s azt kerülni igyekszik, *gyűlöletnek* mondjuk. Mivel minden érzéki rossz kerülése az érzéki jó szeretetét foglalja magában, illetőleg föltételezi, azért a **gyűlöletnek az alapja a szeretet s a gyűlölet a szeretetnek az ellentéte.**

Amint önző és önzetlen szeretetet különböztetünk meg, úgy kétféle gyűlöletet is ismerünk. Az első abban az egyszerű nemtetszésben áll, amely az érzéki rosszat magunktól távoltartani igyekszik. A gyűlölet másik faja abban áll, hogy az érzéki rosszat nemcsak távoltartani igyekszünk magunktól, hanem annak még rosszat is kívánunk. Ha a gyűlölet másik faja két személy között kölcsönös, akkor *ellenségeskedés* lesz belőle.

c) Azt a törekvő szenvedélyt, amely a távollévő érzéki jót elérni akarja, *vágynak* mondjuk. Ha a vágy csak oly erős, hogy törekszik ugyan a távollévő érzéki jó után, de ha azt nem éri el, nem bánja, *kívánságnak* mondjuk. Mivel azt nem kívánhatjuk és az után nem vágyódhatunk, amit nem szeretünk, azért a vágy a szeretetből származó vonzódás az érzéki jó után s így **a vágy alapja a szeretet.**

A vágy az akaratot megelőzi vagy követi. Az akaratot megelőző vágy sohasem szándékos, mert nem más, mint az érzéki vágyó tehetségnek az érzéki megismerésből származó megnyilatkozása, tehát független az ember szabad elhatározásától. Azonban ez a vágy befolyásolhatja az akaratot, amennyiben figyelmünket

csak egy dologra irányíthatja és így más tárgytól eltérítheti. Sőt ha a vágyakozásnak átengedjük magunkat, ez annyira felizgathat, hogy ez az izgatottság megtévesztheti az ész ítélő képességét is és így az akarat rossz irányban cselekedhet.

Az akarat utáni vágy semmi befolyással nincs az akaratra éppen azért, mert az akarat után van.

A vágy, mert szenvedély, az érzéki megismerésből származik; azonban az akarat is fölkeltheti a vágyat. Ez úgy történik, hogy olyasmit tesz vagy tűz ki célul, ami előreláthatólag fölkelte az érzéki vágyat. De ekkor is a vágy az érzéki megismerésből származik, csakhogy az akarat volt az érzéki megismerésnek a megindítója.

d) Azt a törekvő szenvedélyt, amely abban áll, hogy az érzéki vágyó tehetség a távollévő érzéki rosszat kerülni igyekszik, *irtózatnak* nevezzük. Az irtózat legmagasabb foka a *borzalom*. Az irtózat éppen úgy képes befolyásolni az akaratot s azt helytelen irányba terelni, mint az érzéki vágy. Az irtózat a vágnak az ellentéte s ezért **az irtózatnak is a szeretet az alapja.**

e) Azt a törekvő szenvedélyt, amely abban a megnyugvásban áll, amelyet az érzéki vágyó tehetség érez akkor, amikor az érzéki jót már bírja, *gyönyörnek* mondjuk. Minden érzéki jó után való törekvés a szeretettel kezdődik, a távollévő jó után való vágyban folytatódik s a gyönyörben befejezést nyer. Tehát **a gyönyörnek is az alapja a szeretet.** A gyönyör fokozatai a *gyönyörködés*, a *kielégítés* és az *élvezet*.

A gyönyört gyakran fölcserélik az *örömmel*, pedig helytelenül, mert a gyönyör az érzéki vágyó tehetség megnyugvása, míg az öröm ezenkívül az érzéki képzelő tehetség működését is föltételezi.¹ Tehát az öröm több, mint a gyönyör, amennyiben az öröm a gyönyört is magában foglalja. Nem minden gyönyör öröm, hanem csak az, amely az érzéki képzelő tehetséget is foglalkoztatja. Mivel az öröm föltételezi a képzelő tehetséget s az állatnak ez a tehetsége nincs meg, azért az állatnak öröme sincs.

f) Azt a törekvő szenvedélyt, amely abban a rossz érzetben áll, amelyet az érzéki vágyó tehetség érez akkor, amikor az érzéki rossz jelen van, *fájdalomnak* nevezzük. Ha a fájdalom a külső észrevevésből származik, akkor *testi fájdalomnak* nevezzük s ha a belső észrevevésből származik, akkor *szomorúságnak* mondjuk. A fájdalom és szomorúság között nagy különbség van. Pl. Szent Lőrinc, aki kínzóit megvetette, érzett ugyan fájdalmat a tüzes rostélyon, de szomorúságot nem. A fájdalom és a szomorúság között nemcsak az a nagy különbség van, hogy az egyik a külső s a másik a belső észrevevésből származik, hanem az is, hogy fájdalmat csakis jelenlévő rossz miatt érzünk, míg a szomorúság nemcsak a jelenlévő, hanem a távollévő, elmúlt vagy bekövetkezendő rossz miatt is elfoghat bennünket.

¹ „Sola illa delectatio quae ex interiori apprehensione causatur, gaudium nominatur.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 35, a. 2.)

Azt a szomorúságot, amelyet másnak a baja miatt érzünk és a bajt valamiképen a magunkénak is tartjuk, *részvétnek* mondjuk. Néha a részvétet *elkomorodásnak* is nevezzük. Azt a szomorúságot, amelyet idegen jó miatt érzünk, mert az nem a mienk, hanem a másé s ezt magunkra nézve rossznak tartjuk, *irigységnek* nevezzük. Az irigység bizonyos faja az állatoknál is megvan; mégis a tulajdonképeni irigységről csak embernél beszélhetünk, mert az irigység szorosan véve nem más, mint szomorúság mások jóléte miatt s e jólétet magunkra nézve rossznak tartjuk. Ennek megismerésére pedig csak értelmes lény képes. Végül azt a szomorúságot, amelyet akkor érzünk, amikor a rossztól való menekülést lehetetlennek tartjuk, *búsulásnak* mondjuk. Ha a búsulás alatt testünk ellankad, akkor a búsulást *búskomorságnak*, *levertségnek* vagy *búbánatnak* nevezzük.

b) Küzdő szenvedélyek.

174. Küzdő szenvedélyeknek azokat a szenvedélyeket nevezzük, amelyek az érzéki jót elérni, az érzéki rosszat pedig elkerülni iparkodnak, de ez mindig nehézségekkel és akadályok legyőzésével van összekötve. Mivel minden szenvedély tárgya a jó s ezt elérni és birtokában megnyugodni akar, ez pedig gyönyör s a gyönyör a törekvő szenvedélyekhez tartozik, azért **a küzdő szenvedélyek célja a törekvő szenvedélyek**. És mert a küzdő szenvedélyek a nehézségek legyőzésével és az akadályok elhárításával segítik az embert és az állatot, hogy a gyönyörben a jó birtokába jusson s benne megnyugodjék, azért a küzdő szenvedélyek úgy tűnnek fel, mint a törekvő szenvedélyek előharcosai, a törekvő szenvedélyek útjának az egyengetői.¹

Küzdő szenvedély öt van és ezek a következők: *remény*, *bátorság*, *csüggedés*, *félelem* és *harag*.² Van még több küzdő

¹ „Iracibilis quodammodo ad concupiscibilem ordinatur. sicut propugnatrix ipsius; ad hoc enim necessarium fuit animali per irascibilem victoriam de contrariis consequi, ut concupiscibilis sine impedimento suo delectabili potiretur: cuius signum est quod propter delectabilia pugna est inter animalia, scilicet propter coitum et cibum . . . Et inde est quod omnes passiones irascibilis habent et principium et finem in concupiscibili: nem ira incipit ex aliqua tristitia illata, quae est in concupiscibili; et terminatur post vindictam adeptam ad gaudium, quod iterum est in concupiscibili; et similiter spes incipit a desiderio vel amore, et terminatur in delectatione.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 25, a. 2.)

² „In passionibus irascibilis praesupponitur quidem aptitudo vel inclinatio ad prosequendum bonum vel fugiendum malum ex concupiscibili, quae absolute respicit bonum vel malum; et respectu boni nondum adepti est spes et desperatio; respectu autem mali nondum iniacentis est timor et audacia; respectu autem boni adepti non est aliqua passio in irascibili, quia iam non habet rationem ardui, sed ex malo iam iniacenti sequitur passio irae. Sic igitur patet quod, in concupiscibili sunt tres contignationes passionum, scilicet amor et odium desiderium et fuga, gaudium et tristitia. Similiter in irascibili sunt tres: scilicet spes et desperatio, timor et audacia, et ira, cui nulla passio opponitur. Sunt

szenvedély is; azonban ezek mind visszavezethetők az ötre, mert azoknak csak változatai. Lássuk a küzdő szenvedélyeket egyenkint!

a) Azt a küzdő szenvedélyt, amely oly távollévő jó után törekszik, amelynek elérése nehézségekkel van összekötve, *reménynek* nevezzük. A remény mindig a távollévő jó után törekszik, mert azt nem reméljük, amit már bírunk.

A vágy is a távollévő jó után törekszik; azonban a vágnál a jónak elérése nincs összekötve nehézségekkel, míg a reménynél igen. És éppen ez a nehézség teszi a különbséget a vágy és a remény között.

De miképpen lehetséges az, hogy érzéki, tehát testi szervhez kötött képesség távollévő jó után törekedjék? Ennek az a magyarázata, hogy az érzéki remény fölkeltésére és működésére elégséges valami jel. Pl. a kutya nem látja gazdáját, csak valami jelet vesz észre s ez benne reményt ébreszt.¹

b) Azt a küzdő szenvedélyt, amely az érzéki jó elérésének az útjában föllépő nehézségekkel és akadályokkal szembeszáll, *bátorságnak* nevezzük. A bátorság tehát föltételezi a reményt, hogy a nehézségek és akadályok leküzdhetők is. Ha az érzéki jó elérésében föllépő akadályok és nehézségek leküzdhetők ugyan, de leküzdésük esélyekkel van összekötve, akkor a bátorságot *merészségnek* mondjuk, és ennek végső foka a *vakmerőség*. A merészség és vakmerőség föltételezi, hogy a nehézségek és akadályok tudatában legyünk, vagyis föltételezi az értelem működését. Ezért az állatnál nem mondhatjuk, hogy merész vagy vakmerő.

c) Azt a küzdő szenvedélyt, amely az érzéki jótól elfordul, mert elérését való vagy képzelt nehézségek miatt lehetetlennek tartja, *csüggedésnek* mondjuk. A csüggedésben valami kis fokú remény is van; ha azonban ez a remény egy nagyobb dologban teljesen elvész, akkor beáll a *kétségbeesés*. A kétségbeesés föltételezi annak a megítélését, hogy van-e csak némi remény is az érzéki jó eléréséhez. Tehát a kétségbeesés föltételezi az ész működését s azért az állatok nem tudnak kétségbeesni.

d) Azt a küzdő szenvedélyt, amely abban a nyomasztó érzésben áll, amelyet akkor érzünk, amikor az érzéki rossz elhárítása nagy nehézségekkel van összekötve, *félelemnek* mondjuk. Ha a baj leküzdése nem jár nehézségekkel, akkor nem félünk. Félelmünk tárgya nemcsak az érzéki dolog lehet, hanem a saját cselekvésünk is, ha érzéki dolog után törekszünk. Amikor félelmünk tár-

enim omnes passionnes specie differentes undecim, sex quidem in concipiscibili, et quinque in irascibili, sub quibus omnes animae passionnes continentur." (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}. qu. 23, a. 4.)

¹ „Quamvis bruta animalia non cognoscant futurum, tamen ex instinctu naturali movetur animal ad aliquid futurum, ac si futurum praevideret: cuiusmodi enim instinctus est eis inditus ab intellectu divino praevidente futura." (Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 40, a. 3, ad 1.)

gya saját cselekvésünk, akkor még a cselekvés előtt elfoghat bennünket a *csüggedtség*. Ez tehát nem más, mint cselekvésünk nagyságától való félelem. Elfoghat bennünket még a *szégyenérzet* vagy *szégyenlősség* is. Ez abban áll, hogy a cselekvés bectelenítő voltától félünk, vagy, pedig azt gondoljuk, hogy cselekvésünk megbectelenítő lesz reánk nézve.

A szégyenérzet és szégyenlősség az *elpirulásban* nyilatkozik meg. Mivel pedig az állat sohasem pirul, mert szégyenérzete nincs, következik, hogy az embernél az érzéki megismerő és az érzéki vágyó tehetség fölött egy magasabb elv uralkodik.

A félelemnek különböző fajai vannak. Ha a külső érzéki rossz váratlanul fenyeget, akkor a félelmet *ijedtségnek* mondjuk; ha a félelem tárgya szokatlan, akkor *megrémülésnek* vagy *megdöbbenésnek* nevezzük; és ha nagy bajt sejtünk, amelynek bekövetkezése nem bizonyos, de amelynek kimenetele sok bizonytalansággal jár, akkor a félelmet *aggodalomnak* nevezzük.

e) Azt a küzdő szenvedélyt, amely az okozott rosszat, akár valódi, akár képzelt legyen az, megbosszulni akarja, *haragnak* nevezzük. A harag föltétele az, hogy mi azt gondoljuk, hogy nekünk rosszat tettek és mi ennek hatása alatt állunk. A harag mindig legalább is hasonló mértékkel akar visszafizetni.

Az állatnak is van haragja; azonban az állat haragja közvetlenül azon tárgy ellen irányul, amely a rosszat okozza. Pl. a kutya megharapja a követ, amellyel megdobják. Az ember haragja ritkán irányul azon dolog ellen, amely közvetlenül a rosszat okozza, hanem az ellen, aki vagy ami tulajdonképeni okozója a rossznak, aki őt megbántotta.

A harag fajai a következők. A könnyen és gyorsan fellobbanó haragot *hirtelen haragnak* mondjuk. Ha ez a harag gyorsan el is múlik, akkor fellobbanásait *indulatnak* s magát a haragot *indulatosságnak* nevezzük. A hirtelen harag egyik árnyalata az *epésség*. Az epés ember könnyen veszedelmes és káros hatású haragra lobban s ebben meg is marad. Ha az a szomorúság, amely haragunknak gyökere, sokáig tart és ennek hatása alatt gyakrabban fellobbanunk, akkor a haragot *elkeseredésnek* nevezzük. Végül azt a haragot, amely az embert a nyugodt megfontolástól is megfosztja, *dühnek* mondjuk.

175. Összesen tizenegy szenvedélyt különböztetünk meg: hat törekvő és öt küzdő szenvedélyt. Mindegyik szenvedélynek megvan az ellentétes szenvedélye: a szeretetnek a gyűlölet, a vágynak az irtózat, a gyönyörnek a fájdalom, a reménynek a csüggedés, a bátorságnak a félelem. Azonban a haragnak nincs ellentétes szenvedélye. Mi ennek az oka?

A harag a már bekövetkezett és nehezen eltávolítható rossz ellen irányul s így ellentétes szenvedélyének a tárgyát, a már elért jó képezhetné s ez nehezen érhető el. De ez lehetetlen, mert amely jót már bírunk, annak nehézsége nem ütközik nehézségbe,

hiszen azt már bírjuk. Ez a magyarázata annak, hogy *a haragnak ellentétes szenvedélye nincs.*

*

176. A szenvedélyeknek az a felosztása, amelyet mi adtunk, a skolasztikusok felosztása. E felosztás abból indul ki, hogy miképpen származnak a szenvedélyek. Ez a legjobb kiindulópont, mert így mintegy magától megy a felosztás.¹ Tagadhatatlan, hogy e felosztás részleteiben van némi tökéletlenség s ezért egyes bölcselek, mint *Descartes, Hume, Al. Bain, Ribot*, stb. más felosztás után néztek.² Azonban az is tagadhatatlan, hogy még senkinek sem sikerült jobb felosztást adni, mint a skolasztikusoknak.³

A hajlam.

177. Az érzéki vágyó tehetség működésében bizonyos irányban vonzalmat vagy ellenszenvet mutat. Ha ez a vonzalom vagy ellenszenv tartósságban nyer, *hajlamnak* neveztetik. Tehát a hajlam tulajdonképpen nem más, mint készség arra, hogy az ember valamely szenvedélynek átengedje magát. A hajlamok nagyon változhatnak a különböző körülmények behatása alatt. Így más hajlamai vannak az ifjúnak és más hajlamai a gyermeknek.

HARMADIK FEJEZET.

Érzelmek.

Az érzelmekről általában.

178. Az embernek több tehetsége van. E tehetségek között nem mellérendeltségi viszony van, mert akkor oda volna az ember egysége. E tehetségek között alárendeltségi viszony van: az alacsonyabbak a magasabbaknak vannak alárendelve. Az ember összes tehetségei a lélekben gyökereznek s a lélek a test által is működik, mint a test éltetője és érzéki életének elve, de a test nélkül is működik, mint szellem, t. i. amikor ért és akar. Mivel az ember összes tehetségei a lélekben gyökereznek s az alsóbbak

¹ „Quand on sait en effet comment les passions s'engendrent, on voit comment elles peuvent se deduire les unes des autres: on n'a plus alors à les classer; elles se classent d'elles-mêmes. (G. Dumas: *Traité de psychologie*. I. 1923, 497. oldal.)

² Egyesek pl. a kiindulópontot is támadják és nem fogadják el, hogy a törekvő és küzdő szenvedélyek között érzéki vágyó tehetségnek különböző képességei. Mi Szent Tamással tartunk, mert érvei meggyőzők.

³ „La classification scolastique des passions n'est pas parfaite, mais il est douteux que l'on en ait jusqu'à présent tronvée une meilleure.” (D. J. Mercier: *Psychologie*.¹¹ 1923, I. 330. oldal.)

alárendelve vannak a magasabbaknak, azért a magasabbak hatnak az alárendelt tehetségekre, de az alárendelt tehetségeknek is van hatásuk a magasabbakra. Lehetetlen is volna egységes élet, ha a tehetségek nem befolyásolnák egymást kölcsönösen.¹

179. Az érzéki dolgokat nemcsak érzéki megismerő tehetségünkkel vagyunk képesek megismerni, hanem magasabb megismerő tehetségünk, t. i. az ész segítségével is. Az ész mindazt megismerheti az érzéki dolgokban, amit az érzéki megismerő tehetség, tehát azt is, amit az ösztön megismer, sőt még ennél többet is. Amikor az ész valamely érzéki dolgot megismer, azt az érzéki vágyó tehetség elé állíthatja, mint kíváncsiságot vagy nem kíváncsiságot s így működésre készítheti az érzéki vágyó tehetséget. Mivel az érzéki vágyó tehetségnek minden megnyilvánulása szenvedély, azért az ész is fölkeltheti a szenvedélyeket. És mert az ész kelti föl ezeket a szenvedélyeket, azért ezeket az akarat cselekvései is kísérik. Azt a szenvedélyt, amelyet az ész kelt föl s az akarat cselekvései kísérek, már nem *szenvedélynek*, hanem érzelemnek nevezzük. Tehát **az érzelem a szellemi megismerésből származó szenvedély s ezért székhelye az érzéki vágyó tehetség.**

180. Az ész a következőképpen kelti föl a szenvedélyeket.

a) Az ész megismeri az érzéki dolgot s az érzéki vágyó tehetség elé állítja mint kíváncsiságot vagy nem kíváncsiságot. Ez alkalmat ad az érzéki megismerő tehetségnek, hogy az ész segítségével képzelete tárgyává tegye. Az így alkotott képzeleti kép, mozgásba hozza az érzéki vágyó tehetséget, fölkelte benne a vonzalmat vagy ellenszenvet, vagyis az érzéki vágyó tehetség valamely szenvedélyben nyilatkozik meg.²

b) Az ész megismeri az érzéki dolgot s az akarat elé állítja; az akarat pedig, mert hatalma alatt van az érzéki vágyó tehetség, az érzéki vágyó tehetséget is megmozgatja, amint ezt a tapaszt-

¹ „Secundum naturae ordinem, propter colligantiam virium animae in una essentia, et animae et corporis in uno esse compositi, vires superiores et inferiores, et etiam corpus invicem in se effluunt quod in aliquo eorum superabundat.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 26, a. 10.)

² „Subduntur appetitivae inferiores . . . rationi tripliciter. Primo quidem ex parte ipsius rationis; cum enim eadem res sub diversis conditionibus considerari possit, et delectabilis et horribilis reddi, ratio opponit sensualitati mediante imaginatione rem aliquam sub ratione delectabilis res tristabilis, secundum quod ei videtur; et sic sensualitas movetur ad gaudium vel tristitiam.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 25, a. 4.) — „Appetitus sensitivus in aliis quidem animalibus natus est moveri ab aestimativa virtute, sicut ovis aestimans lupum inimicum, timet. Loco autem aestimativae virtutis est in homine vis cogitativa, quae dicitur a quibusdam ratio particularis . . . Unde ab ea natus est moveri in homine appetitus sensitivus. Ipsa autem ratio particularis nata est moveri et dirigí in homine secundum rationem universalem . . . Et ideo patet quod ratio universalis imperat appetitui sensitivo . . . et hic appetitus est ei obediens . . . Hoc etiam quilibet experiri potest in seipso; applicando enim aliquas universales considerationes, mitigatur ira aut timor, aut aliquid huiusmodi, vel etiam instigatur.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 81, a. 3.)

talat bizonyítja, s gerjedelmei az érzéki vágyó tehetségben folytatódnak a maga erősítésére. Így az érzéki vágyó tehetség valamely szenvedélyben nyilatkozik meg.¹

181. Az érzelem az érzéki vágyó tehetségben székel s ezért minden érzelem testi elváltozással jár, minden érzelem csak érzéki dologra irányulhat és minden érzelmenél bizonyos érzéki dologgal szemben vonzalmat vagy ellenszenvet érzünk. Az érzelem is szenvedély, amennyiben székhelye az érzéki vágyó tehetség; azonban magasabb és nemesebb annál, mert felkeltője nem az érzéki, hanem a szellemi megismerés. Ezokból az állatoknak nincsenek érzelmeik.

Az érzelmeik, mert székhelyük az érzéki vágyó tehetség, tehát érzéki szervhez vannak kötve, azért csak érzéki dologra irányulhatnak. Ebből következik, hogy **olyan érzelem, amelynek tárgya érzékfölötti dolog volna, nincs.** Mégis többször tapasztaljuk, hogy érzékfölötti dolgoknál is jelentkeznek érzelmeik. Pl. amikor valamely tettünket bánjuk, szomorúság fog el minket; vagy meglátunk egy gyönyörű festményt, bizonyos érzelem keletkezik bennünk. Érzelem sohasem irányulhat érzékfölöttire, mint szépre, jóra, nemesre, mert testi szervhez van kötve s így az anyagi dolgokon túl sohasem emelkedhet. Az ilyen érzelmeik úgy keletkeznek, hogy az az érzékfölötti valami úton-módon kapcsolatban van érzéki dologgal, vagy a képzelő tehetség öltözteti a dolgot valami érzékibe, vagy az akarat gerjedelmei folytatódnak az érzéki vágyó tehetségben az akarat erősítése végett. Amikor tehát gyönyörű festményt látok, akkor a szépség után nem tőrtethet az érzéki vágyó tehetség, mert arra képtelen; hanem érzelem azért keletkezett bennem, mert láttam a szép színeket, a vonalak arányosságát s szerettem azokat. Vagy: ha elkövetett cselekedetem miatt bánkódom, szintén keletkezhet bennem érzelem, de nem azért, mert magától a rossztól távolodni akarok, hanem azért, mert azt a rosszat valamiképpen érzékiítem s magamra nézve károsnak tartom, illetőleg vélem; de az is lehetséges, hogy az akarat gerjedelme oly erős volt, hogy magával ragadta az érzéki vágyó tehetség hasonló megnyilatkozását. Így tehát az említett két érzelem a szeretet, illetőleg a szomorúság szenvedélye; és mert ezeket az ész kelti föl, azért a szeretet, illetőleg a szomorúság érzelme.

182. Mivel érzelmeik vannak, azért valami céljuk is van. Mindazáltal nem mondhatjuk, mint néhányan mondják, hogy érzelmeik nélkül akarás nem lehetséges és hogy pusztán értelmi indo-

¹ „In viribus ordinatis ad invicem et connexis ita se habet, quod motus intensus in una earum, et praecipue in superiori, redundat in aliam. Unde, cum motus voluntatis per electionem intenditur circa aliquid, irascibilis et concupiscibilis sequitur motum voluntatis.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 25. a. 4.)

kokból származó cselekedet lehetetlen.¹ Ez a felfogás tagadja az akarat szellemi voltát és félreismeri az érzelmek mivoltát.² Az akarat cselekvéseihez nem föltétlenül szükségesek az érzelmek.³

Bár az érzelmek nem föltétlenül szükségesek az akarat cselekvéseihez,⁴ mégis vannak az akaratnak cselekvései, amelyek érzelmekkel járnak. U. i. vannak erények, amelyek a szenvedélyek ellen küzdenek, vagy azokat nemesítik, amennyiben az ész és az akarat uralma alatt tartják. Ha tehát a cselekvés ilyen erényből származik, akkor kísérője mindig valamely szenvedély, amely a jelen esetben az érzelem.⁵

És miben áll az érzelmek szerepe? Az érzelmeket az akaratn át az ész kelti föl. Minden érzelem, mert az érzéki vágyó tehetségben székel, valamely jóra irányul. És mert az érzelmeket az akarat kelti föl, vagy legalább is az akarat cselekvései kísérik, azért a jó, amelyre az érzelem irányul, valami java az akaratnak, bár ez a jó érzéki jó is lehet. Így az érzelem az akarat végett törekszik a jóra. Más szavakkal: **az érzelem célja az akarat erősítése**; az érzelmek támogatják az akaratot az erények gyakorlásában.⁶ Ezért az érzelmek csak addig és csak annyiban jönnek számításba, ameddig és amennyiben az akarat támogatására szolgálnak.

183. Az érzelmek is szenvedélyek. Ebből következik, hogy amint a szenvedélyeknek az akarat uralma alatt kell lenniök, éppen úgy **az érzelmeknek is az akarat uralma alatt kell lenniök**. Nem engedhető meg, hogy az érzéki vágyó tehetség bármely formában is úr legyen az ember fölött. Mindazáltal az érzelmeknél inkább irányító és mérséklő szerepe van az akaratnak, hogy ne csapjanak át a korlátokon, míg a szenvedélyeknek mindig

¹ „Ein Wollen ohne Triebfeder, das ist ohne treibendes Gefühl, gibt es schlechterdings nicht. Das Handeln aus rein intellektuellen Motiven ist ein Unding, das nie und nirgends existiert hat.“ (Hellpach: Grenzwissenschaften der Psychologie. 1902, 336. oldal.)

² Ezt a félreismerést tapasztaljuk Hellpachnál is.

³ Meumann: Intelligenz und Wille.⁵ 1913, 232. és következő oldalai.

⁴ Az Egyház sem kíván bánatkönnyeket pl. a gyónásnál, hanem csak azt, hogy az akaratban legyen az útálat az elkövetett bűnök miatt.

⁵ „Si vero passionibus dicamus omnes motus appetitus sensitivi, sic planum est, quod virtutes morales, quae sunt circa passionibus sicut circa propriam materiam, sine passionibus esse non possunt.“ (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 59, a. 5.)

⁶ „Si passionibus simpliciter nominemus omnes motus appetitus sensitivi, sic ad perfectionem humani boni pertinet quod etiam ipsae passionibus sint moderatae per rationem (passio per rationem moderata = érzelem). Cum enim bonum hominis consistat in ratione sicut in radice, tanto istud bonum erit perfectius, quanto ad plura, quae homini conveniunt, derivari potest. Unde nullus dubitat, quin ad perfectionem moralem boni pertineat quod actus exteriorum membrorum per rationis regulam dirigantur. Unde cum appetitus sensitivus possit obediens rationi, ad perfectionem moralem sive humani boni pertinet quod etiam ipsae passionibus animae sint regulatae per rationem. Sicut igitur melius est . . . quod homo ad bonum moveatur non solum secundum voluntatem, sed etiam secundum appetitum sensitivum.“ (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 24, a. 3.)

elnyomva kell lenniök. Ha azonban az érzelem uralkodó akarna lenni, rögtön meg kell fékeznünk, mert az érzelmek által vezetett ember hamar letér a helyes útról.

Tehát az ember erkölcsi életében az érzelmek és szenvedélyek között van különbség. E különbség az, hogy az érzelmeknek van kis működési terük, míg a szenvedélyeknek nem szabad adnunk sem időt, sem teret, sem alkalmat a működésre. E különbségnek az oka a következő.

a) Az érzelmet az ész kelti föl s ezzel együtt már az akaratnak is mutatja, hogy meddig szabad engednie s miképen viselkedjék vele szemben. A szenvedélyek közül csak azok rosszak, amelyek az értelem tevékenységén kívül vagy ellenére keletkeznek.¹ Mivel pedig az érzelmek olyan szenvedélyek, amelyeknek fölkeltője az ész, azért erkölcsileg nem rosszak, tehát van szerepük az ember erkölcsi életében.

b) Az ember testből és lélekből álló szubsztanciás egészet alkot és ebben az egészben a test nem teherként, hanem segítője a szellemnek. Tehát az érzéki vágyó tehetségnek is kell segítenie a szellemet. Ezt az érzéki vágyó tehetség szenvedélyeivel mint szenvedélyeivel nem teheti, de teheti velük mint érzelmekkel annál inkább, mert sok akarat cselekvés érzelmekkel jár.

184. Az érzelmek fontos szerepet játszanak az ember életében mint az akarat támogatói; azonban az érzelmek csak akkor töltik be szerepüket az ember méltóságának megfelelően, ha azokat maga az ész kelti föl, mert csak ekkor segítik az ész működésében s az akaratot a cselekvés végrehajtásában. Ha azonban az érzelmeket az éssen át külső okok keltik föl, pl. a szónok egyenesen az érzelmekre utazik, vagy a nevelő csak az érzelmeken nyargal, akkor az érzelmek hamar fellobbannak ugyan, de éppen olyan hamar el is alusznak. Az érzelem csak akkor igazi segítője az észnek és az akaratnak, ha azokat maga az ész kelti föl külső segítség nélkül. És még valami szükséges. Hogy az érzelmek valóban az ész és akarat támogatói legyenek, kell, hogy az akarat bizonyos korlátok között tartsa őket, hogy ne csapjanak át a szenvedélyekbe. U. i. az ész kelti föl a szenvedélyeket mint érzelmeket s ezek mindig érzéki tárgyakra vagy jelenségekre és érzéki tárgyakra öltöztetett dolgokra vonatkoznak. Ezáltal az érzéki megismerő tehetség is kezd működni s ez is tevékenységbe hozza a szenvedélyeket. Ha tehát az akarat nem vigyáz és az érzelmek működésének nem szab határt, akkor könnyen megtörténik, hogy a túlcsapongó érzelem folytán az ész működése háttérbe szorul s előtérbe lép az érzéki megismerő tehetség, valamint az általa fölkeltett szenvedélyek.

¹ Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 24, a. 2.

Van-e vallásos érzelem?

185. Fölvetjük a kérdést, mert sokszor lehet hallani vallásos érzelemről s a nagy tömeg, sőt egyes tudományos fejek is gyakran vallásos érzelemről beszélnek vallás helyett.

Hát van-e vallásos érzelem s ha van, mennyiben van?

Az ember képes megismerni csupán természetes eszével is, mégpedig teljes bizonyossággal, hogy van egy személyes Isten, aki mindenneknek a létrehozója, tehát az ő teremtetője is; képes megismerni csupán természetes eszével is, mégpedig teljes bizonyossággal, hogy az ember és az Isten között bizonyos viszony van, amelyből bizonyos kötelességek hármlanak reá és hogy e kötelességeket az akaratnak el kell fogadnia és teljesítenie is kell. Ha az akarat e kötelességeket, amelyeket az ész megismert, elfogadja és megvalósítja, akkor létrejön a *vallás*. Tehát a vallás az ész és akarat dolga; alanya a lélek, tárgya pedig az Isten, következésképp a vallás lényegében nincs érzelem, hiszen ész, akarat, lélek, Isten mind olyan dolgok, amelyek az érzelem lényegét messze felülmúlják. A múlt század 50—60-as éveiben bizonyos célzattal nagyon szerettek beszélni vallásos érzelemről mint a vallás lényegéről; sőt a leghetetlenebb módokon így is eredeztették, hogy a vallást az érzelmek útvesztőjébe szorítsák s ott azután elveszítsék.¹ Azonban telt-múlt az idő, az óriási erőfeszítés hiábavaló erőlködésnek bizonyult: a vallásnak mint érzelemnek a hangoztatói a feledés homályába merültek s a vallás fogalma eredeti tisztaságába állítatott vissza. Tehát *a vallás az ember és az Isten között lévő viszonyból származó és az ész által megismert kötelességeknek az akarat által való elfogadása és teljesítése.*²

186. Tehát a vallás fogalmában nincs érzelem. Ha azonban a vallás kilép az elmélet köréből és gyakorlati megvalósítására kerül a sor, akkor már érzelmek is keletkezhetnek a nyomában. Az így keletkezett érzelmek nem vallás, csak az akarat támogatói a vallásosság gyakorlásánál. Lássuk ezt kifejtve!

Az ember testből és lélekből áll, testből és lélekből álló

¹ Hogy a vallás érzelem, ezt vallja Schleiermacher, aki azt mondja, hogy a vallás a végtelentől való függés érzete. Lipsius azt mondja, hogy a vallás szerve nem az ész, hanem az érzelem. Hasonlóképpen nyilatkozik Paulsen (*Eingleitung in die Philosophie*.¹⁰). Sabatier (*Esquisse d'une philosophie de la religion*) stb. A modernizmus is az érzelmek útvesztőjében keresi a vallást és így magyarázza: a vallás érzelem és ebben az értelemben maga az Isten jelentkezik az embernek. Ez az érzés köti össze az embert az Istennel. Végül Jacobi a lovagnál is talált vallásosságot. — A bölcseletről ez a végzetes tévedése a vallásról azután sok pedagógust is megtévesztett. Pl. Th. Ziegler így nyilatkozik: „Religio ist in erstes Linie Sache des Gefühls; die Religiöse Vorstellung aber, die das gefühlsmässige Denken schafft, wird bald genug zur Lehre, zum Dogma weitergebildet und verfestigt: aus phantasievollen Vorstellungen werden religiöse Begriffe und dogmatische Lehrsätze.” (*Allgemeine Pädagogik*.⁴ 76. oldal.) Ezek aztán pedagógusok!

² Aquinói szent Tamás: *Summa theologiae*. 2^a 2^{ae}, qu. 81, a. 1. és 5. qu. 94, a. 1, ad 1.

szubsztanciás egészet alkot. E szubsztanciás egészben a test és lélek szoros viszonyban van egymással, úgyhogy a lélek hat a testre. Ha tehát valamely vallásos gyakorlatnál elfogja az embert pl. a sírás, lelkesedés, vagy bizonyos fájdalmat érez, vagy elpirul stb., akkor ezek érzelmek, mert szenvedélyek, amelyeknek fölkeltője az akarat vagy az akarat hasonló gerjedelme s amelyeknek székhelye az érzéki vágyó tehetség. De ezek nem vallásos érzelmek és még kevésbé maga a vallás, hanem csak a vallásos gyakorlat kísérői. Nem lehetnek vallásos érzelmek, mert testi szervhez kötött képesség mint az érzéki vágyó tehetség érzelmeivel egyetemben érzékfölötti lényre nem irányulhat. Márpedig a vallás tárgya egyedül az Isten s az Isten teljesen és tökéletesen érzékfölötti lény. De mert ezek az érzelmek a vallás folytán lépnek föl és keletkeznek, mint bizonyos vallásos gyakorlatok kísérői, nevezzük vallásos érzelmeknek, de nem azért, mintha valóban azok volnának, hanem csak azért, hogy nevet adjunk nekik. Igazi nevük: *a vallás gyakorlásánál föllépő érzelmek*. Azonban ez az érzelem nagyon kevés embernél jelentkezik és akinél jelentkezik is, idők folyamán tompul, sőt egészen el is vesztet.

187. A vallás annyira fontos tényező az ember életében, sőt a legfontosabb, mert ettől függ örök boldogsága, hogy átfogja az egész embert: gondolkodását, cselekedeteit, vágyait és érzelmevilágát, tehát az ember egész valóját. Ez esetben ilyen értelemben is beszélhetünk vallásos érzelmről; mindazáltal a tulajdonképeni értelemben ez sem vallásos érzelem, mert nem irányulhat a vallás tárgyára, hiszen az Isten teljesen és tökéletesen érzékfölötti lény, ide az érzelem mint az érzéki vágyó tehetség megnyilatkozása nem ér fel.

Amikor az ember egész valóját a vallásosság hatja át, akkor az ember érzelmevilága bizonyos alaphangulatot nyer, hogy mindent a vallásnak, tehát végső céljának megfelelően tegyen. Ez az alaphangulat sem vallásos érzelem. Ez az alaphangulat csak természetes következménye annak, hogy **a vallásosság az embernek a legtermészetesebb állapota.**

Az érzelem az érzéki vágyó tehetségben székel s ezért csak érzéki tárgyra irányulhat, magasabbra nem tud emelkedni. Márpedig a vallás tárgya az Isten, aki teljesen és tökéletesen érzékfölötti lény s ezért a szó legszorosabb értelmében vallásos érzelmről beszélnünk nem lehet.¹ Tehát **vallási érzelem nincs, csak a vallás gyakorlásánál föllépő érzelmek vannak. Ezeket az akarat kelti föl a maga támogatására.**

188. Amint nincs vallási érzelem, éppen úgy **erkölcsi érzelem sincs**, mert az erkölcs nem érzéki dolog, hogy az érzelem ráirányulhatna. Vannak az erkölcsre vonatkozó akaratgerjedelmek s ha ezek az akarat hatása alatt az érzéki vágyó tehet-

¹ „Önmagában meghatározott vallási érzelmekről nem beszélhetünk.” (János József: A szellem. 1935, 70. oldal.)

ségben folytatódnak, érzelmeket is kapunk. Ez úgy történik, hogy az akarat hatása alatt a képzelő tehetség valami érzéki formába öltözteti az akarati gerjedelem tárgyát, vagy az akarati gerjedelem tárgyát (pl. a koldust) maga előtt látja s erre fölébred az érzélem. Tehát az ilyen érzélem tárgya nem maga az erkölcs-törvény, amely érzékfölötti, hanem az erkölcsi törvénnyel kapcsolatban lévő valami érzéki dolog, vagy a képzelő tehetség által érzéki ruhába öltöztetett valami. Tehát ezek az érzelmek nem erkölcsi érzelmek, hanem csak az erkölcsi cselekedetek nyomában föllépő érzelmek.

Hasonlóképpen **nincs szépérzelem, nincs jogérzelem, nincs társadalmi érzélem** stb., mint amelyekről egyes lélektani és neveléstani könyvek beszélnek.

Az élmény.

189. A bölceletbe, de különösen a pedagógiába az utolsó időkben egy új fogalom költözött s ez az *élmény* (*Erlebnis*) fogalma. E fogalmat tulajdonképpen a pedagógia vetette föl s azután a bölcelet átvette, hogy kidolgozza és újra visszaadja a pedagógiának.

Az élmény meghatározásában mind a magyarok, mind a németek *W. Dilthey* meghatározására támaszkodnak. Dilthey ezt mondja: *élményünk akkor van, amikor valamely tapasztalat érzelmeket kelt föl bennünk.*¹ Így azután az élmény valami alanyi dolog, mert egy bizonyos tapasztalat a különböző embereknél különböző érzelmeket ébreszthet. A magyar bölcselők és pedagógusok is az élménynek ezt a meghatározását fogadják el. Pl. *Bognár Cecil* ezt mondja: „Élménynek nevezzük mindazt, amit közvetlenül átélünk, bensőnkben tapasztalunk.”² Így érti az élmény fogalmát *Mester János* is³, valamint *Drozdý Gyula* is.⁴ *Drozdý* ezt mondja: az élmény átélt érzélem.

Tehát az élmény lényegében érzélem és ezért csak annyi fontosságot tulajdoníthatunk neki, amennyit az érzélemnek. Van azonban egy pedagógiai irányzat, az ú. n. munkaiskola = *Arbeitschule*, amely mindent az élményekre alapít. Ezért azt követeli, hogy a gyermek minduntalan és minden alkalommal mondja el élményeit, vagy írja le azokat. Ez a folytonos hajsza az érzelmek után, illetőleg az élmények után végül is felületessé és fásulttá teszi a gyermeket.⁵ Ha minduntalan az élményeket fogjuk az élre

¹ Eggersdorfer: *Jugendbildung*.³ 1930, 304. oldal.

² *Pszichológia*. 1935, 23. oldal.

³ A munkaiskola lélektani alapvetése és új formális fokozatai. 1928, 8. oldal.

⁴ Neveléstan. 1931, 149. oldal.

⁵ „Allenthalben verführt die Reformbewegung (munkaiskola) zu starken Verführungen . . . zu einem Jagen nach dem Erlebnis, das schliesslich nur Oberflächeneindrücke und Blasiertheit hinterlässt.” (Eggersdorfer: *Jugendbildung*.³ 1930, 155. oldal.)

tenni, akkor lényeges alkotó elemük, t. i. az érzelmek miatt az érzéki vágyó tehetség fog uralomra kerülni s a gyermek később a szenvedélyek rabja lesz. Tehát **a munkaiskola élményeire alapított nevelés elvetendő.** Az élményre alapított nevelésnek nagy hibája, hogy a lelki életet egyenlőnek mondja az élményekkel.¹

190. Van azonban egy másik élmény is, amelynek lényege nem az érzelem s ez az igazi élmény. U. i. az ember testből és lélekből álló szubsztanciás egész, amelyben a lényeges alak a fajkialkotó elem, a lélek az ő tehetségeivel. Ezért mondjuk: az ember eszes állat. Ebben a szubsztanciás egészben a test, amely a szubsztanciás egészhez tartozik úgy, hogy nélküle nincs ember, nem tehetetel az ember életében, hanem segítő abban, hogy a lélek tehetségeit kifejtthesse s így az ember célját elérhesse. Tehát a test és minden, ami a testi szervezethez van kötve, így az érzelem is, csak segítője a lélek tevékenységeinek, következésképp sohasem döntő tényező. Ha tehát az élmény mozgatója az akarat és az akarat által fölkeltett, valamint korlátok között tartott érzelem csak az akarat erősítésére szolgál, akkor az ilyen élmény nagyfontosságú az ember erkölcsi életében. Ily élmények akkor keletkeznek, amikor hiba és bűn leküzdéséről van szó, vagy az erényességben való előhaladásról. Ezek az igazi élmények és ezeket a katolikus Egyház már 2000 esztendeje nemcsak hangoztatja, hanem gyakoroltatja is. Gondoljunk csak a lefekvés előtti részleges és a gyónás előtti teljes lelkiismeretvizsgálatra.

Az érzelmek felosztása.

191. Az érzelmeket nem vagyunk képesek úgy osztályozni, mint a szenvedélyeket. Ennek az oka a következő: a) Az érzelem, de még ugyanaz az érzelem is más lesz, amint más és más tárgyra vonatkozik. Pl. hazaszeretet, barátság és szerelem érzelve majdnem csakis a tárgyban különböznek egymástól. b) Mindegyik érzelem több-kevesebb szenvedély együttes föllépéséből származik s ugyanazok a szenvedélyek egyszer ezt, máskor meg azt az érzelmet alkotják. Pl. a hazaszeretet érzelve magában foglalja a szeretetet, gyönyört, félelem stb. szenvedélyeket és ugyanezekből a szenvedélyekből áll a szerelem érzelve is. c) Ugyanaz az érzelem egyszer ilyen, máskor pedig olyan szenvedélyekben nyilatkozik meg. Pl. a hazaszeretet érzelmében néha ott van a fájdalom is, máskor nincs ott. Itt minden a körülményektől függ.

192. Mégis a modern pszichológusok szokták osztályozni az

¹ „Az újkori pszichológiának Descartes óta egyik legvégtetesebb tévedése a hogy a lelki életet egyenlőnek tartotta az élményekkel, a pszichikait azonosított, a tudatossal.” (Bognár Cecil: Pszichológia. 1935, 23. oldal.)

érzelmeiket, bár bevallják, hogy az osztályozáshoz még nem találtak alapot¹ s minden eddigi osztás nem kielégítő.²

a) A legelterjedtebb felosztás az *érzéki és szellemi érzelmekre* való felosztás. „Az előbbieket az érzéki érzetekhez, az utóbbiak pedig a nem-érzéki tudatműködésekhez és tartalmakhoz fűződnek.”³

Ez a felosztás teljesen rossz, mert szellemi érzelmek nincsenek, hiszen az érzéki vágyó tehetség szellemi dolgokra nem irányulhat. Ha pedig mégis vannak szellemi érzelmek, mert a szellem működése folytan keletkeznek mint a szellem tevékenységeinek kísérői és támogatói, akkor meg érzéki érzelmek nincsenek. Nagyon valószínű, hogy ez a felosztás nem az érzelmeket akarja osztályozni, hanem az érzéki vágyó tehetség megnyilvánulásait a szerint, hogy a megnyilvánulások a pusztán érzéki megismerésből származnak-e, mint az állatnál, vagy a szellem tevékenységei következtében állanak elő. Ekkor érzéki érzelmek egyenlő a pusztán szenvedéllyel s a szellemi érzelmek egyenlő a tulajdonképeni érzelmekkel. Azonban a jelen esetben nem az a cél, hogy az érzéki vágyó tehetség megnyilvánulásait osztályozzuk, hanem csak az, hogy az érzéki vágyó tehetségnek a szellemi tevékenység folytan beálló megnyilvánulásait osztályozzuk. Ezekből azt kell mondanunk, hogy **az érzelmeknek érzéki és szellemi érzelmekre való felosztása teljesen rossz.**

b) A szellemi érzelmeknek, azaz a tulajdonképeni érzelmeknek sokak által elfogadott felosztása a következő: *esztétikai érzelmek, értelmi (logikai) érzelmek, vallásos érzelmek*. a) *Az esztétikai érzelmeknek* a valamely formában előttünk megjelent és megismert szívre vonatkozó érzelmek. b) „A gondolkodás helyességének, a gondolat tartalmak világosságának, érthetőségének, evidenciájának és áttekinthetőségének átélését gyönyörözésem, a sikertelen vagy ellentmondó gondolkodó tevékenységet pedig kínos érzelmek kísérik. Az ilyen érzelmeket *értelmi* vagy *logikai érzelmeknek* nevezzük.”⁴

c) „Az *erkölcsi érzelmeknek* elsősorban vagy saját énünkre, vagy idegen személyekre vonatkoznak.”⁵ d) „A *vallásos érzelmek* annak a meggyőződésnek kísérője, hogy az ember és a világ a legbensőbb viszonyban áll egy felsőbbrendű lényvel, akitől testi és szellemi létünk függ, aki erkölcsi törvényhozónk, akiben eszményeink megvalósulnak s földi értékeink abszolút biztosítékot nyernek.”⁶

E felosztás is rossz, mert ezek az érzelmek mind érzék-

¹ Amikor Kornis Gyula (A lelki élet. III. 1919) megemlíti, hogy a legelterjedtebb osztályozás az érzéki és értelmi érzelmekre való felosztás (251. oldal) és az esztétikai érzelmeket a szellemi érzelmek közé számítják, bár a látáshoz vagy a halláshoz fűződnek (251. oldal), azután ezt mondja: „ez mindenesetre az egységes osztályozási alap hiányát mutatja”. (252. oldal.)

² „(Az érzelmek) osztályozása a pszichológiának egyik legnehezebb s kielégítő megoldást eddig éppen nem nyert kérdése.” (Ugyanott. 252. oldal.)

³ Ugyanott. 251. oldal.

⁴ Ugyanott. 266. oldal.

⁵ Ugyanott. 272. oldal.

⁶ Ugyanott. 316—317. oldal.

fölötti dolgokra irányulnak, amit érzellemmel sohasem érhetünk el. Ha pedig elfogadjuk, hogy ezek az érzelmek nem irányulnak érzékfölötti dolgokra, hanem csupán a szellemi tevékenységeknek kísérői és támogatói, akkor is **elvetendő ez a felosztás**, mert azok sem tartják felosztásnak, akik élnek vele, hanem csak az áttekinthetőség kedvéért használják.¹ Különben e felosztásnak nincs egységes alapja.

193. Ha osztályoznunk kell az érzelmeket, hogy közöttük némileg eligazodhassunk, akkor a legjobb eligazodási mód a következő.²

Az érzelmek osztályzásánál két szempontból indulhatunk ki: alanyi és tárgyi szempontból.

a) Alanyi szempontból tekinthetjük az érzelem működését vonatkozással tárgyára. Ekkor ugyanazon osztályozást kapjuk, amelyet a szenvedélyeknél kaptunk.

b) Ha tárgyi szempontból vesszük az érzelmeket, t. i. azt a tárgyat, amely végett a szellemi tevékenység a maga erősítésére és támogatására fölkeltette az érzelmet, akkor ez a tárgy csak a jó lehet, mert minden vágyódás tárgya a jó. Azonban e javak négyfélék: az embert körülvevő érzéki dolgok, maga az ember, embertársunk s végül az érzékfölötti dolgok, közülük pedig különösen az Isten.

Minden érzelem alapjában véve és végeredményben szeretet,³ csakhogy különböző elnevezések alatt.

α) Amikor ez a szeretet a minket körülvevő érzéki dologra vonatkozik s ez észszerűen történik, akkor nincs külön elnevezése; ha azonban e szeretet rendetlen, akkor már külön elnevezése van. Így, ha a szeretet célja csak a külső javak, akkor *kapzsiság*, *fősvénység* a neve; ha pedig a cél az érzékiség kielégítése, akkor *érzékiségnek* és *kéjnek* nevezzük.

β) Minden lény ama jó felé hajlik, amely az ő saját java. Így az ember is. Tehát az ember szereti önmagát, mert szereti a maga javát és tökéletességeit.⁴ Ezen okból érzelmek keletkeznek akkor, amikor az ember az igazságot keresi, az erényességben akar előre haladni; amikor becsületről, tisztességről, felelősségről van szó stb., vagy amikor személyes méltóságról van szó. Így kapjuk a *tudomány szeretetét*, az *erényesség szeretetét*, a *felelősség szeretetét* stb., a *személyes méltóság szeretetét*.

γ) Az ember szükségképen szereti önmagát. Márpedig mindaz, ami egy velünk, bizonyos értelemben mi magunk. Mivel minden embernek ugyanaz a természete van, azért az ember szereti embertársait. Ez a felebaráti szeretet és ennek különböző válto-

¹ „A következő hagyományos felosztásnak (t. i. a föntebbinek) csupán az áttekinthetőség elérése a célja.” (Ugyanott. 252. oldal.)

² Mercier nyomán. (Psychologie.¹¹ II. 1923. 178. és következő oldalai.)

³ „Tout sentiment est amour.” (Mercier: Psychologie.¹¹ II. 1923. 179. o.)

⁴ „Homo naturaliter appetit suum bonum et suam perfectionem. Et hoc est amare seipsum.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 60. a. 3.)

zatai vannak. Így van *barátság*, továbbá a *szülők*, a *gyermekek*, a *feleség*, a *szegények* stb. *íránt való szeretet*, végül a *házasszeretet* és *egyházszeretet*.

d) Végül az ember szereti az érzékfölötti dolgokat és főképen az Istent. Így kapjuk az érzékfölötti dolgok szeretetét és az Isten-szeretetet kísérő érzelmeket. Mivel az Isten az egyetemes jó, hiszen minden lény jósága Tőle van, azért **az Isten a leg-szeretetreméltóbb**. Az Istent jobban kell szeretnünk önmagunknál is és ez a természet rendje. Ha tehát valaki jobban szereti önmagát, mint az Istent, az természete ellenére cselekszik.¹

Végül még egyszer megjegyezzük, hogy az érzelmeknek ez a felosztása nem felosztás a tulajdonképeni értelemben, hanem csak eligazodás az érzelmek között.

Hol van az érzelmek székhelye?

194. Az érzelmek is szenvedélyek² s ezért **mind a szenvedélyeknek, mind az érzelmeknek ugyanaz a székhelyük van, t. i. az érzéki vágyó tehetség**. Igaz, hogy van különbség a szenvedélyek és az érzelmek között, de nem a székhelyre nézve, hanem csak az okra nézve, amely azokat fölkeltette: a szenvedélyek fölkeltője az érzéki megismerés, az érzelmek fölkeltője pedig a szellemi tevékenységek. Ez az ok teszi azt, hogy az érzelmek nemesebbek és emelkedettebbek, mint a szenvedélyek s ezért az érzelmeknél az akaratnak csak irányító hatása van, hogy a korlátokon túl ne csapjanak, míg a szenvedélyeknek az akarat által mindig és minden körülmények között lenyűgözve kell lenniök.

195. Nem mondhatjuk-e, hogy az érzelmeknek külön tehetőségük van az emberben? Nem mondhatjuk a következő okokból.

a) Az érzelmeknek ugyanazon külső megnyilatkozásaik vannak, mint a szenvedélyeknek; vagyis az érzelmeknek ugyanazon közlelőbbi és távolabb testi elváltozások felelnek meg, mint a szenvedélyeknek. Tehát a szenvedélynek kétféle hatása (170.) ugyanaz, mint az érzelmeknél s ezért e kettőnek csak egy székhelye lehet, t. i. az érzéki vágyó tehetség.

b) Az érzelmek ugyanazokat az idegeket mozgatják, mint a szenvedélyek; külön érzelmi idegrendszerrel semmit sem tudunk.

¹ „Quia bonum universale est ipse Deus, et sub hoc bono continetur etiam angelus, et homo, et omnis creatura, quia omnis creatura naturaliter secundum id quod est, Dei est; sequitur quod naturali dilectione etiam angelus et homo plus et principalius diligit Deum quam seipsum. Alioquin si naturaliter plus seipsum diligeret quam Deum, sequeretur quod naturalis dilectio esset perversa; et quod non perficeretur per charitatem, sed destrueretur. (Ugyanott. 1^a, qu. 60, a. 5.)

² „Passiones animae sunt idem quod affectiones.” (érzelmek.) (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 22, a. 2. sed contra.) — „Ratio passionis (érzelem) magis proprie invenitur in actu appetitus sensitivi quam intellectivi.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 22, a. 3.)

c) Tudatunk teljes határozottsággal azt mondja, hogy mi vagy ismerünk, vagy vágyódunk. Tertium non datur. Ezért az embernek csak két tehetsége van: megismerő és vágyó tehetsége. Mivel pedig az érzelem vágyódás, azért a vágyó tehetséghez tartozik. És mert az érzelem érzéki vágyódás, amint ezt mindenki tapasztalhatja magamagán, bár a szellemi tevékenység a fölkeltője, azért az érzelem az érzéki vágyó tehetségben van.

Tehát az érzelem székhelye az érzéki vágyó tehetség, vagyis az érzelem részére külön tehetség nincs.

196. Hogy az emberben háromféle tehetség van, az a legújabb kornak tanítása. Ez a hármas felosztás teljesen ismeretlen az aristoteles—iskolasztikus bölcseletben, sőt még *Leibniz* sem tud róla. Az első, aki a hármas felosztást hirdetni kezdte *J. G. Sulzer* volt 1763-ban. Őt követte *M. Mendelssohn* (1729—1786), főképen pedig *Tetens* „Philosophischen Versuchen über die menschliche Natur“ (1777) című művében. Tetens tanítását átvette *Kant* és *Kant* tekintélyére támaszkodva más bölcseleők, különösen a modern pszichológusok. A magyarok közül a tehetségek hármas felosztását vallja pl. *Kornis Gyula*¹ és reá támaszkodva *Zborovszky Ferenc*.²

Az érzelmekre nincs külön tehetsége az embernek. Ezért a legnevezetesebb katolikus bölcseleők, mint: *Mercier*,³ *Geyser*,⁴ *Stöckl*,⁵ *Habrigh*,⁶ *Lehmen*,⁷ *Cathrein*,⁸ *Pesch*,⁹ stb.,¹⁰ ismét visszatértek az aristotelesi—skolasztikus tanításhoz, amely az érzelmek részére külön tehetséget nem fogad el, mert a megismerő és vágyó tehetséggel az ember életének minden jelensége kielégítő

¹ A lelki élet. III. 1919.

² Pszichológia. 1932.

³ „Il n'y a pas lieu de lui (az érzelmeknek) faire une place à part dans la classification des opérations et de facultés de l'âme.“ (Psychologie.¹¹ 1923. 170. oldal.)

⁴ „Gefühl und Streben sind folglich keine spezifisch verschiedenen Vorgänge des Bewusstseins. Sie wurzeln darum nicht in zwei verschiedenen Grundkräften und Vermögen der Seele, sondern nur in dem einzigen und gemeinschaftlichen Vermögen des unwillkürlichen Stellungnehmens.“ (Lehrbuch der allgemeinen Psychologie.³ 1920, II. 432. oldal.)

⁵ „So ergibt sich schon daraus zur Evidenz, dass für das Gefühl nach keiner jener Bedeutungen hin, die dieses Wort hat, ein eignes Vermögen in Anspruch genommen werden könne.“ (Lehrbuch der Philosophie.⁷ I. 1892, 145. o.)

⁶ „Kein besonderes Gefühlvermögen.“ (Pädagogische Psychologie. II.⁵ 1921, 41. oldal.)

⁷ „Wir betrachten das sinnliche Begehrungsvermögen als den eigentlichen Träger der Gemütsbewegungen“ (érmek). (Kosmologie und Psychologie.³ 1911, 522. oldal.)

⁸ „Das Gemüt (érzelem) ist nicht ein eigenes . . . Vermögen, wie manche Neueren behaupten, sondern nur das sinnliche Strebevermögen in seiner bestimmten Beziehung zu dem höheren Teil des Menschen.“ (Moralphilosophie. I.⁵ 1911, 74. oldal.)

⁹ „Im Begehrungsvermögen bilden sich . . . Leidenschaften. Die Gefühle sind der Ausdruck für den inneren Zustand des nämlichen Begehrungsvermögens, insofern dasselbe befriedigt oder nicht befriedigt ist.“ (Die grossen Welträthsel. I. 1883, 801. oldal.)

¹⁰ Pl. Willmann. Gutberlet. Roloff stb.

módon magyarázható. Tehát **az érzelmek részére külön tehetség nincs.**

197. Az érzelmek fontos szerepet játszanak az ember életében; mindazáltal nem annyira fontosak, amint azt egyes bölcselek és főképen egyes pedagógiai irányzatok (pl. munkaiskola = Arbeitsschule) gondolják. Az ember tehetségeinek az egyes bölcselek által hirdetett hármas felosztása megtevesztett sokat a pedagógusok közül s lázas igyekezettel feküdtek neki a nem létező érzelmi tehetség (Gefühlsvermögen) fejlesztésének. Az érzelmi tehetség kitalálásával az említett pedagógusok különös fontosságot tulajdonítottak és tulajdonítanak az érzelmeknek s velük akarták és akarják megoldani az akarat művelését, az erényességre való nevelést és a jellem kifejlesztését. Persze mindez túlzás. Érzelmekre alapítani jellemet nem lehet,¹ mert az érzelmek az érzéki élethez tartoznak, az érzékiségen pedig jellem nem állhat. A jellem kifejlesztésénél lehet az érzelmeknek mint az akarat segítőinek némi szavuk, de döntő szavuk nem lehet. Itt a döntő szó az akaraté.

Az érzelmek fontos szerepet játszanak az ember életében; mégis nem többek, mint eszközök az akarat működésénél. A mai gyakorlati nevelésben az érzelmek túltengése okozza legtöbbször a sikertelenséget, mert az akaratot az érzelmekkel akarják helyettesíteni. Ezt vallja az újkor legnagyobb nevelője, Bosco szent János is.²

198. Az érzelmek a szenvedélyekkel együtt az érzéki vágyó tehetségben vannak. Tehát az érzelmek az érzéki élethez tartoznak s ezért valamely érzéki szerv is megfelel nekik. Itt két vélemény van: az egyik az agyat, a másik a szívet mondja az érzelmek és szenvedélyek szervének. Tehát az érzéki vágyó tehetség szerve vagy az agy vagy a szív.

Az érzéki vágyó tehetség minden megmozdulását valami módon az érzéki megismerés előzi meg. Az érzéki megismerés a belső érzék s a belső érzék szerve az agy. Tehát az agyból indulnak ki mindazok az indítások, amelyek az érzéki vágyó tehetség megmozdulását eredményezik. Ezért azt kell mondanunk, hogy **az érzéki vágyó tehetség szerve az agy.**³

Hát mi az oka annak, hogy a látszat szerint az érzéki vágyó tehetség megmozdulásaiban nem az agy, hanem a szív játsza a főszerepet s ezt a beszéd is kifejezi (jószívű, szívembe zárlak, szívemet adom stb.). Ennek az az oka, hogy az agy működései, amelyek az érzéki vágyó tehetség megmozdulásaihoz tartoz-

¹ „Dennoch sehen wir heute nicht bloss in der Praxis des Lebens, sondern auch in der sittlichen Theorie eine Gefühlsmoral weit verbreitet, die in keiner Weise geeignet ist, als Grundlage ernster Charakterbildung zu dienen.“ (J. Mautsch: Grundlage und Ausbildung des Charakters nach dem hl. Thomas von Aquin.² 3 1920, 56–57. oldal.)

² Auer: Leben des jungen Ludwig Florian Colle. 1888.

³ Ezt mondja Mercier is (Psychologie.¹¹ I. 1923, 336. és a következő oldalain), csak hogy ő az orvostudományra támaszkodik.

nak, nem esnek tudatunk alá,¹ míg a szív fokozottabb tevékenységei, mint az érzéki vágyó tehetség megmozdulásának külső megnyilatkozásai és első hatásai (97.) tudatunkba esnek. „A szív lüktetésén mutatkozik az érzelmek, a szeretet, az öröm, a szomorúság vagy a harag érzelmeinek hullámváltozása; a szív lassabban vagy gyorsabban dobog a benne lejátszódó érzelmek és törekvések szerint. A lélektani megfigyelések is igazolták, hogy még a gyengébb érzelmek is hatással vannak a szív és a vérerek mozgására. Miként a gondolatok érezhető módon, nem egyszer fejfájás alakjában, a fejben nyilatkoznak meg s azért mondjuk, hogy a fejjel gondolkodunk, úgy ehhez hasonlóan a szeretet is a szívben nyilvánul meg. Ezért az emberiség közmegegyezésében, a mindennapi beszédben, éppúgy, mint a művészetben a szív a szeretet jelképe.”²

Ezekután a következőket kell mondanunk: **az érzéki vágyó tehetség szerve az agy, de e tehetség megmozdulásainak külső megnyilatkozásai és első hatásai a szívben és a szív által mutatkoznak.**³

A kedély.

199. A keletkezett érzelmek nem tűnnek el nyomtalanul: felújíthatók, egymással társulhatnak, egymással viszonyba léphetnek annál is inkább, mert az érzelmek ritkán jelentkeznek magánosan, hanem más érzelmekkel együttesen; pl. a szánalom érzelme a szeretet érzelmével. Így érzelemvilágunk bizonyos alaphangulatot nyer és ezt *kedélynek* nevezzük. Mégis legtöbbször *kedély* alatt

¹ „La conscience n'attribue pas les émotions au cerveau, parce que les fonctions cérébrales qui accompagnent les sensations et les sentimens échappent à la conscience.” (Ugyanott. 340. oldal.) — „Experientiae magis conformis est sententia reponens sedem appetitus in cerebro.” (J. Fröbes: Psychologia speculativa. I. 1927, 229. oldal.)

² Zborovszky Ferenc: Psychologia. 1932, 133. oldal.

³ „Die Physiologie sieht als den eigentlichen Sitz des sinnlichen Begehungs- und Gefühlsvermögens den hintern Teil der Hemisphären (des Gehirns) an . . . Wenn aber auch die Ausführung der hierher gehörigen Akte den obigen Erörterungen gemäss Sache des Gehirns ist, so nimmt doch das Herz an dieser Fundamentalseite des menschlichen Lebens den innigsten Antheil. Dies beruht zunächst darauf, dass kein Organ des ganzen menschlichen Körpers so sehr unter eine Summe der verschiedensten Nerveneinflüsse und folglich auch Gehirneinflüsse gestellt ist, wie das Herz . . . Dieses Hineinreichen des Herzens in das Leben gerade des Affekts und Begehrens ist aber jedenfalls nicht zufällig und Zwecklos; es scheint uns das auf die besondere Bedeutung dieses Organs hinzudeuten, welche den alten Philosophen vorschwebte, über welche uns aber die Wissenschaft noch wenig sicheres zu sagen weiss. Die zweite organische Unterlage für die innige Wechselbeziehung zwischen Gehirn und Herz haben wir in den Blutgefässen. Die Hirnschlagadern haben sämmtlich ihren Ursprung nahe beim Herzen; jede Veränderung der Herzthätigkeit in Qualität und Quantität hat eine Veränderung in der Blutbewegung zur Folge, und diese hat wiederum für das Gehirn die grösste Bedeutung und offenbart sich sowohl im Begehren- als im Auffassungsleben.” (T. Pesch: Die grossen Welträthsel. I. 1883, 803—804. oldal.)

az embernek az érzelmi hatásokra fogékony, különösen mások szenvedései, bajai és örömei iránt érdeklődő hajlandóságát értjük. Ebben az értelemben is érzelmvilágunk bizonyos alaphangulatot nyer és ezt a kedélyt *szívnek* is szokták mondani. Tehát *a kedély tulajdonképpen nem más, mint amaz érzelmek összessége, amelyek érzelmvilágunknak bizonyos alaphangulatot adnak.* Azt az embert, akinek érzelmei folytonosan és minden elfogadható ok nélkül változnak, *szeszélyesnek* mondjuk. Mivel a kedély alapja az érzelem s az állatnak nincs érzelme, azért az állatnak kedélye sincs.

200. A kedély bizonyos érzelmek összessége s amilyen érzelem uralkodó az emberben, olyan kedélyűnek mondjuk őt. Megkülönböztetünk a) *vidám kedélyt*; ez inkább a kellemes és felvidító érzelmek felé hajlik; b) *szomorú kedélyt*; ez a kellemetlen és lehangoló érzelmeket szereti; c) *mély kedélyt*; ez érzelmeit a legmagasztosabb javak elérésének a szolgálatába állítja; d) *felületes kedélyt*; ez érzelmeivel csak az érzéki dolgok után törtet; e) *barátságos kedélyt*; ez embertársaival együttérez, örömeikben, szenvedéseikben résztvesz; f) *magába zárkózott kedélyt*; ez mások iránt rideg és közönyös; g) sőt ha a vallásos érzelmet amaz értelemben vesszük, amelyben mi kifejtettük, akkor még *vallásos kedélyről* is lehet szó.

201. A kedéllyel kapcsolatban még a *jókedvről* is megemlékezünk.

A jókedv abban áll, hogy érzelmvilágunk nyugodt, mert az érzéki vágyó tehetség bírja azt a kellemeset, amelyet az ész kíváncsisként eléje állított. A jókedv fokozza a kitartást, mert az érzelmvilág is segíti az akaratot működésében és erőfeszítéseiben.

A jókedv külsőleg is szokott megnyilatkozni. Ha a jókedv külső megnyilatkozásaiban az észszerű korlátokat átlépi, akkor *duhajkodássá* fajul.

202. A jókedv kísérője az *öröm*, ha a kedv az értelem belső észrevevéséből származik; vagy ha *érzéki örömről* van szó, a kedv a képzelő erő által keletkezik.

A jókedv és az öröm kísérője gyakran a *nevetés*. A legsebbebb muzsika az ártatlan gyermekek s az egészséges lelkületű ifjak kacagása.

A vérmérséklet.

203. Minden ember csak abban egyezik meg, ami az emberi természethez lényegesen tartozik; azonban már nagy különbségek vannak abban az emberek között, amiben a közös lényeg az egyes személyeknél megnyilatkozik. E különbség számban és fokozatban annyira sokféle, hogy két ember sincs, akik mindenben megegyeznének. És e különbségek nemcsak a testen vehetők észre, hanem a lelki életben is. A lelki életben e különbségek nem annyira a megismerésre vonatkoznak, bár itt is van sok és különböző

fokozatú különbség, mint inkább a vágyódásra: az érzelemlágyra és a kedélyre.

E különbségek egyeseknél állandó és sajátos jelleget tüntetnek föl s a lelki és testi élet jelenségeiben ugyanazon a módon nyilvánulnak meg. Ezt az állandó és sajátos jelleget *vérmeisékletnek (temperamentum)* mondjuk.

204. A vérmeisékletet még most is négyféltre osztjuk, amint a Krisztus előtti görög bölcselek felosztották. Ők a kedélynek különböző megnyilatkozásait értették vérmeiséklet alatt és ezt a szövetnedvek bizonyos keveredésével magyarázták. Természetes, hogy a régi orvosoknak a vérmeisékltre vonatkozó ezt a magyarázatát mai nap nem fogadjuk el; mindazáltal elnevezéseiket megtartottuk, amelyekkel a vérmeiséklet egyes fajait jellemezzük.

A négyféle vérmeiséklet a következő: *vérmes, méla, epés, nyálkás vérmeiséklet*. Lássuk ezeket egyenkint!

205. a) Az első a *vérmes vérmeiséklet (temperamentum sanguinum)*.

A vérmes ember érzelmei könnyen fölkelthetők; a legelső érintésre fellobbannak, de éppen olyan hamar le is lohadnak. A vérmes ember hamar lelkesedik, nagy erővel és teljes tüzrel lát neki mindennek, de éppen olyan hamar el is ernyed, mert nem szereti a kitartás erőfeszítését és ugyanabban az irányban a hosszas fáradozást. És még hamarabb elkedvetlenedik, ha útjában oly nehézséggel vagy akadállyal találkozik, amely nem könnyen győzhető le. Ha pedig fáradozását nem koronázza a kívánt siker, akkor elkedvetlenedése még nagyobb. A vérmes ember nagy munkára és hosszantartó küzdelemre nem alkalmas, mert nem kitartó: ő az olcsó sikerek embere; előtte az élet szórakozás, vigalom és élvezet, a munkának pedig csak a könnyebb oldalát fogja meg, hogy mégis teljék az idő. Nála a kevés munka, amit végez, nem kötelesség, hanem unaloműző. Innen van az, hogy a nagy tudósok, feltalálók, képzett iparosok és szorgalmas munkások között nem vagy alig találunk vérmes embert, mert ide erőfeszítés, hosszantartó fáradozás és nem lankadó türelem kell; ettől pedig a vérmes idegenkedik. A vérmes ember könnyen tanul; de mert nem szereti az ismétlést, ez untatja őt, azért könnyen is felejt. Ő szolgálatkész és vidám, társaságkedvelő és felületes. Szalmaláng ő: feltűnik és eltűnik.

b) A második a *méla vérmeiséklet (temperamentum melancholicum)*.

A méla mindenben ellentéte a vérmesnek. Nála az érzelmekek nehezen kelthetők föl; hideg lakatos ő; nehezen és lassan fogja fel a dolgokat, de hűen őrzí meg azt, amit felfog. A vérmes embert inkább érzelmei vezeték, ellenben a méla higgadt, komoly és megfontolt. A méla szorgalmas és kitartó, szereti az erőfeszítéseket és a hosszantartó fáradozást, nem ijed meg az akadályoktól és a feltornyosuló nehézségektől; komoly és méltóságteljes; lassan és mélyen gondolkodik s mert ez még kitartással párosul,

azért nagy alkotásokra képes. Nagy hibája, hogy hajlik az embergyűlöletre, búskomorságra; kerüli az embereket s leginkább a magányt szereti.

c) A harmadik az *epés vérmérséklet (temperamentum cholericum)*.

Az epés ember heves és minél nagyobb nehézséggel vagy minél több akadállyal találkozik, annál inkább fokozódik akaratereje és elszántsága. Nála az érzélem, ész és akarat együtt működik. Az epés ember kitartó a végletekig, lankadást vagy fáradságot nem ismer s ezért, ha jó irányban működik, nagy tettekre is képes, valóságos áldása környezetének, nemzetének vagy az emberiségnek; ellenkező esetben átka mindazoknak, akik közelében vagy hatalma alatt vannak. A történelem nagy alakjai, de salakjai is többnyire epés vérmérsékletűek voltak.

d) A negyedik a *nyálkás vérmérséklet (temperamentum phlegmaticum)*.

Ez majdnem mindenben ellentéte az epésnek. Ritkán heves, a szellemi munkát nem szereti. Ő nem a gondolkodás embere s egyoldalú és felületes. Rendszerető sokszor az aprólékossáig; könnyen megferő, a külső behatások iránt érzéketlen s ezért nem jó barát. Ha felizgatják, könnyen veszedelmessé válhat. A nyálkás vérmérsékletű türelmes, de csak azt a csendes munkát szereti, amely, bár hosszantartó is, nem jár nagy erőfeszítéssel.

206. A vérmérséklet nemcsak egyes emberekre, hanem egész népcsaládokra is rányomja bélyegét. Így pl. az olasz vérmes, az orosz nyálkás, a német méla, a magyar pedig a vérmes és epés keveréke. A vérmérséklet a korral is változik. A gyermek és ifjú rendszerint vérmes, a férfi epés és később méla, az aggastyán pedig nyálkás vérmérsékletű. A vérmérséklet örökölhető is, amint ezt a tapasztalat bizonyítja.

Végül megjegyezzük, hogy a felsorolt vérmérsékletek nagyon kevés embernél találhatók fel tisztán, hanem keverve fordulnak elő a különböző embereknél.

207. A vérmérséklet az érzéki vágyó tehetségre van a legnagyobb befolyással, bár hatással van az észre is, az akaratra is. És mert az érzelmek is az érzéki vágyó tehetségben székelnak s az érzelmek bizonyos csoportja a kedély, azért a vérmérséklet a kedélyre is nagy hatással van. A vérmérséklet minden ember kedélyére rányomja bélyegét annyira, hogy a kedélyállapotból következtethetünk az ember vérmérsékletére.

A vérmérséklet nem szabad, hanem az akarat uralma alatt áll, mert mindaz, amiben a vérmérséklet megnyilatkozik, különösen az érzéki vágyó tehetség, az akarat hatalma alá hajtható és e hatalom alatt megtartható. Ezokból kitartással az egyes vérmérsékletek jó tulajdonságai fokozhatók, hátrányai megszüntethetők.

Az ember életelve.

208. Az ember él s ezért van életelve, amelynél fogva él. Ez az életelv tenyésző élettevékenységeket fejt ki, mert az embernek van tenyésző élete. Azonban az embernek érzéki élete is van, mint az állatnak s ezért állati élete is van. Ha az embernek más élete nincs, mint tenyésző és érzéki élete, vagyis az ember nem több az állatnál, akkor az ember állati életelve magában foglalja a tenyésző életelvet is, vagyis az ember állati életelvével fogva végzi tenyésző és érzéki élettevékenységeit, mert ekkor az ember állat s az állatnál ez így van. (Ezt már bebizonyítottuk az előbbi könyvben, a kozmológiában.) Ezután tovább fogunk vizsgálni s kutatni fogjuk, nem több-e az ember az állatnál: van-e az emberben olyan valami, ami a tenyésző és érzéki élettevékenységekkel nem magyarázható meg?

HARMADIK RÉSZ.

Az ember szellemi élete.

209. Már az emberi test külső alakja is azt sejteti, hogy az ember több az állatnál. Az egyenes járás, a kéz és láb szerkezete annyira elüt az állatok járásától és lábától, hogy ez sejtésünket megerősíti. Sőt keze nincs az állatnak; pedig kezünkkel mintegy beszélhetünk. Sokszor kezünk egy mozdulatában egész gondolatok rejlik s ezt embertársunk megérti.

Az ember arcáról sok leolvasható, míg az állat bamba képe semmit sem árul el, mert nincs mit elárulnia. Nagyon sokszor képesek vagyunk eltalálni más ember gondolatait, ha arcára tekintünk. Az arc játéka és a szemek fénye visszatükrözteti az örömet, bűt, bánatot, szenvedést, kedvet, nyugalmat, derűt, meglepődést, ártatlanságot stb. Az arc mintegy nyitott könyv s elárulja az ember bensőjét. Arc kifejezése csak az embernek van, az állatnak nincs.

Azonkívül csak az ember tud pirulni, csak az ember tud mosolyogni és nevetni. Az ember arc kifejezésével, mosolyával és nevetésével még félrevezetni is képes másokat; képes eltakarni azt, ami bensejében történik, sőt ellenkezőjét mutathatja annak, ami bensőjében van. Minderre csak az ember képes.

Mindez azt bizonyítja, hogy az ember és az állat között különbség van, mégpedig nagy különbség. Hogy azután ez a különbség lényeges-e vagy csak fokozati, arról később lesz szó.

210. Az ember a legszebb és legtökéletesebb lény itt a földön, minden lény fölött magasán áll. Teste szerint ugyan az anyagi világhoz tartozik; de van az embernek lelke is, azaz szelleme s ennek köszönheti emelkedettségét, méltóságát s a természetben uralkodó helyzetét. Az ember lelke, illetőleg szelleme révén uralkodik az anyagon, erőin és igájába hajtja azokat. Lélek és

szellem ugyanazt a dolgot fejezi ki, csak különböző megnyilvánulásaiban nevezzük léleknek vagy szellemnek. *Léleknek* nevezzük a lelket, mint a test éltetőjét, *szellemnek* pedig akkor mondjuk, amikor sajátos tevékenységében van, tehát amikor ért és akar. Mi a következőkben a lélekkel mint szellemmel fogunk foglalkozni s a szellem sajátos tevékenységeit nevezzük az ember *szellemi életének*.

211. Amint az érzéki életben két szembevetendő területet különböztetünk meg, amelyeken az érzéki élettevékenységek kifejtik működésüket, éppen így a szellemi életben is két szembevetendő területet különböztetünk meg, amelyeken a szellemi élettevékenységek fejtik ki működésüket. Az egyik terület a *szellemi megismerés*, a másik a *szellemi vágyódás*. E két terület a szellem sajátos tevékenysége. A szellemi megismerést még alanyilag *értésnek*, tárgyilag *értelemnek*, a szellemi vágyódást pedig alanyilag *akarásnak*, tárgyilag *akaratnak* nevezzük.

Ezek után ezt a részt két szakaszra osztjuk. Az első szakaszban a szellemi megismerésről, a másodikban pedig a szellemi vágyódásról lesz szó.

ELSŐ SZAKASZ.

A szellemi megismerés.

Van-e az embernek szellemi megismerése?

212. Amikor azt kérdezzük: van-e az embernek szellemi megismerése, akkor azt vizsgáljuk, hogy van-e az embernek oly ismerete, amelyet pusztán érzékeivel, azaz a pusztán érzéki megismerés által semmiképpen sem tud megszerezni. Legcélszerűbb a jelen esetben az állat ismereteit összehasonlítani az ember ismereteivel, mert az állatnak csak olyan ismeretei vannak, amelyeket pusztán érzéki megismerő tehetségével szerez. Ha ezután azt találjuk, hogy az embernek tényleg olyan ismeretei is vannak, amelyeknek megszerzésére az állat, tehát a pusztán érzéki megismerés képtelen, akkor az embernek van szellemi megismerése.

213. a) Az állatnak csak érzéki megismerő tehetsége van. Az érzéki megismerő tehetség csak azt ismeri, aminek hatásait az érzékek felfoghatják. Ami nem hat az érzékekre, azt az érzéki megismerő tehetség nem ismeri. Ezért a született vak semmit sem tud a színekről, a született süket semmit sem tud a hangokról. Ámde hatni csak valóban létező dolgok tudnak és minden valóban létező dolog egyes dolog, teljesen meghatározott egyedi és konkrét dolog. Az érzékek a teljesen meghatározott egyedi és konkrét dolog hatásait felfogják, a hatások folytán előállott érzeteket a belső érzék egységesíti, egységesen vonatkoztatja a hatá-

sokat előidéző, teljesen meghatározott egyedi és konkrét dologra s előáll az érzéki ismeret. Tehát az érzéki ismeret csak teljesen meghatározott egyedi és konkrét dolgokra vonatkozik. Ezzel szemben az embernek olyan ismeretei is vannak, amelyekkel a dolgokat általános szempontból foghatja fel. Ezek az általános fogalmak. Az érzéki megismerés képtelen az általánosításra, minden ismerete a teljesen meghatározott egyedi és konkrét dolgokra vonatkozik. Mivel az érzéki megismerés képtelen az általánosításra, de az embernek vannak általános fogalmai, azért az embernek olyan ismeretei is vannak, amelyeket érzéki és megismerő tehetőségével nem képes megszerezni.

b) Az ember nemcsak általános fogalmakat alkot, hanem ítéleteket is. Az ítéletben mindig általános fogalmat (állítmány) vonatkoztatunk valamely dologra (alany). Pl. ez az asztal zöld. Ilyen vonatkoztatás nincs az érzéki megismerésben, mert általános fogalom sincs benne.

c) Az ember az ítéletek megalkotásával igazságok birtokába jut. Az érzéki megismerés nem alkot ítéleteket, következésképp az ember nem az érzéki megismerés által jut igazságok birtokába.

d) Nincs dolog, amely természetén felül emelkedhetne, következésképp a megismerő természeténél magasabbra emelkedik. Ebből pedig következik, hogy az érzéki megismerés az érzéki, tehát az anyagi dolgokon felül sohasem emelkedik. Ezzel szemben az ember olyant is ismer, ami tagadhatatlanul nem test, tehát nem is anyagi. Így van fogalmunk az egységről, az igazságról, a jóról, az okról, a célról, a viszonyról, a bölcseségről, stb., stb.

e) Az állat, tehát az érzéki megismerés is csak azt ismerheti meg, ami az érzékekre közvetlen hatást gyakorol. Ezzel szemben az ember olyant is ismer, ami még nem állt és talán sohasem fog állani érzékei előtt. Pl. tudjuk, hogy a tapasztalatunk alá eső 2, 3, . . . 10 . . . tehén kérődzik. Ebből kiindulva megismerjük, hogy a világ összes tehenei kérődznek, sőt a még jövődők is kérődzni fognak. Tehát ezt és hozzá hasonló ismereteit az ember nem érzéki megismerésével szerzi meg.

f) Az állat a természet által a nemében egyforma és kiszabott működésekre van készítve; pl. a fecske mindig ugyanazon a módon építi fészket. Ezzel szemben az ember különböző és ellentétes dolgokat vihet véghez. Ez azt bizonyítja, hogy az ember az ide szükséges ismereteket nem érzéki megismerésével szerzi meg.

Tehát **az embernek vannak olyan ismeretei is, amelyeket pusztán érzéki megismerésével nem szerezhet meg.**

214. A felhozott bizonyítékok a mellett, hogy az embernek az érzéki megismerés természetét meghaladó ismeretei is vannak, belső bizonyítékok s ezeket mind a tapasztalat szolgáltatta. Vannak azonban igazságunk mellett külső bizonyítékok is. Ezek: a beszéd, a haladás és a tudomány.

a) A *beszéd* szavakból áll és a szavak általános fogalmakat takarnak (fű, fa, virág, kutya, vas, csillag stb.); azonban az általános fogalmakat — főntebb mondottuk — nem az érzéki megismerés alkotja meg.

A beszéd tulajdonképpen és elsősorban mondatokból áll, a szavak a beszédnek csak távolabbi elemei. Ámde a mondat ítélet, tehát benne valamely állítmányfogalmat valamely alanyra vonatkoztatunk. Az ítélet megalkotására — főntebb mondottuk — az állat képtelen.

A mondottakból következik, hogy a beszéd azt bizonyítja, hogy az embernek az érzéki megismerés természetét meghaladó ismeretei is vannak.

b) Az ember nincs kötve csak egy előre kiszabott működési irányhoz, mint pl. a fecske a fészéképítésben, hanem különböző és ellentétes irányokban is működhet. Ez alapja az ember haladásának. Azonban a haladás csak akkor lehetséges, ha a dolgokon olyasmit is észreveszünk, amit az érzéki megismerés nem vehet észre. Ha az ember csak annyit venne észre a dolgokon, amennyire az érzéki megismerés képes, akkor nem haladhatna, hanem egy helyben állana, mint az állat. De az ember a valóságban halad s ezért olyasmit is vesz észre a dolgokon, amik az érzéki megismerés természetét meghaladják. Így az ember észreveszi, hogy kovából tüzet lehet csiholnunk, a tűznél ételek készíthetők, a természet erői munkára foghatók, gépek készíthetők, stb., stb.

c) Minden tudomány az igazságok rendszere. Ámde az igazságok megismerése — főntebb mondottuk — az érzéki megismerés természetét meghaladja s ezért a tudományok fölépítése nem az érzéki megismerő tehetséggel történik.

Tehát az embernek vannak olyan ismeretei is, amelyek az érzéki megismerés természetét meghaladják.

215. Mivel az embernek vannak olyan ismeretei is, amelyek az érzéki megismerés természetét meghaladják és az ismereteket csak valamely tehetséggel szerezhethjük meg, azért **az embernek oly megismerő tehetsége is van, amely az érzéki megismerő tehetség természetét meghaladja.** Ezt a megismerő tehetséget *szellemi megismerő tehetségnek* vagy *értelemnek* nevezzük. Tehát **az embernek van szellemi megismerő tehetsége, vagyis értelme s ez a szellemi megismerő tehetség, vagyis az értelem meghaladja az érzéki megismerő tehetség természetét.**

A megismerő tehetséggel ismereteket szerzünk. A szellemi megismerő tehetség tevékenységét a megismerés felé *gondolkodásnak* nevezzük s a gondolkodás mindenegyes mozzanatát *gondolatnak* mondjuk.

Vannak-e érzékfölötti ismereteink?

216. *Érzékfölöttinek azt az ismeretet nevezzük, amely az anyagtól független, tehát a tapasztalaton kívül eső mozzanatok is foglal magában.* Az érzékfölötti ismeret nem egyszerű visszatükröztetése az anyagi dolgoknak, mint az érzéki ismeret, hanem a tárgynak önálló feldolgozása elvonás, általánosítás, elemzés, feltalálás, célirányítás stb. által.

Az előbbieken megismertük, hogy az embernek oly ismeretei is vannak, amelyek az érzéki megismerő tehetség természetét meghaladják. Itt az a kérdés, hogy e meghaladó ismeretek érzékiek-e, avagy érzékfölöttiek, vagyis van-e bennük oly mozzanat, amely az anyagi világban nem található fel, tehát tapasztalat által nem közelíthető meg.

Az érzéki megismerő tehetség természetét meghaladó ismereteket az érzéki megismerő tehetséggel nem ismerhetjük meg, mert e tehetség természetét meghaladják. Tehát ezek az ismeretek tapasztalat által nem közelíthetők meg, következésképp van bennük oly mozzanat, amely az anyagi világban nem található fel. Ez azt mondja, hogy **az embernek érzékfölötti ismeretei is vannak.**

217. Lássuk a nyert igazságot nagy fontossága miatt kissé részletezve.

a) Az érzéki megismerés csak egyedi és érzéki dolgokra vonatkozik. Ezzel szemben vannak általános foglaimaink is és az általánosság sehol sem található fel az anyagi világban. Pl. vannak teljesen meghatározott emberek, de ember mint általános fogalom megvalósulása nincs. Tehát az általános fogalom érzékfölötti ismeret.

Továbbá az érzéki megismerés csupán az érzéki jelenségeket ismeri in concreto; pl. ezt a hangot, ezt a színt stb. Ezzel szemben az ember az érzéki jelenségek által elrejtett lényegét is megismeri. A dolgok lényege teljesen megközelíthetetlen az érzéki megismerés által s ezért a lényeg érzékfölötti ismeret.

Végül az érzéki megismerés csak érzéki dolgokat ismer, az ember pedig még érzékfölöttieket is; pl. igazság, jószág, vonatkozás, erény, Isten.

b) Az ítélet általános fogalmakat követel. Mivel pedig az anyagi világban nincs általános, azért az ítélet érzékfölötti.

c) A következtetés ítéletekből áll, következésképp a következtetés érzékfölötti. Az állat nem ítél, nem következtet.

d) Az ember viszonyokat is ismer, míg a pusztán érzéki megismeréssel felruházott állat a viszonyokról semmit sem tud. Így az ember megismeri az alany és állítmány viszonyát; megismeri az egyenlőség, hasonlóság, különbözőség viszonyát; megismeri a jel és jelzett viszonyát; megismeri a természeti erőknek egymáshoz való viszonyát stb. Mindez az érzéki megismerő tehetség természetét meghaladja s ezért az állat semmit sem tud fel-

találni, következésképp haladni sem tud s ismereteit nem tudja másokkal közölni. Tehát a viszony ismerete érzékfölötti.¹

e) Végül az ember felfogja „én”-jének a létét mint tevékenységeinek elvét; megismeri „én”-jének egységét és azonosságát; megismeri tevékenységeinek természetéből életelvét. Minderre az állat az ő érzéki megismerő tehetségével teljesen képtelen annál is inkább, mert ide ítéletek és következtetések is kellenek. Ezekből ez az ismeret is érzékfölötti.

Tehát **az embernek vannak érzékfölötti ismeretei is.**

218. Ezek után az embernek vannak oly ismeretei is, amelyek az érzéki megismerő tehetség természetét meghaladják, vannak érzékfölötti ismeretei is. Mivel mindaz, ami az érzéki megismerés természetét meghaladja, érzékfölötti és az érzékfölötti az érzéki megismerés természetét meghaladja, azért az érzéki megismerés természetét meghaladó ismeret és az érzékfölötti ismeret ugyanaz az ismeret. És mert az ember az érzéki megismerés természetét meghaladó ismereteit szellemi megismerő tehetségével szerzi, azért **az ember érzékfölötti ismereteit is szellemi megismerő tehetségével, vagyis értelmével szerzi meg.**

Ellenvetések.

219. Vannak egyes bölcselek és természetvizsgálók, akik azt mondják, hogy mi csak azt ismerhetjük meg, ami érzéki megismerésünk alá esik. Azt mondják, hogy az, amit mi érzékfölötti ismeretnek mondunk, szintén csak érzéki ismeret, csakhogy átalakult, átfinomult érzéki ismeret. Ezek az irányzatok a *tapasztalat-élviség (empirismus)*, *érzékelviség (sensualismus)*, *pozitivizmus*. Ezekről már volt szó a megismeréstanban és azt kaptuk, hogy **az embernek vannak érzékfölötti ismeretei is.**

220. Az érzékfölötti ismeretek ellen vannak még az ú. n. *társítási lélektan (Assoziationspsychologie)* hívei is. Ők azt tanítják, hogy az értelmi megismerés nem más, mint az érzéki megismerés által nyert képzetek tudatalatti társítása, továbbfűzése; e társításban, a különböző képzeteknek összefűzésében áll az ú. n. értelmi megismerés.

A társítási lélektan nyomaival már *Lockenál* találkozunk.

¹ „Das Erfassen der inneren Beziehung zweier oder mehrerer Gegenstände des Bewusstseins ist der Erfolg einer besonderen seelischen Tätigkeit, die als die Setzung eines beziehenden Aktes zu bezeichnen ist . . . Folglich sind die Beziehungsinhalte der Gleichheit, Ähnlichkeit und Verschiedenheit unsinnliche Bewusstseinsinhalte, also von den sinnlichen Bewusstseinsinhalten spezifisch verschiedene Inhalte. Deshalb hatte Aristoteles Recht . . . und tat auch die Scholastik gut daran, mit der Unterscheidung von species sensibilis und species intelligibilis seiner Psychologie zu folgen. In doppelter Hinsicht sind somit die inneren Beziehungserlebnisse psychologisch merkwürdig und wichtig: Sie beruhen auf besonderen geistigen Akten und enthalten besondere, nämlich unsinnliche Bewusstseinsinhalte.“ (Geyser: Lehrbuch der Psychologie. II.3 1920. 294—295. oldal.)

Tanítása szerint összes eszméink egyszerűek és összetettek s az összetett eszmék az egyszerű eszmék kapcsolódásából, illetőleg társítása által keletkeznek. Így kapjuk összes ismereteinket s az egyszerű eszméket tapasztalat által szerezzük. Hasonló nyomokon járt *Hume* is.

A társítási lélektannak egyik legnagyobb képviselője és legjobb magyarázója *Ebbinghaus*. Ezen irány képviselői még *Ziehen*, *Paulsen* *Frigyes* és legszélsőségesebb képviselője *Mach Ernő*.

221. A társítási lélektan felfogása az érzékfölötti ismeret keletkezéséről teljesen téves. Az érzékfölötti ismeret az érzéki megismerés természetét meghaladja. Ezokból bármiképen is fogjuk rendezni, csoportosítani, kapcsolni, társítani és tovább fűzni az érzéki megismerés által kapott képzeteket, ezek csak érzéki ismereteket adnak és sohasem az érzéki megismerés természetét meghaladó ismereteket, vagyis érzékfölötti ismereteket. Az, ami az érzéki megismerés természetét meghaladja, más és magasabb rendű világ, mint az érzéki világ; márpedig a magasabb nem származtatható az alacsonyabból még tudatalatti képzettársításokkal sem, mert az okozatban nem lehet több, mint amennyi az okban van; az azonban lehetséges, hogy az érzékfölötti ismeret föltételezi az érzéki megismerést és rajta épül föl.

Továbbá a kísérleti lélektan azt tanítja, hogy a) a képzettől a fogalomhoz nincs fokozatos átmenet, hanem e kettő lényegesen különbözik egymástól; b) a képzetek társítása és az ítélet között lényeges különbség van; c) a következtetés lényege szerint egészen más valami, mint a képzetek társítása.¹

Tehát **a társítási lélektannak az érzékfölötti ismeretekre vonatkozó tanítása elvetendő.**

A társítási lélektanról még ennyit. A képzettársítás az érzéki emlékezet működése s az érzéki emlékezet szerve az agy, mert az érzéki emlékezet maga az érzéki megismerés, mint a már megszerzett képzetek megtartója s az érzéki megismerés szerve az agy. Így az értelmi megismerés az agyhoz volna kötve, vagyis nem volna érzékfölötti megismerés. Ezért **a társítási lélektan** a materializmushoz vezet s már ezért is **elvetendő.**²

222. Az, aki tagadja, hogy az ember megismerheti az érzékfölöttit, ellentmondásban van ama tagadhatatlan ténnyel, hogy az emberiség és az egyes ember mindig a lényeg, az alap, az ok, a cél és a viszony után kutat és kutatott és annál erősebben tör ez után, minél képzetesebb az értelem. De a tagadó is ismeri az érzékfölöttit, mert az ember képtelen úgy gondolkodni, hogy

¹ Lásd e kérdést behatóan a következő művekben: Geyser: *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie*. II.³ 1920; — J. Lindworsky: *Experimentelle Psychologie*.⁴ 1927; — J. Lindworsky: *Das schlussfolgernde Denken*. 1916; — J. Fröbes: *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*. II.³ 1929.

² „Mithin führt die Assoziationspsychologie entweder zum Materialismus oder . . .“ (Geyser: *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie*. I.³ 1920, 243. oldal.)

általános fogalmakat és általános ítéleteket ne használjon; az általánosság pedig érzékfölötti. Még az egyedi ítéletekben is az állítmány általános fogalom. Pl. ez az asztal zöld, a mi holdunk sötét. Ezek egyedi ítéletek és mégis az állítmány (zöld, sötét) bennük általános fogalom, következőleg érzékfölötti. Tehát a tagadó önmagával is ellentmondásban van.

Ha az ember az alap, az ok, a lényeg, a cél, a viszony után kutat, akkor kell, hogy természete szerint mindezt meg is ismerhesse. Ha mindezt az ember nem ismerhetné meg, vagy ilyesmi talán nem is volna, akkor az ember természetében ellentmondás lenne, mert nem ismerhetné meg azt, aminek a megismerésére az embert természete sarkallja, illetőleg az embert természete olyasminak a megismerésére készítetné, ami nincs, tehát nem ismerhető meg. Így az ember élő ellentmondás lenne. Tehát az ember megismerheti a lényegét, az alapot, az okot, a célt, a viszonyt és mindez van is. És mert mindez érzékfölötti, azért **az embernek vannak érzékfölötti ismeretei és az érzékfölöttit bizonyossággal megismerheti.**

Szellemi tehetség-e az értelem?

223. Az érzéki megismerés bensőleg függ a testi szervezettől. Az érzéki megismerés fizikai-pszichikai tevékenység, a megjelölt szervezettől indul ki. Tehát a testi szervezet társelve az érzéki megismerésnek, vagyis az érzéki megismerés nem tulajdonsága az életelvnek egymagában és nem tulajdonsága a testnek egymagában, hanem tulajdonsága e kettőnek együttesen, vagyis amikor egyesülve vannak.¹ Ezekből **elvetendő a materializmus tanítása**, amely azt mondja, hogy az érzéki megismerés pusztán anyagi tevékenység. Éppen így **elvetendő Descartes ama tanítása is**, hogy az érzéki megismerés a lélekből indul ki.

224. *Szellemi megismerő tehetségnek azt a megismerő tehetséget mondjuk, amely bensőleg független a testi szervezettől, vagyis nála a testi szervezet társelvként sohasem tevékeny.* Mármost az embernek vannak érzékfölötti ismeretei is és ezeket értelmével szerzi meg. Mivel az érzékfölötti ismeret az érzéki megismerés természetét meghaladja és az érzéki megismerés a testi szervezethez van kötve, azért az érzékfölötti ismeretek megszerzésénél a testi szervezet nem szerepel társelvként. Ebből következik, hogy az értelemnek van olyan tevékenysége, amely a testi szervezettől bensőleg független s ezért **az értelem szellemi megismerő tehetség.**

Itt kissé vigyázzunk. Az értelem nem azért szellemi megismerő tehetség, mert érzékfölöttit is megismer, hiszen ezen az alapon érzéki tehetség is volna, mert érzékit is megismer. Az értelem szellemi megismerő tehetség, mert az érzékfölötti meg-

¹ Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a. qu. 75, a. 3 és a. 4.

ismerésében bensőleg független a testi szervezettől, az érzékfölötti megismerésében a testi szervezet társelvként nem szerepel, hiszen az érzékfölötti minden néven nevezendő érzékinek, tehát az érzéki megismerésnek is a természetét meghaladja. Tehát **az értelem szellemi megismerő tehetség.**

Bár az értelmi megismerés bensőleg független a testi szervezettől, mégis külsőleg függ tőle. De erről később lesz szó.

Ellenvetések.

225. Hogy az értelem szellemi megismerő tehetség, azt tagadják azok az irányzatok, amelyeket együttesen *anyagelvűségnek* (*materializmus*) nevezünk. Az anyagelvűség azt tanítja, hogy érzékfölötti és szellemi nemcsak hogy nem ismerhető meg, hanem nincs is, mert csak anyag van; az érzékfölöttiben való hit csak a beteges képzelő tehetség szüleménye. Ezért az anyagelvűség azt mondja, hogy szellemi megismerés nincs és amit mi annak monduk, az pusztán az anyagnak tevékenysége, vagy az anyagnak és erőinek átalakulása.

Anyagelvű felfogással már az ókori bölcséletben is találkozunk. Pl. *Leukippos*, *Demokritos*, *Epikurus* azt tanították, hogy a világ utolsó oka az anyagi atomok. *Aristippos* az anyagelvűség tanait az erkölcsi térre is átvitte. A rómaiaknál az anyagelvűség egyik legfőbb képviselője *Lucretius Carus* volt.

Az újabb anyagelvűség tulajdonképpen a tapasztalatelviséggel lépett föl és azt tanította, hogy mi csak azt tudhatjuk, ami külső és belső tapasztalatunk alá esik; ismereteink egyedül a tapasztalatra vonatkoznak s az, ami a tapasztalaton kívül van, az nem ismerhető meg, vagy talán nincs is. Ennek az irányzatnak előfutárja *Verulam Bacon* volt, továbbfejlesztője *Hobbes Tamás* és legfőbb rendszerezője *Locke János*. (Lásd a megismeréstanban.) Mind a hárman angolok.

Később a tapasztalatelviség érzékelviség (sensualizmus) lett, mert a belső tapasztalatot elvetette és csak a külső tapasztalatot tartotta meg. Ennek az irányzatnak a fő képviselője a francia *Condillac István*. (Lásd a megismeréstanban.)

Az említett érzékelviség még megengedi, hogy érzékfölötti létezzék, csak azt tanítja, hogy nem ismerhető meg. A modern érzékelviség még tovább megy és azt mondja, hogy érzékfölötti nincs is, hanem minden csak anyag s minden csak az anyagi atomok eszeveszett táncából áll elő, tehát az értelmi megismerés is. Az érzékelviség ezen alakja az *anyagelvűség* (*materializmus*). A materializmusnak nagyon sok híve volt (lásd a megismeréstanban); ma azonban már kevés híve van; tulajdonképpen csak a marxi szocializmusban uralkodik, de itt sem mint világnézet vagy bölcséleti irányzat, hanem csak mint agitációs eszköz a szegény és tanulatlan munkásfejek elbolondítására.

Az anyagelvűség legszélsőbb irányzata a *pozitivizmus*, amely

anyagról már nem is beszél, hanem csak érzéki jelenségekről és ezeknek törvényszerű összeköttetéséről. Legfőbb képviselője *Comte Agoston*. (Lásd a megismeréstanban.)

226. Az anyagelvűség azt tanítja, hogy az értelmi megismerés csupán anyagi folyamat s bár az értelmi tényeket nehéz visszavezetni az anyagi folyamatokra, még sem lehetetlen. Állítását a következőképpen igyekszik megokadatolni. Minden élet: növényi, állati, szellemi élet időben kezdődött s egyszer megszűnik, csak az anyag örök. Tehát minden az anyagra vezetendő vissza; az elveket nem szabad szükség nélkül szaporítanunk, hiszen az anyagból minden kimagyarázható s ezért szellemi megismerés nincs és amit mi annak mondunk, az is csak pusztán anyagi folyamat.

Cáfolat. Az anyagelvűség alaptanítása az anyag örök volta. Ez teljesen hamis állítás, mert az anyag nem örök, hanem időben lett, amint ezt a kozmológiában már bebizonyítottuk. Ezért nem az anyag az az utolsó alap, amelyre mindent vissza kellene vezetnünk.

Továbbá hamis az anyagelvűségnek az a tanítása is, hogy az értelmi folyamatok anyagi folyamatok, mert az érzékfölötti megismerése értelmi folyamat s az érzékfölötti minden anyagnak a természetét meghaladja. Az anyagi és szellemi világ egymástól lényegesen különböző két világ.

Hamis az anyagelvűségnek az a tanítása is, hogy az értelmi folyamatok az anyagnak a tulajdonságai, nevezetesen az agynak a tulajdonságai. Hamis ez a tanítás, mert az értelmi folyamatok nem tulajdonságai az anyagnak, hanem maguk is folyamatok, mégpedig az anyag természetét meghaladó folyamatok.

Végül hamis az anyagelvűségnek az a tanítása is, hogy az értelmi megismerés az anyag hatásaiból megmagyarázható. Megkísérelték ezt az anyagelvűség hívei, azonban minden fáradozásuk csüörtököt mondott, mert egyetlenegy matematikai, ontológiai, logikai, erkölcsi, vallási igazságot sem tudtak a pusztá érzékekből kimagyarázni. Ezt beismerik az anyagelvűség legfőbb képviselői is, pl. *Du Bois Reymond* (ignoramus et ignorabimus); mégis csökönyösen ragaszkodnak a lehetetlenhez s ezt a lehetlent világtalányok felállításával magyarázzák: az értelmi megismerés világtalány, amelyet nem tudunk és nem is fogunk tudni megmagyarázni. A világtalányokkal való takaródzás a legcsattanósabb bizonyítéka az anyagelvűség teljes csödjének.

Tehát **az anyagelvűség (materializmus) elvetendő.** Ebből következik, hogy **az értelem szellemi megismerő tehetség, vagyis a testi szervezettől bensőleg független.**

Milyen viszony van az értelem és az agy között?

227. Az anyagelvűség hívei nem akarnak ismerni az emberben szellemet, hanem mindent az anyaggal, nevezetesen az aggyal próbálnak magyarázni. Azt mondják, hogy egész gondolko-

dásunk nem más, mint az agy működése. A gondolkodásnak s általában a lelki életnek az agy működésével való megmagyarázásának próbálgatását *agytan*nak (*phrenologia*) nevezzük.

Az agytan megalapítója *Gall Ferenc*, német orvos (1758—1828). Gall a koponya dudorodásaiból, kiszögelléseiből, horpadásaiból s az agy tekervényeiből igyekezett megmagyarázni az értelmi megismerést. Mai nap már nem az agy tekervényeiből magyarázzák a materialisták az értelmi megismerést, hanem a kéregállomány szövettani szerkezetéből és sejtes szervezettségéből.

228. Az agyból, akár súlyát, akár tekervényeit, akár szövettani szerkezetét vizsgáljuk, nem lehet kimagyaráznunk az értelmi megismerést. Az érzéki ismeretek testi szervhez vannak kötve és testi elváltozással járnak; azonban az érzékfölötti ismeretek minden érzéki dolognak a természetét meghaladják s ezért az agy működései nem az értelem tevékenységei. A kísérleti lélektan is azt bizonyítja, hogy az értelmi megismerést helyhez kötnünk nem lehet.¹ Tényleg az az állítás, hogy az agy végzi az értelmi tevékenységeket, annyira tarthatatlan, hogy az antropológusok véglegesen feladták és elvetették. Az egyik bölcselő (*Ranke*) azt mondja az agytanról, hogy divattudomány volt: a divattal született s a divattal halt meg.

Ha az agy oka az értelmi tevékenységnek, akkor nincs lényeges különbség az ember és állat között; pedig a gyakorlati életben még a materialisták is lényeges különbséget tesznek az ember és állat között. Először azt mondták a materialisták, hogy az agy súlyától függ az értelmi tevékenység. Később a vizsgálatokból kitudt, hogy pl. a híres és lángeszű Leibniznek az agyveleje csak 1257 gr volt, holott az embernél az átlag 1400 gr; kitudt, hogy a verébnek és kanárinak testéhez viszonyítva súlyosabb az agyveleje, mint az embernek s mégis az ember értelmesebb. Erre azt mondták a materialisták, hogy az agyvelő foszfortartalmától függ az értelmesség. Ekkor pedig az tűnt ki, hogy a liba agyveleje foszforban gazdagabb, mint az emberé s mégis nem a liba az értelmesebbik. Ekkor az agy tekervényeihez menekültek a materialisták; ezt is föl kellett adniok, mert az ökor agya tekervényesebb az emberénél. Így lassan-lassan a materializmus fő képviselői feladták ama véleményüket, hogy az értelmi tevékenységek az agy működései s helyette az értelmi tevékenységet világtalánynak mondták ki.

Tehát az értelmi tevékenységek nem az agy működései.

229. Mégis kell lennie valami viszonynak az értelmi tevékenység és az agy között s e viszony elfogadását a tapasztalati tények parancsolóan követelik. E tapasztalati tények a következők: a) a kisgyermek addig nem fejt ki értelmi tevékenységet, míg agyveleje a megfelelő módon nincs kifejlődve; b) az öregkorban az agy zsugorodásával az értelmi tevékenység ereje is csökken:

¹ J. Fröbes: *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*. II.³ 1929.

c) ha az agy beteg, akkor az értelem is rendetlenül működik;
d) ha a gondolkodás fáradt, akkor az agy is fáradt.

E kétségtelen tényeknek két magyarázata lehetséges. Az első: az értelmi tevékenységek az agy működései. Ez a magyarázat azonban elvetendő s ezt főntebb bizonyítottuk be. A második magyarázat a következő s ez fűdi a valóságot. A szellemi megismerő tehetség működéséhez nélkülözhetetlen az érzékek és az agy munkája, mert ezek amannak ébresztői és fölkeltői s így az érzékek és az agy működése időben megelőzi a szellemi megismerő tehetség tevékenységét. (Később lesz róla szó.) Az érzékek szolgáltatják az értelemnek az anyagot, hogy azután az értelem a testi szervezet segítségével nélkül fejthesse ki tevékenységét. Ha tehát az érzékek s az agy beteg, fáradt vagy nem jól működik, akkor ezt az értelmi tevékenység is megérzi, mert az értelem a művész, a test pedig a hangszer; ha a hangszer hibás, rossz vagy hiányos, akkor az értelmi tevékenységben is lesz valahol hiba vagy hiány.¹ **Tehát az agy és az értelmi tevékenység között van bizonyos függőség, de ez csak külső és nem belső függőség.**

Összefoglalva: **a szellemi megismerő tehetség, vagyis az értelem működésében bensőleg teljesen független a testi szervezettől; de hogy működhessen, szüksége van az érzékekre és az agyra, vagyis külsőleg függ a testi szervezettől. Az érzéki megismerés és az értelem között lényeges különbség van, mindegyik más és más;² az értelem az anyag természetét meghaladó tehetség, az anyagtól független, következőleg anyag-talan is.**

*

230. Az értelmi megismerésnél a következő lépéseket különböztetjük meg: a) az értelem mindenekelőtt megismer s ez az *értelmi megismerés*; b) azután az értelem a megismertet megtartja s ez az *emlékezet*; c) az értelem a megismerés céljából valamely dologra irányozza tekintetét s ez a *figyelem*. Tehát e

¹ „A lélekkel a test a legszorosabb egységben van, arra rendelve, hogy szolgálja és szövetségese legyen. A szellemi tevékenységhez az érzékek szolgáltatják az anyagot; a lélek a művész, a test a hangszer. Így érthető, hogy a test hat a lélekre, és hogy az idegállomány állapota befolyásolja a lelki tevékenységeket: a rosszul hangolt zongorán a legjobb művész játéka is hamis; ha egyes húrok hiányzanak, a megfelelő hangok a gondos művész játékában is kiesnek (mint egyes agyrészek betegsége esetében bizonyos lelki működések). Ellenben minél jobb a hangszer, annál művészebb játékot lehet kicsalni belőle.” (Schütz Antal: A bölcsélet elemei szent Tamás alapján. 1927. 168. oldal.)

² „Nomen intellectus quamdam intimam cognitionem importat; dicitur enim intelligere, quasi intus legere. Et hoc manifeste patet considerantibus differentiam intellectus et sensus: nam cognitio sensitiva occupatur circa qualitates sensibiles exteriores; cognitio autem intellectiva penetrat usque ad essentiam rei.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}. qu. 8. a. 1.)

szakaszt három fejezetre osztjuk: az elsőben az értelmi megismerésről lesz szó, a másodikban az emlékezetéről, a harmadikban a figyelemről.

ELSŐ FEJEZET.

Az értelmi megismerés.

Mi az értelem első tárgya?

231. Tapasztaljuk, hogy akkor, amikor valamely dolgot megismerünk, nem ismerjük meg azt mindjárt teljesen, hanem addig, amíg a teljes ismerethez jutunk, bizonyos fokozatokon megyünk át, amelyeken át ismeretünk teljesebb és teljesebb lesz. De egyet rögtön felfog az értelem és ez az, hogy az a dolog van, vagyis felfogja annak létét. Értelmünk az előtte megjelenő dologból nem fogja fel mindjárt tulajdonságait és sajátságait, nem különbözteti meg mindjárt más dolgoktól; de egyet rögtön felfog és ez annak a léte. És mert mindaz, ami van, lény, azért azt kell mondanunk, hogy **az értelem első tárgya a lény,**¹ azaz a dolog létének a felfogása.

232. Hogy értelmünknek első tárgya a lény, az egészen természetes. Az értelemnek az érzékek szolgálatják az anyagot (később lesz róla szó); márpedig mindaz, ami az érzékekre hat, valóban létező dolog, tehát lény. És amikor érzékeink e hatást valami létező, akkor értelmünk először azt veszi észre, hogy a hatást valami létező, vagyis lény okozta. Tehát **értelmünk első tárgya a lény.** Ezért az értelem egyéb fogalmai a lényhez való hozzáadás által keletkeznek. Azonban ez a hozzáadás nem összetétel vagy hozzáfűzés, mert minden, amit a lényhez hozzátehetünk vagy hozzáfűzhetünk, ismét lény, mert pozitív dolog. A lény fogalmát úgy kapjuk, hogy az összes dolgokat, meghatározottságokat és különbségeket határozatlan módon gondoljuk. Ebből következik, hogy az értelem egyéb fogalmait, tehát meghatározott lény fogalmát úgy kapjuk, hogy a lényében meghatározott dolgot több és több meghatározottsággal gondoljuk.²

233. Amikor azt mondjuk, hogy az értelem első tárgya a lény, akkor ezt nem úgy kell értenünk, hogy az értelem a lényt mint általános egészet fogja fel, amely a részleges és meghatá-

¹ „Illud quod primo cadit in apprehensione, est, ens, cuius intellectus includitur in omnibus, quaecumque quis apprehendit.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 94, a. 2.)

² „Illud quod primo intellectus concipit quasi notissimum, et in quo omnes conceptiones resolvit, est ens . . . Unde oportet quod omnes aliae conceptiones intellectus accipiantur ex additione ad ens.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 1, a. 1.)

rozott lényekről mondható. Ez helytelen értelmezés lenne, mert ez föltételezi a lénynak mint általános egésznek összehasonlítását a meghatározott lényekkel, amelyekről a lény mint általános egész mondható. Hogy a lény első tárgya az értelemnek, ezt úgy kell értenünk, hogy amikor az értelem adott tárgyban még csak homályosan látja a tökéletességeket, a tényleges részeket és tulajdonságokat, ugyanakkor a tárgy létét határozottan és világosan fel fogja. Ezt bizonyítja a belső tapasztalat is, amely azt mondja, hogy bármivel is foglalkozik értelmünk, ezt mindenekelőtt lénynak gondolja és ezen az alapon fejtegeti.

234. Ezután az a kérdés, hogy az általában vett lény vagy a konkrét és minden tekintetben meghatározott egyes lény-e első tárgya értelmünknek. Az előbbi pontban azt kaptuk, hogy nem a lény mint általános egész, amely alantasairól mondható, első tárgya az értelemnek. Hát talán a konkrét lény?

Minden valóban létező egyúttal egyes lény is, amely minden oldalról meg van határozva. Ezért érzékeinkre a konkrét és egyes lények hatnak és ezeknek a hatásait fogja fel az érzék. Mindazáltal értelmünk első tárgya nem a konkrét lény, mert értelmünk a hatásban nem azt fogja fel legelőször, hogy a hatás a naptól, a levegőtől, a kötől stb., tehát meghatározott lénytől indult ki, hanem hogy általában valami okozta a hatást. Ezt a belső tapasztalat is bizonyítja. Amikor hatás ér bennünket, rögtön felfogjuk, hogy valami okozta ezt a hatást és csak azután keressük, hogy ez a valami milyen meghatározott valami. Tehát **értelmünk első tárgya az általában vett lény.**¹

235. A lény nemcsak első tárgya értelmünknek, hanem *egyedüli tárgya is.* (Obiectum intellectus est ens.) Bármire gondoljunk, bármit fejtegezzünk, az mindig lény. És értelmi tevékenységünk nemcsak egy lénynemre korlátozódik, hanem átfogja mindazt, ami bármilyen értelemben a lény fogalmát magába zárja vagy zárhatja, bármilyen legyen a dolgok természete s az ismeret tökéletessége, amelyet róluk nyerhetünk. **Az értelem tárgya a lény s ezért az értelem tevékenysége oly messzire terjed, amennyire terjed a lény fogalma.** „Valóban semmi sincs, ami kívül esnék ama körön, amelyre értelmünk cselekvése kihathat. A végtelen és véges, a lényeges és esetleges, az idő és örökkévalóság, a testek és szellemek, az érzéki és értelmi lény, a való és lehetséges lény, az Isten s a teremtmények, — minden belül esik értelmünk uralmán, mindenre kiterjed cselekvése.”²

Itt egy megjegyzést kell tennünk. Az értelem tárgya a lény s a metafizikának is a tárgya a lény; mégis az értelem tárgya

¹ „Objectum intellectus est ens commune.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologia 1^a. qu. 55. a. 1.) — „Intellectus respicit suum obiectum secundum communem rationem entis.” (Ugyanott 1^a. qu. 79. a. 7.) — Lásd még ugyanott: 1^a. qu. 82. a. 4. ad 1.; — 1^a. qu. 87. a. 3. ad 1.; — 1^a 2^{ae}. qu. 9. a. 1. stb.

² Gonzales—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcsészetről. III. 1885. 40. oldal.

nem azonos a metafizika tárgyával, mert mindkettő más és más szempontból tekinti tárgyát. Ú. i. a metafizika úgy tekinti a lényt, mint a legáltalánosabb fogalmat, az értelem pedig mint olyant, amely mindent magába zár. Más szavakkal: a metafizika tartalmában tekinti a lény fogalmát, az értelem pedig terjedelmében.

236. Az értelem tárgya a lény. Azonban a lény igaz az értelemhez való viszonyában s ezért **az értelem tárgya az igaz.** És mert a lény és igaz fogalma kölcsönösen fölcserélhető fogalmak (*ens et verum convertuntur*), azért összefoglalva így kell mondanunk: **az értelem tárgya a lény, vagyis az igaz.**¹

Az érzéki megismerés is megismeri az egyedi érzéki lényeket, hiszen ezeknek a hatásait fogják fel az érzékek, de az igazságot már nem ismeri meg, mert az igazság megismerése az érzéki megismerő tehetség természetét meghaladja.²

Honnan kapja az értelem tevékenységéhez az anyagot?

237. a) A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az, akinek valamely érzékszerve hiányzik, mindazon dolgok eszméinek hijával van, amelyek amaz érzékszervhez vannak kötve. Így a született süket semmit sem tud a hangokról; hasonlóképen a született vak semmit sem tud a színekről. Ez másképen nem magyarázható, mint úgy, hogy az értelemnek eszméi megalkotásához az érzékek működésére szüksége van.³

b) A tapasztalat azt is bizonyítja, hogy amaz érzéki dolgokról, amelyek nem állanak érzékeink elé, eszméink nincsenek; s ha ilyen dolgokat másoknak meg akarunk magyarázni, akkor leírással, rajzban, hasonlóban igyekszünk azt képzeletük elé állítani, hogy így ismertessük meg velük a most nem érzékelhető és nem szemléltethető dolgot. Ez azt mondja, hogy az értelem anyagszállítója az érzéki megismerés.⁴

c) A kísérleti lélektan is azt mondja, hogy a fogalomalko-

¹ „Objectum intellectus est ens vel verum commune.” (Aquinói szent Tamás: *Summa theologiae*. 1^a. qu. 55. a. 1.)

² „Hanc (conformitatem) nullo modo sensus cognoscit. Licet enim visus habeat similitudinem visibilis, non tamen cognoscit comparisonem quae est inter rem visam et id quod ipse apprehendit de ea.” (Ugyanott. 1^a. qu. 16. a. 2.)

³ Aquinói szent Tamás: *Summa theologiae*. 1^a. qu. 84. a. 3.

⁴ „Impossibile est intellectum nostrum secundum praesentis vitae statum quo possibili corpori coniungitur, aliquid intelligere in actu, nisi convertendo se ad phantasmata . . . Hoc quilibet in seipso experiri potest, quod quando aliquis conatur aliquid intelligere, format sibi aliqua phantasmata per modum exemplarum, in quibus quasi inspicit quod intelligere studet . . . Intellectus autem humani, qui est coniunctus corpori, proprium objectum est quidditas sive natura in materia corporali existens; et per huiusmodi naturae visibilium rerum, etiam in invisibilium rerum aliqualem cognitionem ascendit.” (Ugyanott. 1^a. qu. 84. a. 7.)

táshoz, ami pedig értelmi tevékenység, az érzékek működése szükséges.¹

Tehát **az értelem tevékenységéhez az anyagot az érzéki megismerésből kapja.** Más szavakkal: **a szellemi megismerésnek az alapja és kiindulópontja az érzéki megismerés.**²

238. Annak oka, hogy az érzéki megismerés alapja és kiindulópontja a szellemi megismerésnek, a test és értelem természetes egyesülésében van. A test és értelem egyesülése nem volna természetes, ha az értelem a testben nem találná meg segítségét, hogy tehetségeit kifejthesse, mert akkor, ha felsőbb tevékenységét kifejteni akarná, ebben a test csak haszontalan teher volna. **Tehát kell, hogy a test az érzéki megismerés által segítse a szellemi megismerést.**³ Az értelem megkapja anyagát az érzéki megismerésből a képzetekben, azután a testi szervezettől függetlenül fejt ki tevékenységét.

239. Az embernek nemcsak a külső dolgokról vannak eszméi, hanem a belső jelenségekről, mint fájdalom, szabadság, öröm, kétség, boldogság stb. Mindezekről eszméinket csak a belső tapasztalat által szerezhethetjük meg. Akinek még sohasem fáj a foga, annak halvány sejtelve sincs a fogfájásról, legföllebb csak szavát ismeri; aki még sohasem volt szomorú, az szintén nem tudja, hogy mi a szomorúság.

Még érzékfölötti dolgokról is van eszménk, mint Isten, szel-

¹ „Bedenken wir, dass bei den experimentellen Beobachtungen der Begriffserlebnisse sehr oft Anschauungsgegebenheiten nicht zu konstatieren waren. so liegt die Folgerung sehr nahe, dass die Anschauungserlebnisse keine wesensnotwendige Grundlage des Wissens von Begriffen sind. Dennoch ist diese Folgerung voreilig; denn nur dies eine folgt aus jenen Beobachtungen, dass beim Erinnerungswissen von Begriffen nicht immer anschaulich bemerkbare Vorstellungen vorhanden sind. Die Situation ist aber eine wesentlich andere, wenn wir uns das Ziel setzen, die Bedeutung eines Begriffswortes nicht nur zu wissen, sondern voll und ganz zu erleben. Dafür gibt es gemäss der Natur der Sache kein anderes Mittel als das Schauen der gemeinten und gewussten Bedeutung. Dieses Schauen aber ist psychisch nur an dem Material unserer äusseren und inneren Anschauungsgegebenheiten der Wahrnehmung und Vorstellung möglich. Insofern behält die scholastische Axiom Wahrheit: intellectus nihil intelligit nisi convertendo se ad phantasmata.“ (J. Geyser: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie. II.³ 1920, 330. oldal.) — Lásd még: Baumker: Anschauung und Denken. 1913.

² „Intellectiva cognitio fit a sensibili.“ (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 84, a. 6.) — „Verum est quod scientiam a sensibilibus mens nostra accipit.“ (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 10, a. 6.)

³ „L'union naturelle de l'âme et du corps . . . donne la raison intrinsèque pour laquelle l'objet de l'intelligence est emprunté aux choses sensibles. L'union de l'âme et du corps, en effet, ne serait pas naturelle, si l'âme ne trouvait dans le corps un auxiliaire pour le déploiement des facultés qui lui appartiennent en propre, car si l'âme pouvait se suffire pour exercer son activité supérieure, le corps lui serait un fardeau inutile. Donc le corps doit pouvoir être l'auxiliaire de la pensée et de la volition raisonnable.“ (D. J. Mercier: Psychologie. II.¹¹ 1923, 21. oldal.) — „Maxime videtur corpus esse necessarium animae intellectivae ad eius propriam operationem, quae est intelligere.“ (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 84, a. 4.)

lem. Ezen eszmék megszerzésénél szintén az érzéki megismerésre vagyunk utalva. Ez úgy történik, hogy a megfelelő érzéki képzetekből indulunk ki s azután különböző értelmi műveletekkel az okság, hasonlóság, különbözőség viszonyain át iparkodunk ama dolgok eszméihez fölemelkedni.¹

Itt még megjegyezzük, hogy a nyelv is a mellett bizonyít, hogy a magasabb fogalmak kiindulópontja az érzéki dolgok képzeleteiben keresendő. Ű. i. *Max Müller* azt találta, hogy az indoeurópai nyelvek legeredetibb gyökei érzéki dolgokat fejeznek ki.

Összefoglalva: **Az értelmi megismerésnek szüksége van a tapasztalatra, mégpedig mind az érzéki (külső) tapasztalatra és ekkor a képzetekből indul ki, mind a belső tapasztalatra (tudat) és ekkor a tudati tényekből és jelenségekből indul ki.**

Mi értelmi megismerésünknek a tulajdonképeni tárgya?

240. Mondottuk, hogy értelmünk tárgya a lény; az értelmi megismerés minden lényre kiterjed, úgyhogy a lény fogalmának a terjedelme egyúttal az értelmi megismerésnek is a terjedelme. Azonban a lények csak mint meghatározott lények vannak a valóságban, mint minden oldalról teljesen meghatározott egyedek jelennek meg előttünk. Ezután az a kérdés, hogy mit ismer meg az értelem: az egyedi sajátságokat-e, avagy azt, amihez az egyedi sajátságok járulnak. vagyis az egyedi sajátságokból kivetkőzöttet?

Az értelmi megismerés kiindulópontja az érzéki megismerés. Az érzéki megismerés által felfogott dolgok mind egyedi, konkrét és teljesen meghatározott dolgok. És mert az értelmi megismerés ezekből az egyedi dolgokból indul ki, azért **az egyedi dolgok ismerete megelőzi az értelem tevékenységét.**² És mit ismer meg az értelem az érzékek elé állt egyes dolgokból?

a) Ha pl. egy diófa elé állunk, ezer meg ezer levelet látunk rajta. Nincs e levelek között kettő, amelyek teljesen egyenlők volnának. E levelek különböznek egymástól nagyságban, alakban, színezetben stb. s mégis mindegyiket mint levelet fogjuk fel. Ha a diófa mellett áll egy tölgyfa, akkor ezen is ezer meg ezer levelet látunk. A tölgyfa levelei különböznek a diófa leveleitől s mégis a tölgyfa leveleit is levélnek mondjuk. A diófa és tölgyfa és minden más fa leveléről azt mondjuk, hogy levél, pedig e levelek sok egyedi sajátságban különböznek egymástól. Ekkor az értelem az egyedi sajátságoktól és esetleges jegyeiktől eltekint és csak azt fogja fel a sok-sok ezer levélben, ami bennük közös. Ezt a közöset,

¹ „Incorporea quorum non sunt phantasmata, cognoscuntur a nobis per comparationem ad corpora sensibilia.” (Ugyanott. 1^a. qu. 84. a. 7. ad 3.)

² „Cognitio intellectiva aliquo modo a sensitiva primordium sumit. Et quia sensus est singularium, . . . necesse est quod cognitio singularium quoad nos prior sit quam universalium cognitio.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 85. a. 3.)

az egyedi sajátságokból és esetlegességekből levetközöttet *általánosnak* nevezzük. Ez az általános már nincs az anyagi világban s ezért az érzékek nem foghatják fel, következésképp az érzéki megismerés természetét meghaladja. Az általános érzékfölötti; és mert az érzékfölötti az értelmi megismeréshez tartozik, azért **az értelmi megismerés tulajdonképeni tárgya az általános.**

b) A beszéd is ezt bizonyítja. Összes főneveink általánosat fejeznek ki. Pl. fa; ezzel nem egy meghatározott fát jelölünk meg, hanem minden fát. Vagy: kutya; ezzel nem egy meghatározott kutyára mutatunk rá, hanem az összes kutyákat értjük. Ha pedig valamit közelebből akarunk meghatározni, akkor szóösszetétellel, jelzőkkel vagy körülírással segítünk magunkon. Pl. fa, diófa, korhadt diófa, ez a diófa; kutya, vadászkutya, ez a vadászkutya; az ember, aki ott megy. Tehát **a beszéd főnevei általánosat fejeznek ki.** És mert az általános érzékfölötti, azért **beszélni csak értelmes lények tudnak.** Ebből következik, hogy a beszéd az értelem tárgyát fejezi ki, vagyis **az értelem tulajdonképeni tárgya az általános.**

241. Bármennyi egyes dolgot és tapasztalati elemet is állítsunk egymásmellé, ha nem áll közük az értelem, hogy azokat rendezze, közöttük kapcsolatokat létesítsen és utoljára általános ítéletbe foglalja azokat, tudást sohasem fogunk kapni. Talán fogunk ismerni egyes dolgokat, mint az állat, de semmit sem fogunk tudni, mert értelmünk természete szerint a lényegét, az okot, a célt, a viszonyt akarja ismerni, ami a tudás és általános fogalmakat illetőleg általános ítéleteket követel. **Értelmünk természet-szerinti tárgya az általános.**¹ Az ember haladó mozgással jut a legtöbb igazság birtokába: az egyik igazságból kiindul, hogy a másikhoz jusson, innen a harmadikhoz, azután a negyedikhez és így tovább. Ide pedig általános fogalmak és általános ítéletek kellenek, mert az általános fogalmak és az általános ítéletek adják azt az összekötő hidat, amely az egyes dolgokat egységbe fűzi. Ez megismerésünk természete.²

242. Itt még az a kérdés, vajon bizonyítható-e az, hogy az emberi értelem megismerésének a tulajdonképeni tárgya az általános.

¹ „Megismerésünk sajátos tárgya (amire megismerő képességünk egyenest, természetből be van rendezve) az érzékelhető egyedekben megvalósuló egyetemes, azaz fajfogalom . . . Egyenest és közvetlenül az érzékelhető egyedekben valósuló egyetemeset ismerjük meg.” (Schütz Antal: A bölcelet elemei. 1927, 12. oldal.) — Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 79. a. 4; 1^a. qu. 86. a. 1; De anima. qu. 20. — Végül a Sacra Congregatio Studiorum által Aquinói szent Tamásnak 24 elfogadott metafizikai tétele közül a 18 így szól: „Immaterialitatem necessario sequitur intellectualitas, et ita quidem ut secundum gradus elongationis a materia, sint quoque gradus intellectualitatis. Adeaequatum intellectionis objectum est communiter ipsum ens; proprium vero intellectus humani in praesenti statu unionis quidditatibus abstractis a conditionibus materialibus continetur.”

² O. Willmann: Didaktik als Bildungslehre.⁴ 1909, 381. és következő oldalai. — Nagyon jó szolgálatot tesz itt O. Willmann: Geschichte des Idealismus. II.² (1907) elolvasása a 384. oldaltól kezdve.

Tételünk nem bizonyítható. Ha bizonyítani akarnók, akkor azt kellene bizonyítanunk, hogy mi mindenkor az általános megismerésére törekszünk. Tehát azzal bizonyítanánk, amit bizonyítani akarunk, sőt bizonyításunk menetében is állandóan általános fogalmakat használnánk. Tételünk ama tények közé tartozik, amelyek bizonyításra nem szorulnak, mert rámutatással mindenki közvetlenül tud róluk és tagadásuk lehetetlen állításuk nélkül. Ezért a főntebbi bizonyítás (240.) tulajdonképpen nem bizonyítás, csak rámutatás.

A mondottakból következik, hogy **eme tétel: az emberi értelem tulajdonképeni tárgya az általános, közvetlenül nem bizonyítható, tehát alaptétel, vagyis közvetlenül világos.**

243. A tapasztalat bizonyítja, hogy értelmünk nemcsak az általánosat ismeri, hanem az egyedi dolgokat is. Hogy a mi Napunk, tehát meghatározott egyedi dolog, 150 millió kilométernyire van tőlünk, gömbölyű, tengelye körül forog, egyenes vonalú, egyenletes mozgással ismeretlen tájak felé visz bennünket, stb. ezt csak gondolkodás által, vagyis értelmünkkel ismertük meg. Hogy ez a meghatározott vasdarab a levegő folytán rozsdásodott meg, ezt is csak értelmünkkel ismerjük meg. Ha bámulatos anyagi kultúránkra tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy benne egyedi érzéki dolgokat használunk; de hogy azokat úgy használhattuk fel, amint felhasználtuk, az az értelem műve. A pusztá érzéki megismerés mindennemű kultúrára képtelen s ezt az állatok fényesen bizonyítják. Tehát **az értelem az egyedi dolgokat is megismeri.**

És hogyan ismeri meg az egyedi dolgokat? Közvetlenül nem ismerheti meg, mert így az általánosat ismeri meg. Az értelem csak közvetve ismeri meg az egyedeket, t. i. „visszatérő ráelméléssel, amennyiben értelmünk ráeszmél, gondolatban visszatér arra az egyedi képzetre, amelyből elvonta a fogalmat”.¹ Tehát **az értelem tulajdonképeni tárgya az általános, de ráelméléssel (reflexióval) megismeri az egyedeket is.**

Hogyan kapjuk a fogalmakat?

244. Itt egyelőre csak az érzéki dolgok fogalmairól lesz szó.

A fogalom tárgya a lélektannak, de tárgya a logikának is; csakhogy a logika ama szemszögből vizsgálja a fogalmat, hogy miképpen kell gondolkodnunk, hogy a tárgyi valóságnak megfelelő fogalmakat kapjunk, a lélektan pedig vizsgálja a fogalmat keletkezésében, okaiban, föltételeiben, vagyis vizsgálja mint lelki jelenséget.

¹ Schütz Antal: A bölcsélet elemei. 1927, 12. oldal. — „Intellectus noster directe non est cognoscitivus nisi universalium. Indirecte autem, et quasi per quamdam reflexionem, potest cognoscere singulare.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 86, a. 1.)

Az ismerethez szükséges a megismerő alany és a megismert tárgy. E kettőnek együttműködéséből keletkezik az ismeret. Amikor az érzékek elé állanak valamely lénynem egyedei, akkor az értelem eltekint az egyedi sajátosságoktól és esetlegességektől, vagyis csak az általánosat fogja fel. És mert az értelemnek azt a képességét, amellyel levetkőzteti az egyes tárgyakat mindabból, ami azokat meghatározott egyes dolgokká teszi; *elvonatkoztatásnak* (*abstractio*) nevezzük,¹ azért **értelmünk az általánosat elvonatkoztatás által kapja.**² Az általánossal az van értelmünkben, ami valamely lénynem minden egyedében közös; ez pedig a lényeg. Tehát **az értelem tárgya a lényegek megismerése.**³ És mert a lényeg megismerése fogalom, azért **értelmünk az általánossal fogalmat alkot.**

245. Ezzel megismertük a fogalmat keletkezésében; azonban még nem ismerjük az értelem ama tevékenységeit, amelyek az elvonatkoztatást létrehozzák, hogy fogalom keletkezzék.

Tapasztaljuk, hogy néha értünk, máskor meg nem értünk, de érthetünk. Pl. most nem tudom, hogy mi az intellectus possibilis és az intellectus agens; de ha megmagyarázzák, meg fogom érteni. A hatéves gyermek most nem érti a villámlást, de később megértheti. A ma született gyermeknek nincsenek ismeretei; azonban amint nő és fejlődik, mindig több és több ismerete lesz. Tehát az emberi értelem akkor is képes valamit ismerni, amikor emez ismeret híjával van, csak hogy még nem ismeri. És hogy tényleg képes megismerni, bizonyítja az, hogy később megismeri. Így az értelem képességi viszonyban van mindazzal, amit megismerhet, ha még nem ismeri. Tehát **az emberi értelem mérő képesség az értésre.** (Intellectus humanus est pura potentia in ordine intelligibili.) Az értelem csak képességileg áll saját tényeihez, vagyis képes tevékenységének kifejtésére s az érthető dolgok ismereteinek a megszerzésére. Az értelmet e mivoltában *lehetséges értelemnek* nevezzük. A lehetséges értelem még nem bírja az ismeretet, de képes a dolog megismerésére. És mert lehetséges reá nézve a megismerés, azért nevezzük lehetséges értelemnek.⁴

¹ „Hoc est abstrahere universale a particulari, vel speciem intelligibilem a phantasmatibus. considerare scilicet naturam speciei absque consideratione individualium principiorum, quae per phantasmata repraesentantur.” (Ugyanott. 1^a. qu. 85, a. 1, ad 1.)

² „Necesse est dicere, quod intellectus noster intelligit materialia abstrahendo a phantasmatibus.” (Ugyanott.) — „Intellectus noster natus est cognoscere species per abstractionem a phantasmatibus.” (Ugyanott. 1^a. qu. 86, a. 2, ad 2.) — Lásd még ugyanott. 1^a. qu. 101, a. 1.

³ „Objectum intellectus est quod quid est” (quod quid est = quidditas aut essentia rerum.) (Ugyanott. 2^a. 2^{ae}. qu. 8, a. 1.) — Lásd még ugyanott. 1^a. qu. 12, a. 9.

⁴ „Cum inveniamur quandoque intelligentes in actu, quandoque in potentia, necesse est ponere aliquam virtutem, per quam simus intelligentes in potentia, quae quidem in sua essentia et natura non habeat aliquam de naturis rerum

246. A lehetséges értelem csak ismerhet és érthet, de még nem ismer és nem ért. Ezért kell lennie az értelemben oly erőnek is, amely az értelemben az értés képességéből a tényleges értési tevékenységbe az átmenetet létesíti. E tevékeny erőt *tevékeny értelemnek* nevezzük.¹ Ez a tevékeny értelem végzi az elvonatkoztatást (abstractio) mindattól, ami valamely lénynem egyedeit meghatározott dolgokká teszi, hogy a lehetséges értelem a maga módja szerint ismerhessen és érthessen.²

Itt egy nagyon fogós kérdés van, a szellemi megismerés megmagyarázásának legnehezebb kérdése. Ez a következő: miként eszközli azt a tevékeny értelem, amely tudvalevőleg minden ismeret híján van, hogy az érzéki képzetek mintája után szellemi megismerésformát alkothasson? „Miként történik e titokzatos átmenet? Ki fejti meg, az emberi szellem miként haladhatott az anyagitól és érzékitől az anyagtalanhoz és érzéketlenhez, az esetlegestől a szükségeshez, a valótól az elvonthoz, az egyestől az egyetemeshez? Ám ha a valóságos eredmény valóságos ok létezését föltételezi, ha az oksági elvnek van valami értelme, kénytelenek vagyunk megengedni, hogy az emberi szellemben van valami dolog, mely képes valósítani ez átmenetet; hogy az emberi szellem, melyet minden helyes bölcsészet úgy tekint, különösen értelmi részében, mint tevékenységgel felruházottat, s nem mint puszta valami szenvedőleges állományt, bír bizonyos erővel, melynél fogva valósítja ez átmenetet; bír tevékenységgel, mely elégséges okául szolgál a benső tudat által létezőül bizonyított ezen tüneménynek. S az az erő, az a tevékenység, az a valami, melynél fogva az emberi szellem a tiszta értelmi rendbe emelkedik, miután az érzéki ségen keresztülment, az a valami az, amit Szent Tamás tevékeny

sensibilium, quas intelligere possumus, sed sit in potentia ad omnia; et propter hoc vocatur possibilis intellectus." (Aquinói szent Tamás: De spiritualibus creaturis. a. 9.) — „Necessitas ponendi intellectum possibilem in nobis fuit propter hoc quod nos invenimur quandoque intelligentes in potentia et non in actu. Unde oportet esse quamdam virtutem quae sit in potentia ad intelligibilia, ante ipsum intelligere . . . Et haec virtus vocatur intellectus possibilis." (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a qu. 54. a. 4.)

¹ „Necessitas ponendi intellectum agentem fuit, quia naturae rerum materialium, quas nos intelligimus, non subsistunt extra animam immateriales, et intelligibiles in actu; sed sunt solum intelligibiles in potentia extra animam existentes. Et ideo oportuit esse aliquam virtutem quae faceret illas naturas intelligibiles actu; et haec virtus dicitur intellectus agens in nobis." (Ugyanott. 1^a qu. 54. a. 4.) — Lásd még: De spiritualibus creaturis. a. 10; — De veritate. qu. 10. a. 6.

² „Dicendum, quod phantasmata et illuminantur ab intellectu agente, et iterum ab eis per virtutem intellectus agentis species intelligibiles abstrahuntur. Illuminantur quidem, quia . . . phantasmata ex virtute intellectus agentis reduntur habilia, ut ab eis intentiones intelligibiles abstrahantur. Abstrahit autem intellectus agens species intelligibiles a phantasmatibus, inquantum per virtutem intellectus agentis accipere possumus in nostra consideratione naturas specierum sine individualibus conditionibus, secundum quarum (i. e. specierum) similitudines intellectus possibilis informatur." (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a qu. 85. a. 1, ad 4.)

értelemnek nevez. Hogy így vagy másképp neveztessek, nem változtat a dolgon; Szent Tamás gondolata szerint fő az, hogy az emberi szellemben szükségesnek ismerjünk el bizonyos értelmi tevékeny erőt, . . . mely hatva az érzéki képzetekre, . . . szorgáltassa . . . a tényleg érthető, vagyis azon eszméket, melyek az emberi ész valódi elemeit képezik, s egyedül képesek létesíteni és megfejteni a tiszta értelmi ismeretet, a tudományos rendet s az igazság birtokbavételét az emberi szellem részéről.¹ Tehát **tevékeny értelem van.**

A fölvetett kérdés megfejtése a következő. Mindeneket az Isten teremtett, mégpedig örök eszmék szerint s ezért mindenegyes létező dolog az Isten gondolatait, az Isten eszméit tükrözi vissza. (Minderről a lélektantól függetlenül a következő kötetben lesz szó.) Tehát mindenegyes dolog az Istennek valamely gondolatát testésíti meg. Nincs a természetben oly dolog, amely csak anyag volna s nem volna vele összekötve valamely eszme. A tevékeny értelem elvonatkoztatása (abstractio) által ez a megtestesített gondolat áll elő s mert anyagtalan, alkalmas arra, hogy a lehetséges értelemre hasson s neki a szellemi megismerésformát nyújtsa és adja.²

247. Ezek után a fogalomalkotás lélektani útja a következő. A tárgyak a külső érzékek elé állanak. A külső érzékek felfogják a külső világ tárgyainak a hatásait és a belső érzék megalkotja a képzeteket. E képzetek, hogy a lehetséges értelem felogja a dolgokat, úgy viselkednek, mint eszközi és másodlagos tevékenykedők, a tevékeny értelem pedig, amely elvonatkoztat az egyedi meghatározottságoktól, hogy az általános mint fogalom áll-

¹ Gonzales—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcsészetről. III. 1885, 87—88. oldal.

² „In den Sinnesbildern ist das Intelligibile, die Idee, enthalten, und die sinnfälligen Gegenstände eigentlich verkörperte Ideen des Schöpfers darstellen. Ausschliesslich materielles Sein, mit den nichts irgendwie Ideelles verknüpft wäre, existiert in Wirklichkeit gar nicht. Allen Gegenständen ist ein geistiges Moment zugestellt, d. h. eine Idee auf, — oder besser gesagt, eingeprägt. Obwohl dieselbe sich an und in der Sache findet, so ist sie selbst doch keine Sache, nichts Materielles. Und dieses Immateriale haftet ebensogut dem äusseren Objekt wie auch dem bei der Wahrnehmung oder Vorstellung hervorgebrachten Sinnesbilde an. Dieses ideelle Moment nun ist aus sich geeignet, sobald es durch das geistige Licht des tätigen Verstandes hinreichend hervorgehoben wird, auf den aufnehmenden Geist (lehetséges értelem) einzuwirken und ihm die Erkenntnisform darzubieten. Wie ein materieller Gegenstand unter dem Einfluss des materiellen Lichtes nicht nach seinem stoffe, sondern nur nach seiner Gestalt und Farbe einen Eindruck auf das Auge macht, so braucht und vermag auch das Sinnesbild nicht nach seiner materiellen, wohl aber nach seiner ideellen Seite auf den Geist einzuwirken. Nur muss es zu diesem Zweck durch den tätigen Geist ins rechte Licht gesetzt sein. Dementsprechend bleibt der geistigen Beleuchtung seitens des intellectus agens keine andere Aufgabe, als die Ideen in den Vordergrund treten zu lassen, so dass sie jetzt, gleichsam der materiellen Fesseln entledigt, frei auf den intellectus possibilis ihren Eindruck ausüben können. Der tätige Verstand hätte sonach an den Ideen als solchen nichts zu ändern, noch viel weniger sie hervorbringen, sondern sie bloss zu abstrahieren.“ (P. Vogt: Psychologie. 1909, 197—198. oldal.)

jon elő, úgy viselkedik, mint fő és elsődleges tevékenykedő. Ezután a lehetséges értelem elfogadja a formákat mint érthetőket a tevékeny értelem erejéből, de mint a dolgok hasonlóságait a képzetek megismeréséből.¹ Így a tevékeny értelem működik, a lehetséges értelem pedig ismer és ért. Tehát **a fogalomalkotáshoz három tényező szükséges: az érzéki megismerés részéről a képzetek, a lehetséges értelem és a tevékeny értelem.**

248. A mondottakból következik, hogy a lehetséges értelem, mert magába fogadja az értelmi eszméket, tárgyához viszonyítva szenvedőleges képesség, mint az érzéki észrevevés, a tevékeny értelem pedig tevékeny képesség.² És mert a lehetséges értelem befogadja az értelmi eszméket, azért jobb volna *befogadó értelemnek* nevezni, mint lehetségesnek. A „lehetséges értelem” elnevezés nem fejezi ki pontosan azt, amit mi vele kifejezni akarunk. Ezekből mi a következőkben a „lehetséges értelem” elnevezés helyett a „befogadó értelem” elnevezést fogjuk használni. Tehát befogadó értelem = lehetséges értelem.

Bár a befogadó értelem tárgyához viszonyítva szenvedőleges képesség, a fogalomalkotás után mégis tevékeny képesség, mert a fogalmakat arra használja fel, hogy meghatározásokat kapjon, ítéleteket alkosson s mindezt következtetésekben kifejtse.³

Végül a befogadó és tevékeny értelem ugyanazon értelemnek két különböző képessége, mert más és más a tárgyuk. Tehát **a befogadó és tevékeny értelem reálisan különböznek egymástól,⁴ mint ugyanazon értelem képességei.**

249. A fogalomalkotásnak főntebb vázolt útja és módja csak ama fogalmakra vonatkozik, amelyeket az anyagi világból nyerünk. Azonban az így nyert fogalmak segítségével különböző értelmi műveletekkel más dolgok fogalmát is megkapjuk. Oly dolgokat,

¹ „In receptione qua intellectus possibilis species rerum accipit a phantasmibus, se habent phantasmata ut agens instrumentale et secundarium; intellectus vero agens ut agens principale et primum; et ideo intellectus possibilis recipit formas ut intelligibiles actu, ex virtute intellectus agentis, sed ut similitudines determinatarum rerum ex cognitione phantasmatum.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 10, a. 6. ad 7.)

² „Circa intellectum aliqua potentia est activa, aliqua passiva, eo quod per intellectum intelligibile in potentia fit intelligibile actu, quod est intellectus agentis; et sic intellectus agens est potentia activa. Ipsum etiam intelligibile in actu facit intellectum in potentia esse intellectum in actu; et sic intellectus possibilis erit potentia passiva.” (Ugyanott. qu. 16, a. 1, ad 13.)

³ „Primo quidem consideratur passio intellectus possibilis, secundum quod informatur specie intelligibili. Qua informatus format secundo vel definitionem, vel divisionem, vel compositionem, quae per vocem significatur. Unde ratio quam significat nomen, est definitio; et enuntiatio (ítélet) significat compositionem et divisionem intellectus. Non ergo voces significant ipsas species intelligibiles, sed ea quae intellectus sibi format ad iudicandum de rebus exterioribus.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 85, a. 2, ad 3.)

⁴ „Diversificatur potentia intellectus agentis et intellectus possibilis,” (Ugyanott. 1^a. qu. 79, a. 7.) — „Intellectus agens et possibilis sunt diversae potentiae.” (Ugyanott. 1^a. qu. 79, a. 10.)

amelyekről képzeteket nem alkothatunk, tehát testetlenek, illetőleg anyagtalanok, úgy ismerünk meg az anyagi világból nyert fogalmak közvetítésével, hogy abstrahálunk, tagadunk, összehasonlítunk, fokozunk, vonatkoztatunk s az okság elvét alkalmazzuk.¹

Más vélemények a fogalomalkotásról.

250. Amikor a fogalomalkotás lélektani útjáról van szó, akkor fogalom alatt csak azokat a fogalmakat szabad értenünk, amelyeket nem más fogalmakból nyerünk. A fogalomalkotás lélektani útjáról szóló tanítást még *eszmétannak (ideológia)* is nevezik.

A fogalomalkotás lélektani útját már ismerjük. Ez a természetes és azért helyes felfogás is a fogalomalkotásról.² Ezt *Arisztoteles* kezdte tanítani, azután a skolasztikusok jobban megalapozták és tovább fejlesztették; főképen pedig *Aquinói szent Tamás*. Azonban a történelem folyamán más eszmétani rendszerek is keletkeztek. Ezeket négy nagy csoportba oszthatjuk. Ezek a következők: *érzékelviség (sensualismus)*, *ontologizmus*, *a velünk született eszmék híveinek a csoportja (nativismus)* és a *tradicionizmus*. Lássuk ezeket egyenkint!

a) Érzékelviség.

251. Az *érzékelviség* azt tanítja, hogy az értelmi megismerés tárgya és az érzéki megismerés tárgya között nincs lényeges különbség, hanem csak fokozati, mert az értelmi ismeret nem egyéb, mint az érzéki megismerés által nyert képzetek átalakulása.

Az *érzékelviség*hez tartozik az ú. n. *társítási lélektan (associationspsychologie)* híveinek a csoportja is, mert azt tanítja, hogy az értelmi ismeret az érzéki képzettársításból, az érzéki képzetek továbbfűzéséből származik. Idetartozik a durva *materializmus* is, mert az értelmi ismeretet elveti s mindent az anyagból és az anyagi erőkből akar kimagyarázni. Idetartozik végül a *pozitívizmus* is, mert minden általánosítást elvet s az általánosítást csak mint az egyes tények általánosítását magyarázza; továbbá minden értelmi ismeretet csupán a külső tények törvényszerű összeköttetéséből akar eredeztetni.

Mivel ezek az irányzatok csak anyagot fogadnak s tagadják az értelmi ismeret és az érzéki ismeret lényeges különbségét, vagyis tagadják az érzékfölötti ismeretek valóságát, azért a fogalom-

¹ „Incorporea quorum non sunt phantasmata. cognoscuntur a nobis per comparisonem ad corpora sensibilia . . . Deum cognoscimus ut causam, et per excessum, et per remotionem. Alias etiam incorporeas substantias in statu praesentis vitae cognoscere non possumus nisi per remotionem, vel per aliquam comparisonem ad corporalia.” (Ugyanott. 1^a. qu. 84. a. 7, ad. 3.)

² „Aristoteles und Thomas von Aquin haben im Hinblick auf das Begriffs-erlebnis im Menschen einen rezeptiven Verstand von einer aktiven Verstandes-kraft unterschieden. Dem Kern dieser Unterscheidung müssen wir beipflichten.” (J. Geyser: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie. II.³ 1920. 337. oldal.)

alkotásról vallott véleményük is hamis. Tehát **az érzékelviség (sensualismus), a társítási lélektan, az anyagelvűség (materialismus) és a pozitívizmus tanítása a fogalom-alkotásról elvetendő.**¹

b) Ontologizmus.

252. Az *ontologizmus* azt tanítja, hogy mi ebben az életben az Istent, bár homályosan, mégis közvetlenül ismerjük meg és minden mást az Istenben ismerünk meg.

Az ontologizmus régebbi képviselője *Malebranche* volt, legújabbán fő képviselője pedig *Gioberti*. (1801—1852.)

Gioberti tanítása a következő. A megismerés rendje egyezik a lények rendjével; és mert a lények rendjében az Isten az első, azért először az Istent ismerjük meg. Az Isten kinyilatkoztatja magát nekünk úgy, amint van. Mivel pedig az Isten mindent tud és mindeneket ő teremtet, azért az Istenen kívül minden más dolgot az Istenben ismerünk meg, mégpedig az isteni megismerésben a dolgok lényegeit és az isteni akaratban a valóban létező egyes dolgokat.

Az ontologizmus tanítása teljesen hamis. Mindenekelőtt az Istennek a közvetlen szemlélete a földi életben lehetetlen, csak a halál után lehetséges ez. Továbbá az Isten megismerése nem első ismeretünk, mert a világból ismerjük meg az Istent indukció által. Ha Isten volna első ismeretünk, akkor közvetlenül ismernők meg Őt, következőleg senki sem kételkednék létében, istentagadók nem volnának; pedig voltak és vannak. Végül a tapasztalat azt mondja, hogy ismereteinket nem az Istenből merítjük: sem megismeréséből, sem akaratából. Tehát **az ontologizmus elvetendő.**

c) Velünk született eszmék.

253. A velünk született eszmék hívei azt tanítják, hogy a fogalmak velünk születnek. Amikor megszületünk, az értelemben már vannak fogalmak, csak nem tudunk róluk. Ha az ember később képzeteket szerez, e képzetekkel kapcsolatban a velünk született fogalmak tudatosak lesznek.

A velünk született fogalmakat először *Plato* tanította. Azt mondta, hogy az eszmék valóságosan léteznek s az egyedektől elkülönítve külön birodalmat alkotnak. Az emberi lélek előbb van, mint maga az ember s a testtel való egyesülés előtt már szemlélte az eszméket. Amikor a lélek egyesül a testtel, az egyesülés állapotában alkalomadtán visszaemlékszik amaz eszmékre, amelyeket az egyesülés előtt már szemlélt.

Sokan *Szent Ágostont* is a velünk született eszmék hívének

¹ Lásd erre: J. Fröbes: *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*. I. 1917. 399. és következő oldalait.

mondják. Bizonyos, hogy Szent Ágoston előszeretettel viseltetett Plato bölcseletével szemben; mindazáltal valódi gondolata e tárgyról nem annyira világos, hogy a velünk született eszmék határozott hívének mondhatnók.

Descartes szerint mi fogalmakkal születünk s ezeket az Isten helyezte lelkünkbe, amikor megteremtett minket.

Leibniz is híve volt a velünk született eszmék tanításának, mert azt tanította, hogy nem kívülről kapjuk ismereteinket, hanem minden ismeretünknek elve maga a lélek.

Kant szintén híve a velünk született eszméknek s ezeknek számát 12-re tette. Ezek az ú. n. Kant-féle kategóriák. *Fichte* már csak három olyan fogalmat fogadott el, amelyek velünk születnek: az abszolút „én”, t. i. a végtelen; a véges „én”, t. i. a szellem és a harmadik a nem-én, t. i. természet. Végül *Rosmini* (1797—1855) már csak egyetlen velünk született fogalmat fogadott el s ez a lehetséges lény fogalma. Rosmini szerint az általános fogalom nem egyéb, mint az érzékileg észrevett dolog lehetséges lényként felfogva.

254. Ha az embernek veleszületett fogalmai lennének, akkor megalkotásuknál nem volna szüksége az érzéki megismerésre; pedig szüksége van. Ezt bizonyítja az is, hogy amelyik ember születésétől kezdve valamelyik érzékszerv híjával van, az az amaz érzékszervnek megfelelő dolgokról soha semmit sem tud. Mi minden ismeretünket több-kevesebb fáradsággal szerezzük, mert nincsenek velünk született fogalmaink, hanem csak szerzett fogalmaink vannak.¹

Platot, Descartest, Kantot már a megismerés tanban megcáfoltuk.

Ha Rosmini szerint az egyedüli velünk született fogalom a lehetséges lény fogalma, akkor az összes dolgokról csak annyit tudhatunk, hogy lények, többet nem. De még ezt sem mondhatjuk róluk, mert az érzékeink elé állt lényt nem ismerjük, tehát nem mondhatjuk róla, hogy lény. Mindenekelőtt valami valóságosat kell ismernünk, hogy a lehetséges fogalmát megismerjük.

Tehát **velünk született eszmék nincsenek, vagyis a natívizmus elvetendő.**

d) A tradicionalizmus.

255. A tradicionalizmus azt tanítja, hogy az emberiség az összes fogalmakat, főképen pedig a vallási és erkölcsi fogalmakat az Istentől kinyilatkoztatás útján kapta, mert magától ennek megismerésére képtelen. Amikor az Isten megteremtette az embert, akkor kinyilatkoztatta neki a fogalmakat s megtanította őket beszélni és ez a kinyilatkoztatás a beszéd által nemzedékről

¹ „Intellectus humanus . . . in principio est, sicut tabula rasa, in qua nihil est scriptum.” (Aquinói szent Tamás: *Summa theologiae*. 1^a. qu. 79. a. 2.)

nemzedékre száll. A tradicionalizmus megalapítója *Bonald Lajos*, francia bölcselelő. A tradicionalizmus tanítását hirdette még *Huet Péter*, *Bonetty* (1798—1879) s a szélsőséges következményeket is levonta belőle *Félicité de Lamennais*. Lamennais annyira ment, hogy tagadta az érzékek megbízhatóságát is; sőt azt tanította, hogy nem vagyunk abban bizonyosak, vajjon vannak-e érzékeink.

Mivel a tradicionalizmus tanítását a megismeréstanban már megcáfoltuk, azért **a tradicionalizmus elvetendő.**

256. Még megemlékezünk az intuicionizmusról és a teozofizmusról is.

Az *intuicionizmus* azt tanítja, hogy a dolgok természetét, főképen pedig az erkölcsi és vallási fogalmakat nem gondolkodás által ismerjük meg, hanem közvetlen meglátás (intuitio) útján. Fő képviselője *Bergson Henrik* (szül. 1859), a divatfilozófus, aki inkább ragyogó nyelvezetével ért el sikereket, mint tanaival.

A *teozofizmus* tulajdonképen zágyva vallásbölcseleti irányzat s azt tanítja, hogy azok, akik arra fel vannak készülve, közvetlenül, valami ihlettel látják az isteni és érzékfölkötti dolgokat. Ez irányzat anyja a félművelt, vérbajos örületben szenvedő és házassági botrányairól híres *Blavatskyné Rottenstein Petrovna Heléna* orosz nő (1831—1891). A követők közül kitűnt *Resant Annie*, anglikán lelkész elvált felesége, aki irodalmi téren próbálta népszerűsíteni a teozofizmus zágyva eszméit.

Mivel öntudatunk azt bizonyítja, hogy fogalmainkat nem ihlet-szerűen és közvetlen meglátással, hanem gondolkodással szerezzük meg, **azért az intuicionizmus és a teozofizmus elvetendő.**

Az ítélet.

257. Az értelem fogalmakat alkot. Amikor a fogalmakat megalkotjuk, akkor már ismerünk, mert mindegyik fogalom valamit jelez; azonban a pusztá fogalmakkal még semmit sem tudunk, mert a pusztá fogalmak a jelzésen kívül semmit sem jelentenek ki. Az emberi életnek kevés, sőt teljesen haszontalan is a pusztá fogalom, mert nekünk a fogalmak által megismert dolgokat használnunk, alkalmaznunk kell, részint életünk fenntartásában, részint tökéletesedésünkben. E használatra és alkalmazásra a pusztá fogalmak nem vezetnek bennünket, mert ide kijelentések, állítások és tagadások szükségesek. A fogalom a dolognak egyszerű értelmi felfogása minden kijelentés, tehát minden állítás és tagadás nélkül. Ezekből természetünk arra ösztönöz minket, hogy kijelentésekhez, t. i. állításokhoz és tagadásokhoz jussunk.

Az ember fogalmakat alkot s a különböző fogalmak megalkotása közben észreveszi, hogy az egyik fogalom által jelölt dolog olyan valami, amit egy másik fogalom már kifejez. Ekkor az első fogalom által jelölt dolgot a második fogalom alá helyezzük. Más szavakkal: a második fogalmat az első fogalom által jelölt dologról állítjuk, vagyis kijelentünk valamit. Ha pedig azt

vesszük észre, hogy a két fogalom közül az egyik fogalommal jelölt dolog nem tartozik a másik fogalom alá, akkor e nem-tartozást jelentjük ki, vagyis tagadunk. Ezt az állítást és tagadást, amellyel mindig két fogalom között a megegyezőséget vagy nem-megegyezőséget jelentjük ki, *ítéletnek* nevezzük.

258. Az ítéletben két fogalom van: az alanyfogalom és az állítmányfogalom. Azonban az ember csak haladó mozgással ismer, tehát egyidejűleg csak egy dolgot ismer meg. Hogyan lehetséges akkor, hogy az ítéletben nem egy, hanem egyidejűleg két fogalom van?

Az állítmányfogalmat már ismerjük. A sok fogalomalkotás közben egyszer észrevesszük, hogy az egyik fogalommal jelölt dolog a már ismert állítmányfogalom terjedelme alá tartozik; vagyis észrevesszük, hogy itt egy egységes kijelentés lehetséges, amelyben az alany és állítmány csupán részek.¹ Tehát **az ítélet egységes megismerési művelet**. Ezt az egységet a kapocs (copula) képviseli, mert ez köti össze az állítmányt az alannal s teszi az ítéletet egységes egésszé.

259. A fentebbiekből következik, hogy az ítéleteket fogalomalkotás közben alkotjuk meg. Így mind a fogalomalkotás, mind az ítéletalkotás ugyanannak az egy dolognak a tevékenysége. És mert a fogalmakat az értelem alkotja meg, azért **az ítéleteket is az értelem alkotja meg**.²

A fogalomalkotás nem lehet a tevékeny értelem dolga, mert ez csak érthetőkké teszi az érthetőket azáltal, hogy elvonatkoztat (abstrahál.) **Az ítéletalkotás a befogadó értelem működése**, mert ez fogadja be az érthetőket, t. i. a fogalmakat, tehát ő is veszi észre, hogy a most megismert dolog egy már meglévő fogalom terjedelme alá tartozik, vagyis itél. Amíg a befogadó értelem az érthetőket csak befogadja, addig szenvedőleges képesség; de amikor fogalmakkal már el van látva, akkor már nagyon is tevékeny az ítéletalkotásban.

260. a) Némelyek azt mondják, hogy az ítélet akarati tény. Ezt mondja pl. *Descartes*. Mások meg azt mondják, pl. *Hume*, *Hamilton*, hogy az ítélet érzelmi működés. E vélemények teljesen hamisak.

„) Igaz, hogy az akarat és az értelem befolyásolhatja az értelmet ítéletei megalkotásában, sőt az akarat parancsolhat is az értelemnek; mégis az ítélet nem akarati és nem érzelmi tény,

¹ „Sicut ad unitatem motus requiritur unitas termini, ita ad unitatem operationis requiritur unitas objecti . . . Et sic intellectus noster simul intelligit subjectum et praedicatum, prout sunt partes unius propositionis; et duo comparata, secundum quod conveniunt in una comparatione. Ex quo patet quod multa secundum quod sunt distincta, non possunt simul intelligi; sed secundum quod uniuntur in uno intelligibili, sic simul intelliguntur.” (Aquinói szent Tamás: *Summa theologiae*. 1^a. qu. 58. a. 2.)

² „Intellectus habet duos actus, scilicet percipere et iudicare.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}. qu. 45. a. 2. ad 3.)

mert az ítélet a megismeréshez tartozik, az akarat pedig nem megismerő tehetség, hanem vágyó tehetség s az érzelem nem tartozik a szellem, hanem az érzékiség birodalmába; márpedig az ítélet szellemi dolog.

β) Az ítélet igaz vagy hamis és az akarati tény jó vagy rossz; márpedig igaz-hamis és jó-rossz nem azonos fogalmak.

γ) Amit hamisnak fogunk fel, azt nem állíthatjuk igaznak; márpedig az akarat a rosszat, a jelen esetben a hamisat is tehetné, ha az a jó látszata alatt jelennék meg.

Tehát az ítélet nem akarati vagy érzelmi tény, hanem értelmi tény.

b) A társítási lélektan azt mondja, hogy az ítélet fogalmak társításából, egymásmelléhelyezéséből áll. Azonban nyilvánvaló, hogy így ítéletet sohasem kapunk. Pl. egymásmellé helyezzünk két fogalmat: villám és égzengés. Ebből semmit sem tudunk. Nem tudjuk: a villám égzengés-e, az égzengés villám-e, a villám okozza-e az égzengést, avagy az égzengés okozza-e a villámot.

Tehát a társítási lélektan elvetendő.

Minden ítéletben három dolgot különböztetünk meg: a) az egyik a felfogás és ez az ítélet állítmánya; b) a másik dolog, amelyet a felfogással vonatkozásba hozunk és ez az ítélet alanya; c) a harmadik a vonatkozás kifejezése, kijelentése s ezt a kapcsolással (copula) fejezzük ki. E szerint az ítélet lélektani meghatározása ez: **az ítélet az az értelmi tevékenység, amellyel valamely felfogásnak tárgyára való vonatkozását fejezzük ki.**

A logikai ítélet többet fejez ki a lélektani ítéletnél, mert a logikai ítéletnél még lényeges kellék az is, hogy a kimondott vonatkozás igazságot foglaljon magában, vagyis a tárgyi renddel megegyezőségben legyen.

261. Még az a kérdés, hogy amint az ítéleési tevékenység a gyermekkortól fejlődik, mire vonatkozik az ítélet.

a) Amikor valamely tárgy megjelenik előttünk, vagy valamely esemény, jelenség lejátszódik előttünk, akkor a tárgy létezését vagy az esemény, illetőleg jelenség történését rögtön fel fogjuk. Ekkor így ítélünk: itt van valami, itt történik valami. Ezeket *megismerési ítéleteknek* nevezzük.

b) Amikor már tudjuk valamiről, hogy van, illetőleg történik, akkor annak a valaminek a megnevezését vagy megjelölését is akarjuk ismerni. Az így keletkezett ítéleteket *megnevezési ítéleteknek* mondjuk.

c) Az ember sok dolgot ismer s az egyes tárgyakon bizonyos jeleket, jegyeket és tulajdonságokat vesz észre. Ha ezeket ítéletbe foglaljuk vonatkozással ama tárgyra, amelyen vagy amelyben találtnak, akkor *leíró ítéleteket* kapunk.

d) Amikor a dolgok és jelenségek mélyére tekintünk, akkor összefüggési viszonyt veszünk észre alap és következmény, ok és hatás, feltétel és feltételezett között. Ha e viszonyt ítéletbe fog-

laljuk, akkor *magyarázó ítéletet* kapunk. Pl. a gondolkodási képesség az oka annak, hogy az ember beszélni tud.

A magyarázó ítéletek játsszák a legfontosabb szerepet, mert a lényegre, okra, célra vonatkoznak, tehát igazi tudást nyújtanak.

A következtetés.

262. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a pusztá ítéletek nem elégségesek ahhoz, hogy életünket berendezhessük, tökéletesedhessünk és kultúránkat fenntarthassuk. A pusztá ítéletek a köznap élet leggyakoribb és legközönségesebb eseteiben sem elégségesek. Ezért a gondolkodásnak tovább kell haladnia, hogy más igazságok birtokába is juthasson. Ezért ítéleteket kötünk össze egymással, hogy így ismerjük meg azokat az igazságokat, amelyeket egy ítélet által nem ismerhetünk meg. Amint fogalmaknak egymásra vonatkoztatása ítéleteket ad s így bővül ismeretkörünk, éppen úgy ítéleteknek egymásvonatkoztatása szintén bővítheti ismeretkörünket. Amikor két ítéletet egymásra vonatkoztatunk, hogy egy újabb ítéletet kaphassunk, akkor ezt *következtetésnek* nevezzük.

Az ítéletben fogalmakat vonatkoztatunk egymásra. A következtetésben is tulajdonképpen fogalmakat vonatkoztatunk egymásra, csak hogy itt ez a vonatkoztatás nem történhet közvetlenül, hanem csak közvetve s ezért több ítélet alkotja a következtetést. A következőkben oly következtetésekről lesz szó, amelyekben három ítélet van.

263. A következtetés ítéletekből áll. Amelyik tehetségünkkel megalkotjuk az ítéleteket, ugyanaz a tehetségünk azt is megmondja, hogy bizonyos ítéleteket egymásra vonatkoztathassunk, vagyis következtethessünk. És mert az ítéleteket az értelem alkotja meg, azért **a következtetéseket is az értelem végzi.** Az ítéleteket a befogadó értelem alkotja meg, tehát **a következtetéseket is a befogadó értelem végzi.**

A gondolkodásnak három alapformája van: fogalom, ítélet és következtetés. Mivel több alapformánk nincs és mind a hármat az értelem végzi, azért **az emberben a gondolkodás tehetősége az értelem.**

264. A következtetés három ítéletből áll: az első kettőt előzményeknek s a harmadikat zárótételnek nevezzük. **A következtetésben az előzmények természet szerint megelőzik a zárótételt,** mert a zárótétel az előzményekből folyik. **De az előzmények ismerete időben is megelőzi a zárótétel ismeretét.** Pl. annak, aki nem ismeri Pythagoras tételét, így kell eljárnia. Először ismernie kell a háromszög hasonlósági eseteit az arányossággal együtt. Másodszor tudnia kell, hogy a derékszögű háromszögben az átfogóhoz tartozó magasság a háromszöget hasonló háromszögekre bontja. Miután ezeket már tudja, csak azután ismerheti meg Pythagoras tételét.

Tehát a következtetésben az előzmények ismerete természet szerint és időben megelőzi a zárótétel ismeretét. Azonban amikor három ítélet következtetésbe van foglalva, akkor értelmünk azt veszi észre, hogy az első két ítélet úgy kapcsolódik, hogy belőlük a harmadik ítélet folyik. Más szavakkal: értelmünk azt veszi észre, hogy itt egy egységes kijelentés lehetséges, amelyben az előzmények csak segítségek. Így a következtetésben ugyanazzal az egy tevékenységével fogja át mind a három ítéletet, vagyis **a következtetés egységes gondolkodási művelet.**¹

265. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az embernél a megismerés kétféle módon történhet: a) vagy megismeri az igazságot rögtön a nélkül, hogy többé-kevésbé bonyolult okoskodásokhoz kellene folyamodnia s a szellemi megismerésnek e működésmódját **értelemnek** mondjuk; b) vagy a már megismert igazságból indul ki s az okok és okozatok folytonos láncolatán haladva jut el újabb igazsághoz. A szellemi megismerésnek ezt a működési módját **észnek** mondjuk. Az értelem a fogalmak közvetlen összehasonlítása által kapja meg az ítéletet, az ész pedig következtetésekkel ismeri meg az igazságokat.

Értelem és ész egyidejűleg ugyanazt a szellemi megismerő tehetséget jelenti,² vagyis a szellemi megismerő tehetséget értelemnek mondjuk, amikor erőfeszítés nélkül jut az igazság birtokába és ugyanazt a szellemi megismerő tehetséget észnek nevezzük, amikor erőfeszítéseket tesz, hogy megismerje azt, ami igaz. „Az emberi ismerő tehetség tehát egyidejűleg értelem is, ész is; értelem a tárgyak egyszerű észlelésénél s kiváltképp a magukban ismert (per se notae) igazságok vagy a tudomány első elveinek ismereténél fogva, ész pedig azon mód tekintetéből, amely szerint az igazság kutatásában és elérésében eljár . . . Az ész ugyanaz az értelem, amint erőfeszítéseket tesz, hogy eljusson a rejtett igazsághoz, melynek gyöngé fényét a már előbb ismert dolgokban fedezi fel; haladó mozgása ez az ismerő tehetségnek, mely működik és fejleszkedik a tudományos téren, erőlködve, hogy részenként hódítsa meg az igazságot, amelyet egyszerre nem képes birtokába venni. Az értelem és az ész e szerint nem két különböző tehetség, hanem ugyanazon értő tehetség két különböző megnyilvánulása, fejlődésének két mozzanata.”³

¹ Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}. qu. 8. a. 3; — 1^a 2^{ae}. qu. 12. a. 4.

² „Ratio et intellectus in homine non possunt esse diversae potentiae. Quod manifeste cognoscitur, si utriusque actus consideratur. Intelligere enim est simpliciter veritatem intelligibilem apprehendere; ratiocinari autem est procedere de uno intellecto ad aliud, ad veritatem intelligibilem cognoscendam . . . Et sic patet quod in homine eadem potentia est ratio et intellectus” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica, 1^a. qu. 79. a. 8.) — Lásd még: De veritate. qu. 15. a. 1. és 2.

³ Gonzales—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcsészetről. III. 1885. 59—60. oldal.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy mi csak haladó mozgással ismerjük meg az igazságokat és csak kevés olyan igazság van, amely megjelenésével rögtön világos előttünk. És mert haladó mozgással ismerni annyit tesz, mint igazságról igazságra menni át és ezt következtetésnek nevezzük, azért az ember természetszerinti megismerési módja a következtetés. Ezért **az ember nem annyira értelmes, mint csak eszes lény.**¹ Az ember következtetésekkel építi föl összes tudományait.

266. Az értelem és az ész között a következő viszony van.

a) Az ész föltételezi az értelmet, mert minden következtetés végeredményben oly igazságokból indul ki, amelyek önmagukban világosak, tehát amelyeket az értelem ismer meg. Így **az ész kiindulópontja az értelem.**

b) **Az észnek célja is az értelem,** mert az észnek következtetéseiével az a célja, hogy a közvetlenül meg nem ismerhető igazságokat közvetve ismerje meg, vagyis az értelem részéről mint eszköz szerepel a célhoz. Az értelem az ész által ismeri meg azokat az igazságokat, amelyeket közvetlenül a saját erejéből nem ismerhet meg.²

267. Megkülönböztetünk *elméleti és gyakorlati ész*t. a) Az *elméleti ész* az általánosság világában mozog s az elméleti igazságokkal foglalkozik a legnagyobb előszeretettel; b) a *gyakorlati ész* pedig a gyakorlati igazságokkal foglalkozik a legszívesebben s ezért az egyes dolgokhoz száll le.³

Az elméleti és gyakorlati ész ugyanaz az ész, csak más és más megnyilatkozásban. Az elméleti ész azt, amit felfog, nem teszi a működés zsinórmértékévé, csak pusztán mint igazságot fogja fel és örül az igazságnak; a gyakorlati ész pedig azt, amit felfog, a működés zsinórmértékévé teszi. Így a kétféle ész egy és ugyanaz az ész.⁴

A gyakorlati ész is osztjuk. a) Először kinyilvánítja elvontan (abstract módon) a magaviselet törvényeit s ez az *általános gyakorlati ész (ratio practica universalis)*; és b) azután alkalmazza az általános törvényt az egyes esetekre s ez a *részleges gyakorlati ész (ratio practica particularis)*.

268. Az ész a különböző embereknél különböző fokozatokban nyilvánkozik meg.

Van a) *könnyű felfogó képesség*, amit az elnevezés is kifejez; b) *talentum*, nagy értelmi képesség; c) *lángész (genie)*, a

¹ Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 15, a. 1.

² Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a. qu. 79, a. 8; — 1^a. qu. 79, a. 12. stb.

³ Mercier: Psychologie. II.¹¹ 1923, 90—91. oldal.

⁴ „Intellectus speculativus est qui quod apprehendit, non ordinat ad opus, sed ad solam veritatis considerationem; practicus vero intellectus dicitur, qui hoc quod apprehendit, ordinat ad opus. Et hoc est quod Philosophus dicit, quod speculativus differt a practico fine; unde et a fine denominatur uterque; hic quidem speculativus ille vero practicus, id est operativus.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a. qu. 79, a. 11.)

gondolkodó képességnek valamely területen való kiváló ereje; d) *éles ész*, amely a különbségekben való különös képességben nyilatkozik meg; e) *mély ész*; ez oly ész, amely a dolgok mélyére hat, azokat alapjaikban vizsgálja; f) *tréfa* s ez különös képesség a nem hasonlóknak hasonlót fölfedezni s a képzelet segítségével képletes és gyönyörködtető módon előadni; g) „szellem” (*esprit*), megragadó gondolkodási képesség összekötve élénk és gazdag képzelődéssel.

Az appercepció.

269. Az érzéki megismerésnél bizonyos dolog áll az ember elé, hogy érzékein át fogja fel. Az érzékek által való puszta felfogást a nélkül, hogy a felfogottat meglévő ismereteink közé állítanók, *percepciónak* nevezzük. Eppen így *percepció* az is, hogy fogalmat alkotunk, vagy következtetés nélkül ítéllethez jutunk s a kapott ismeretet szintén nem állítjuk már meglévő ismereteink közé. A percepció magában véve árva, értelme és értéke nincs, mert nem tudjuk, hogy mit csináljunk vele. A percepciónak csak akkor van értelme és értéke, ha a felfogottat és megismertet régebbi ismereteink közé tudjuk állítani szerves összefüggésben. Tehát a szerves és összefüggő tudáshoz, valamint a tudományok fölépítéséhez nem elégséges csak az, hogy valamit érzékeinkkel felfogjunk, fogalmat alkossunk és következtetések nélkül ítéllethez jussunk, hanem az így kapott ismereteket többi ismeretünk közé is kell állítanunk, hogy lássuk közöttük a kapcsolatokat. Így az új ismeret a régieket kiegészíti és bővíti. Amikor az új ismeret a régebbi ismereteket kiegészíti és bővíti, akkor ezt *appercepciónak* nevezzük.¹

270. Az appercepció fogalmát *Leibniz* vezette be a bölcseletbe és nála az észrebevésnek a tudatba való belépését jelentette. Később a szó értelme megváltozott, főképen a pedagógusok változtatták meg. A neveléstanban az appercepció értelmét *Herbart* és követői, különösen *Lazarus* és *Steinthal* változtatták meg. *Herbart* azért változtatta meg, mert tagadta a szellemi tehetségeket, az észrebevések felfogását a tudatból a régebbi képzetek közé helyezte. Így kapta az appercepció azt a jelentését, amelyet adnak neki általában a neveléstudományban s amelyet azután a bölcselet, nevezetesen a lélektan is átvett a neveléstudományból. Az appercepciónak ezt az értelmét elfogadjuk mi is a nélkül, hogy elfogadnók *Herbartnak* lélektani botlásait.²

¹ „Die Apperception im allgemeinen beruht darauf, dass Vorstellungen, welche eben in das Bewusstsein eintreten, die ältere Vorstellungsreihen und Vorstellungsmassen eingreifen, wobei jene von diesen aufgenommen und angeeignet werden.” (O. Willmann: Didaktik als Bildungslehre.⁴ 1909, 508—509. oldal.)

² Az appercepcióra lásd: K. Lange: Über Apperception.³ 1889; — A. Messer: Die Apperception als Grundbegriff der pädagogischen Psychologie. 1915; — J. Geyser: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie. I.³ 1920.

271. Az appercepció lélektani lefolyása a következő:

a) Mindenekelőtt percepcióra van szükségünk, mert éppen a most kapott képzetet, fogalmat és következtetés nélkül nyert ítéletet akarjuk régebbi ismereteink közé állítani.

b) Azután régebbi ismereteinket fel kell újítanunk, mert éppen közéjük kell állítanunk a most nyert ismeretet.

c) Az előbbi lépések az appercepciót megelőző lépések. Az appercepció csak most következik. Az új ismeretet a régebbiekkel összehasonlítjuk és keressük köztük az okozati összefüggést. Ahol megtaláljuk az okozati összefüggést, odatartozik az új ismeret. Ezzel az appercepciót keresztülvezettük.

Gyakori eset az is, hogy új ismeretünk nincs, hogy a régebbiek közé állítsuk s mégis szeretnők meglévő ismereteinket tökéletesíteni. Ekkor azokat az ismereteket újítjuk fel, amelyeket bővítéssel és kiegészítéssel, vagy jobb megalapozással tökéletesíteni akarunk. Ezután tapasztalással, kísérlettel, gondolkodással keressük azt az új ismeretet, amely meglévő ismereteinket tökéletesíti. Ha így valami gondolatunk támad, akkor ezt a gondolatot mint új ismeretet a felújított ismeretekkel okozati összefüggésbe iparkodunk hozni, vagyis appercipálunk.

Az appercepció az ész működéséhez tartozik, mert az új ismeretnek a régebbiekkel való összehasonlítása és okozati összefüggésbe hozása következtetésekkel történik; a következtetés pedig az én tevékenysége.

A tudat.

272. Azt tapasztaljuk, hogy mi látunk, hallunk, érzünk, gondolkodunk, vágyakozunk, stb. Ezek a mi belső állapotaink, a bennünk lefolyó jelenségek. *Azt a megismerést, amellyel belső állapotainkat és a bennünk lefolyó jelenségeket ismerjük meg, tudatnak nevezzük.* A tudat mint ilyen nem ítél, tehát nem állít és nem tagad; a tudat csupán észreveszi és azután tudomásul veszi belső állapotainkat. A tudat csupán tapasztalati felfogás belső konkrét állapotainkról és belső konkrét tevékenységeinkről.

Tehát a tudat által megismerjük a) a belső tényeket, amelyek az érzéki és szellemi élethez tartoznak és b) tulajdon személyünket. A tudat másról nem értesít minket. (Lásd a megismeréstanban.)

273. A tudat nemcsak a megismerésre és érzésre terjed ki, hanem az érzéki és szellemi vágyódásra is. Mivel a tudat a belső állapotok megtapasztalásától nem elkülönített tény, hanem egy és ugyanaz a tény, csak alanyi oldalát állítja elénk, t. i. mibennünk mennek végbe e belső jelenségek és tünemények s nem egy másvalakiben; továbbá a tudat nemcsak a megismerésre terjed

ki, hanem a vágyódásra is és a vágyódás tevékenység, azért **a tudat nemcsak megismerés, hanem tevékenység is.**¹

274. Valamely tevékenység kétféleképpen juthat tudatunkba: először maga által, vagyis közvetlenül és másodszor egy másik tevékenység által, vagyis közvetve.

a) Ha valamely belső tevékenység maga által jut tudatunkba, vagyis a valamely dolgot megismerő tevékenység egyúttal azt is megismeri, hogy a dolgot megismeri, tehát a tudati tevékenység és e tevékenység megismerése azonosul, akkor a tudatot *közvetlen tudatnak* nevezzük. Közvetlennek azért mondjuk, mert a tudati tevékenység és e tevékenység megismerése között közvetítő nincs, e kettő egy és ugyanaz.

A közvetlen tudat a tárgyat megismeri közvetlenül, a tárgy megismerését pedig mellékesen és bennfoglaltan; e kettő között közvetítő nincs. Pl. ha látok egy fát, akkor a látás tevékenysége által tudatom van a fa látásáról is. Vagy: ha valamiről gondolkodom, akkor a gondolkodás tevékenysége által tudatom van arról is, hogy ama bizonyos dologról gondolkodom. Tehát a közvetlen tudatnak kettős tárgya van: a) a fő tárgy, amelyet megismerünk, b) a melléktárgy, t. i. a fő tárgy megismerésének a ténye. **Az érzéki és szellemi megismerés minden ténye közvetlen tudati tevékenység,** mert a dolog megismerése és e tevékenység megismerése azonos.²

b) Ha egy belső tevékenység egy másik belső tevékenység által jut tudatunkba, pl. a vágyódó tevékenység egy megismerési tevékenység által, akkor a tudatot *közvetett tudatnak* mondjuk. Közvetettnek azért nevezzük, mert a belső tevékenység és megismerése között egy másik belső tevékenység közvetítőül szolgál.

275. A közvetett tudatban a tudatba jutott két belső tevékenység között lehet egyidejűség és lehet nem-egyidejűség is.

a) Ha a tudatunkba jutott belső tevékenység és maga a tudati tevékenység egyidejűleg történik, akkor a tudat *tökéletlen közvetett tudat* éppen az egyidejűség miatt. Ez a tudat az érzékiségben van és tökéletlennek mondjuk, mert megismeri az érzéket, sőt megismeri, hogy érez, mégis lényegéig nem tud hatolni, mert idáig az érzék nem tud felhatolni.³

b) Ha pedig a megismerő belső tevékenységére visszatekint és ezt új tevékenység által teszi megismerése tárgyává, akkor a

¹ „Conscientia enim secundum proprietatem vocabuli importat ordinem scientiae ad aliquid: nam conscientia dicitur „cum alio scientia“. Applicatio autem scientiae ad aliquid fit per aliquem actum. Unde ex ista ratione nominis patet quod conscientia sit actus.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1a. qu. 79. a. 13.)

² A. Lehmen: Logik. Kritik. Ontologie.⁴ 1917. 172. oldal.

³ „Sensus . . . redire quidem incipit ad essentiam suam, quia non solum cognoscit sensibile, sed etiam cognoscit se sentire: non tamen completur eius reditio, quia sensus non cognoscit essentiam suam.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 1. a. 9.)

tudatot reflex (visszaható) tudatnak nevezzük. Ez a *tökéletes közvetett tudat*, más szavakkal, illetőleg rövidebben: a *tökéletes tudat*. A tökéletes tudatot *öntudatnak* is nevezzük, mert benne a tudati jelenségeket az „én”-től megkülönböztetni is tudjuk. És mert a megkülönböztetésre csak a szellemi megismerés képes, azért **öntudata csak a szellemi megismerő tehetséggel felruházott lénynak van, tehát itt a földön csak az embernek**. Tökéletesnek pedig azért mondjuk e tudatot, mert az értelmes lény már képes megismerésével a saját lényegéig hatolni.¹

276. Az öntudatban „én”-emet magában fogom fel és változó állapotait vele szembe állítom; vagyis „én”-emet elválasztom változó állapotaitól. És mert csak az értelem képes megítélni, hogy az „én” az ő állapotaitól különbözik és csak az értelem képes különbséget tenni az állapot alanya s az állapot között, ide az érzék nem képes felhatolni, azért **öntudata csak értelmes lénynak lehet**. Pl. az állat is érzi a fájdalmat, de nem fogja fel mint „én”-jének a fájdalmát; ő csak észreveszi, hogy fájdalmat érez, de azt az „én”-től megkülönböztetni már nem tudja. Éppen így az állat is ismer egyes érzéki dolgokat, de e megismerést az „én”-től megkülönböztetni már nem tudja.

277. A szerint, hogy mire vonatkozik a tudat tevékenysége, megkülönböztetünk *érzéki és szellemi tudatot*.

a) Az *érzéki tudat* az a képesség, amely által valamely érzéki lény érzéki belső tünetényeit ismeri meg. **Az érzéki tudat tárgyilag összeesik a belső érzékkal**, amint erről már volt szó. Érzéki tudata az állatnak is van, mert az állat nem úgy érzi pl. a fájdalmat, mint kívülről levőt, de nem is úgy, mint fájdalmat általánosságban, hanem mint az ő fájdalmát.

b) A *szellemi tudat* az a képesség, amely által valamely értelmes lény megismeri konkrét szellemi megismerő és szellemi vágyó tevékenységeit. **A szellemi tudat mint képesség maga az értelem**, amennyiben konkrét belső tényeknek észrevése a tárgya. Az értelem mint tudati képesség spontán működik.

A tudatnak érzéki és szellemi tudatra való felosztása nem jelent két tudatot. **A szellemi és érzéki tudatra való felosztás, valamint az előbb adott többi felosztás tulajdonképpen nem más, mint az egy és egységes tudat különböző elnevezései a szerint, hogy mire vonatkozik tevékenysége.**

¹ „Substantiae intellectuales redeunt ad essentiam suam reditione completa: in hoc enim quod cognoscunt aliquid extra se positum, quodammodo extra se procedunt; secundum vero quod cognoscunt se cognoscere, iam ad se redire incipiunt, quia actus cognitionis est medius inter cognoscentem et cognitum. Sed reditus iste completur secundum quod cognoscunt essentias proprias; unde dicitur quod omnis sciens essentiam suam est rediens ad essentiam suam reditione completa.” (Ugyanott.)

278. Lássuk még az „én” tulajdonságait, amint mindenegyes konkrét első jelenségben mutatkozik.¹

a) **Az „én” elválaszthatatlan minden lelki jelenségtől és folyamattól.** Nincs a valóságban oly lelki jelenség, hogy az „én” nem volna ott.

b) **Az „én” mint valóságos egység, mégpedig valóságos minőségi és számbeli egység nyilatkozik meg.** Az „én” a maga tiszta lényében minden tevékenysége nélkül sohasem nyilatkozik meg, csak tevékenységei által ad életjelt magáról. És bár az „én” számtalan és sokféle tevékenységben nyilatkozik meg, mégis mindenegyes tevékenységében minőségileg és számbelileg egység és ugyanazonosság.

c) Nem ugyan pusztán és közvetlen élménnyel, hanem gondolkodással tudjuk azt is, hogy az „én” **állandó.** Lelki jelenségeink nem mutatnak mindig folytonos összefüggést, hanem sokszor megszakadnak, pl. az alvásban; és mi mégis mindig ugyanazon „én”-nek tudjuk magunkat. 30—40—50 évvel ezelőtt az az „én” voltam, mint most.

d) **Az „én” állományi (substantialis) egység,** mert az „én” az állandó hordozója mindazon jelenségeknek mint járólékoknak, amelyek bennünk végbemennek.

e) Mivel az emberben a szellemi élet a legfontosabb, azért magától értetődőleg **az „én” mint hordozója a lélektani jelenségeknek, szellemi jellegű.** Mivel minden élőknek csak egyetlenegy életelve lehet, tehát az embernek is csak egyetlenegy életelve van, azért az „én” nemcsak a szellemi, hanem az érzéki folyamatoknak is hordozója. Tehát nemcsak ezt kell mondanunk: én gondolkodom, én fontolgatok, én akarok, stb., hanem ezt is: én eszem, én iszom, én fájdalmat érzek, én képzeteket alkotok, bennem valamely szenvedély tombol stb.

Ezek után az „én” meghatározását így kell megadnunk: **az „én” mint az összes lélektani folyamatok hordozója állandó, szellemi képességgel felruházott, állományi lény.**

279. Hogyan keletkezik az „én”?

Mindenegyes „én” mindenegyes emberrel külön-külön adva van. Amint valamelyik emberi lény adva van, már „én”-je is adva van. Azonban az már más kérdés, hogy mindenegyes ember hogyan ismeri meg „én”-jét.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy mindenegyes lény csak annyiban ismerhető meg, amennyiben tevékeny. (Ens actu et verum convertuntur.) Tehát az „én”-t is csak tevékenységei által ismerjük meg. Az „én” hordozója mind az érzéki, mind a szellemi folyamatoknak. Az érzéki folyamatok érzékeinkkel észrevehetők; azonban az „én” szellemi oldaláról már nem vehető észre érzé-

¹ P. Vogt: Psychologie. 1909. 393. és következő oldalai.

keinkkel, mert a szellemi jelenségek nem esnek érzékeink alá. Az „én” szellemi oldaláról csak gondolkodásilag fogható fel.

Az egyedi „én” fogalmát a tényleges belső jelenségekből kapjuk. Ebből következik, hogy az „én” egyedi fogalma a különböző embereknél nagyon különböző lehet. Minél gazdagabbak és kifejezésteljesebbek az „én” megnyilatkozásai, annál gazdagabb tartalmilag az „én” egyedi fogalma. Pl. más volt az „én” egyedi fogalmának a tartalma Aquinói szent Tamásnál, más Nérónál, más Mussolininál, más egy nyárspolgárnál, más egy hatéves gyermeknél. Ha most a konkrét egyedi „én”-eknél elvonatkoztatunk (abstrahálunk), akkor megkapjuk az „én” logikai fogalmát.

Az öntudat fejlődése.¹

280. Az ember öntudatos lény; azonban azt az időpontot, amelyben öntudatos kezd lenni, nem tudjuk meghatározni. A gyermek kezdetben csak ösztönszerűen érzi és tudja magát, tudása alig van önmagáról. De már az első hetekben is észrevevesszük rajta, hogy pl. anyjához vonzódik, bár csak ösztönszerűen, míg másoktól ugyancsak ösztönszerűen idegenkedik. Ez a vonzalom és idegenkedés azon alapszik, hogy már érzi pszichikai világának önállását és összefüggését. Ezt a különállást és lelki tartalmainak egységes „én”-ben való összefüggését a kisgyermek fejlődésével mindjobban megismeri. „A kisgyermeknél az „én”-nek tudata elsősorban a saját testéhez fűződik. Lassankint meg tudja különböztetni testét a környezettől és élményeinek állandóan testéhez való kapcsolódása alakítja ki „én”-jének minden mástól elhatárolt és egységes képét. A gyermek, midőn szellemi fejlődése megindul, nem annyira önmagával, mint inkább a külső világgal foglalkozik, lelki szemei is kifelé irányulnak. Csak lassankint eszmél saját magára és néha hirtelen ráébredéssel érzi meg minden mástól különböző önálló „én”-jét . . . Az „én”-nel való önálló foglalkozás, az érdeklődésnek az „én” felé való fordulása rendszeren a serdülő korban szokott jelentkezni.”²

281. A gyermek öntudatának fejlődésében két mozzanat nagyon fontos: a) az első fogalmak megalkotásának ideje és b) annak ideje, hogy mikor érzi a gyermek azt, hogy a benne és rajta végbemenő tüneteknek ő az alanya és mikor fejezi ki ezt a fölfedezését.

Fogalmakat nagyon korán alkot a gyermek; korábban, mint a közfelfogás tartja. Természetes, hogy itt nem logikai és módszeres fogalomalkotásról van szó, hanem csak az ú. n. pszichikai

¹ Lásd erre: Várkonyi Hildebrand: A pszichológia alapvetése. 1926. 101—107. oldal; — Bognár Cecil: Pszichológia. 1935. 264. oldal; — J. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. II.³ 1929. 99. és következő oldalak; — Pérez: L'éducation intellectuelle dès le berceau. 1901; — E. Cramausse: Le premier éveil intellectuelle de l'enfant.² 1911.

² Bognár Cecil: Pszichológia. 1935. 264. oldal.

fogalmakról. Amikor a gyermek az első fogalmakat megalkotja, már van öntudata, mert a fogalomalkotás megköveteli az érzetek tudatos szemlélését.

Az öntudat akkor alakul ki, amikor a gyermek mástól való külön voltát tudja s ezt ki is fejezi. Ekkor a gyermek már magáról is beszél, először harmadik személyben s azután első személyben. A gyermeknek ez az önmagával való beszélése teljes határozottsággal azt bizonyítja, hogy öntudata már kialakult, hiszen mondataiban az állítmányokat határozottan megkülönbözteti „én”-jétől. Amikor a gyermek észreveszi, hogy ő alanya vagy okfeje bizonyos dolgoknak, akkor az öntudat már fölébredt.

282. Az „én” öntudatosulásának fontos következményei vannak.

a) Az első következménye az, hogy a gyermek magával is kezd foglalkozni. Eddig csak a külső világ érdekelte, most pedig a maga belső világa felé is fordítja figyelmét. Ezt különösen az iskola tökéletesíti és e tökéletesítés már a népiskolában kezdődik, mert itt kezdődik a vallási és erkölcsi világnak rendszeres ismeretése.

b) A második következmény az, hogy kezd a gyermek az emberektől visszahúzódni. (Diákszoba.)

c) A harmadik következmény az, hogy egy új lelki állapot után vágyakozik és ez összeesik a pubertás korával.

d) Az öntudat legmagasabb fejlődési foka az, hogy az ember újra meg újra feldolgozza gondolat- és érzéslényeit s kutatja: mi az ember célja és helyzete a világban. Ekkor indul meg a világnézet kialakulása s ezen dolgozik a család és tökéletesebb formában az iskola.

Még megjegyezzük, hogy szorosan véve a világnézet kialakítását nem tekinthetjük az öntudat újabb fejlődési fokának, mint az előbbi hármat. U. i. az a belső munka, amellyel világnézetünket kialakítjuk, lélektanilag nem különbözik a gondolat- és eszmealkotás más folyamaitól, amellyel tetszésszerű dolgokat ölelünk fel. A különbség csak az, hogy a világnézet kialakításában mi vagyunk a fő tárgy és a középpont.

A tudattalan.

283. Vannak az emberben élettevékenységek, amelyek soha sem esnek tudatunkba. Pl. a vérkeringés, a máj, a gyomor stb. végzi a maga kötelességét a nélkül, hogy minderről tudatunk értesítene bennünket. Az emésztőszervek, a vesék is dolgoznak bennünk a nélkül, hogy működésük tudatunkba esnék. Az anyagcsere is folyik bennünk és erről tudatunk semmit sem mond nekünk. Tehát **a tenyésző működések és a fizikai változások nem tartoznak a tudat tárgyához.**

284. Vannak továbbá tudatos tevékenységek is és róluk az előbbieken volt szó. Vannak végül olyan tevékenységek is, ame-

lyek a tudat világába tartoznak, mindazáltal bizonyos körülmények között mégsem esnek tudatunkba. Példák jobban megvilágítják a dolgot.

a) A fájdalom tudati dolog; és mégis, ha fájdmakról álmodunk, akkor a fájdmak módosítják álmképeinket, bár mi a fájdalomról semmit sem tudunk, még fölébredésük sem.

b) Az észrevezés tudati dolog. Gyakran megtörténik, hogy valaki mellett elmegyünk s nem vesszük őt észre. Később, amikor már jól eltávolodtunk tőle, jut eszünkbe, hogy mellette elmentünk.

c) Az emlékezet megőrzi a már megismertet. Hogy őrzi, arról nem tudunk; csak akkor tudunk ismét a megőrzött ismeretekről, amikor visszaidézzük.

Tehát vannak olyan lelki tartalmak, amelyek mint ilyenek nem emelkednek a tudatba és mégis pszichikai tényezők. E lelki tartalmakat tudattalan jelenségeknek nevezzük. Tehát *a tudattalan az a lelki tartalom, amely tudati tárgy, csak valamely oknál fogva nem emelkedik a tudatba.*

285. A tudattalant nem tapasztaljuk közvetlenül s ezért a tudattalannak csak föltevéses (hypotheticus) jellege van. A tudattalan föltevése jogos, mert a hatásból következtetünk rá. Ha a tudattalant nem fogadjuk el, akkor lelki világunk hiányos és lézagos lesz, mert az egyes mozzanatok közt nem találunk törvényszerűséget és okozati összefüggést, mint a fentebbi példák bizonyítják vagy az alábbiak.

A gondolatok összefűzése és összekapcsolása a tudat tárgya. Mégis „akárhányszor éppen a legnehezebb szellemi feladatok megoldását csak úgy tudjuk létrehozni, hogy a vele való tudatos foglalkozás után az egészet szándékosan lesüllyesztjük a tudattalan mélységeibe és otthagyjuk továbbfejlődni, megérni. Poincaré, a kiváló francia matematikus elmondja magáról, hogy a legtöbb nehéz feladat megoldását a tudattalanban végezte. Egy darabig foglalkozott a kérdéssel, tanulmányozta, törte a fejét a megoldáson, de nem jutott eredményre. Akkor abbahagyta a munkát, mással foglalkozott, kiment sétálni s egyszerre csak a tudattalanból felmerült a probléma teljesen megoldva. Egy híres regényíróról följegyezték, hogy midőn valamely regénytárgyon dolgozott, egyideig mindenféle más tárgyú könyvet olvasott lázas mohósággal, valósággal mesterségesen leszorította a tudattalanba a kidolgozandó tárgyat, ahol a regény tárgya tovább szövődött, alakult. Ezt a bonyodalmas munkát az illető író tudatos lelki műveletekkel nem tudta volna elvégezni. A művészi alkotás legértékesebb része igen sokszor szintén a tudat alatt megy végbe. Leonardo da Vinci, ha valamely nagy alkotásán dolgozott, közben szintén egészen más tárgyakkal foglalkozott, hogy alkotása addig a tudat alatt eljuthasson a megérés állapotáig”.¹

¹ Bognár Cecil: Pszichológia. 1935, 35—36. oldal.

Tehát a tudattalan fölvevése jogos és értékes szolgálatokat tesz az embernek.

286. A tudattalan fölvétele először *Leibniznél* történik. Ezt a gondolatot tovább fejlesztette *Hamilton*, *Lewes* és különösen *Maudsley*. Később sokat vitatkoztak arról, van-e tudattalan, valóság-e az, avagy csak jogosulatlan föltevés. Ennek a nagy vitának az anyagát *E. Hartmann* foglalta össze rendszeresen. *Freud Zsigmond* sexualfilozófiáját a tudattalanra építi föl s bár túlzásba ment, mégis vannak érdemei a tudattalan vizsgálatait körül.¹

A beszéd.

287. A gondolkodás külsőleg beszéd által nyilatkozik meg. A gondolat belső szó s ez megtestesül a külső szó által.² Azonban a külső szavak még nem alkotnak beszédet, mert bármennyi szót is rakjunk egymás mellé, pl. ember, tinta, vasvilla, eszik, ezeket értelmes ember nem fogja beszédnek mondani. A beszédhez még az is szükséges, hogy a szavakat úgy kössük össze, hogy belőlük egy másik, aki azt hallja, ítéletet vagy következtetést, tehát valami értelmet olvasson ki. Ezért állítanunk vagy tagadnunk kell valamit. Így az ítélet, illetőleg ennek kifejezése: a mondat már beszédnek mondható. Azonban ha mondatokat minden összefüggés nélkül egymás mellé helyezünk, pl. a ló kocsit húz, az ember halandó, Napoleon nagy hadvezér volt, — ezt a szó szoros értelmében mégsem mondhatjuk beszédnek. Beszédet tulajdonképpen akkor nyerünk, ha mondatokat úgy állítunk egymás mellé, hogy egymásból folyók legyenek.

Beszéddel nemcsak az ész tényeit, t. i. az ítéleteket fejezzük ki, hanem az akarat tényeit is: a vágyódást, parancsot, kérést stb. Ekkor az akarat tényeit fogalmakkal fogjuk fel és így fejezzük ki.

288. A beszédnek lényeges föltétele a gondolkodás, mert csak az tud beszélni, aki gondolkodni is tud. Akinek nincsenek gondolatai, annak mondanivalója sincs. Ezért az állat nem beszél.

Bár a beszéd gondolkodást tételez föl, mindazáltal a beszéd is elősegíti a gondolkodást, mert a szavakban mintegy nagyobb határozottsághoz és világossághoz jut a gondolat s ezért az emberi gondolkodás teljes és tökéletes kifejlődéséhez szükséges a beszéd is. Aki valamely oknál fogva nem tud beszélni, az nem emelkedik a gondolkodás oly magas fokára, mint emelkednék, ha beszélni is tudna.

Az ember a beszédet másoktól tanulja és mert gondolkodási

¹ A tudattalannak az erkölcsi élettel való kapcsolatát P. Janet tanulmányozta behatóbban. (L'automatisme psychologique: La médecine psychologique. 1924.)

² „Nihil est aliquid loqui ad alterum, quam conceptum mentis alteri manifestare.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 107. a. 1.)

fejlődéséhez szükséges a beszéd, azért természete hajtja arra, hogy beszélni megtanuljon.

289. A gondolkodás fejlődéséhez szükséges a beszéd. Ebből azonban nem következik az, hogy az, aki nem tud beszélni, gondolkodni sem tud, fogalmakat szerezni nem képes. Ezek abban hibáznak, hogy a gondolkodást a beszéddel azonosítják. Pedig hányszor gondolkodunk és még sem beszélünk. Továbbá hányszor történik, hogy a gondolat megvan s a neki megfelelő kifejezést még csak azután keressük. Sőt sokszor lehetetlen is a szavak azon tömegén végigszaladnunk, amely szavaknak megfelelő gondolatokon egy pillanat alatt végigfutunk. Tehát a beszéd nem annyira szükséges a gondolkodáshoz, hogy nélküle gondolat lehetetlen volna. A beszéd szükséges a gondolkodás teljes és tökéletes kifejlődéséhez, de nem föltétlenül szükséges, hogy gondolkodhassunk. Ezt bizonyítják még a némák is; ők nem beszélnek és mégis gondolkodnak.

290. A gyermek megszületése után hosszú ideig néma. Hallat ugyan hangokat, t. i. kiált, sir, nyög, amelyekkel kellemes vagy kellemetlen érzetnek ad kifejezést, de ez nem beszéd. E hangok még teljesen érthetetlenek; mindazáltal a szülők a gyermekhez mennek e hangokra, nem mintha értették volna, hogy mit mondott, hanem föltételezik, hogy valami kellemetlensége van és keresik a kellemetlenség okát. Ezeknek a hangoknak a tagolt-sága még bizonytalan; mégis többnyire magánhangzók. A harmadik héttől kezdve a gyermek már egyes mássalhangzókat is kiejt s kellemetlen és jóleső érzéseit oly hangokkal fejezi ki, amelyekben magán- és mássalhangzó is van. Eddig a gyermek csak egy-két mássalhangzót tudott kiejteni (v, j, m), de 2—3 hónaptól kezdve lassan-lassan a többi mássalhangzót is megtanulja. Innen kezdődik a *gögcicselés* korszaka. A gyermek egy éves koráig már mindenféle hangot kiejt, de mindennek még nincs értelme, bár a szülői szeretet a gögcicselésnek is értelmet tulajdonít. Ez a gögcicselés lassan *gagyogássá* alakul. A gyermek 2—3 éves korában már beszél; de beszédje nehezen érthető, mert nem beszél nyelvtanilag helyes mondatokkal, hanem csak egyes szavakat mond, amelyeket ő fontosaknak vél s ezzel egész mondatokat akar kifejezni. Persze, az ilyen beszéd többesszámról, ragozásról, névmásról, szórendről még nem tud. Ezt *agrammatizmusnak* (*nyelvtannélküliség*) nevezzük. Pl. a kis gyermek idegen helyen ezt hangoztatja: haza. Ezzel ezt akarja mondani: szeretnék haza menni. A 3-ik év végén az agrammatizmus már szűnőben van. Ha nem, akkor valami baj van a gyermeknél, mégpedig vagy nem eléggé fejlett szellemileg, vagy gyöngéelméjű, vagy nem hall jól, tehát rosszul tanulja meg a beszédet. 4—5—6 éves korában a gyermek már megtanulta anyanyelvét szülőitől, de szókészlete kicsiny.

291. Azt az időpontot, amelyben a gyermek tudatosan kezd

használni a szavakat, megjelölni nem tudjuk. Az általános felfogás az, hogy a 9—14 hónapban.

Amikor a gyermek beszélni kezd, csak egyes szavakat ejt ki. Régebben azt gondolták, hogy ezek a kiejtett szavak tényleg csak szavak; ma azonban azt gondolják, hogy a gyermek ezekkel a szavakkal mondatokat fejez ki.¹ Ezek az ú. n. *mondatszavak* vagy *egyszavú mondatok*. Pl. a „mama” szó azt jelenti: mama, gyere ide! Tehát ezek a szavak nem pusztán szavak, hanem mondategységek.

E mondatzavas beszéd körülbelül félévig tart. Lassan észreveszi a gyermek, hogy minden szó valamely dolgot jelöl s ez a gyermek életében az egyik legfontosabb fölfedezés.² Ekkor kezd föllépni a gyermekben a kérdezés és ez a szellemi fejlődésre nagyfontosságú.

Amikor a mondatzavak elmaradnak, akkor a gyermek két-három szóval fejezi ki gondolatait. Ekkor a gyermek még nem ragoz, hanem csak egymás mellé rakja a szavakat. És mert ekkor az igét főnévi igenév (infinitivus) alakjában használja, azért ezt a beszédet *infinitivuszos beszédnek* mondjuk. Pl. ember állni udvar =: egy ember áll az udvarban. Lassan ragozni is kezd a gyermek; de mondatai főképen főmondatok és csak jóval később használ mellékmondatokat is. A gyermek már ragoz, de a mondat-szerkezetben még sok a hiba.

A gyermek a nyelvtani formák közül először a főnevek többesszámát használja és csak azután a többi esetet is. Az igénél az idő és mód egyszerre lép föl. Jellemző, hogy a gyermek az „én” személyes névmást kezdetben nem használja, hanem e helyett nevét mondja. Ennek nem az az oka, hogy nem tudna „én”-jéről, hanem az, hogy környezete mindig nevén szólítja. (Piroska, akarsz cukrot? Piri tukjot.) Ő ezt szokja meg.

292. A *tradicionalizmus* azt mondja, hogy a gondolkozási képesség nem tekinthető oly tehetségnek, amelynek tevékenysége által értelmi igazságokat önállóan vizsgálhatunk és nyerhetünk. A tradicionalisták az emberi gondolkodási képességet mint pusztá befogadó (receptív) képességet fogják fel az értelmi igazságokkal szemben. Ezért azt tanítják, hogy az ember a tulajdonképeni gondolkodó tevékenysége által semmiféle értelmi ismerethez nem juthat, hanem az összes értelmi fogalmakat és igazságokat a nyelv és a nyelv közvetítésével a tanítás által nyeri. Beszéd és oktatás nélkül az emberi értelem mindig tabula rasa (üres lap) lenne; az egyedüli ismeretforrás az értelmi ismeretekre nézve a nyelv és a tanítás.

A tradicionalizmus tanítása nem igaz, mert a) a nyelv és tanítás csak közvetítői és tökéletesítői az emberi gondolkodásnak és általában nem föltétlenül szükséges a gondolkodáshoz; a némák

¹ E. Meumann: Die Sprache des Kindes. 1903.

² W. Stern: Die Kindersprache. 1907. 157. oldal.

nem beszélnek és mégis gondolkodnak; b) a szó nem természetes jele a fogalomnak, hanem mesterséges, hiszen azt a fogalmat más szóval is kifejezhetjük, amint ki is fejezik a különböző nyelvek; c) a szó kívülről jön hozzánk, hallás által vesszük észre. Ha a szó volna nemzője a fogalomnak, akkor természetes vonatkozásban is volna vele. Ez pedig nem áll. Ha a szót érteni akarjuk, akkor előbb magát a dolgot kell értenünk, vagyis **a fogalom megelőzi a szót** s ezért **a gondolkodás is megelőzi a beszédet**. Így a **tradicionalizmus eme tanítása elvetendő**.

Hogyan keletkezett a beszéd?

293. Itt nem azt keressük, hogy miképpen tanul meg a kisgyermek beszélni, hanem azt, hogy az emberiség miképpen jutott a beszéd birtokába.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a beszédre való indítás az ember természetében gyökeredzik. Az embernek vannak gondolatai, amelyeket nemcsak kifejezni akar, hanem közölni is akar, vagyis van mondanivalója. Hogy az embernek legyen mondanivalója, az két föltételtől függ: a) az embernek legyenek fogalmai és ítéletei s ezek vannak; b) az ember gondolatait hangcsoportokhoz, mint jelekhez tudja kötni s a tapasztalat szerint ezt is meg tudja tenni. Tehát **a beszéd alapja az ember természetében van**.

294. A különböző nyelvek vizsgálatánál az összes nyelveket bizonyos törzsnyelvekre (indogermán, ural-altáji stb.) tudjuk visszavezetni. Sőt az is lehetséges, hogy az összes nyelveket sikerül egyetlenegy ősnyelvre visszavezetni. Azonban arra, hogy a törzsnyelvek vagy az ősnyelv hogyan keletkezett, arra bölcséleti úton feleletet adni nem tudunk. Ezért csak a történelemhez fordulhatunk felvilágosításért. A legrégebb és leghitelemértőbb irat, amely ezt a kérdést teljes világosságba helyezi, a Szentírás az ő teremtetörténetével. A Szentírás szerint az ősszülők megteremtésükkor meglelt emberek voltak és nem mint csecsemők álltak a világba, különben elvesztek volna.¹ Ezért szükséges volt az is, hogy az emberi méltóságnak megfelelően, beszéd által érintkezzenek egymással. Hogy azután az Isten a teljes beszéddel megajándékozta őket, vagy természetes képességeik oly nagyok voltak, hogy a beszédet maguktól gyorsan találták és alakították ki, arról a teremtetéstörténet semmit sem szól. A teremtetéstörténet szerint s ezt a nyelvtörténet is megerősíti, **az ember mint beszélő lény jelenik meg a történelem színpadán**.

295. A *materializmus* azt mondja, hogy a beszéd tulajdon-

¹ „Naturali ratione etiam perspicimus necessarium fuisse, primos parentes non in statu infantili, in quo nunc nascimur, sed in statu provectiore creatos esse; aliter aliorum auxilio destituti misere corpore et mente periissent. (J. Donat: Psychologia.^{4,5} 1923. 474. oldal.)

képen az állatok hangja, amely különböző külső körülmények hatása alatt, nevezetesen szemléletek, tapasztalatok és érzelmek hatása alatt először indulatszavakban nyilatkozott meg (ezért *interiectio-elmélet*) s azután lassan, hosszú fejlődés után, emberi beszéddé alakult át.

A materializmusnak az állítása teljesen hamis, mert a) az emberi beszéd tagozott szóbeszéd, az állatok hangja pedig tagozatlan, szótagolás nincs benne; b) ugyanaz az állat mindig ugyanazt a hangot adja, mert hangszervezetük ugyanaz; az emberek hangszervezete is ugyanolyan és mégis különböző szavakat adnak; c) az állatok beszéde mindig ugyanazon a fokon áll, az ember beszéde pedig állandóan tökéletesedik; d) az emberi beszéd oly elemeket tartalmaz, amelyeket szemléletből, tapasztalatból és érzelemnyilvánításokból nem lehet levezetni.¹ Tehát **a materializmus elvetendő**.

A materializmus abból a téves nézetből indul ki, hogy az ember az állatból fejlődött.

296. Az emberek kezdetben egy nyelven beszéltek. Később, a babiloni építkezés után a nyelvzavar következtében, ami büntetés volt az Istentől, több nyelven kezdtek beszélni. És még később, amikor elszéledtek az egész földkerekségen, fejlődtek ki a mai nyelvek.

A nyelvváltozásnak és a nyelvek differenciálódásának a törvényeit a nyelvtudomány kutatja. A bölcseletnek itt csak az a kötelessége, hogy megállapítsa: a) mi indítja meg a változásokat és b) mi irányítja a változásokat.

a) A változások megindításának az oka az ember természetében van. Az ember a természet és a környezet hatása alatt különböző élményeket él át és szereti ezeket másképpen és másképpen kifejezni. E változásokban döntő tényező a kultúrfejlődés foka és a szépekérzés kfinomultsága.

b) A nyelvváltozásokat irányítják a hangutánzás, az egyéni lelemény és az idegen hatások.

A beszéd felosztása.

297. Megkülönböztetünk *szóbeszédet*, *jelbeszédet* és *írásbeszédet*. Lássuk ezeket egyenként!

a) Az első a *szóbeszéd* és ekkor gondolatainkat szavakkal fejezzük ki.

b) A második a *jelbeszéd* és ekkor jelekkel közöljük gondolatainkat. A jelbeszéd eléggé tökéletlen, csak némiképpen képes

¹ „Mikor Lockenak egy tanítványa. Cudworthnek meg akarta magyarázni, hogy minden gondolatunk érzéklésből származtatható, ez felszólította, hogy vegye elő és üsse föl akárhol könyvtárának egy kezeügyébe akadó könyvét. A szenzualista Cicerónak De officio-ére akadt és kezdte olvasni: Quamvis tu iam . . . Cudworth megállította: Elég, mondd meg, quamvis-nak milyen érzéklés felel meg?” (Schütz Antal: A bölcsélet elemei. 1927. 209. oldal.)

helyettesíteni a szóbeszédet s bizony nehezen és sokszor hibásan. Ha szóbeszéd közben is használjuk a jelbeszédet taglejtéseinkkel, akkor ezt *gesztikulációnak* nevezzük. A gesztikulációval élni akarni akarjuk a szóbeszédet, vagy nagyobb határozottságra törekszünk.

c) Végül van az *írásbeszéd* és ekkor írásban érintkezünk másokkal. Az írás kétféle: *képirás* és *betűírás*.

α) A *képirás* abban áll, hogy a tárgyat lerajzoljuk, vagy minden dolog részére bizonyos önkényes jelet állapítunk meg. A képirás elsajátítása nehéz, mert nagyon sok jelre van szükség. Idetartozik pl. a *hieroglyphírás*.

β) A *betűírás (phonografica)* abban áll, hogy a szavakat kitevő hangokat bizonyos jelekhez kötjük és e jeleket egymás mellé rakjuk, illetőleg rajzoljuk. E jeleket *betűeknek* nevezzük. A betűket azon sorrendben rajzoljuk egymásután, amilyen sorrendben halljuk a szóban lévő hangokat. A betűírás sokkal tökéletesebb a képirásnál, mert nincs szükségünk sok jelre és a gondolatokat pontosan adja vissza.

MÁSODIK FEJEZET.

Az emlékezet.

Az emlékezetről általában.

298. Az ember az egyszer megszerzett képzeteket és élményeket megtartja, sőt visszaidézni is képes. A képességet, amelynél fogva ezt megteheti, *érzéki emlékező tehetségnek* nevezzük. Erről már volt szó.

Az ember nemcsak képzeteket és észrevevéseket tart meg és képes visszaidézni, hanem fogalmakat, ítéleteket és következtetéseket is. E tehetséget *szellemi emlékező tehetségnek* nevezzük.

Egyesek a szellemi emlékező tehetséget külön tehetségnek mondják; pedig ez nem más, mint az értelem, amikor megtartja a megszerzett ismereteket.¹ Tehát **az értelem értelem, amikor ismer és az értelem emlékezet, amikor a megismertet megtartja.**

„A szellemi emlékező képesség a szellemi élet lelke; nélküle szellemi élet lehetetlen volna. Hogy mást ne említsünk, emlékezés nélkül lehetetlen volna a beszéd, az emberi szellemi életnek ez a nélkülözhetetlen eszköze. **Hogy emlékezésünk van, bizonyí-**

¹ „La mémoire ne constitue pas une faculté à part. Elle désigne, en effet, soit la conservation d'idées acquises, soit la connaissance du passé. Or, la conservation d'idées acquises ne demande pas une faculté autre que celle de les acquérir: l'intelligence étant spirituelle et par suite incorruptible, on ne s'expliquerait même pas comment elle perdrait son savoir acquis.” (D. J. Mercier: Psychologie. II.¹¹ 1923, 91. oldal.)

tani nem lehet, mert hiszen ez csakis az emlékezet által volna lehetséges; de **azok közé a tények közé tartozik, amelyek bizonyításra nem is szorulnak**, mert rámutatással mindenki közvetlenül tud róluk és tagadásuk lehetetlen állításuk nélkül.”¹

299. **Az érzéki és szellemi emlékezet között nem fokozati, hanem lényeges különbség van**, amint lényeges különbség van az érzéki és az értelmi megismerés között. Mindazonáltal a szellemi emlékező tehetség sohasem működik az érzéki emlékezet nélkül, mert, amint működni kezd, az érzéki képzelő erő is működni kezd, hogy a visszaidézendő dolgot érzéki képbe öltöztesse, vagy legalább is bizonyos szóhoz fűzze. Minthogy pedig az érzéki képzetet vagy szót, amely a gondolatnak mintegy érzéki kifejezése, az érzéki emlékező tehetség őrzi, azért az érzéki és szellemi emlékező tehetség működésében mindig együtt jár s mind a kettőnek hasonló törvényei vannak.² Innen kell magyaráznunk azt, hogy gyöngül a szellemi emlékező tehetség, amint az érzéki gyöngül, mégpedig ugyanazon mértékben.

300. Az emlékezet nemcsak megtartani képes a már megszerzett ismereteket, hanem szükség esetén visszaidézni is. Az emlékezetet ezen oldaláról *felújító* vagy *visszaidéző tehetségnek* nevezzük. **A megtartó és visszaidéző tehetség egy és ugyanaz az emlékezet, csak más és más megnyilvánulásában nevezzük megtartó és visszaidéző tehetségnek.** Tehát az emlékezet megtartó tehetség akkor, amikor a megszerzett ismereteket megőrzi; és ugyanaz az emlékezet visszaidéző tehetség akkor, amikor a megőrzött ismereteket alkalomadtán felújítja. Ezek után **az értelem, a megtartó szellemi emlékezet és a visszaidéző szellemi emlékezet egy és ugyanaz a tehetség, t. i. az értelem**, csak más és más megnyilatkozásában nevezzük így vagy úgy.

301. Az emlékezet *gépies (mechanikai), értelmi és mesterséges emlékezet*.

a) A *gépies (mechanikai) emlékezet* abban áll, hogy azt, amit tanultunk, csak abban a sorrendben tudjuk visszaidézni, amelyben tanultuk. Itt a gondolatokat szavakhoz, mondatokhoz vagy a mondatok egész sorához kötjük s így vessük emlékezetünkbe. Ez jó hatással van az emlékezetre és különösen a népiskolában használatos, mert a gyermek kifejező képessége még csekély. De hogy tényleg hasznos legyen ez, azért mindig össze kell kötnünk azzal, hogy a gyermekek értsék is a tanultakat. Itt a szó, illetőleg a mondat az első és ezen a fonalon jutunk valaminek az emlékezetére.

b) De előre tehetjük a gondolatot is és a gondolatoknak következetes összekapcsolásával jutunk a dolgok emlékezetére.

¹ Jánosi József: A szellem. 1935. 163. oldal.

² „Utraque memoria similibus legibus regitur et etiam coniunctim agere solet.” (J. Donat: Psychologia. 1923. 115. oldal.)

Igy írunk pl. könyvet. Ezt *értelmi emlékezetnek* nevezzük s mindenestre jobb és biztosabb, mint az az első. És mert ez mindig ítélettel van összekötve, azért *ítéleti emlékezésnek* is nevezzük.

c) A *mesterséges emlékezést mnemotechnikának* is mondják. Ez abban áll, hogy a nehezebben megjegyezhető fogalom- vagy gondolatsorokat más egyszerűbb nevekkal vagy jelekkel helyettesítjük, amely nevek vagy jelek a hasonlóság vagy ellentét révén a helyettesített fogalmat vagy gondolatsort juttatják emlékezetünkbe. Ennek a középkorban nagy jelentőséget tulajdonítottak, de ma már nem használják, mert kevés értéke van, sőt káros is lehet.¹

302. Az emlékezés *önkéntes* vagy *önkéntelen*.

a) Az emlékezés *önkéntes* akkor, amikor akaratunkkal oda hatunk, hogy emlékezetünk bizonyos tárgyra hasson.

b) Az emlékezés *önkéntelen* akkor, amikor a fogalom és ítélet mintegy magamagától jelenik meg előttünk. Az *önkéntelen* emlékezésnél nagy szerepet játszik az *eszmetársítás (associatio)*. Ez abban áll, hogy valamely dolog folytán egy hozzá hasonló vagy vele vonatkozásban és kapcsolatban lévő dolog jut eszünkbe. Az eszmetársításnak ugyanazok a törvényei, mint a *képzettársításnak*. (125—126.)

303. Az emlékezet tulajdonságai: a) a *tanulási képesség*, b) az *emlékezet erőssége* és c) az *emlékezet hűsége*.

a) A *tanulási képesség* a gyermekeknél sokkal kisebb, mint a felnőtteknél. *Pohlmann* kísérletei szerint és ezt a mindennapi tapasztalat is bizonyítja, a tanulási képesség a 7-ik évtől a 14-ik évig folytonosan nő, a 14—15 év között visszaesés tapasztalható a nemi érés kezdetének a bekövetkezésével s azután ismét emelkedés van.

b) Az *emlékezet erőssége* abban áll, hogy a dolgokat gyorsan emlékezetbe vessük és sokáig meg is tartjuk. Ez függ az egyéni hajlamtól és a figyelem erősségétől, valamint a gyakorlattól is.

c) Az *emlékezet hűsége* abban áll, hogy úgy idézünk vissza, amint valamit megtartottunk. Ha hibás a visszaidézés, akkor az ítélet nem azt mondja, mint amit az emlékezet megtartott. E hiba onnan származik, hogy az emlékezetet meggondolatlanságból, képzelődésből, szenvedélyekből vagy érzelmekből eredő ítélet meghamisította. Általában a nők emlékezete erősebb, mint a férfiaké, de nem annyira hű, mert a nők inkább érzelmeik hatása

¹ „Ist die Art der Verbindung der Vorstellungen dasjenige, worauf der Wort des Behaltenden beruht, und diese so beschaffen sein, dass nicht ein roher, sondern nur ein verstandesmässig gegliederter Stoff dem Gedächtnisse übergeben wird, so folgt daraus, dass mnemotechnische Künste entweder ganz zu unterlassen sind, oder nur in grosser Beschränkung angewendet werden dürfen, weil sie für die Bildung der Intelligenz nicht nur nichts leisten, sondern sogar ihr leicht schädlich werden“. (Th. Waitz: Allgemeine Pädagogik.⁴ Kiadta: O. Willmann. 1898. 361. oldal.)

alatt állanak s ezért emlékezeti ítéleteikben gyakran érzelmi elem is van.

304. Az emlékezetnél még két fontos kérdés van: a) mekkora a tanulási képesség és b) mennyire képes az emlékezet a tanultakat megtartani.

A lélekбúvárok azt mondják, hogy a 7—14 év között a tanulási képesség kisebb, mint a megtartási képesség; azonban a tanulási képesség folytonosan erősödik s a megtartási képesség állandóan gyöngül, úgyhogy a 14—20 éves korban a tanulási képesség nagyobb, mint a megtartási képesség. A tanulási és megtartási képesség a 20—25 éves korban a legerősebb.

Mi az oka annak, hogy a 14—15 éves kor után mind a gépies, mind az értelmi, de különösen az értelmi emlékezet gyöngül. Ennek oka a következő.

Az ember eddig tanult, de inkább csak kívülről tanult és ekkor az emlékezet, ha valamit visszaidézett, csak a tanult sorban idézte vissza. Ez pedig nem értelmi, hanem gépies emlékezet. Az értelmi emlékezet nem a 7—15 éves kor tulajdonsága s ezért a tanulást bizonyos sorhoz, a gondolatok bizonyos egymásutánjához kötjük, következésképp az emlékezet is e sorhoz, ez egymásutánjához ragaszkodik a visszaidézésben. Az értelmi emlékezet, vagyis a következtetve emlékezés az érett kor tulajdonsága. A 14—15 éves korral kezdődik a nemi érés ideje s ezzel az ember a tanulás és megtartás terén is akarna a férfikorhoz hasonlítani, vagyis következtetesen emlékezni. Azonban ezt a 14—15 éves korig nem sajátította el, tehát most kezdi elsajátítani. És mert minden kezdet nehéz, nehezen megy az értelmi emlékezés is. Másrészt pedig mivel az ember az értelmi emlékezés után vágyik, azért a kívülről tanulás, a gépies emlékezés nem ízlik neki s ezért megy nehezen a gépies emlékezés.¹

Hogyan tanuljunk?²

305. Valamit tudni rövid ideig, de azt később elfelejteni, nem tudás. A tudás tulajdonképpen csak akkor lesz tudás, ha azt, amit eszünk megértett, képesek vagyunk megtartani és alkalomadtán visszaidézni, hogy ismét az ész rendelkezésére bocsáthassuk. Emlékezet nélkül nincs igazi tudás (tantum scimus, quantum in memoria tenemus), sőt semilyen tudás sincs. Ebben van az

¹ J. Hoffmann: Handbuch der Jugendkunde und Jugenderziehung.^{2, 3} 1922, 72. oldal.

² E kérdést kísérletekkel próbálták eldönteni. Ennek különösen külföldön egész irodalma van. Ebbinghaus: Grundzüge der Psychologie. I.² 1905; — L. Habrich: Pädagogische Psychologie. I.⁶ 1921; — O. Willmann: Didaktik als Bildungslehre. 1909; — J. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. I. 1917. Nálunk a kísérleteket ismertették Pekár Károly és Révész Géza a Magyar Pedagógiaiban és a Népművelésben.

emlékezet jelentősége.¹ Tehát fontos kérdés az, hogy miképen tanuljunk, jobban mondva: miképen tanuljon a tanítvány?

Általában kétféleképen szokás tanulni: a) az anyagot kis részekre osztjuk s a részeket egyenként tanuljuk meg. Ez a *feldaraboló (frakcionáló) tanulás*. b) Az anyagot a maga egészében többször elolvassuk és így tanuljuk meg. Ez az *egybefoglaló (globális) tanulás*.²

a) A *feldaraboló tanulásnak* az a hátránya van, hogy az anyag logikai összefüggését önkényesen darabokra szakítja és ez által a tanulás gépies lesz. Tehát ez a tanulási mód csak oly anyagnál alkalmazható, amelynek részei között nincs logikai összefüggés; pl. idegen szavak tanulásánál, a történelemben az évszámok tanulásánál stb.

b) Az *egybefoglaló tanulási* mód jobb a feldarabolónál, mert ez értelmes tanulás és a figyelmet nagyobb erőfeszítésre ösztönzi. Mindazonáltal nagyon jó, hogy a nehezebb részeknél valami külső jellel is megüünk az emlékezet segítségére; pl. aláhúzzuk a nehezebb vagy fontosabb mondatokat. Az aláhúzás az egymásutánban való elmondást nagyban elősegíti a tanítványnál. Legjobb, hogy az anyagnak egyszeri-kétszeri figyelmes elolvasása után próbáljuk magunkban elmondani s ott, ahol a gyöngébb emlékezés miatt megakadunk, a könyvből olvassuk a dolgot akár többször is.

A tanulást maga a könyv is elősegítheti úgy, hogy a fontosat kiemeli, t. i. feltűnőbb nyomással állítja elénk.

Feledés.

306. Ha ismereteink elmosódnak annyira, hogy nem tudjuk azokat visszaidézni, akkor azokat az ismereteket elfelejtettük. Ez a *feledés*. Mégis az ismeret nem mindenkor tűnik el nyomtalanul emlékezetünkéből. Megtörténik, hogy az, amit már elfelejtettünk és amire semmiképen sem emlékezünk, más alkalommal és más körülmények között hirtelen emlékezetünkbe jut.

Legelőször azt felejtjük el, ami ismereteinkkel nincs összefüggésben, vagy csak laza összefüggésben van. Azt, ami ismeretkörünkhöz tartozik és lelki világunkkal oly szoros viszonyban van, hogy mintegy szokásunkká válik, azt nehezen felejtjük.

A feledésben bizonyos egymásután van. Pl. előbb felejtjük el a tulajdonneveket, mint a tárgyneveket; előbb az egyedi, mint az általános fogalmakat.

Mivel a feledés minden embernél általános jelenség, azért mindenből csak a lényegét iparkodunk megtartani.

¹ Az emlékezet jelentőségéről lásd Szent Ágoston Vallomásait. Fordította: Vass József. II. kötet. 1917. 66—89. oldal.

² J. Geyser: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie.³ 1920. 223. oldal.

HARMADIK FEJEZET.

A figyelem.

307. *Figyelem az, hogy magasabb megismerő tehetségünk, t. i. az ész minden más tárgy kizárásával csupán egy dologra fordítja tekintetét.*

A figyelem minden további szellemi működésnek alapja és nélkülözhetetlen feltétele. Annak, aki összefüggő és szerves egészben lévő ismereteket akar elsajátítani, állandó s naponként ismétlődő figyelemre van szüksége. Naponként ismétlődő és kitaró figyelem nélkül nincs komoly tudás.

A figyelem nemcsak a tudásnak a megszerzése végett szükséges, hanem **az ember erkölcsösségének a fejlődése is nagyban függ az önkényes, vagyis az akaratí figyelemtől,**¹ mert állandóan figyelemmel kell kísérnie saját magaviseletét, hogy az erkölcstörvényekkel megegyezzek.

A figyelem *belső* és *külső*. A *belső* figyelem az adott meghatározás által adott figyelem; a *külső* pedig oly dolgoknak a távoltartása, amelyek mellett a *belső* figyelem lehetetlen lenne. Ilyenek: zaj, bágyasztó meleg stb.

308. A figyelem még *önkéntelen* és *önkéntes*, vagyis *akart*.

a) *Önkéntelen* a figyelem, ha fölkeltője valamely *külső* ok, amely mintegy meglepi az embert. Ekkor a *külső* ok hatását felfogjuk, oda figyelünk; de ez a figyelem nem *akart* figyelem, tehát nem akaratunktól függ. Az *önkéntelen* figyelem feltételei: α) az inger erőssége, β) az újság vagy ritkaság vagy ellentétesség és γ) negatív feltétele, hogy idegen képzetek ne zavarják a figyelmet.

Az *önkéntelen* figyelemnél *fiziológiai* feltételek is szükségesek, mint α) ne legyen az ember fáradt, β) ne legyen túlságosan meleg, γ) ne legyen rossz levegő stb., röviden: semmi olyasmi ne legyen, ami bágyaszt.

Az *önkéntelen* figyelemre leginkább a gyermek hajlamos és hajlamosabb erre, mint az *önkéntes* figyelemre. Ennek oka az ismeretek csekély mennyisége és az akarat gyöngesége. Az *önkéntelen* figyelemnél is nagy koncentráció lehetséges; pl. a gyermek a játéknál megfigyedik az egész világról, mert a játék köti le teljesen a figyelmét.

b) Az akarat hatalma alatt is keletkezik figyelem s ez az *önkéntes* vagy *akaratí figyelem*. A nevelésben csak ennek a figyelemnek van igazi értéke, mert a nevelés tulajdonképpen az aka-

¹ „J'affirme, en me basant sur l'expérience, que le développement de la personnalité morale dépend en grande partie de l'éducation de l'attention volontaire.” (Gillet: L'éducation du coeur. 10 ezer. 1910. 189. o'dal.) — „Aufmerksamkeit ist der Masstab des Fortschrittes in der Wissenschaft und zugleich in der Charakterbildung.” (P. Vogt: Psychologie. 1909. 261. oldal.) — L. Habich: Pädagogische Psychologie. II.⁵ 94—95. oldal.

rat fejlesztése¹ s az önkéntes figyelem akarati cselekvés.² Az akarati figyelem által szerezhetünk alapos és állandó tudást és lehetünk eredményesek.

Az önkéntes figyelem akaratunktól függ. Azonban ekkor is szükséges, hogy a figyelem tárgyában mindig valami újat keressünk és találjunk, hogy a figyelmet fenntarthassuk. Ezért az önkéntes figyelem annál könnyebb, minél több ismerete van az embernek.³

309. Az egészen kisgyermek nem tud figyelni, hanem csapong, mint a pillangó száll virágról-virágra; mindazáltal megvan a képessége, hogy figyelni tudjon. Mikor kezd a gyermek figyelni, azt a kort pontosan meghatározni nem tudjuk; azonban biztosan tudjuk, hogy előbb az érzéki tárgyak felé fordul és csak azután az értelmi dolgok felé, mert tudattartalma is először csak az érzéki tárgyakra irányul. A figyelem teljesen és tökéletesen az ész szolgálatában áll. És mert az ész először az érzéki dolgok felé fordítja tekintetét, hogy azután emelkedjék és szárnyaljon, azért a figyelemnek is első tárgyai az érzéki dolgok.

Legfontosabb az akarati figyelem. Hogy mikor jelentkezik az akarati figyelem először, annak az idejét sem tudjuk pontosan meghatározni. Valószínű, hogy akkor jelentkezik az akarati figyelem, amikor a kisgyermek észreveszi, hogy tudattartalmai bizonyos értékeket is képviselnek. És mert ennek előfeltétele az öntudat fölébredése, azért mondhatjuk, hogy **az öntudat fölébredésével hamarosan az akarati figyelem is jelentkezik**. Amikor a gyermek a népiskolába kerül, már akarati figyelemre is képes. Ezért a népiskolában már megkezdődhet az ismeretek rendszeres közlése.

A felnőtt hosszabb ideig tud figyelemmel foglalkozni valamely dologgal, mint a gyermek. Ennek az az oka, hogy több és összefüggőbb ismerete van, tehát hosszabb soron megy át a nélkül, hogy az ismeretek összefüggésének a határát átlépné.⁴ Ezért a figyelem állandósága pl. az iskolabajáróknál évről-évre növekszik, mert ismereteik is évről-évre gyarapodnak. Ebből pedig következik, hogy a figyelemmel a legtöbb baj a népiskolában van.

¹ Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1934.

² Bognár Cecil: Pszichológia. 1935, 144. oldal.

³ „Man muss am Objekt immer etwas Neues zu finden suchen, um es festzuhalten. Deshalb ist die Aufrechterhaltung der Aufmerksamkeit um so leichter, je reicher an Kenntnissen der Geist ist.“ (J. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. II.³ 1929, 83. oldal.)

⁴ „Dass der Erwachsene sich viel länger mit demselben Gegenstand beschäftigen kann, als das Kind. liegt daran, dass er mehr Vorstellungen hat, die er der Reihe nach durchwandern kann, ohne die Grenzen des Zusammengehörigen zu überschreiten.“ (Ügyanott. 79. oldal.)

MÁSODIK SZAKASZ.

A szellemi vágyódás.**Van-e az embernek az érzéki vágyódástól különböző vágyódása is?**

310. Az embernek van érzéki vágyódása, t. i. szenvedélyei és érzelmei, amelyekkel az érzéki javak birtokába akar jutni, ha azok hasznosak reá nézve, s ha károsak reá nézve, akkor kerülni iparkodik. Az érzéki vágyódás mindig csak érzéki dolgok után törekszik, ennél soha magasabbra nem tud emelkedni. Ezt tapasztaljuk az állatoknál. Ezzel szemben az emberben oly vágyódást is veszünk észre, amely az anyagtalan dolgok után is törekszik, mint tudomány, erényesség s végül az Isten, amelyeket az érzék nem képes megismerni, mert természetét meghaladják, következésképp vágyódni sem tud utánuk.¹ Tehát **az emberben az érzéki vágyódástól különböző vágyódás is van.**²

Hogy ez így van, azt még a következő is bizonyítja. Az embernek van szellemi megismerése és ezzel megismeri az érzékfölötti jót és az érzékfölötti rosszat. Hogy az érzékfölötti jó és az érzékfölötti rossz között a szellemi megismerés által tett különbségnek legyen értelme és célja, sőt e különbségtevés lehetséges legyen, azért kell, hogy az embernek oly vágyódása is legyen, amely az érzékfölötti javakra irányul. Mivel pedig az ember valóban tesz különbséget az érzékfölötti jó és az érzékfölötti rossz között s minden érzékfölötti az érzéki természetét meghaladja, tehát az érzéki vágyódás elé nem állítható, következésképp általa el sem érhető, azért **az embernek az érzéki vágyó tehetségtől különböző vágyó tehetsége is van.**³

311. Tehát az embernek két vágyó tehetsége van: érzéki és egy másik vágyó tehetség. Ez a másik vágyó tehetség nemcsak különbözik az érzékitől, hanem magasabb és hatalmasabb is az érzékinél. U. i. öntudatunk teljes határozottsággal azt bizonyítja, hogy gyakran küzdünk az érzéki vágyó tehetség megnyilvánulásai, t. i. a szenvedélyek ellen s ha komolyan küzdünk, a szenvedélyeket legyűrjük. Az orvos elfojtja útálatát valamely betegséggel szemben, hogy gyógyíthasson; a bíró uralkodik felháborodásán, hogy igazságosan ítélhessen; a nevelő megfékezi haragját neveltjei között; stb. A köteleességteljesítés, áldozatkészség, az erényesség

¹ „Per appetitum intellectivum appetere possumus immaterialia bona. quae sensus non apprehendit, sicut scientiam, virtutes et alia huiusmodi.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 80, a. 2. ad 2.)

² Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 22, a. 4.

³ „Quia est alterius generis apprehensus per intellectum, et apprehensus per sensum, consequens est quod appetitus intellectivus sit alia potentia a sensitiva.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 80, a. 2.)

útján való megmaradás gyakran megköveteli, hogy szenvedélyeinket, tehát az érzéki vágyó tehetséget megtörjük s ez mindannyiszor sikerül, valahányszor komolyan törekszünk erre. Sőt azt is észrevesszük teljes határozottsággal, hogy e küzdelemben az érzékfölötti javak állanak szemben valamely érzéki jóval, tehát az érzékfeletti javak után törő vágyó tehetség viaskodik a szenvedélyekkel s győzi le azokat. Ebből következik, hogy **az embernek az érzéki vágyó tehetségtől különböző vágyó tehetsége van.**

Erre a küzdelemre mondhatja valaki, hogy az nem két különböző vágyó tehetség harca, hanem az érzéki vágyó tehetség egyike szenvedélyével másik szenvedélyét akarja legyőzni.

Ez az ellenvetés lehetetlenséget mond. U. i. a bennünk folyó harcban mindig érzékfölötti jó (kötelesség, erény, becsület, tekintet az Istenre) áll szemben érzéki jóval s ezért lehetetlen, hogy a szenvedély a természetét meghaladó érzékfölötti jó miatt és végett küzdjön egy másik szenvedéllyel. Ha tehát van bennünk harc, akkor e harcot csak két különböző vágyó tehetség vívhatja egymással.

Ezt a másik vágyó tehetséget *akaratnak* nevezzük. Tehát **az embernek kétféle vágyó tehetsége van: érzéki vágyó tehetsége és akarat.**

Szellemi tehetség-e az akarat?

312. Az ember nemcsak érzéki javak után törekszik, hanem érzékfölötti javak után is, sőt ez utóbbiakat többre értékeli, mint az érzékieket. Az érzékfölötti jó minden érzékinek a természetét messze meghaladja s ezért érzéki szervhez kötött tehetség azt nem ismerheti meg, az után nem vágyódhat s azt el nem érheti. Mivel pedig az akarat a szellemi javak után törekszik, azért nincs a szervezethez kötve. Más szavakkal: **az akarat a testi szervezettől bensőleg független tehetség.**

Továbbá mivel az akarat a testi szervezettől független, hiszen az érzékfölötti az érzékinek a természetét messze meghaladja, azért **az akarat működéseinél a testi szervezet társelvként sem szerepel.** Az érzéki vágyódás csak akkor működhet, ha az életelv egyesül a testtel s ezért az érzéki vágyódás az életelvnél és a testi szervezetnek együttes műve. Éppen így az érzéki megismerés. Ezzel szemben az akaratnak a testi szervezettől független működése is van.

Azt a tehetséget, amely bensőleg független a testi szervezettől, vagyis nála a testi szervezet társelvként nem tevékeny, szellemi tehetségnek nevezzük. A mondottakból következik, hogy **az akarat szellemi tehetség.**

313. Azt, hogy az akarat szellemi tehetség, más úton is bizonyíthatjuk.

Minden megismerő tehetségnek, hogy a megismerésnek legyen

értelme és célja, megfelel ugyanolyan jellegű vágyódás. Az érzéki megismerésnek megfelel az érzéki vágyódás. Ha a szellemi megismerésnek nem felelne meg ugyanolyan jellegű vágyódás, akkor a szellemi élet tökéletlenebb lenne az érzéki életnél, mert az érzékfölötti jó és rossz nem volna elérhető, illetőleg elkerülhető, sőt megismerhető sem volna. Mivel pedig a szellemi élet tökéletesebb az érzéki életnél, azért a szellemi megismerésnek megfelel ugyanolyan jellegű vágyódás. És mert ez az akarat, azért **az akarat szellemi tehetség.**

314. Az akarat szellemi mivoltát tagadják az *anyagelvűség (materializmus)* gyűjtőnév alá foglalt irányzatok. Azt mondja az anyagelvűség, hogy akarat nincs és amit mi annak mondunk, az pusztán az anyagnak a tevékenysége, vagy az anyagnak és erőinek az átalakulása.

Az anyagelvűségnek nincs igaza. Mindazok az érvek, amelyek az anyagelvűséget megcáfolják akkor, amikor az értelem szellemi mivoltát tagadja (226.), egyúttal megcáfolják az anyagelvűséget akkor is, amikor az akarat szellemi mivoltát tagadja. Ezt bizonyítja az is, hogy nincs akarati tény, amelyet az anyagelvűség az anyag hatásaiból kimagyarázott volna. Ezt beismerik az anyagelvűség legfőbb képviselői is és ezért *Du Bois Reymonddal* pl. az akarat szabadságát, ami pedig a szellemiségnek a következménye, a világtalányok közé sorolták, csak hogy ne kelljen az akarat szellemiségét elfogadniok.

315. Az embernek két szellemi tehetsége van: értelem és akarata. E két tehetség ugyanaz a tehetség-e, avagy különböznek egymástól?

Mind a két tehetség szellemi élettevékenység, mégis különböznek egymástól. E különbség a következő:

a) A szellemi megismerés megegyezőség a megismert dologgal, az akarat, vagyis a szellemi vágyódás pedig odaadás a megismert dolognak. Más szavakkal: a szellemi megismerésben mi vonzzuk magunkhoz a dolgokat, a szellemi vágyódásban pedig a dolgok vonzanak minket magukhoz.

b) A szellemi megismerés csak megismeri a dolgokat s ez csak ideális birtoklás; ezzel szemben a szellemi vágyódás valószínűsít birtokolni szándékozik a megismert dolgokat.

c) Az akarat képtelen addig a működésre, míg az értelem valamit nem ismer meg s nem állítja kíváнатosként az akarat elé. Sok dolog van, amit az értelem ismer, pl. a matematikai igazságok s az akarat mégsem működik, mert a megismert dolognak kíváнатos volta nem tűnt fel a megismerés előtt, tehát nem is volt hatása a vágyódásra, t. i. az akaratra. Ez azt mondja, hogy más az értelem és más az akarat.

Tehát **az értelem és az akarat egymástól különböző szellemi tehetségek.**¹

¹ „In qualibet creatura est aliud intellectus et voluntas.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 59. a. 2.)

Mi az akarat tárgya?

316. A metafizikából tudjuk, hogy jó az, ami után valamely lény törekedhet; más szavakkal: jó az, ami kívánatos. És mert a kívánatos csak a vágyódás tárgya, azért jó az, ami a vágyódással megegyezésben van. Vagy értelmes lényekre vonatkoztatva: jó az, ami az akarral megegyezésben van, mert a vágyódás az akarat tevékenysége. Ebből pedig következik, hogy **az akarat tárgya a jó.**¹

317. Jó az, ami kívánatos. Mivel pedig kívánatos az, aminek rendeltetése van és az akaratnak csak az felel meg, aminek rendeltetése, vagyis célja van, mert minden vágyódás természete szerint csak az után törekszik, aminek rendeltetése, illetőleg célja az ő tökéletesedése, azért a jó mindig cél természetével bír. És megfordítva: mivel a jó után cél végett törekszik az akarat, azért **az akarat tárgya a jó mint cél.**²

318. Az akarat tárgya a jó; mégpedig az akarat természete szerint mind az érzeki, mind az érzékfölötti jóra törekedhet. Mivel pedig az akarat szellemi tehetség, azért **az akaratnál a természetének megfelelő jó csakis az érzékfölötti jó lehet.** Ebből következik, hogy az akarat az érzeki javak után észszerűen csak azért törekedhet, hogy az érzékfölötti javakat megnyerhesse. Sőt a tapasztalat azt bizonyítja, hogy nincs véges jó, amely az akaratot teljesen kielégítené.³

Ezek után az akarat tárgya a jó a) mint cél, ha önmagában (propter se) is méltó arra, hogy törekedjünk utána; b) mint eszköz (medium ad finem), hogy vele valamely célt érjünk el.

319. Minden vágyódás vak; mindaddig képtelen a működésre, míg nem áll eléje kíváncsként a jó. Mivel az akarat nem megismerő tehetség, hogy maga elé állíthassa a jót, azért ezt a megismerő tehetség, t. i. az értelem teszi. És tényleg, ha jól megfigyeljük magunkat, azt tapasztaljuk, hogy minden cselekedetünk elgondolás és végrehajtás. Előbb van az elgondolás, ami az értelemhez tartozik s ezt követi a végrehajtás, ami az akaratához tartozik. Minden akaratí megmozdulás valamely gondolatra irányul és ha valamely gondolatot megvalósítani akarunk, az akaratnak kell megvalósítani.⁴

Tehát minden akaratí megmozdulás a megismerés után ébred

¹ „Quod voluntas in aliquid tendit, non requiritur quod sit bonum in rei veritate. sed quod apprehendatur in ratione boni.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 8, a. 1.)

² Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 1, a. 1; — 1^a 2^{ae}. qu. 1, a. 2, ad 3; — 1^a 2^{ae}. qu. 1, a. 3; — stb.

³ „Nyugtalan a mi szívünk. míg Benned nem nyugszik meg, Istenünk.” (Szent Ágoston.) — Lásd még: Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae} az egész 2-ik questiót.

⁴ „Quod est in intellectu, non producitur nisi mediante voluntate; voluntas enim est executrix intellectus.” (Aquinói szent Tamás: De potentia Dei. qu. 3, a. 15.)

föl. Ha valamit az ész megismert s azt az akarat elé állítja mint kíváncsiságot, akkor az akaratban fölébredhet a szándék s azután az elhatározás, hogy azt a dolgot bírja vagy megvalósítsa. Tehát a megismerés mindig megelőzi az akarat tevékenységét. (Nihil volitum nisi praecognitum.) Ezt így fejezzük ki: **az akarat tárgya a megismert jó.** Ez a jó célja az akaratnak, mert a működés nem önmagáért van, hanem valamely cél megvalósítására szolgál.¹

320. Az akarat mint szellemi tehetség az értelem megismerési terjedelme után igazodik. Tehát amily messzire terjed az értelem tevékenysége, oly messzire terjed az akarat tevékenysége is. Mivel pedig az értelem tevékenysége átfogja a lény egész birodalmát, azért **az akarat tevékenysége is átfogja a lény egész birodalmát.** Tehát az akarat tárgya lehet a teremtetlen és teremtett, a szellemi és anyagi, a magában kíváncsiság, a hasznos és a kellemes.

A jó után való törekvés általános a természetben. A természeti vágyódás minden ismeret nélkül mozgatja az ásványokat és növényeket; az érzéki vágyódás mozgatja az állatokat oly jók után, amelyek az érzéki megismerés tárgyai; végül az észszerű vágyódás, vagyis az akarat mozgatja az embert ama javak elérésére, amelyeket értelmével ismer meg.²

Melyik tehetségnek van elsőbbsége: az értelemnek-e, avagy az akaratnak?

321. Az embernek két legfőbb tehetsége: értelme és akarata; értelmével megismeri céljait, akarata pedig megvalósítja azokat. Itt az a kérdés merül föl, hogy melyiknek van elsőbbsége: az értelemnek-e, avagy az akaratnak? Hogy ezt a kérdést eldönt-

¹ „Manifestum est quod omnes actiones quae procedunt ab aliqua potentia. causantur ab ea secundum rationem sui objecti. Objectum autem voluntatis est finis et bonum. Unde oportet quod omnes actiones humanae propter finem sint.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 1, a. 1.)

² „Ezt gyönyörűen fejti ki Aquinói szent Tamás: „Omnia suo modo per appetitum inclinantur in bonum, sed diversimode. Quaedam enim inclinantur in bonum per solum naturalem habitudinem absque cognitione, sicut plantae et corpora inanimata: et talis inclinatio ad bonum vocatur appetitus naturalis. Quaedam vero ad bonum inclinantur cum aliqua cognitione; non quidem sic quod cognoscant ipsam rationem boni, sed cognoscunt aliquod bonum particulare, sicut sensus cognoscit dulce et album et aliquid huiusmodi. Inclinatio autem hanc cognitionem sequens dicitur appetitus sensitivus. Quaedam vero inclinantur ad bonum cum cognitione qua cognoscunt ipsam boni rationem, quod est proprium intellectus. Et haec perfectissime inclinantur in bonum; non quidem quasi ab alio solummodo directa in bonum, sicut ea quae cognitione carent; neque in bonum particulare tantum, sicut ea in quibus est sola sensitiva cognitio, sed quasi inclinata in ipsum universale bonum; et haec inclinatio dicitur voluntas.” (Summa theologiae. 1^a. qu. 59. a. 1.)

hessük, vizsgálunk kell a két legfőbb tehetség tevékenységeit, mert csak így tudjuk megmondani, hogy melyik előbbrevaló.¹

a) Ha a két tehetség anyagi tárgyát tekintjük, vagyis azt a dolgot, amire működésük kiterjed, akkor az mind a két tehetség-nél ugyanaz. U. i. mindaz, ami van vagy lehet, az értelem tárgya. Az értelem tevékenysége oly messzire terjed, amilyen tág a lény fogalma. Ami a való és lehetséges lény fogalma alá esik, arra mind kiterjedhet az értelem tevékenysége. De ily messzire terjed az akarat tevékenysége is, mert az, ami van vagy lehet, jó, tehát az akarat vágyódása arra kiterjedhet. Igaz, hogy az akarat vágyódása a vágyódás természeténél fogva csak az egyes konkrét dolgokra vonatkozik; azonban ez csak úgy történhet, hogy az értelem előbb megismeri az egyes, konkrét dolgot, mert az értelem működése természet szerint megelőzi az akarat működését, hogy a dolgot mint kíváncsot az akarat elé állítsa. Továbbá igaz, hogy az értelem eltekint az egyes meghatározottságoktól, sőt a dolgok tényleges lététől is; azonban az akarat is bizonyos módon az általánosra törekszik, mert az egyetemes jó elérésére törekszik, ami tárgyilag az Isten. Végül mindkét tehetség legfőbb célja ugyanabban a legfőbb lényben pontosul össze, t. i. az értelem az Istent mint legfőbb igazságot minél tökéletesebben akarja megismerni, az akarat pedig ugyanazt az Istent mint legfőbb igazságot minél tökéletesebben akarja bírni. Tehát **a tárgyat tekintve az értelem és akarat egyenlő méltóságú, itt nincs közöttük különbség.**

b) Ha ezután a két tehetség alaki tárgyát tekintjük, vagyis azt a szemszöveget, amely alatt az értelem és akarat anyagi tárgyát felfogja, akkor azt találjuk, hogy itt sincs különbség a két tehetség méltósága között. U. i. az értelem az igazság szemszögéből, az akarat pedig a jóság szemszögéből nézi a dolgokat, mert az értelem mint megismerő tehetség az igazságot keresi s az akarat mint vágyó tehetség a jó után törekszik. Azonban minden jó lény és ezért igaz, továbbá minden igaz lény és ezért jó. Ens et verum convertuntur, ens et bonum convertuntur. Az igaz és jó nem más, mint maga a lény; az igazság és jóság nem tökéletesíti a lényt, hiszen minden tökéletesség valami valóság, tehát lény s ezért igaz is, jó is. Az igazság és jóság a lényt csak az értelemmel vagy az akarattal való megegyezésében tekinti, mégpedig az igazság az értelemmel, a jóság az akarattal való megegyezésében. Tehát **az alaki tárgyat tekintve az értelem és akarat szintén egyenlő méltóságú.**

c) Lássuk még a módot, ahogyan az értelem és az akarat tárgyat felfogja.

¹ Fejtegetéseinket vedd össze: J. Bessmer: Das menschliche Wollen című művének (1915) 107—110. oldalaival. Lásd erre vonatkozólag még: L. Habrich: Pädagogische Psychologie. II.º 1921; — J. Donat: Psychologia. ^{4.} ⁵ 1923; — Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 82, a. 3 és De veritate. qu. 22, a. 11.

Itt már nagy különbség van a két tehetség között. U. i. az értelem az egyes meghatározottságoktól eltekint, sőt eltekint az anyagtól is és mintegy a megtestesített isteni eszmét fogja fel. Az akarat pedig tulajdonképen az egyes dolgok felé törekszik és még akkor is, amikor az egyetemes jó után vágyódik, mert az egyetemes jó a tárgyi rendben az Isten s az Isten egyes és konkrét lény, bár véges eszünkkel meghatározni és kimeríteni képtelenek vagyunk. Továbbá igaz, hogy az akaratból is következethetünk a lélek anyagtalanságára (később lesz róla szó), t. i. a magasabb javak után való vágyódásából és szabadságából; azonban ez az út mindig a megismeréshez vezet. Így tehát **a módot tekintve, ahogyan az értelem és akarat tárgyat felfogja, az értelemnek van felsőbbsege, illetőleg elsőbbsége.**

322. Továbbá mindaz a jó és szép, fölemelő és magasztos, amit az akarat véghezvihet, az értelemből származik, mert az akarat csak akkor határozhatja el magát valamire és csak azután cselekedhet, ha az értelem azt a jót és szépet, fölemelőt és magasztosat előbb megismeri s az akarat elé állítja, mint kíváncsiságot és elérendőt. Tehát **az értelem és az akarat közül az értelemnek van meg az elsőbbsége.**

Mindazáltal ez nem rontja le az akarat méltóságát, mert akarat nélkül nincs szellemi élet; **a szellemi élet koronája a szabadakaratból leélt szent és önfeláldozó élet**, hiszen mindent az akaratnak kell megvalósítania.¹ Ezért *tulajdonképen nem beszélhetünk arról, hogy e két tehetség közül melyik felsőbb és nagyobb méltóságú, hanem csak arról, melyik elsőbb.*

323. Végül gyakorlati szempontból e kérdésnek: melyiknek van elsőbbsége az értelem és akarat közül — nincs jelentősége, mert az akarat csak akkor képes cselekedni, ha az értelem valamit megismer s ezt kíváncsisággal az akarat elé állítja s az akarat vágyó körébe tartozó megismerés csak akkor értékes, ha azt az akarat megvalósítja. Még megjegyezzük, hogy a megismeréshez akarat is kell, mert az értelem, illetőleg az ész akkor működik, amikor az akarat akarja, hogy működjék. Megismerés és megvalósítás együvé tartozik és ezért az értelemtől nem választható el az akarat, az akarattól pedig nem választható el az értelem. **Az élet tengelye az akarat, de az értelem által vezetett akarat.**

A fölvetett kérdésnek a pedagógiában van nagy jelentősége.² És mert a pedagógia a bölcselétől kéri kölcsön az igazságokat, hogy rajtuk építhesse föl a nevelési igazságok rendszerét, azért tárgyaltuk e kérdést kissé részletesebben.

*

Ezután e szakaszt már két fejezetre osztjuk. Az elsőben az

¹ „Velle est eminentius quam intelligere, sicut velle Deum et amare quam cognoscere.” (Aquinói szent Tamás: De veritate. qu. 22. a. 11.)

² Lásd: Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1934.

akarat szabadságáról lesz szó, a másodikban pedig az akarat tevékenységeiről.

ELSŐ FEJEZET.

Az akarat szabadsága.

A szabadságról általában.

324. A „szabadság” szóhoz többféle értelmet fűznek; pl. szabad akarat, szabad ember, szabad sajtó, szabad nemzet. E kifejezések közül mindegyikben más és más jelentése van a „szabad” szónak. Ezért első kötelességünk meghatározni, hogy mi mit értünk „szabadság” alatt.

a) Szabadságnak mondják mindenekelőtt a külső kényszer-től való mentességet. A külső kényszer akkor áll elő, amikor valamely lényt egy külső ok határoz meg működésre, úgyhogy e működés nem függ magától e lénytől, hanem egyedül a külső októl. Ebben az értelemben szabad a fogságból kikerült ember; vagy szabad a madár, mert pl. a kalitka nem gátolja repülésében. Ez nem az igazi jelentése a szabadságnak.

b) Szabadságnak mondják a belső kényszer-től való mentességet is. A belső kényszer akkor áll elő, amikor valamely lény a saját természetéből származó szükségesség által van meghatározva valamely működésre, úgyhogy másképen nem működhet, mint ahogyan működik. A belső kényszer szerint működnek pl. a tenyésző életet élő növények, vagy az érzéki életet élő állatok, mert az érzéki vágyó tehetség mindenegyes esetben csak úgy és nem másképen lehet tevékeny, mint ahogyan azt neki az érzék által előállított jó előírja.

A belső kényszer-től való mentességből következik az egyhez való meghatározottság kizárása, vagyis az adott esetben és az adott körülmények között nemcsak úgy működhet, amint tényleg működik, hanem másképen is működhetne.

Innen következik a szabadság igazi fogalma. Ha valamely lény belső kényszer-től menten működik, vagyis nem természeti szükségességből működik úgy, ahogyan működik, hanem másképen is működhetne, akkor szabadon határozta el magát a tényleges működésre, mert különbözők között választhatott. Tehát *a szabadság az a képesség, amely minden körülmények között és minden megadott esetben különbözők között választhat.*¹ Ha tehát az akarat szabad tehetség, akkor választási szabadsággal van felruházva. (Liberum arbitrium.)²

¹ Aquinói szent Tamás: De malo. qu. 6. articulus unicus.

² „Proprium liberi arbitrii est electio. Ex hoc enim liberi arbitrii esse dicimur quod possumus unum recipere, alio recusato, quod est eligere.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a, qu. 83. a. 3.)

325. A szabadságnak három fajtát különböztetjük meg.

a) A szabad tehetség választhat a működés és nem-működés között: tenni vagy nem tenni. Ez az *ellentmondás szabadsága* (*libertas contradictionis*); ezt még a *gyakorlás szabadságának* (*libertas exercitii*) is nevezzük. Ekkor a tehetség szabadsága saját tevékenységére vonatkozik.

b) A szabad tehetség választhat meghatározott tevékenységek között: így vagy úgy tenni; pl. írni vagy olvasni; a szegénynek pénzt vagy élelmet adni. Ezt *specifikáló szabadságnak* (*libertas specificationis*) nevezzük. Ekkor a tehetség szabadsága saját tevékenységének a tárgyára vonatkozik.

c) A szabad tehetség választhat oly cselekedetek között, amelyek az ember végső céljának megfelelnek és oly cselekedetek között, amelyek végső céljának csak látszólagosan felelnek meg, valóban pedig a végső céltól eltávolítják az embert. Más szavakkal: a szabad tehetség választhat a jó és rossz között. Ez az *ellenkezés szabadsága* (*libertas contrarietatis*). Ekkor a tehetség szabadsága az ember végső céljára vonatkozik.¹

Mivel csak azt akarhatjuk, amit már ismerünk s az értelem tárgya az igaz, amely az akarathoz való viszonyában jó, azért az akaratnak csakis a jó után kell törekednie. A tapasztalat pedig azt mondja, hogy az akarat sokszor mégis a rosszat keresi és akarja. Mi annak az oka, hogy az akarat, bár természete a jó után való törekvés, mégis sokszor a rosszat teszi? Erre a kérdésre természetes eszünkkel nem tudunk megfelelni. A természetes ész csak azt látja, hogy az akarat természete és valóságos törekvése között nincs megegyezés; de ezt megfejtetni nem tudja. Erre csak a természetfölötti kinyilatkoztatás alapján tudunk megfelelni. A természetfölötti kinyilatkoztatás alapján pedig a katolikus egyház azt tanítja, hogy az áteredő bűn miatt akaratunk a rosszra hajlandó lett. Legyen erről ennyi elég, mert ez már a dogmatika tárgya.

326. Még megjegyezzük, hogy az ellenkezés szabadsága nem tartozik a szabadság lényegéhez; nélküle a szabadság elgondolható (sőt van is az üdvözlteknel). U. i. a szabadság természete csak azt követeli, hogy tevékenységünk és működésünk legfőbb célunkkal összhangban legyen; márpedig a rossznak a választása elfordít minket végső célunktól. Ezért az ellenkezés szabadsága nem tökéletesség, hanem tökéletlenség, illetőleg fogyatékoság.²

¹ „Libertas voluntatis in tribus considerabitur: scilicet quantum ad actum, in quantum potest velle vel non velle; et quantum ad objectum, in quantum potest velle hoc vel illud, et eius oppositum; et quantum ad ordinem finis, in quantum potest velle bonum vel malum.” (Aquinói szent Tamás: De veritate, qu. 22, a. 6.)

² „Liberum arbitrium sic se habet ad eligendum ea quae sunt ad finem, sicut se habet intellectus ad conclusiones. Manifestum est autem quod ad virtutem intellectus pertinet, ut in diversas conclusiones procedere possit secundum principia data. Sed quod in aliquam conclusionem procedat praetermittendo ordinem principiorum, hoc est ex defectu ipsius. Unde quod liberum arbitrium diversa eligere possit, servato ordine finis, hoc pertinet ad perfectionem liber-

Tehát a szabadság lényege abban áll, hogy állást foglalunk a dolgok valódi értékének mérlegelése és méltatása alapján, amikor a dolgokra vonatkozó minden idegen szempontot és hatást kizárunk. Az ellenkezés szabadsága a szabadságnak csak esetleges, tehát nem szükséges kísérője.

Melyik a szabad tehetség, ha van ilyen az emberben?

327. Amikor azt keressük, vajon lehetséges-e az emberben szabad tehetség, akkor a szabadságot az érzéki tehetségek között nem kereshetjük, mert ezek belső kényszerrel működnek, tehát természeti szükségességgel, úgyhogy az adott körülmények között másképpen nem is működhetnek. Ezokból az állatok nem szabadok. A szabadság csak a szellemi tehetségeknél lehetséges.

Az embernek két szellemi tehetsége van: értelme és akarata. Az értelem nem szabad tehetség, mert megismerő tehetség s ezért hiányzik nála az önelhatározás, ami pedig a szabadságnál lényeges kellék. Azonban az akarát vágyó, azaz törekvő tehetség s ezért lehetséges nála a szabad elhatározás a különbözők között való választás által. Tehát **ha van az embernek szabad tehetsége, akkor az akarát a szabad tehetség.**

328. Ha az akarát szabad tehetség, akkor az akarát és szabad akarát között nincs reális különbség; mind a kettő ugyanazt a szellemi vágyó tehetséget fejezi ki, csak más és más megnyilatkozásában. Úgy vagyunk itt is, mint a szellemi megismerésnél az „értelem” és az „ész” elnevezéssel. A szellemi megismerő tehetséget értelemnek mondjuk, amikor rögtön megismeri az igazságot, amint előtte megjelenik; és ugyanazt a szellemi megismerő tehetséget észnek mondjuk, amikor igazságról igazságra haladva, tehát okoskodással ismer. Hasonlóképpen a szellemi vágyó tehetséget akaratnak mondjuk, amikor a jó után törekszik; és ugyanazt a szellemi vágyó tehetséget szabad akaratnak nevezzük, amikor a különböző javak között választ. Tehát **az akarát és szabad akarát ugyanaz a szellemi vágyó tehetség, csak más és más megnyilatkozásában nevezzük akaratnak és szabad akaratnak.**¹

tatis eius. Sed quod eligat aliquid, divertendo ab ordine finis, quod est peccare, hoc pertinet ad defectum libertatis.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a, qu. 62. a. 8. ad 3.) — Lásd még: De veritate. qu. 22. a. 6.

¹ „Potentias appetitivas oportet esse proportionatas potentiis apprehensivis. Sicut autem ex parte apprehensionis intellectivae se habent intellectus et ratio; ita ex parte appetitus intellectivi se habent voluntas et liberum arbitrium, quod nihil aliud est quam vis electiva. Et hoc patet ex habitudine, et objectorum et actuum. Nam intelligere importat simplicem acceptionem alicuius rei; unde intelligi dicuntur proprie principia quae sine collatione per seipsa cognoscuntur. Ratiocinari autem proprie est devenire ex uno in cognitionem alterius. Unde proprie de conclusionibus ratiocinamur, quae ex principiis innotescunt. Similiter ex parte appetitus, velle importat simplicem appetitum alicuius rei; unde voluntas dicitur esse de fine, qui propter se appetitur. Eligere autem est appetere

329. Bár a szabadság az akaratot illeti meg, mindazáltal az észnek is része van a szabad cselekedetnél. U. i. az akarat csak akkor képes a működésre, ha az ész már valamit megismert és kíváncsisként az akarat elé állítja. Az észnek az akarat tevékenységét megelőző megismerését *megfontolásnak* (*deliberatio*) nevezzük és erre következik az akarat szabad választása. Bármilyen gyorsan is követi a megfontolást az akarat működése, mégis minden akarat megmozdulást megfontolás előz meg.

Megtörténhet, hogy az akarat elé valamiképpen olyan jó lép, amely az embernek teste vagy lelke szerint nagy kielégülést vagy nagy örömet okozhat, úgyhogy az akarat meg sem várja az értelem megfontolását és máris cselekszik. Azonban még ekkor is mondhatjuk, hogy az akarat az ész után cselekszik, mert a megfontolást megelőző hirtelen cselekedetével mintegy elfojtja az észt, vagyis kényszeríti, hogy az előállott jót valóban kíváncsisként mondja. (Erről később lesz szó.) De az ilyen cselekedeteket nem is mondhatjuk a tulajdonképeni értelemben vett emberi tevékenységnek, mert az ember méltósága az észnélküli lények fölött abban áll, hogy van szabadsága és tud uralkodni magán. Ezért **a tulajdonképeni emberi cselekedet az, amely megfontolt szabad akaratból származik.**¹

Szabad-e az akarat?

330. Az akarat nemcsak tehetség, t. i. szellemi vágyó lehetőség, hanem természet is, mert mindennek, ami létezik, lényege van s ha ez a lényeg célja felé törekszik, akkor természet is. Tehát **az akarat természet is, tehetség is.** Minden természet valami jóra van rendelve, amely után lényegénél fogva, tehát természet szerint törekszik. Így az akaratban mint természetben természetes vágy van arra, hogy a természetének megfelelő jó után törekedjék és azt elérje. **Az akaratnak mint természetnek a természetének megfelelő jó a legfőbb jó, az egyetemes jó, vagyis a boldogság.** (Ezt később részletesen bebizonyítjuk.) Így az akarat mint természet a boldogság hatalma alatt áll, az erre irányuló tényei szükségszerűek és nem szabad elhatározásból folynak. Más szavakkal: az akarat nem teheti, hogy a természete szerint óhajtott boldogság után ne törekedjék; az akarat nem teheti, hogy ne akarjon boldog lenni.²

aliquid propter alterum consequendum; unde proprie est eorum quae sunt ad finem. Sicut autem se habet in cognitivis principium ad conclusionem. cui propter principia assentimur; ita in appetitivis se habet finis ad ea quae sunt ad finem. quae propter finem appetuntur. Unde manifestum est quod sicut se habet intellectus ad rationem, ita se habet voluntas ad vim electivam. idest ad liberum arbitrium. . . . Et propter hoc voluntas et liberum arbitrium non sunt duae potentiae. sed una." (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a. qu. 83. a. 4.)

¹ Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a 2^{ae}. qu. 1. a. 3; — 1^a 2^{ae}. qu. 10, a. 1; — 1^a 2^{ae}. qu. 20, a. 1. és 2.

² „Natura et voluntas hoc modo ordinata sunt. ut ipsa voluntas quaedam

Bár az akarat a boldogság hatalma alatt áll, mégis minden cselekedetében, amelyek a részleges javakra irányulnak és amelyekkel mint eszközökkel a természete által óhajtott boldogság felé törekszik, szabad. Az akarat mint természet szükségszerűen, mert természetszerűen, természeti hajlamból kívánja boldogságát; de mint tehetség, t. i. mint vágyó tehetség, amellyel a részleges javakat kívánja, hogy rajtuk keresztül boldogságát elérhesse, szabad.¹ Tehát **az akarat mint vágyó tehetség csak a részleges javak után törekedhet és csak a részleges javaknál ura saját tényének, vagyis szabad.**

A mondottakból következik, hogy az akarat minden cselekedetében, amelyekkel a részleges javak után törekszik, alapja és oka, szabálya és mértéke az egyetemes jó, amely az akaratnak mint természetnek természet szerint végső célja, t. i. a boldogság.²

331. Az akarat szabad tehetség a részleges jókra nézve, mert megvan ama képessége, hogy a részleges javak között vá-

natura sit; quia omne, quod in rebus invenitur, natura quaedam dicitur. Et ideo in voluntate oportet invenire non solum id, quod voluntatis est, sed etiam quod naturae est . . . Unde et voluntati ipsi inest naturalis quidam appetitus sibi conveniens boni . . . Quod voluntas de necessitate vult quasi naturalis inclinatione in ipsum determinata, est finis ultimus, ut beatitudo." (Aquinói szent Tamás: De veritate, qu. 22, a. 5.) — „Si proponatur aliquod obiectum voluntati quod sit universaliter bonum et secundum omnem considerationem, ex necessitate voluntas in illud tendit, si aliquid velit; non enim poterit velle oppositum. Si autem proponatur ei aliquod obiectum quod non secundum quamlibet considerationem sit bonum, non ex necessitate voluntas fertur in illud. Et quia defectus cuiuscumque boni habet rationem non boni, ideo illud solum bonum quod est perfectum et cui nihil deficit, est tale bonum, quod voluntas non potest non velle, quod est beatitudo. Alia autem qualibet particularia bona, inquantum deficiunt ab aliquo bono, possunt accipi ut non bona; et secundum hanc considerationem possunt repudiari vel approbari a voluntate, quae potest in idem ferri secundum diversas considerationes." (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1a 2ae, qu. 10, a. 2.)

¹ „Intellectum sequitur, non praecedit, voluntas, quae necessario appetit id, quod sibi praesentatur tamquam bonum ex omni parte explens appetitum, sed inter plura bona (részleges javak), quae iudicio mutabili appetenda proponuntur, libere eligit." (X. Pius pápának 1914. év június 27-én „Motu proprio" körlevelében Aquinói szent Tamásnak 24 megerősített metafizikai tétele közül a 21.) — „Si apprehendatur aliquid ut bonum conveniens secundum omnia particularia quae considerari possunt, ex necessitate movebit voluntatem; et propter hoc homo ex necessitate appetit beatitudinem . . . Si autem sit tale bonum quod non invenitur esse bonum secundum omnia particularia quae considerari possunt, non ex necessitate movebit etiam quantum ad determinationem actus; poterit enim aliquis velle eius oppositum, etiam de eo cogitans, quia forte est bonum vel conveniens secundum aliquod aliud particulare consideratum." (Aquinói szent Tamás: De malo, qu. 6, articulus unicus.) — Lásd még az előbbi jegyzetet.

² „Sicut natura est voluntatis fundamentum, ita appetibile quod naturaliter appetitur, est aliorum appetibilium principium et fundamentum." (Aquinói szent Tamás: De veritate, qu. 22, a. 5.) — Lásd a mondottakra még: D. J. Mercier: Psychologie. II.¹¹ 1923; — A. Lehmen: Kosmologie und Psychologie.³ 1911; — J. Donat: Psychologia⁴. 5. 1923; — Gonzales—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcészétéről. III. 1885; — J. Fröbes: Psychologia speculativa. II. 1927; — É. Gilson: L'esprit de la philosophie médiévale. II. 1932.

lasszon.¹ Az akarat az egyetemes jó felé törekszik, ennek hatalma alatt áll, de a részleges javak közül egyik sem indítja szükségképpen működésre, itt ura saját tényeinek. Ennek oka a következő.

Akaratunk van, mert értelmünk is van; az értelemmel való felruházottságnak természetes következménye az akarattal való felruházottság. Mármint értelmünk véges tehetség, nem tudja a dolgokat keresztül-kasul átlátni. Ezért fontolgatás közben sok jót talál a dolgokban s ezek biztatják, de sok rosszat is és ezek riasztják. Így áll a dolog az akarat elé és ezért magának az akaratnak kell döntenie állásfoglalásával, hogy a különböző részleges javak közül melyik felé forduljon, a sok cselekvésmód közül melyiket válassza. Az akarat az ész után indul; és mert az észnek az értékfokozatokat tekintve különböző fogalmai lehetnek a jóról, azért az akarat különböző irányok felé fordulhat. Tehát **a szabadság alanya az akarat, de az akarat szabadságának oka az ész.**²

332. Az akarat szabadságának a valóságát a következő tények igazolják.

a) Tudatunk azt mondja a cselekvés előtt, hogy mi nem vagyunk kényszerítve a cselekvésre. Mi megfontoljuk a dolgokat és cselekvésmódokat, azután választunk és végül cselekszünk. A cselekvés alatt azt mondja tudatunk, hogy minket senki és semmi sem kényszerít, a cselekvést bármely pillanatban abbahagyhatjuk. Végül a tudat a cselekvés után is tanúskodik és azt mondja, hogy mi szemrehányást teszünk magunknak az elkövetett cselekedet miatt, bánjuk elkövetett cselekedetünket, vagy megelégedettek vagyunk és dicsérjük cselekedetünket. Mindez azt bizonyítja, hogy csak rajtunk állt, hogy így cselekedtünk, pedig másféleképpen is cselekedhattünk volna.

Így tanúskodik tudatunk és az így kapott ítéletek közvetlen tudati ítéletek. Mivel pedig a közvetlen tudati ítéletek csálhatatlanok (lásd még a megismeréstanban), azért **a tudat csálhatatlanul bizonyítja, hogy az akarat szabad.**

A tudat e csálhatatlan bizonyosságára támaszkodik a gyakorlati élet is. Ezért érvelünk, másnak ígéretét vesszük, szerződéseket kötünk, alkudozunk, parancsokat adunk, felelősségre vonunk, gondolkodási időt kérünk és adunk stb.

b) **Az akarat szabadságát bizonyítja még az emberiség közmeggyőződése is.** Ezért vannak a törvények, az előírások és rendelkezések, a jutalom és büntetés, a felsőbbbség és általában a kormányzás. Megkötött akarat mellett mindez nemcsak fölösleges, hanem lehetetlen is.

c) **Az akarat szabadságát bizonyítja az erkölcsi**

¹ „Sumus domini nostrorum actuum, secundum quod possumus hoc vel illud eligere.” (Aquinoi szent Tamás: Summa theologica. 1^a. qu. 82, a. 1. ad 3.)

² „Radix libertatis est voluntas sicut subjectum; sed sicut causa est ratio; ex hoc enim voluntas libere potest ad diversa ferri. quia ratio potest habere diversas conceptiones boni.” [Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 17. a. 1. ad 2.)

rend is. Ismerjük az erkölcsileg jót és rosszat, a kötelezettséget és felelősséget, az érdem és bűn fogalmát. Mindez csak az akarat szabadsága mellett lehetséges.

d) Végül **az értelem is az akarat szabadsága mellett bizonyít.** U. i. az értelem az akarat elé állíthat dolgot vagy cselekvésmódot, amely az egyik szempontból jó, a másik szempontból pedig nem jó. Vagy: az értelem több jót állíthat az akarat elé, amelyek egyidőben nem érhetők el, vagy nem valósíthatók meg; pl. a pályaválasztásnál, és így tovább. Mindez csak ama föltétellel lehetséges, hogy az akarat szabad, maga dönti el, hogy mely irányba forduljon.¹

Tehát **az akarat szabad tehetség.**

Ellenvetések.

333. Az akarat szabadságának sok ellensége van. Közülük néhányat, amennyit kitzüött célunk megenged, megemlítünk.

Mindenekelőtt *Kantról* emlékezünk meg. Kant nem tagadta az akarat szabadságát, de megtagadta tőle a valóság jellegét és azt tanította, hogy az akarat szabadsága nem bizonyítható be, hanem csak postulatumként, követelményként kell elfogadnunk, mert erkölcsi és jogi rend másképen nem állhat fenn.

Cáfolat. Ha Kant tudatát megkérdezte volna, akkor az csalahatalanul megmondotta volna, hogy az akarat szabadsága valóság. Ha pedig az akarat szabadsága postulatum, akkor valóság is megfelel neki, mert igazi postulatum valóságot követel. És ha Kant szerint a postulatumnak nem felel meg valóság, akkor az akarat szabadsága csak fikció; márpedig fikciókra nem lehet társadalmakat építeni. Kantnak néhány évvel később kellett volna élnie, hogy a kommunista államokon tapasztalhasa, hogy milyen örjögésekre képes az emberiség a fikciókra épített társadalomban.

334. Az akarat szabadságának a tanát vallja *Fichtének* ú. n. *abszolút indeterminizmusa* is, csak hogy túlzásba viszi. Fichte azt tanította, hogy az akarat teljesen független minden indítóoktól és az ember hajlamaitól. Fichte összetévesztette a szabadságot a szabadossággal s ezért **az abszolút indeterminizmus elvetendő.**

Az abszolút indeterminizmussal szemben áll a *mérsékelt indeterminizmus*, amely azt tanítja, hogy az akarat szabad ugyan, de indítóokok befolyásolhatják. Ez a philosophia perennis tanítása, tehát észszerű s ezért fogadjuk el mi is. Tehát **az akarat szabad, de befolyásolható.** Ez teszi a nevelést lehetségessé.

¹ „Quidquid ratio potest apprehendere ut bonum, in hoc voluntas tendere potest. Potest autem ratio apprehendere ut bonum, non solum hoc quod est velle aut agere, sed hoc etiam quod est non velle et non agere . . . Et ideo homo non ex necessitate, sed libere eligit.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a 2^{ae}, qu. 13. a. 6.)

335. A *determinizmus* már tagadja az akarat szabadságát, mert azt tanítja, hogy az akarat szükségszerűen működik úgy, ahogyan működik. A determinizmusnak több faja van.

a) Az *anyagelvű (materialista)* determinizmus azt tanítja, hogy az akarat nem szellemi tehetség, mert szellem nincs, hanem csak anyag van s ezért az, amit mi az akarat szabadságának nevezünk, nem más, mint az anyag fizikai és kémiai törvényeinek hatása.

Cáfolat. Mivel azt már bebizonyítottuk, hogy az akarat szellemi tehetség, azért **az anyagelvű determinizmus elvetendő.**

b) A *metafizikai determinizmus* azt tanítja, hogy az akarat nem szabad, hanem maga az Isten határozza meg egy irányban. Ez volt a nagy hitszakadás kezdetén Luther és Kálvin tanítása.

Cáfolat. Mivel e tanítást már maga a protestantizmus is feladta tarthatatlansága miatt, azért csak történeti jelentősége van. Tehát **a metafizikai determinizmus elvetendő.**

c) A *pszichológiai determinizmus* azt tanítja, hogy amely oldalon az erősebb indítóokok vannak, abban az irányban fog működni az akarat. Pl. 1000 arany és 100 arany közül az 1000 aranyat fogjuk választani.

Cáfolat. „Az ember nem határozza el magát vakon, hanem az értelem útmutatása alapján, okossággal; azért természetes, hogy a nagyobb jó mellé áll. Csakhogy a fontoló értelem minden jóban talál valami rosszat is. Így pl. magában véve az ezer arany kíváncsabb, mint a száz, de lehet, hogy annak fejében nehezebb munkát vagy esetleg becstelen dolgot követelnek tőlünk, és akkor már a száz arany lehet kíváncsabb; végelemzésben tehát az akaratnak kell eldöntenie, hogy melyik mellett foglaljon állást. Lehet tehát ezt is felelni a nehézségre: van abban valami, hogy az ember az erősebb indíték értelmében foglal állást; de hogy melyik indíték legyen erősebb, ebbe már beleszól az akarat.”¹ Tehát **a pszichológiai determinizmus elvetendő.**

d) Az *etikai determinizmus* azt tanítja, hogy az ember jelleméből már előre kiolvasható cselekvésmódja. Így érvel: az ember minden működését és működésmódját jelleme és az együtt-ható más okok teljes pontossággal meghatározzák. Ha mi teljes pontossággal ismernők az ember, pl. Péter jellemét és a működés, illetőleg a működésmód összes előzményeit, akkor a működést, illetőleg a működésmódot matematikai pontossággal tudnók leírni.

Cáfolat. A tapasztalat mást mond, mert sokszor lehet hallani, hogy ettől az embertől ezt a cselekedetet nem vártuk volna. Továbbá a jellem is szabad cselekedetek eredménye. Ennek az iránynak alaptévedése az, hogy a lelki életet matematikai képletekbe akarja foglalni. Pedig a szám, a jel, a képzet nemcsak a

¹ Schütz Antal: A bölcelet elemei Szent Tamás alapján. 1927. 163. oldal.

biológiában visszaszító,¹ hanem a lélektanban még inkább. Tehát **az etikai determinizmus elvetendő.**

Összegezve: **minden néven nevezendő determinizmus elvetendő.**

336. *Lombroso* azt tanította, hogy vannak született gonosztevők, akik szükségszerűen úgy cselekszenek, ahogyan azt a velük született hajlamok parancsolják.

Cáfolat. A *született gonosztevő-elméletet* az antropológusoknak Párizsban, Brüsszelben, Genfben tartott kongresszusai egyhangúlag elvetették. Különben ennek az elméletnek legcsattanósabb cáfolatát *Bosco Szent János* adta az ő működésével.² Tehát a **született gonosztevő-elmélet elvetendő.**

337. A statisztika azt bizonyítja, hogy bizonyos bűnök meglepő törvényszerűséggel mennek végbe, mint: válások, törvénytelen születések, magzatelhajtások, betörések, öngyilkosságok stb. Tehát szabadakarat nincs.

Cáfolat. A statisztika nem azt mondja, hogy egy meghatározott ember, pl. Péter vagy János adott esetben úgy fog cselekedni, ahogyan a statisztika által nyert törvény mondja, hanem azt, hogy nagyszámú embernél az adott esetben a cselekvés általában olyan lesz, amilyennek azt a törvény mondja. Tehát **a statisztika nem bizonyít az akarat szabadsága ellen.**

A statisztika a nagyszámú embert nem tekinti szociális egésznek, eltekint a magán- és közös érdekektől is. A statisztika a nagyszámú embert számtani összegnek veszi, amelyben az egyes emberek az összeg számai s ezért a sok csak azt teszi, amit az egyes ember tesz. Ha tehát az egyes ember szabad, akkor a sokaság is szabad. Mivel pedig az egyes ember szabad, azért a sokaság is szabad.

338. Az energia megmaradásának elvét az akarat szabadsága megdönti. Ha pl. az idegközpontokban a szabadakarat által mozgás támad, akkor a világegyetem energiája több lett, mint volt. Mivel pedig ez nem lehetséges, azért az akarat nem szabad tehetség.

Cáfolat. Az akarat szellemi tehetség, tehát nem fizikailag hat a testre, tehát nem fizikai erőátvitellel. Ha az akarat hat a szervezetre, akkor a szerves potenciákat működésükben a természeti erők törvényei kormányozzák, következésképp az energia megmaradásának elvén csorba nem esik. Tehát **az energia megmaradásának elve nem bizonyít az akarat szabadsága ellen.**

339. Egyes pedagógusok azt mondják, hogy lehetetlen volna a nevelés, ha szabadakarat volna.

¹ „Az exaktság matematikai fogalma az élet biológiai felfogásában, amelyben a szám, a jel, a képlet is csak az analógia értékével bír, egyenesen visszaszító.” (Huzella Tivadar: Általános biológia. 1933. 21. oldal.)

² Lásd erre néhány példát Huszár Győző Neveléstanában. I. 1934.

Cáfolat. Az akarat szabadságát tagadó pedagógusok össze-
tévesztik a szabadságot a szeszélyességgel és kiszámíthatatlanság-
gal. Azt gondolják, hogy az akarat semmiképpen sem kormányoz-
ható. Pedig a föltétlenül megkötött akarat mellett lehetetlen min-
den nevelés, mert azt, ami csak egy irányban működhet, más
irányba nem készíthetjük. Nevelés csak ott lehetséges, ahol az
akarat így is, meg úgy is cselekedhet, erre is, meg arra is hatá-
rozhatja magát s ezért befolyásolható. A befolyásolás nem köti
meg az akaratot, sőt föltételezi szabadságát.¹ Ebben az ellenvetés-
ben az a legkülönösebb, hogy mindazok a pedagógusok, akik az
akarat szabadságát tagadják, az akarat nevelésére úgy adnak
utasításokat, mintha az szabad volna.² Tehát **a nevelés az aka-
rat szabadsága mellett bizonyít.**

*

340. Az akarat szabadsága ellen felhozott ellenvetések meg-
cáfolása közvetve azt bizonyítja, hogy **az akarat szabad tehet-
ség.** És csodálatos, hogy minden tagadás ellenére a nevelés és
a társadalmak berendezkedése, sőt mindenegybes ember életének,
tehát a tagadók életének is a berendezkedése a szabadakaratton
nyugszik. „Az emberi akarat szabadságának tagadása mint egy
zsákutcába jutott filozófiai kétségbeesett „mindent vállalása” fog-
ható fel, vagy pedig az „ideológus” gondolkodó típus óriási fokú
valóságérzet hiányáról tanúskodik.”³ Hogy mégis lehetséges az
akarat szabadságának a tagadása, az azért van, mert „a létváló-
ság türelmes, nem törődik azzal, hogy a magukat bölcselőknek
és tudósoknak tartó emberek mit mondanak róla. Mindíg lesznek
erőszakos emberek, akik szembe mernek helyezkedni a legnyil-
vánvalóbb tényekkel is, ha azok nem illeszthetők bele az általuk
megkonstruált rendszerbe”.⁴

Meddig terjed az akarat szabadsága?

341. Minden lény a maga javát keresi, mégpedig szükség-
szerűen s ezért a jó után törekszik s a rosszat kerülni iparkodik.
Így van az ember is. Az ember is a jót ösztönszerűen szereti, a
rossztól pedig ösztönszerűen irtózik. Az ember, amint ezt a tapaszt-
alat megcáfolhatatlanul bizonyítja, minden jó birtokába akar jutni,
vagyis boldog akar lenni. *A boldogság minden jó birtoka és min-
den rossz távolléte.* Ez a boldogság az egyetemes jó. Tehát az
ember az egyetemes jó birtokába akar jutni s ez az egyetemes
jó tárgyilag az Isten. Itt azonban az egyetemes jót még nem ért-

¹ Lásd: Huszár Győző Neveléstanának I. és II. kötetét.

² Így pl. Payot nem fogadja el az akarat szabadságát és mégis az akarat
nevelésére úgy ad utasításokat, mintha szabad volna. (Az akarat nevelése. For-
dította: Weszely Ödön. I—II. 1912.)

³ Jánosi József: A szellem. 1935. 137. oldal.

⁴ Ugyanott folytatás.

jük tárgyi valóságában, hanem csak mint ilyent, csak mint boldogságot, vagyis mint minden jó birtokát és minden rossz távollétét. Hogy ki az egyetemes jó a tárgyi valóságban és ki az ember boldogsága a valóságban, arról egy másik könyvben lesz szó.

Tehát a boldogság minden jó birtoka és minden rossz távolléte. Így a boldogság minden tekintetben és minden szempontból jó, a legnagyobb jó s ezért itt különbözőségek nincsenek, következőleg az akaratnak sem módja, sem alkalmja nincs a választásra, itt a választás minden lehetősége hiányzik. Ez azt mondja, hogy **az akarat az egyetemes jó hatalma alatt áll, a boldogság felé természetsszerűen és szükségszerűen tör, az erre vonatkozó tényei nem szabadok. Lehetetlen, hogy az akarat ne akarjon boldog lenni.** Ezért a boldogság mint boldogság nem az akaratnak mint vágyó tehetségnek a tárgya, hanem az akaratnak mint természetnek. A választás lehetősége, vagyis az akarat szabadsága ott kezdődik, ahol az akarat mint vágyó tehetség kezdődik, tehát ahol az akarat mint természet végződik.

342. Tehát ahol megvan a választás lehetősége, ott az akarat szabad. Ezek után az akarat a következő területeken szabad, vagyis választhat.

a) Választhat az akarat a tárgyilag egyetemes jó (t. i. az Isten, aki az ő valódi boldogsága) és egy részleges jó között, amelyet (bár tévesen) legfőbb javának akar elismerni.

b) Választhat az akarat két részleges jó között, amelyek közül az egyiket (tévesen) legfőbb javának teheti meg.

c) Amikor az akarat már meghatározott jóba helyezte boldogságát, akkor a többi jó közül választhat, hogy velük és rajtuk keresztül igazi vagy vélt boldogságát elérhesse.

Az igazi vagy vélt egyetemes jó a cél, amelyhez viszonyítva a többi jó csak eszköz számba megy. Így az elénk tűzött cél valami állandó, úgyhogy az akarat szabadsága ezután már csak a cél elérésére szolgáló eszközök megválasztásában van meg. Sőt tovább mehetünk. Az akarat célja a boldogság. Hogy mibe helyezi az akarat boldogságát: az igazi egyetemes jóba-e, avagy egy részleges jóba, amelyet (tévesen) legfőbb javának akar elismerni, ez tulajdonképpen csak eszköz ahhoz viszonyítva, hogy boldogságát elérhesse. Tehát az akarat választása mindig csak az eszközökre vonatkozik. Más szavakkal: **a szabadakarat tárgya az eszköz.**¹

¹ „Finis in operabilibus habet rationem principii, eo quod rationes eorum quae sunt ad finem ex fine sumuntur. Principium autem non cadit sub quaestione: sed principia oportet supponere in omni inquisitione. Unde cum consilium sit quaestio, de fine non est consilium, sed solum de his quae sunt ad finem. Tamen contingit id quod est finis respectu quorundam, ordinari ad alium finem; sicut etiam id quod est principium unius demonstrationis, est conclusio alterius. Et ideo id quod accipitur ut finis in una inquisitione, potest accipi ut ad finem in alia inquisitione; et sic de eo erit consilium.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 14, a. 2)

MÁSODIK FEJEZET.

Az akarat tevékenységei.**A megfontolás, a beleegyezés, a választás.¹**

343. Az akarat tevékenysége az értelem működésével kezdődik. Az értelem valamit felfog s ezáltal az akaratban már valami megmozdulás támad a jó után. Ezután az értelem, hogy a felfogott jót célként állíthassa az akarat elé, azt jól megfontolja, jó és rossz oldalát megvizsgálja, tekintetbe veszi más dolgokhoz való viszonyát s az így kapott értékfokozatokat stb. s az akarat elé kívánatosként állítja. Ez a *megfontolás (deliberatio)*. Ekkor az akarat *beleegyezését (consensus)* adja, hogy az eléje állított kívánatosat elérje, vagy megvalósítására törekszik. Ha pedig az akarat nem adja beleegyezését, akkor az értelemnek más tárgy után kell néznie.

Ezután ismét az értelem munkája következik s mintegy önmagával tanácskozik (*consilium*), hogy az akarat által elfogadott jó megvalósításához az eszközöket megtalálja. Hosszabb-rövidebb gondolkodás után az akarat megálljt parancsol az értelemnek, lezárja az értelem munkáját s a kapott ítélet vagy ítéletek lesznek az akarat cselekvésének a meghatározói. Így az akarat elé áll valami mint kívánatos a szükséges eszközökkel együtt. Ezután az akarat választ az eszközök között. Ez a *választás (electio)*. A választás után az akarat a cselekvés útjára lép, hogy a kívánatosként eléje állított jót elérje vagy megvalósítsa.²

Tehát az ész felvilágosítása kétszer is szükséges az akarat megindításához: a) hogy beleegyezését adhassa az értelem által megalkotott ítélethez, vagyis az értelem által felfogott és megfontolt dolgot kívánatosként elfogadja-e vagy sem; b) ha már beleegyezését adta, választhasson a cél megvalósításához szükséges eszközök között.

344. Az akaratot nemcsak az értelem által felfogott jó mozgathatja, hanem olyan javak is, amelyeket az érzéki megismerés által fogunk fel a nélkül, hogy ebben közrejátszana az érzéki vágyódás.³ Azonban ezek a cselekedetek tulajdonképpen nem emberi cselekedetek, mert a szó szoros értelmében csak azokat a cselekedeteket

¹ Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 13, 14. és 15.

² L. Habrich: Pädagogische Psychologie. III. 1922. 74. és következő oldalai.

³ „Voluntas non solum movetur a bono universalis apprehenso per rationem, sed etiam a bono apprehenso per sensum. et ideo potest moveri ad aliquod particulare bonum absque passione appetitus sensitivi: Multa enim volumus et operamur absque passione per solum appetitus electionem. ut patet in his, in ratio renititur passioni.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 10. a. 3. ad 3.)

nevezzük emberi cselekedeteknek, amelyek az értelem által vezetett akaratból származnak.

Az eszközök használata és az élvezet.¹

345. Amikor az akarat már választott az eszközök között, akkor megkezdí működését, hogy a kíváncs birtokába jussn, vagy azt megvalósítsa. És ez történik vagy közvetlenül pusztán az akarat által vagy közvetve, amikor az akarat mozgásba hozza az ember többi tehetségét és képességét, hogy célját elérje. Ha pedig az akaratí működés üdülés, alvás vagy más szükséges munka által megszad, akkor az újrakezdésnél, illetőleg a folytatásnál az értelemnek az a kötelessége, hogy a célt mindig határozottan tartsa az akarat előtt s a működés részleteit jól megvilágítsa; az akaratnak pedig az a kötelessége, hogy az embernek a cél eléréséhez szükséges tehetségeit és képességeit állandóan tevékenységben tartsa. Ez az *eszközök használata (usus)*.

346. Amikor az akarat hosszabb-rövidebb működés után a kitűzött célt eléri, akkor a jó birtokába jut és megszűnik működése. A jó birtoka és a jóval való egyesülés örömet okoz az akaratnak és kedvre hangolja őt. Ezt nevezzük *élvezetnek (fruitio)*, mert az elért cél birtoklását vagy a megvalósított célt élvezi. Már a remény is, hogy valamely célt elérhetünk, örömet okoz nekünk és kedvre hangol minket; azonban ez még nem élvezet. Az élvezet abban az örömben és kedvben áll, amelyet a jó birtoka és a cél elérése kelt bennünk.

347. Az embernek van egy végső célja és számtalan sok közbeeső célja, amelyekkel mint eszközökkel a végső cél felé kell haladnia. Végső célunkat csak halálunk után ériük el, itt a földi életben csak a közbeeső célokat valósítjuk meg és sokszor csak folytonos ismétlésben. Ezért az egyik közbeeső cél megvalósításával nem pihenhetünk, hanem az értelemnek és az akaratnak nap-nap után és szakadatlanul kell működnie, hogy a közbeeső célokon át végső célunkat elérhessük és véglegesen megnyugodhassunk. Itt a földön még választhatunk a tárgyilag egyetemes jó, t. i. az Isten és valamely részleges jó között, amelyet (tévesen) legfőbb boldogságunknak akarunk tartani. Ha azonban észszerű élet után elérjük igazi boldogságunkat, akkor e választás lehetősége már megszűnik, mert szükséges összefüggést fogunk találni az Isten és boldogságunk között, amely összefüggésben mindig csak a legfőbb jót látjuk a választás lehetősége nélkül.² Ezokból a boldogság hazájában az ellenkezés szabadsága is megszűnik.

¹ Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 11. 16. és 17.

² „Sunt quaedam intelligibilia quae non habent necessariam connexionem ad prima principia, sicut contingentes propositiones. ad quarum remotionem non sequitur remotio primorum principiorum; et talibus non ex necessitate assentit intellectus. Quaedam autem propositiones sunt necessariae. quae habent connexionem necessariam cum primis principiis, sicut conclusiones demonstra-

Az akarat és a többi tehetség.

348. A tapasztalat a következő tényeket állítja elénk. Mi látunk, amikor akarunk látni; mi hallunk, amikor akarunk hallani. Az emlékezet és visszaemlékezés engedelmeskedik az akaratnak; a képzelet akkor játszik, amikor akarjuk. Az érzéki megismerés az akarat befolyása és vezetése alatt áll; sőt az értelem is akkor működik, amikor akarjuk, addig működik, ameddig akarjuk és azzal foglalkozik, amivel akarjuk foglalkoztatni. E megdönthetetlen tapasztalati tények azt bizonyítják, hogy az akarat parancsol az ember minden tevékenységének.¹ Az akarat parancsol az értelemnek, amikor valamely tárgy felé fordítja tekintetét, vagy onnan elfordítja; erősíti vagy gyöngíti az értelem tevékenységét rokon- vagy ellenszenvével a tárgy iránt. Így az akarat megszabhatja az értelem tevékenységének az irányát. Ezért az akarat befolyása alatt tarthatja az érzéki megismerő tehetséget is ennek az értelemmel való összeköttetése révén s így hatalma alatt tarthatja az érzéki vágyó tehetséget is. Végül az akarat hatalma alatt vannak a test mozgásai, amelyekkel a kívülről lévő cél elérésére törekszik. De az akaratnak maga fölött is van hatalma.² Az akarat dolga az, hogy annak teljesítésére, amit az ész felfogott, hajlamosak is legyünk. Az akarat magát is mozgathatja úgy, hogy akarja a célt s ezért akarja azt is, ami a célhoz szükséges. Tehát **az akarat uralma alatt vannak az ember összes tehetségei.**

349. Hogy az akarat uralma alatt vannak az ember összes tehetségei, annak oka is van. Ez az ok a következő.

Az akarat az egyetemes jó hatalma alatt áll, boldog akar lenni mindenáron. Az egyetemes jó a végső cél. És mert az akarat az egyetemes jót mint végső célt akarja, azért az ezen cél eléré-

biles, ad quarum remotionem sequitur remotio primorum principiorum; et his intellectus ex necessitate assentit, cognita connexionem necessaria conclusionum ad principia per demonstrationis deductionem. Non autem ex necessitate assentit, antequam huiusmodi necessitatem connexionis per demonstrationem cognoscat. Similiter etiam ex parte voluntatis. Sunt enim quaedam particularia bona quae non habent necessariam connexionem ad beatitudinem, quia sine his potest aliquis esse beatus; et huiusmodi bonis voluntas non de necessitate inhaeret. Sunt autem quaedam habentia necessariam connexionem ad beatitudinem, quibus scilicet homo Deo inhaeret, in quo solo vera beatitudo consistit. Sed tamen, antequam per certitudinem divinae visionis necessitas huiusmodi connexionis demonstratur voluntas non ex necessitate Deo inhaeret, nec his quae Dei sunt. Sed voluntas videns Deum per essentiam de necessitate inhaeret Deo, sicut nunc ex necessitate volumus esse beati. Patet ergo quod voluntas non ex necessitate vult quaecumque vult." (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1. qu. 82. a. 2.)

¹ Ezt Szalézi szent Ferenc így fejezi ki: „Parmi les innombrables multitudes et variétés d'actions, mouvements, sentiments, inclinations, habitudes, facultés et puissances qui sont en l'homme, Dieu a établi une naturelle monarchie, et c'est la volonté qui commande et domine sur tout ce qui se trouve en ce petit monde." (Mercier: Psychologie. II.¹¹ 1923. 232. oldal, 1. jegyzet.)

² „Inclinatio (agentis) ad agendum quod intellectu conceptum est, pertinet ad voluntatem." (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1a. qu. 19. a. 4.)

séhez szükséges eszközöket is akarja. Ezek az eszközök a részleges javak. Mármint a többi tehetség tényei és tárgyai részleges javak. Az érzék részleges jó, valamint az érzékelés is; a szín és látás részleges javak; az értelem működése és az, amit az értelem felfog, az akaratra nézve csak részleges javak. És így tovább. És mert az akaratnak a rendeltetése az egyetemes jó birtokába jutni, azért uralkodik a részleges javakon, tehát uralma alatt vannak a tehetségek, tényeik és tárgyaik. Ez a magyarázata annak, hogy **az akarat uralma alatt vannak az ember összes tehetségei.**¹ Az akarat tehát oly tehetség, amely az egyetemes jó hatalma alatt az ember összes tehetségeit mint részleges javakat mozgatja. A tenyészteti élettevékenységek nem tartoznak az akarat uralma alá.²

350. Lássuk ezután, hogy miképpen vannak a tehetségek az akarat uralma alatt.

a) A külső érzékek akkor kezdenek működni, amikor az akarat akarja és addig működnek, ameddig az akarat akarja. Tehát a szem akkor kezd látni, amikor akarjuk és addig lát, ameddig akarjuk; a bőr akkor kezd tapintani, amikor akarjuk és addig tapint, ameddig akarjuk; stb. Ha azonban az érzékszervek már működnek, akkor természetük szerint működnek s ezért ebbe már nincs befolyása az akaratnak. Ebből következik, hogy az érzéki megismerő tehetség akkor kezd működni és addig működik, amikor és ameddig az akarat akarja és azon tárgy felé fordul, amely felé az akarat fordítja; de már maga az érzéki megismerés az érzéki megismerés természete szerint történik, itt nincs hatalma az akaratnak.

b) Tapasztalati tény, hogy az emlékezet is az akarat uralma alatt van, mert azt tartjuk meg emlékezetünkben, amit akarunk és akkor idézzük vissza a megtartottat, amikor akarjuk. U. i. az ismereteket, amelyeket az emlékezetnek meg kell tartania, tanulás

¹ „Si consideremus motus potentiarum animae ex parte exercitii actus, sic principium motionis est ex voluntate. Nam semper potentia ad quam pertinet finis principalis, movet ad actum potentiam ad quam pertinet id, quod est ad finem: sicut militaris movet frenorum factricem ad operandum, et hoc modo voluntas movet se ipsam et omnes alias potentias. Intellego enim, quia volo; et similiter utor omnibus potentiis et habitibus, quia volo.” (Aquinói szent Tamás: De malo, qu. 6, articulus unicus.)

² „In omnibus potentiis activis ordinatis illa potentia quae respicit finem universalem, movet potentias quae respiciunt fines particulares. Et hoc apparet tam in naturalibus, quam in politicis. Coelum enim, quod agit ad universalem conservationem generabilium et corruptibilium, movet omnia inferiora corpora, quorum unumquodque agit ad conservationem propriae speciei, vel etiam individui. Rex etiam, qui intendit bonum commune totius regni, movet per suum imperium singulos praepositos civitatum, qui singulis civitatibus curam regiminis impendunt. Obiectum autem voluntatis est bonum et finis in communi. Quaelibet autem potentia comparatus ad aliquod bonum proprium sibi conveniens, sicut visus ad perceptionem coloris et intellectus ad cognitionem veri. Et ideo voluntas per modum agentis movet omnes animae potentias ad suos actus, praeter vires naturales vegetativae partis, quae nostro arbitrio non subduntur.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 82, a. 4.)

által szerezzük; márpedig akkor tanulunk, amikor akarunk és azt tanuljuk, amit akarunk. Továbbá az emlékezet legjobb erősítője az ismétlés és akkor ismétélünk és annyiszor ismétélünk, amikor és ahányszor akarjuk. Végül a visszaidézés is akarunktól függ, bár itt a képzettársítás folytán idegen elemek is tolakodhatnak a visszaidézendők közé.

Az akarat akkor tud legjobban uralkodni az emlékezeten, ha megtartjuk Aquinói szent Tamás négy tanácsát: a) tartsunk rendet a megtanulandók, illetőleg a megtartandók között; b) hatoljunk a dolgok mélyére, tehát ne felületeskedjünk; c) bizonyos rendben ismételjük át a tanultakat; d) a visszaidézésben is rendet tartsunk.

c) A képzelet akkor játszik tárgyaival, mikor akarjuk. Az akaratot itt csak a képzelő erő gyengesége korlátozhatja, továbbá az, hogy csak azokat a képzeteket csoportosíthatjuk, amelyeket az emlékezet megtartott.

d) Továbbá az értelem akkor kezdi meg működését, amikor az akarat akarja és akkor hagyja abba, amikor az akarat akarja. Azonkívül az akarat az értelmet meghatározott dolog felé is fordíthatja, sőt rokon- vagy ellenszenvével az értelem működését erősítheti vagy gyöngítheti. Az alapigazságoknál és a matematikai tételeknél nincs hatalma az akaratnak. Hogy az értelem felfogja az ellentmondás elvét vagy Pythagoras-tételt, az az akarat hatalmán kívül van; azonban hogy miképpen fogja fel az értelem a vallási és erkölcsi élet levezetett igazságait, az már az akarat befolyása alatt áll, mert ezek az igazságok az akaratot is kötelezik.

e) A figyelem is az akarat hatalma alatt van, mert akkor és addig figyelünk, amikor és ameddig az akarat akarja.

f) Hogy az akaratnak van és hogyan van hatalma az érzéki vágyó tehetségen, arról már volt szó. Arról is volt már szó a szenvedélyeknél, hogy az akaratnak hatalma van a külső mozgásokon is.

Összefoglalva: **Az akarat hatalma alatt van az ember minden tehetsége; azonban a tehetségek működése már a megfelelő tehetség természete szerint történik; mégis az akarat az értelmet képes annyira befolyásolni a vallási és erkölcsi élet levezetett igazságainál, hogy a természetes gondolkodás útját elhagyja s igazság helyett hamisságot fogadjon el, bár nem mint hamisságot.**

A készségek.

351. Az ember fejlődése az időnek van alávetve; élete nem egyéb, mint a pillanatok szakadatlan láncolata. És mégis az embernek állandóan kell működnie, állandóan végső céljának megfelelően kell cselekednie. De hogyan tegye ezt, amikor tudvalevő, hogy inkább a tétlenség felé hajlik s ha működik is, mennyire ingatag. Ezért a tehetségeknek arra van szükségük, hogy könny-

nyebbé és biztosabbá tegyük nekik sajátos működésüket. Más szavakkal: **a tehetségeket készségekre kell hoznunk.** A készség (habitus) állandó minőség bizonyos működések könnyebb és biztosabb elvégzésére.¹ E készséget az érzéki-szellemi ember úgy szerezheti meg, hogy a jó gyakorlására bensőleg és állandóan disponáltatik, hogy a jót gyorsan, örömmel és megszakítás nélkül gyakorolja.²

352. Azonban a készség szigorúan véve csak az értelmet és az akaratot illeti meg.³ Csak az a tehetség képes készsége, vagyis a neki sajátos működések könnyűségének megszerzésére, amely természetből fogva nem egy bizonyos tevékenységre van meghatározva, hanem különböző módon és különböző irányokban lehet tevékeny, mert az, ami természet szerint csak egy bizonyos tevékenységre van rendelve, fizikai szükségességgel működik, amint a működésre van mód és alkalom; márpedig ott, ahol fizikai szükségesség van, nem beszélhetünk készségről vagy könnyűségről. Olyan tehetség az emberben, amely különböző irányú tevékenységekre képes, tehát nincs kötve fizikai szükségességgel csak egy irányhoz s ezért készségre képes, csak kettő van, t. i. a szellemi tehetségek: az értelem⁴ és az akarat.⁵ Tehát

¹ Mercier: *Métaphysique generale ou ontologie.*⁷ 1923, 346. oldal.

² „Homo quemadmodum universim ad perfecte et efficaciter operandum praeter facultates naturales insuper habitibus indiget. iisque ipso naturae beneficio sponte instruitur, ita ad operandum perfecte in genere moralitatis virtutes ei necessariae sunt, eo magis, quo plura et maiora obstacula in hac via superanda habet. Hanc enim operandi perfectionem homo sensitivo rationalis non assequitur, nisi ad honestatem interne et permanenter ita disponatur, ut eam exerceat prompte, delectabiliter et constanter, id quod moralibus habitibus efficitur.” (Th. Meyer: *Institutiones iuris naturalis.*² 1906, I. 298. oldal.) — Aquinói szent Tamás pedig ezt mondja: „Habitibus virtutum ad tria indigemus. Primo, ut sit uniformitas in sua operatione; ea enim quae ex sola operatione dependent, facile immutantur, nisi secundum aliquam inclinationem habitualement fuerint stabilita. Secundo, ut operatio perfecta in promptu habeatur; nisi enim potentia rationalis per habitum aliquo modo inclinatur ad unum, oportebit semper, cum necesse fuerit operari, praecedere inquisitionem de operatione; sicut patet de eo, qui vult considerare nondum habens scientiae habitum, et qui vult secundum virtutem agere habitu virtutis carens . . . Tertio, ut delectabiliter perfecta operatio compleatur; quod quidem fit per habitum; qui eum sit per modum cuiusdam naturae operationem sibi propriam quasi naturalem reddit, et per consequens delectabilem. Non convenientia est delectationis causa.” (De virtutibus in communi. a. 1.)

³ „En vigueur des terme, la nature immatérielle et ses puissances immatérielles, l'intelligence et la volonté sont seuls le sujet d'habitudes.” (Mercier: *Métaphysique générale ou ontologie.*⁷ 1923, 343. oldal.)

⁴ „Intellectus possibilis est subiectum habitus. Illi enim competit esse subiectum habitus quod est in potentia ad multa; et hoc maxime competit intellectui possibili.” (Aquinói szent Tamás: *Summa theologiae.* 1^a 2^{ae}, qu. 50. a. 4. ad 1.)

⁵ „Omnis potentia quae diversimodi potest ordinari ad agendum, indiget habitu, quo bene disponatur ad suum actum. Voluntas autem, cum sit potentia rationalis, diversimode potest ad agendum ordinari; et ideo oportet in voluntatem aliquem habitum ponere, quo bene disponatur ad suum actum.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 50. a. 5.)

az ember tehetségei közül csak az értelem és az akarat képes készségre.

353. Mindazonáltal közvetve az érzéki tehetségekről is mondhatjuk, hogy készségre tesznek szert, mert a megelégsített testnek a tehetségei, vagyis az érzéki tehetségeknek megfelelő tevékenységeket elsősorban a lélek végzi, t. i. a test által (a halottnak nincsenek érzéki tehetségei) és csak másodsorban a test. Mivel pedig hasonló tevékenységekből hasonló készségek származnak, azért az érzéki tehetségek működései elsősorban a lélekben vannak és csak másodsorban a testben. E készség által a testi szervezethez kötött tehetségek hajlandóbbak lesznek, hogy a szellemi tehetségek működéseinek engedelmeskedjenek.¹

354. A készségnek óriási jelentősége van az ember életében.

A készségnek az a hatása, hogy tökéletesíti a tehetséget és nemcsak abban, hogy kész a neki sajátos működés végrehajtására, hanem a működésben is tökéletesíti. Fontossága pedig abban áll, hogy könnyűvé és kedvessé teszi a cél felé való törekvést még az esetleges gátló körülmények ellenére is, megszünteti vagy legalább is csökkenti a nehézségeket és az örökös újrakezdés bizonytalanságát, lendületet ad a tökéletesedés felé.² Továbbá nem állhatunk meg mindenegyes cselekedetünknel gondolkodni, hogy mit is csináljunk, hiszen naponkint ezer meg ezer cselekedetet hajtunk végre. Ha a tehetségek a készség birtokában vannak, akkor e készség helyettesíti a cselekvéseket megelőző megfontolásokat és cselekvéseink folytonosak és jók.

355. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy végül, ha mindig egy és ugyanazon irányban cselekszünk, annyira sajátosságunk lesz az ezen irányban való cselekvésmód, hogy mintegy önkénytelenül is ezen irányban cselekszünk, ha van rá mód és alkalom. E mintegy önkénytelen cselekvésmódot *szokásnak* mondjuk. A szo-

¹ „Habitualis dispositio requiritur, ubi subjectum est in potentia ad multa. Operationes vero quae sunt ab anima per corpus, principaliter quidem sunt ipsius animae, secundario vero ipsius corporis. Habitus autem proportionantur operationibus: unde ex similibus actibus similes habitus causantur, ut dicitur. Et ideo dispositiones ad tales operationes principaliter sunt in anima; in corpore vero possunt esse secundario, inquantum scilicet corpus disponitur et habilitatur ad prompte deservendum operationibus animae.” (Ügyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 50. a. 1.) — Ugyanezt mondja Szent Tamásra támaszkodva Mercier is: L’habitude n’appartient que sujets immatériels; à eux seuls s’applique l’adage populaire: l’habitude est une seconde nature. Eux seuls, en effet, sont capables d’exercer leur intelligence, leur volonté, et par une suite indirecte, leurs facultés sensitives, cognitives et appetitives, en des directions différentes, sait dans le sens de leur fin naturelles, soit dans un sens opposé: l’intelligence peut s’attacher au vrai ou au faux, la volonté, se rendre librement vertueuse ou vicieuse, les facultés inférieures, sous la direction de l’intelligence et l’empire de la volonté, se prêter bien ou mal au service des facultés supérieures.” (Métaphysique générale ou ontologie.⁷ 1923. 348. oldal.)

² Ezért pl. Mercier e készségek megszerzésébe helyezi a nevelést: „On a pu dire qu’éducation consiste à faire contracter de bonnes habitudes.” (Ügyanott.)

*kás bizonyos cselekvések ismétlése által megszerzett készség, hogy hasonló cselekedeteket könnyűséggel véghezvihessünk.*¹

A szokás lényege az önkénytelenség, hogy mintegy gondolkodás nélkül cselekedjünk bizonyos irányban, ha van rá mód és alkalom. Mielőtt valamit megszoknánk, előbb meggondoljuk s azután szabadon határozzuk el magunkat az ezen irányban való cselekvésre s állandóan ezen irányban cselekszünk. Így azután a bizonyos irányban való cselekvésmód mintegy második természetünké válik, vagy amint mondják: a szokás második természet.

356. A szokás által az akarat erősödik. Ez tény, amelyet a mindennapi tapasztalat fényesen bizonyít. Most az a kérdés, hogy mi ennek a ténynek az oka, amikor tudvalévő, hogy pl. a gépek a folytonos használat mellett nem hogy erősödnének, hanem ellenkezőleg gyöngülnek.

A működés erősödéséhez szükséges, hogy meglegyen benne a működés elve, amelynél fogva kifelé hathat, és meglegyen benne a befogadás elve, amelynél fogva erőit felfrissítheti, hogy legalább is ugyanazon erővel hathasson kifelé. A gépnél és általában a természeti testeknél megvan a működési elv, amelynél fogva erőiket kifelé érvényesíthetik, de nincs meg a befogadási elv, amelynél fogva erőik folytonosan felfrissülhetnének. Igaz ugyan, hogy a természeti testek felfogják a külső hatást, de nem azért, hogy erőik felfrissüljenek. E külső hatás a meglevő erőket csak felszabadítja, hogy működjenek. Az így felszabadított erő működése által veszít erősségéből, mert nincs arra képessége, hogy felfrissüljön. Ha tehát a természeti test a második hatást is felfogja, e hatás már csak a meglevő legyöngített erőket hozza működésbe s így tovább, míg végül a természeti test egészen elgyöngül. Ezért a természeti testek semmit sem szoknak meg, de nem is szoknak el valamitől.² Már a szerves életben mást tapasztalunk. Itt a céltudatos gyakorlás csodálatos eredményekre képesíti a szervezetet, mert van némi befogadó képessége is arra, hogy erői felfrissüljenek, sőt gyarapodjanak. Gondoljunk csak a sport különböző ágaira. Azonban a szervezetnél is azt vesszük észre, hogy idővel megöregszik, megszerzett erőgyarapodását később veszíteni kezdi s végül elmúlik. Ez az erőgyarapodás még magasabb fokban van meg az akaratban. Az akaratban megvan a cselekvő és befogadó elv. Az akaratnál a hatás, t. i. a megismert jó nemcsak az akarat erőit bontja ki cselekvésre, hanem egyúttal erőit gyarapítja is. Így ha az akarat cselekvései

¹ „Tout le mond sait ce qu'on entend en général par ce mot „d'habitude“, à savoir une tendance, acquise par la répétition de certains actes, à reproduire des actes analogues avec facilité et délectation ” (Gillet: L'éducation du caractère. 17 ezer. 1907. 157. oldal.)

² „Res naturales non possunt aliquid consuescere vel dissuescere.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a 2^{ae}. qu. 51, a. 2.)

bizonyos irányban megsokasodnak, akkor ebben az irányban állandóságra tesz szert, vagyis valamit megszokik.¹

357. Az embernek olyan célja van, amelyért működnie kell. Ezért az emberben kell lennie oly képességnek is, amely e működésre van rendelve. E képesség az értelem és az akarat. Ha e két képességet készségessé tesszük arra, hogy végső céljára való tekintettel működjenek, akkor e készséget *erénynek* nevezzük. Tehát *az erény az a készség, amely a jó életre képesít s amelynek befolyása alatt senki sem cselekedhet rosszat*, ha t. i. e befolyásnak engedelmeskedik. Már a pogány bölcs is belátta, hogy mily szép az erény, amikor ezt mondta: „Ha az ember megláthatná az erényt fonséges valóságában és szemlélhetné, ez csodálatosan elragadná őt és megszeretné azt.” Ugyanígy vannak elragadtatva az erény szépségétől a modern bölcselek is, pl. *Kant*; csak hogy ők tévesen az erényességbe helyezik az ember végső célját.

358. Az erény készség. Készségre főképen és elsősorban a szellemi tehetségek képesek és csak másodsorban az érzékiek. Erről már volt szó. Mivel csak két szellemi tehetsége van az embernek, t. i. értelme és akarata, azért az erényeket az értelem és akarat szerint osztjuk fel. Vannak tehát *értelmi erények* és *akarati* vagy *erkölcsi erények*.²

a) Az *értelmi erények*: a) a *bölcsesség*, amely abban áll, hogy a megismerhető dolgok legmagasabb alapjait ismerjük természetes eszünk szerint; b) a *tudomány*, amely abban áll, hogy összefüggő következtetésekkel ismerjük meg a dolgokat; c) *az alapelvek megismerésére való készség* és ez abban áll, hogy a közvetlenül világos ítéleteket rögtön megismerjük.³

b) Az *erkölcsi erényeket* már régtől fogva négy csoportba osztják: a) *okosság*, b) *igazságosság*, c) *mértékletesség* és d) *erősség*. Ezeket *sarkalatos erényeknek* nevezzük.⁴

Az erényekről részletesen tárgyalni az erkölcsbölcselet feladata.

Az akarati gerjedelmek.

359. Amikor az értelem valamit megismer és a kellő megfontolás után az akarat elé állítja kíváncsként vagy nem kíváncsként, akkor az akaratban vágy, bizonyos megmozdulás támad az eléje állított dolog iránt vagy vele szemben. Ezt a vágyat, ezt a bizonyos akarati megmozdulást *akarati gerjedelemnek* nevezzük. Azonban gyakori eset az, hogy ez a gerjedelem nem marad csupán az akaratban, hanem átcsap és folytatódik az

¹ Lásd Aquinói szent Tamás: *Summa theologica*. 1^a 2^{ae}. qu. 51. a. 2; — Gillet: *L'éducation du caractère*. 17 ezer. 1907. 155—205. oldal.

² Aquinói szent Tamás: *Summa theologica*. 1^a 2^{ae}. qu. 58. a. 2. és 3.

³ Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 57. a. 2.

⁴ Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 61. a. 2.

érzéki vágyó tehetségben, bizonyos testi elváltozást okoz és vonzalom vagy ellenszenv támad az emberben ama dolog iránt. Hogy az akarati gerjedelem átsaphat az érzéki vágyó tehetségbe, ennek oka az, hogy az érzéki vágyódás mint részleges jó az akarat hatalma alatt van s ezért az akarat mozgásba hozhatja az érzéki vágyódást.

Amikor az akarati gerjedelem az érzéki vágyó tehetségben folytatódik, akkor *érzelemnek* nevezzük. Tehát az *érzelem az értelmi megismerés folytán támadt akarati gerjedelemnek az érzéki vágyó tehetségben való folytatódása*. Ebből következik, hogy **érzelmek vannak, de az érzelmeknek megfelelő tehetség nincs az emberben.**

360. Tehát az érzelmek az érzéki vágyó tehetségben vannak és fölkeltjük az akarat. És mert az érzéki vágyó tehetség minden megnyilvánulása szenvedély, azért **az érzelmek is szenvedélyek**, csakhogy fölkeltjük nem az érzéki megismerés, hanem az akarat. Továbbá érzéki dolog érzékfölöttire képtelen irányulni, mert ez természetét meghaladja. Ezokból **vallásos érzelem, szépérzelem, jogi érzelem, erkölcsi érzelem stb. nincs**, hanem van az akaratnak vallásos gerjedelmei által föllépett érzelem, az akaratnak a szépre irányuló gerjedelmei által föllépett érzelem stb. Ekkor az érzelem nem irányul érzékfölötti dologra, hanem az akarat szolgálatában áll, hogy az akarat érhesse el célját. És hogy az érzéki vágyó tehetség az érzelmeknél is természete szerint működhessen, tehát az érzelemnél érzéki megismerés is szerepeljen, azért az akarat hatalma alatt a képzelet is működik s az akarat tárgyát érzéki képbe öltözteti, vagy legalább is valamely érzéki szóhoz köti.

A mondottakból következik, hogy sok lélektan által tanított ú. n. magasabb érzelmek nem egyebek, mint az akarat gerjedelmeinek az érzéki vágyódásban való folytatásai.

NEGYEDIK RÉSZ.

A lélek.

361. Hogy az embert teljesen megérthessük, nem elég róla csak annyit tudnunk, amennyit eddig mondtunk róla, hanem a benne végbemenő sok-sok tevékenységnek az okára és alapjára is rá kell mutatnunk. Eddig csak a részeket tárgyaltuk; átkutattuk az embert s a benne lévő részeket önmagukban és egymáshoz való viszonyukban fejtegettük. Ezután a tudományos eljárásnak megfelelően azt fogjuk keresni, hogy van-e olyan valami az emberben, ami a sok résztevékenységet egységesíti, egységbe foglalja. Ezzel meg fogjuk ismerni, hogy az ember nem különböző tevékenységek halmaza, hanem egységes egész, mindenegyes tevékenységének ugyanaz az egy elve van. De ezzel még nem ismer-

tük meg teljesen az embert, mert még azt is kell tudnunk, hogy honnan van az ember. Hogy tehát e részt következetesen kifejt-hessük, azért két szakaszra osztjuk. Az első szakaszban a lélek természetéről lesz szó, mert a lélek az egységes elve az ember összes élettevékenységeinek; a második szakaszban pedig az ember származásáról fogunk beszélni.

ELSŐ SZAKASZ.

A lélek természete.

Hány életelve van az embernek?

362. Az emberben tenyésző étellel, érzéki étellel és szellemi étellel találkozunk. Mivel tenyésző étellel nemcsak az embernél találkozunk, hanem a növénynél is és a növény a növényi életelvnél fogva élő; továbbá érzéki étellel nemcsak az embernél találkozunk, hanem az állatnál is és az állat az érzéki életelvnél (pára) fogva él; végül az embernél szellemi élettevékenységekkel is találkozunk s ezek a szellemi élethez tartoznak, azért a következő kérdés merül fel: hány életelve van az embernek? Három-e, t. i. tenyésző, érzéki és szellemi életelve, avagy csak egy, amely a tenyésző, érzéki és szellemi élettevékenységeket is képes kifejtetni.

a) Ha az emberben több életelv volna, akkor nem lenne igazán egy, tekintve, hogy minden lény csak az alaknál fogva egy, amelytől létének meghatározását nyeri; a dolog létének és egységének elve pedig ugyanegy, mert az egy fogalma a lény fogalmát követi.¹ Ha tehát az emberben a három életelv valóságosan és állománya szerint különbözik egymástól, akkor a szellemi tehetségeket képviselő életelv egyesülve a tenyésző és érzéklő életelvvél bíró testtel, már tökéletes egyedeket, vagyis a többi növény és állat módjára bevégzett önlétiséggel bíró állományokat talál készen és így a három életelvnél a testtel való egyesüléséből három egymástól független lény és három teljes önlétiség származik, t. i. a növényi egyed, az állati egyed és az emberi egyed. Aki tehát három életelvet fogad el az emberben, az lerontja az ember állományi egységét, lerontja egyediségét, vagyis Péter nemcsak Péter, hanem amikor Péter, akkor egyúttal valamilyen meghatározott állat is, de valamilyen meghatározott növény is. Mivel pedig ez lehetetlen, azért **mindenegy es embernek csak egyetlen életelve van.**

¹ „Homo [a szövegben: animal] non esset simpliciter unum, cuius essent animae (életelvek) plures; nihil enim est simpliciter unum nisi per formam unam, per quam habet res esse; ab eodem enim habet res quod sit ens, et quod sit una.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a, qu. 76, a. 3.)

b) Mindenegybes emberben az „én” egységes lény. A tudat-életnek mindenegybes megnyilatkozása az „én”-ben pontosul össze: én látok, én hallok, én lelkesedem, én bánkódom, én gondolkodom, én akarok és vágyakozom, én vagyok feledékeny stb. Amikor a tudat által megtudom, hogy van testem, akkor az az „én” testem. Sőt amikor később megismerem, hogy ennek a testnek a részei a gyomor, a szív, a máj, az epe, az agy stb., akkor teljes határozottsággal tudom, hogy ugyanannak az „én”-nek a gyomra emészt, ugyanannak az „én”-nek a szíve végzi a vérkeringést stb., amelyik „én” az érzéki és szellemi megismerés és vágyódás középpontja. Ez azt mondja, hogy az ember tenyésző, érzéklő és szellemi életének egységes elve van; más szavakkal: **mindenegybes embernek csak egyetlenegy életelve van.**

c) Tapasztaljuk, hogy valamely tehetség erősebb működésével a többi tehetség működése gyöngül. Aki mély elmélkedésbe merül, alig veszi észre, hogy mi történik körülötte. Sőt a hosszabb és komolyabb tudományos foglalkozás hatással van a tenyészeti életre is: visszahatással van a táplálkozásra, az anyagcserére stb. De megfordítva is van. Nemcsak a magasabb tehetségek erősebb működése van visszahatással az alacsonyabbakra, hanem az alacsonyabbaké is a magasabbakra. Pl. azok, akik belemerülnek az érzéki és tenyészeti élet gyönyöreibe, alig alkalmasak az értelmi munkára. És ha a tenyészeti életben baj van, t. i. betegek vagyunk, ezt megérzi az érzéki és szellemi élet is. E jelenségnek más magyarázata nincs, mint az, hogy az összes tehetségeknek csak egy elvük van.¹ Tehát **minden embernek csak egyetlenegy életelve van.**

363. Itt még a következő kérdés vár megoldásra: hogyan lehetséges az, hogy csak egy életelve van az embernek, pedig tenyésző, érzéki és szellemi élettevékenységeket fejt ki?

Hogy miképpen lehetséges ez, azt könnyen megértjük, ha figyelembe vesszük, hogy miképpen különböznek egymástól a dolgok, amely különbözőség a dolgok fajainak és lényegeinek megfelel. Azt tapasztaljuk, hogy a dolgok különbségei a tökéletesség fokozatai szerint alakulnak és nyilatkoznak meg. Észrevesszük, hogy a lényeknél bizonyos haladó sorozat van a tökéletességben az élettelen dolgoktól a növényeken és állatokon át az emberig. Az ember tökéletesebb az állatnál, az állat tökéletesebb a növény-nél, a növény tökéletesebb az élettelen dolgoknál és még mind az emberek, mind az állatok, mind a növények, mind az élettelen dolgok nemén belül is találunk tökéletességi fokozatokat. E fokozatosságban a magasabb erőileg magában foglalja azt is, amit az alacsonyabb tartalmaz, vagyis az ember életelve erőileg azt is magában foglalja, amit az állat érzéklő életelve és a növény

¹ „Tertio apparet hoc esse impossibile (t. i. az életelvek sokasága) per hoc quod una operatio animae, cum fuerit intensa, impedit aliam; quod nullo modo contingeret, nisi principium actionum esset per essentiam unum.” (Ugyanott.)

tenyésző életelve tartalmaz.¹ Ezek után egy meghatározott ember nem más és más életelvnél fogva végzi a tenyésző, érzéklő és szellemi élettevékenységeket, hanem mind a hármát egy és ugyanazon életelvnél fogva. A mondottakból következik, hogy **minden egyes embernek csak egyetlenegy életelve van és ezen egyetlenegy életelvnél fogva végzi mind a tenyésző, mind az érzéklő, mind a szellemi élettevékenységeket.**

364. Az embernek csak egyetlenegy életelve van. Ezt az életelvet, hogy itt a földön minden más élőnek életelvétől élesen megkülönböztessük, külön névvel látjuk el és *léleknek* nevezzük. Tehát **minden embernek csak egyetlenegy lelke van és ezen egyetlenegy lelkénél fogva végzi mind a tenyésző, mind az érzéki, mind a szellemi élettevékenységeket.**

Ellenvetések.

365. Az emberben három lelket tételezett föl *Plato*. *Plato* azt tanította, hogy az emberben háromféle lélek van, mégpedig az agyban van a gondolkodó lélek, a mellben van a haragvó lélek, amely a veszedelmeket hárítja el és végül a hasüregben van a vágyó lélek, amely az élet fennmaradásához szükséges folyamatokat irányítja. *Platonak* e tanítását *Philo* is elfogadta. A régi skolasztikusok között is voltak egyesek, akik három lelket gondoltak az emberben: tenyészetit, érzéklőt és szellemit. Közülük legnevezetesebb volt *Olivi Péter*.

Cáfolat. Azt, hogy az embernek nem három, hanem csak egyetlenegy lelke van, föntebbi bizonyításaink cáfolják meg.

366. A *manicheizmus* már csak két lelket tételez föl az emberben: egy jót és egy rosszat. A *manicheizmus* a 3. század végén keletkezett eretnokség. Alapítója *Mani (Manes)* pogány perzsa, aki később megkeresztelkedett, pap lett, de később tanítása miatt kiközösítették. A *manicheizmus* tanítása a következő.

Két lény van öröktől fogva: a Fény (Ormuzd) és a Sötétség (Ahuramazda). E két lény örökös harcban áll egymással. Hogy a fény istene a Sötétség támadásait kivédje, megteremti az ősembert. Azonban az ősember megteremtésekor az ember fényéből a Sötétség egy részt elragad s ezt összekeveri az anyaggal. Így azután az emberben két lélek van: egy rossz lélek és egy jó lélek.

¹ „Quomodo hoc contingat, de facili considerari potest, si quis differentias specierum et formarum attendat. Inveniuntur enim rerum species et formae differe ab invicem secundum perfectius et minus perfectum; sicut in rerum ordine animata perfectiora sunt inanimatis, et animalia plantis, et homines animalibus brutis; et in singulis horum generum sunt gradus diversi. Et ideo Aristoteles assimilat species rerum numeris, qui differunt specie secundum additionem vel subtractionem unitatis; et comparat diversas animas speciebus figurarum, quarum una continet aliam, sicut pentagonum continet tetragonum, et excedit. Sic igitur anima intellectiva continet in sua virtute quiddam quod anima sensitiva brutorum et nutritiva plantarum.” (Ugyanott.)

Cáfolat. Ez az egész mese magán hordja a hamisság bélyegét. Különben is öröktől fogva való rossz lény fából vaskarika. Tehát **a manicheizmus elvetendő.**

367. Végül a régi arab bölcselek azt tanították, hogy nincs külön lelke minden embernek, hanem csak egyetlenegy világlélek van és ez van meg mindegyik emberben. Hasonlót tanít a *panteizmus* és *monizmus* is, mert azt mondja, hogy van egy abszolút lény és ennek fejlődése az összes egyedek; az egyes emberek lelkei sem egyebek, mint ennek az abszolút lénynek az egyes emberekben való megnyilatkozásai.

Cáfolat. A panteizmust és a monizmust már a kozmológiában megcáfoltuk. Különben is a mi öntudatunk teljes határozottsággal a mellett tanúskodik, hogy akkor, amikor eszünk, iszunk, érzünk, gondolkodunk, akarunk, akkor nem az abszolút lény eszik, iszik, érez, gondolkodik és akar mibennünk és nem is egy másik embernek az „én”-je, hanem mi magunk. Tehát **a panteizmus és monizmus elvetendő.**

368. Még egy ellenvetés tehető s ez a következő. Az embernek három lelke van s mind a hármát a test tartja össze.

Cáfolat. Ez a vélemény is teljesen tarthatatlan, mert azt tapasztaljuk, hogy a halál után a test rögtön kezdi veszteni egységét és részeire bomlik. Tehát nem a test tartja össze a három lelket és egyesíti azokat, hanem az egy lélek tartja össze a testet és egyesíti részeit.¹ Más szavakkal: **a lélek úgy van a testben, mint tartalmazó s nem mint tartalmazott.**

Állomány-e (substantia) a lélek?

369. Bennünk sok-sok tevékenység megy végbe s mindezekről a tudat értesít minket. Minden tudati tevékenység lényeges elemként zárja magába az „én”-t, mint minden tudati jelenség hordozóját, és ez a tudati ítéletekben alanyként szerepel, maga a tudati jelenség pedig az állítmány: én érzek, én gondolkodom, én járok, én örülök stb. Tehát a tudat csálhatatlan bizonyossággal mondja, hogy az összes változó belső állapotoknak a mi „én”-ünk az állandó hordozója. És ezt nem úgy ismerjük, hogy valami tetszésszerűen „én”-nek tulajdonítjuk a változó állapotokat, hanem úgy, mint a mi változatlan „én”-ünknek változó állapotait. És mert ez az „én” az életelv, a lélek, azért **a lélek állomány,** vagyis hordozója az összes változásainknak.

¹ „Non potest dici, quod uniantur per corporis unitatem; quia magis anima continet corpus, et facit ipsum esse unum, quam e converso.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 76, a. 3.)

Ellenvetések.

370. A lélek állományi mivoltát tagadja mindenekeelőtt a *materializmus*, mert mindent az anyaggal, az anyag erőivel és mozgásaival akar kimagyarázni. Hogy mennyire tarthatatlan a materializmusnak ez a tanítása, legszebben bizonyítja ama tény, hogy ma már a gondolkodók valamennyien feladták. A materializmus mint világnézet teljesen megbukottnak tekinthető. Tehát **a materializmus elvetendő.**

371. A lélek állományi mivoltát tagadja még az *aktualizmus* is. Az aktualizmus hívei különböző fogalmazásban, de lényegben ugyanazt tanítják, t. i. hogy állomány nincs, tehát a lélek sem állományi lény, hanem az, amit mi léleknek mondunk, nem egyéb, mint a lelki folyamatoknak, jelenségeknek és tevékenységeknek az összessége. Ha mi e folyamatokat, jelenségeket és tevékenységeket egyenkint eltávolítjuk, végül semmi sem marad. Tehát a lélek nem állomány, hanem semmi.

Az aktualizmus előhírnöke volt *Descartes*, mert a lélek lényegét a tényleges gondolatba helyezte. Őt azután mások is követték. Általában az aktualizmus hívei mindazok, akik az állomány fogalmának a tárgyi értékét tagadják. Ilyenek pl. az újabb kor pszichológusai között *Wundt*, *Paulsen*, *W. James*, *Jodl*, *Titschener*, *Ebbinghaus* stb.

Cáfolat. Hogy van állomány és az állomány fogalmának megvan a tárgyi értéke, azt az általános metafizikában bizonyítottuk be. Az aktualizmusnak amaz érvelése, hogy a lélekből semmi sem marad meg, ha a lelki folyamatokat, jelenségeket és tevékenységeket gondolatban egyenkint eltávolítjuk, nem érvelés. U. i. az állománynak az a rendeltetése, hogy járulékait hordozza. Ha tehát nincsenek lelki tevékenységek, akkor lélek sincs. Különböben az állomány mindig járulécai által nyilatkozik meg. Ha tehát a lélek tevékenységeit nem gondoljuk, akkor természetes, hogy a lelket mint állományt sem gondoljuk; de ha a lelki tevékenységeket gondoljuk, akkor a lelket is gondoljuk, mint állományt. Tehát **a lélek állomány**, vagyis egységes hordozója az összes lelki jelenségeknek és tevékenységeknek.

Az aktualizmus tanításának átgondolása lehetetlenségekre vezet.

a) Mindenekeelőtt lehetetlen az erkölcsi élet, mert a jó cselekedet végrehajtó s a bűnt elkövető alany már nincs meg, ha a lélek nem állomány, tehát nincs kit jutalmazni vagy büntetni. Így azután társadalmi élet is lehetetlen.

b) Lehetetlen a nevelés is, mert nincs oly állandó alany, amely a nevelői hatásokat felfoghatná.

c) Lehetetlen az összetett gondolkodás, pl. a következtetés, mert az előzményeknek és a zárótételnek nincs állandó hordozója. Lehetetlen egy könyv összefüggő elolvasása és megértése,

mert csak egymásután következő lelki jelenségek vannak, amelyek állandó hordozó hiányában eltűnnek nyomtalanul.

d) Lehetetlen a visszaemlékezés, mert az élmények állandó hordozó hiányában nyomtalanul eltűntek.

Ez a sok-sok lehetetlenség azt mondja, hogy **az aktualizmus elvetendő.**

372. Még megemlékezünk *Kant* véleményéről is. *Kant* azt tanította, hogy mi csak a lelki jelenségeket fogjuk fel, maga a lélek mint állomány nekünk mindörökké ismeretlen. A lélekről szóló ismereteink nem a lélek után igazodnak, hiszen nekünk a lélek megközelíthetetlen, hanem mi alkotunk magunknak egy lelket ismereteinkkel, amelyet akarva, nem akarva a gyakorlati szükségletek miatt minden tudományos meggyőződésünk ellenére valószínűnek kell elfogadnunk. Tehát *Kant* szerint a lélek nem állomány a valóságban, de a gyakorlati élet miatt valószínűnek kell mondanunk.

Cáfolat. *Kant* téves véleménye téves ismeretelméletéből származik és ezt a megismeréstanban már megcáfoltuk. Most csak a következőket jegyezzük meg. Gondoljuk meg, hogy ha mi a megismeréshez, az akaráshoz stb. egy alanyt mint szükségessé ismerünk meg, akkor ez a szükségesség nem abból következik, hogy ama dolgoknak birtokosra van szükségük, hanem abból, hogy a megismeréshez megismerő, az akaráshoz akaró szükséges és hogy mind a kettőnek egy alanynak kell lennie. Nem a gondolkodási tény gondolkodik és nem az akarási tény akar, hanem az alany gondolkodik a gondolkodás ténye által és akar az akarás ténye által. Ezek a tények bensőleg tartoznak az alanyhoz, mint a gyorsaság a mozgáshoz és a mozgás a mozgatóthoz, nem pedig külsőleg, mint a ruha, amelyet nappal hordunk, éjjelre levetünk és másnap talán egy szegénynek adjuk, hogy ő hordja tovább.¹ Tehát **Kant véleménye elvetendő.**

Vannak-e a léleknek tehetségei?

373. Minden lény tényei, vagyis tevékenységei által hívja fel figyelmünket. Ha van olyan lény, amely semmiképen sem tevékeny, akkor azt a lényt semmiképen sem tudjuk megismerni. A tevékenységek elve a tehetségekben van: ahol tevékenységgel

¹ „Man bedenke, dass, wenn wir zum Wahrnehmen, Wollen u. s. w. ein Subjekt als notwendig erkennen, sich uns diese Notwendigkeit nicht daraus ergibt, dass es eines Besitzers dieser Dinge bedarf, sondern daraus, dass zum Wahrnehmen der Wahrnehmende, zum Wollen der Wollende gehört, und dass beide ein Subjekt sein müssen. Nicht der Wissensakt weiss und nicht der Willensakt will, sondern das Subjekt weiss durch den Wissensakt und will durch den Willensakt. Diese Akte sind ein Teil von ihm selbst, gehören innerlich zu ihm wie die Geschwindigkeit zur Bewegung und die Bewegung zu dem Bewegten, aber nicht äusserlich wie das Gewand zu dem, der es am Tage trägt, während der Nacht ablegt und es am Ende einem armen schenkt, damit er es auftrage.” (J. Geyser: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie. I.3 1920. 262. oldal.)

találkozunk, ott tehetségnek is kell lennie.¹ Mármost az embernek vannak tevékenységei, tehát **az embernek vannak tehetségei is**. És mert az embernek több egymástól különböző tevékenysége van, pl. más a futás és más az Istenről való elmélkedés, azért **az embernek több tehetsége van**. Ezek után az a kérdés, hogy vannak-e a léleknek tehetségei?

374. A lélek állománya. Bármely állományról csak akkor tudhatunk, ha az járulékaival kinyilvánítja magát. Tehát kell, hogy a lélek tényei, vagyis tevékenységei által életjelt adjon magáról. Mármost a főtebbiek szerint az embernek sok tevékenysége az „én”-ben pontosul össze, a sok tevékenységnek az alanya és hordozója az „én”. Ez más szavakkal azt mondja, hogy a sok tevékenységnél az „én” a közös alany s a tevékenységek e közös alanyának az állítmányai: én futok, én örülök, én gondolkodom, én akarok. És mert a tevékenységek elve a tehetségekben van, azért az „én”-nek vannak tehetségei. Azonban az „én” a lélek, következésképp **a léleknek vannak tehetségei**. A lélek a tehetségek által tevékenykedik s a tevékenységek által meghatározottságokhoz jut, vagyis folytonosan tökéletesedik.

375. Az embernek sok tehetsége van.

a) E tehetségeket mindenekelőtt két nagy csoportba osztjuk. α) Vannak *érzéki tehetségek*, amelyeknek tevékenységeit a lélek és a test együttesen hozzák létre; β) és vannak *szellemi tehetségek*, amelyek az anyag, az érzékek természetét messze felülmúló tevékenységekre is képesek, úgyhogy e tevékenységeknél a test semmiképpen sem szerepel társelvként.

b) Az érzéki tehetségeket felosztjuk *érzéki megismerő* és *érzéki vágyó tehetségre*. Hasonlóképpen a szellemi tehetségeket felosztjuk *szellemi megismerő tehetségre*, vagyis *értelemre* és *szellemi vágyó tehetségre*, vagyis *akaratra*.

Ellenvetések.

376. Hogy az embernek vannak tehetségei, azt a lélekbúvárok általában elfogadják; a vélemények akkor térnek el, amikor a tehetségek osztályozásáról van szó.

a) A *materializmus* gyűjtőnév alá foglalt *empirizmus*, *sensualizmus* és *pozitivizmus* nem fogadja el a tehetségeknek érzéki és szellemi tehetségekre való felosztását, mert szellemi tehetségeket nem akar ismerni.

Cáfolat. Bebizonyítottuk már, hogy szellemi tehetségek vannak, s ezek az érzékek természetét messze felülmúló tevékenységekre képesek, következésképp a szellemi és érzéki tehetségek kö-

¹ Az általános metafizikában a tehetséget képességnek mondtuk. Tehát tehetség = képesség. A lélektanban a „képesség” szót azért helyettesítjük a „tehetség” szóval, mert a lélektanok általában ezt a szót használják a „képesség” szó helyett.

zött lényeges különbség van. Tehát **az empirizmus, a szenzu-alizmus, a pozitívizmus és a materializmus elvetendő.**

b) Az *észelség (rationalismus)* tagadja az emberben a tehetségek sokaságát s csak egyetlenegy tehetséget fogad el: a megismerést és ebből akarja levezetni a többit.

Cáfolat. Bebizonyítottuk már, hogy egyrészt más az érzéki és más a *szellemi tehetség*, másrészt pedig más a megismerő és más a vágyó tehetség. Tehát **az érzékiség (rationalismus) elvetendő.**

c) Végül *Tetens, Mendelsshon, Kant* és Kant tekintélyére támaszkodva mások az összes tehetségeket három csoportra osztják: megismerő, vágyó és érzelmi tehetségekre.

Cáfolat. Mivel már bebizonyítottuk, hogy érzelmi tehetség nincs, jobban mondva: **az érzelmeknek nincs külön tehetségük**, azért **a tehetségeknek hármass felosztása elvetendő.**

Szellem-e a lélek?

377. Minden élő test csak valaminél fogva él,¹ különben minden test élő volna. Ezt a valamit *életelvnek* nevezzük.² Ez az életelv az embernél a *lélek*. Ha valamely testben életet találunk, akkor az élet ama test lényegétől különböző elvnel fogva felel meg annak s az élet a testhez mint ilyenhez úgy viszonylik, mint ama testtől különböző és természetét meghaladó tökéletessége.³ Tehát az életelv az anyag természetét meghaladja. És mert az ember életelve a lélek, azért a lélek az anyag természetét meghaladja, következésképp **a lélek nem anyag.**

378. Amde a növényi életelv sem anyag, az állati életelv sem anyag, mégis mindkettő mind létében, mind működésében függ az anyagtól. Mondhatjuk-e ezt az emberi lélekről is?

Minden lény tevékenysége által hívja fel figyelmünket. Ha tehát egy meghatározott lényt ismerni akarunk, akkor tevékenységeit kell ismernünk, hogy így következtethessünk magára a lényre, mert minden dolognak működési módja követi a lény

¹ „Corpus aut est vivum, aut non vivum. Corpus autem vivum manifestum est quod est nobilius corpore non vivo. Corpus autem vivum non vivit inquantum corpus; quia sic omne corpus viveret. Oportet igitur quod vivat per aliquid aliud.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 3, a. 1.)

² „Manifestum est quod primum quo corpus vivit, est anima” (életelv). (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 76, a. 1.) — Lásd még ugyanott. 1^a. qu. 75, a. 1.

³ „Manifestum est quod esse principium vitae, vel vivens, non convenit corpori ex hoc quod est corpus; alioquin omne corpus esset vivens aut principium vitae. Convenit igitur alicui corpori quod sit vivens, vel etiam principium vitae, per hoc quod est tale corpus. Quod autem est actu tale, habet hoc ab aliquo principio, quod dicitur actus (tökéletesség) eius. Anima igitur, quae est primum principium vitae, non est corpus, sed corporis actus (tökéletessége).” (Ugyanott. 1^a. qu. 75, a. 1.)

létének a módját.¹ Tehát a léleknél is vizsgálni fogjuk tevékenységeit, hogy a föltett kérdésre megfelelhessünk.

A lélek tehetségei között találjuk az értelmet és az akaratot. Bebizonyítottuk már, hogy mind az értelemnek, mind az akaratnak oly tevékenységei is vannak, amelyek az anyagtól, t. i. az érzékektől bensőleg függetlenek, következőleg e két tehetség működésében és létében az anyagtól független. Mivel pedig e tehetségek annak az alanynak a mivoltát követik, amely alanynak a tehetségei s az értelem és az akarat a lélek tehetségei, azért **a lélek létében és működésében bensőleg független az anyagtól.** És mert azt a valóságot, amely létében és működésében bensőleg független az anyagtól, szellemnek nevezzük, azért **a lélek szellemi állomány.**

379. A lélek szellemi állomány, az anyag természetét messze meghaladja. És mert az anyag természete az oszthatóság, mert benne rész részen kívül van, azért **a lélek oszthatatlan, a lélek nem áll részekből.** Ezt összefoglalva így fejezzük ki: **a lélek egyszerű.**

Hogy a lélek egyszerű, tehát nem áll részekből, azt az öntudat egységéből, vagyis az „én” egységéből is levezethetjük. Ha a lélek részekből áll, akkor az „én” is részekből áll. A következő esetek lehetségesek.

a) Ha az „én” részekből áll és mindenegyres rész az összes tudati tények alanya volna, akkor az összes tudati tények egyenként véve annyiszor fordulnának elő, ahány része van az „én”-nek. Pl. amikor látok egy meghatározott fát, akkor ez a látás annyi látás volna, ahány része volna az „én”-nek, mert mindegyik rész tudna a fa látásáról. Ez pedig a tapasztalattal ellenkezik.

b) Ha az „én” részekből állana, akkor az egyik rész erről a tudati tényről értesítene, a másik arról, a harmadik amarról és így tovább. Ez is lehetetlen, mert akkor nem volna oly egységes alany, amely az összes tudati tények alanya volna, amint ez a valóságban van.

c) Ha az „én” részekből állana és csak az egyik rész volna alanya az összes tudati tényeknek, akkor a többi rész fölösleges.

d) Ha az „én” részekből állana és mindenegyres rész más és más tudati ténynek volna az alanya, akkor ismét nem volna egységes öntudati alany, pedig a valóságban így van.

Tehát az „én” nem áll részekből. Ebből következik, hogy a lélek sem áll részekből, **a lélek egyszerű.**

380. A mondottakból három nevezetes következményt kapunk.

a) **Habár az emberi lélek az anyagban létezik, mindazáltal nincs az anyag hatalmában, mert természete felülemelkedik minden anyagi renden.**²

¹ „Modus operandi uniuscuiusque rei sequitur modum essendi ipsius.” (Ugyanott. 1^a. qu. 89, a. 1.)

² „Licet anima rationalis habeat materiam, in qua sit, non tamen educitur

b) Az emberi lélek abban különbözik a növényi és állati életteltől, hogy ezeket nem illeti meg az önlétiség, mert csak az anyagban és csak az anyag által létezhetnek; ezzel szemben az emberi lelket egymagában is megilleti a létezés, vagyis **az emberi lélek önlétű lény is lehet**. Ezt működési módja bizonyítja, t. i. az értelem és az akarat tevékenységei.¹

c) Mivel az emberi lélek létezésére nézve független az anyagtól, azért **az emberi léleknek nincs szüksége alaki okra azért, hogy egy és lény legyen**, mert már természeténél fogva alak; hanem **az emberi léleknek szüksége van egy külső létesítő okra, amely közölje vele a létet**.²

Ellenvetések.

381. A lélek szellemisége ellen az *anyagelvűség* beszél. Ez mindent az atomok eszeveszett táncából akar kimagyarázni, mindent anyagi erőkre és mozgásokra visszavetni és matematikai képletekbe foglalni. Azonban a sok erőlködésnek semmi, de semmi eredménye nincs: még a legegyszerűbb gondolatot sem tudta anyagi folyamatokra visszavezetni. Ezért a materializmus legfőbb képviselői *Du Bois Reymonddal* az élen az értelmes gondolkodást és a beszédet a világtalányok közé sorolták, megfejtethetlen dolgoknak nyilvánították. Ezzel az anyagelvűség maga mondta ki halálos ítéletét, mert kimondotta, hogy a szellemi téren az anyaggal, az anyagi erőkkel és az anyagi mozgásokkal semmire sem megyünk, a szellem minden anyagnak a természetét messze-messze meghaladja. A szellem egészen és mindenestül más világ, mint az anyagi világ. Tehát az **anyagelvűség (materialismus) elvetendő**.

382. a) Egyesek azt mondják, hogy a léleknek valami anyagnak is kell lennie, mert az öntudat az érzéki élet jelenségeiről is értesít minket: én nemcsak gondolkodom, hanem látok is; az érzéki élet jelenségei pedig az anyaghoz vannak kötve.

Felelet. Igaz, hogy az öntudat az érzéki élet jelenségeiről is értesít minket. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a lélek anyag

de potentia materiae, cum eius natura supra omnem materialem ordinem eleveatur; quod eius intellectualis operatio declarat." (Aquinói szent Tamás: De potentia Dei. qu. 3, a. 8, ad 7.)

¹ „Rationalis anima in hoc a ceteris formis differt, quod aliis formis non competit esse, in quo ipsae subsistant, sed quo eis res formatae subsistant: anima vero rationalis sic habet esse ut in eo subsistens: et hoc declarat diversus modus agendi." (Ugyanott. qu. 3, a. 9.)

² „Ea quae sunt formae subsistentes, ad hoc quod sint unum et ens, non requirunt causam formalem, quia ipsae sunt formae; habent tamen causam exteriorem agentem, quae dat eis esse." (Aquinói szent Tamás: De anima. quaestio unica, a. 6, ad 9.)

vagy anyag is, hanem csak azt, hogy a tudati tényekhez az érzéki élet jelenségei is tartoznak.¹

b) Mások meg azt mondják, hogy a lélek mégis részekből áll, mert a tehetségek részek s a léleknek több tehetsége van.

Felelet. A tehetségek nem részek, hanem járulékok; a járulékok nem rész.

Tehát **a lélek egyszerű és szellemi állomány.**

Halhatatlan-e a lélek?

383. *A halhatatlanság valamely lény életének örökké való megmaradása halál és pusztulás nélkül.* A halhatatlanság fogalma két mozzanatot foglal magában: egy negatív és egy pozitív mozzanatot. A negatív mozzanat a halál és pusztulás tagadása, a pozitív mozzanat pedig az élet örökké való megmaradása.

A halhatatlanság fogalmát nem szabad összetévesztenünk a nemhalandóság fogalmával. A halhatatlanság csak egyes élő lényekre illik, mert a halhatatlanság az élettel van szoros viszonyban; a nemhalandóságot pedig az élettelen dolgokról is mondhatjuk. Pl. a kő nem halandó, mert nincs, ami meghaljon benne; de azt már nem mondhatjuk, hogy a kő nem halhatatlan, mert nincs élet benne.

Tudjuk a kozmológiából, hogy a növényi, valamint az állati életelv nem halhatatlan, hanem mind a kettő a szervezet pusztulásával szintén elpusztul. Hát mit mondjunk az emberi lélekről: halhatatlan-e vagy nem?

384. A lélek egyszerű és szellemi állomány s ezért nincs alávetve a bomlás folyamatának és még akkor sem, amikor saját teste meghal. Tehát **a lélek halhatatlan.**

Ha a lélek nem halhatatlan, vagyis romlandó, akkor ez csak kétféleképpen lehetséges: vagy közvetlenül természeténél fogva (per se) vagy közvetve (per accidens). Közvetlenül természeténél fogva (per se) nem lehet romlandó, mert csak alak (380. c), tehát semmiféle anyagi nincs benne. De közvetve (per accidens) sem lehet romlandó a lélek, vagyis saját teste sem sodorhatja romlásba, mert oly működései is vannak, amelyeket minden testi szerv közreműködése nélkül végez, következőleg önlétű.² Tehát **a lélek halhatatlan.**

¹ „Erlaubt nur zu sagen, dass zur Seele unter anderem auch ein Bewusstsein von Materiellen gehöre, nicht aber, dass die Seele materiell sei.“ (J. Geyser: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie. I.³ 1920, 296. oldal.)

² „Necesse est ponere substantiam animae rationalis esse incorruptibilem. Si enim corrumpitur: aut corrumpitur per se, aut per accidens. Per se quidem corrumpi non posset nisi esset composita ex materia et forma contrarietatem habente, quod esse non potest, nisi esset elementum aut ex elementis, ut antiqui philosophi posuerunt. Per accidens etiam corrumpi non potest, nisi poneretur quod non haberet esse per se, sed solum esse cum alio, sicut est de aliis formis materialibus, quae proprie non habent esse subsistens, sed sunt per se

385. „Hogy a test halála után az egyéni emberi lélek csak-ugyan el is nyeri azt az örök életet, amelyre hivatott és rátermett, a magára álló elme számára is biztosítja Isten bölcsesége és igazsága: a) Isten bölcsesége ugyanis megbecsüli teremtményeit, melyekhez a leggyöngédebb teremtoi szeretet fűzi. Az emberi lélek olyannak került ki a Teremtő kezéből, hogy egyéni halhatatlanságra rátermett. Isten tehát önmagával jutna ellentétbe, ha megsemmisítené . . . b) Isten igazságossága és erkölcsi szentsége biztosíték arra, hogy az erkölcsi rend összes posztulatumával együtt valaha megvalósul; nevezetesen érdem és sors valaha teljes összhangba jut; erény és bűn nemcsak valamilyen, hanem belső értéküknek megfelelő viszonzásban részesül: továbbá, hogy az emberi léleknek a teljes igazság megfelelő bírására irányuló olthatatlan vágya valaha kielégülést nyer. Nyilvánvaló azonban, hogy a jelen életben érdem és sors sokszor nagyon messze járnak egymástól; továbbá az abszolút igazság bírására irányuló vágy a változások és halál e világában nem is elégülhet ki. Következésképp az erkölcsi rend teljes megvalósulása csak egy, az emberi lélek értékének és legnemesebb igényeinek megfelelő tartalmú, soha meg nem szűnő létben következhet be.”¹ **Tehát a lélek halhatatlan.**

386. **„A halhatatlanság a népek közös hite.** Régi népek hitregéin, a klasszikusok költészetén, a vadak álmain, a keletiek lélekvándorlásain csak úgy, mint a nagyok önkészítette sírfeliratain keresztülszövődik az a meggyőződés, hogy a halál az ember létében nem a végső szó. Oly hatalmas ez a meggyőződés, hogy még a lélektagadók sem tudják magukat kivonni varázsa alól. A materialista is beszél az anyag és erő fennmaradásáról; tudományának büszke tétele: a természetben semmi semvész el. De méltán kérdezhetjük: hová lesz a lélekenergia, amelynek semmi mechanikai egyenértékét nem lehet kimutatni?”

„Honnan volna az emberiségnek e közmeggyőződése, ha nem valóságon alapulna? Igaz, erre némelyek azt mondják, hogy az elnyomottak és szenvedők jobb haza utáni vágyai, a gyávák halál-félelme teremtetten meg a halhatatlanság hitét. — De miért éppen az emberben fakadt ez az örök élet utáni vágy? Hogyan tudott gyökeret verni a halhatatlanság hite, mikor mindenünnen csak az enyészet törvénye szól felénk és a földöntúli létet annyira nem tudjuk elképzelni?”

„Komoly gondolkodó nem zárkozhatik el ama belátás elől,

compositorum subsistentium, quorum sunt partes; et sic per accidens corrumpuntur compositis corruptis. Hoc autem de anima rationali dici non potest. Nam quod non habet per se esse, impossibile est quod per se operetur; unde etiam aliae formae non operantur, sed composita per formas. Anima autem rationalis habet per se operationem, quam exercet nullo organo corporeo mediante; scilicet intelligere.” (Aquinói szent Tamás: Quaestiones quodlibetales. X. qu. 3, a. 6.)

¹ Schütz Antal: A bölcsélet elemei Szent Tamás alapján. 1927. 176—177. oldal.

hogy **a halhatatlanság meggyőződése az emberhez méltó nemesebb életnek föltétele.** Mert ha a földi léttel minden egyéni életnek vége, akkor természetsszerűen a földi élet fogható örömei lesznek a legtöbb ember vágyainak netovábbja, és már semmi sincs, ami őt lemondásra, áldozatra bírja magasabb javak érdekében. Így a társadalom alapjai megdőlnék, mert lemondás és áldozat nélkül emberek társas együttléte nem sokáig lehetséges."

"Ez a meggondolás annyira felkínálozik, hogy még *Kant* sem zárközhatott el előle. Neki is az egyéni lélek halhatatlansága az etikai meggondolás posztulatuma. De téved, mikor ennek a posztulatumnak nem tulajdonít metafizikai valóságot. A halhatatlanság ebben az esetben ugyanis merő fikcióvá süllyedne. Fikciók pedig nem alkalmasak arra, hogy az erkölcsi odaadásnak alapul és indítékul szolgáljanak."¹

Hogyan egyesül a lélek a testtel?

387. Az eddigiekből a következőket tudjuk.

Az embernek csak egyetlenegy életelve van s ez a lélek. Az embernek több tehetsége van, amelyek különbözőképpen tevékenykednek. Az értelmi és akarati tevékenységeket csak a lélek végzi, mert a tevékenységek az anyag természetét meghaladják. Továbbá az embernek érzéki élete is van s ez az élet bizonyos tevékenységekben nyilvánkozik meg. Az érzéki élet tevékenységei nem tartoznak csak a testhez, különben minden test nyilvánítaná az érzéki élet tevékenységeit. A test bizonyos elvnél fogva, csak bizonyos okfőnél fogva mutat érzéki életet. Ez az okfő az emberben a lélek, vagyis az ember érzéki életének az oka a lélek. Az érzéki élet tevékenységeit a megelékesített test végzi. Ezért az érzéki élet tevékenységei nincsenek csak a testben egymagában, nincsenek csak a lélekben egymagában, hanem a lélek és test egyesülésében, a megelékesített testben. Végül az embernek tenyészeti élete is van s ez az élet is tevékenységekben nyilvánkozik meg. A tenyészeti tevékenységek nem tartoznak csak a testhez, különben minden test mutatna tenyészeti élettevékenységeket. A test csak valamely elvnél fogva, csak bizonyos okfőnél fogva lehet tenyésző életű. Ez az okfő az emberben a lélek. A tenyésző élet-tevékenységeket a lélek által éltetett test végzi.

Ezek után az emberben a lélek az oka a tenyésző életnek, az érzéki életnek és a szellemi életnek. Más szavakkal: **a lélek az oka az ember minden néven nevezendő élettevékenységének.** De amikor a lélek oka az ember minden élettevékenységének, akkor **a lélek egyúttal közvetlen oka az ember létének is,** mert az ember léte az ő élettevékenységei.

Az, ami valami létének a közvetlen okfeje (a végső ok az Isten), annak a valaminek a lényeges meghatározója, faji jellegé-

¹ Ugyanott. 177. oldal.

nek a megadója, lényeges alakja, lényeges formája. Tehát, hogy az emberi test emberi s az ember ember és nem másfajta állomány, annak oka a lélek, mert az ember a lélek által kapja azt a meghatározott természetet és létet, amely minden más dologtól megkülönbözteti őt. Ezt röviden így fejezzük ki: **az ember lényeges alakja a lélek.**

388. Hogy az embernek a lényeges alakja a lélek, azt az én-tudatból is bebizonyíthatjuk. U. i. az „én”-nek nemcsak a szellemi tevékenységeket tulajdonítjuk (én gondolkodom, én akarok), hanem azokat is, amelyek a testtől és lélektől együttesen származnak (én látok, én érzek, én mozgok). Sőt amikor a tudat által megtudjuk, hogy van testünk és később megismerjük a test részeit (gyomor, szív, agy), akkor e részek működéseit, tehát a tényészeti élettevékenységeket is az „én”-nek mondjuk. (Az én gyomrom emészt, az én szívem végzi a vérkeringést.) Tehát az ember összes élettevékenységeit az „én”-nek tulajdonítjuk mint okfőnek, vagyis **az ember lényeges alakja a lélek.**

Azt az elméletet, amely a léleknek a testtel való egyesülését úgy magyarázza, amint mi kifejtettük, *információs elméletnek* nevezzük, mert a lélek informálja az embert, vagyis teszi az embert emberré.

Ezzel az elmélettel már könnyű megmagyarázni a testi-lelki kölcsönösséget és az egymásra-vonatkoztatottságot, mert mindez csak létbeli egységtől jöhet.¹

389. A lélek szellem s ezért **az ember lényeges alakja szellemi állomány.**² És mert az emberi lélek nem annyira értelmes, mint eszes lény, mert legtöbb ismeretét következtetésekkel szerzi meg, azért azt szoktuk mondani, hogy **az ember lényeges alakja az eszes lélek.**

390. Még az a kérdés, vajon mi annak az oka, hogy, bár a lélek önlétű állomány, tehát az anyag nélkül is képes élni, mégis az anyaggal, a testtel egyesül, hogy embert alkosson.

¹ „Leghelyesebb magyarázatnak látszik a szubsztanciális egység elmélete, melynek alapjai már Aristotelesnél megvannak, részletesebben pedig Aquinói szent Tamás és a schola bölcselete fejtette ki és amely elmélet a modern biológiai vizsgálatoknak is leginkább megfelel. Ezen elmélet szerint a testi és a lelki szubsztancia az emberben egymást teljesen átjárja, egy közös egységet alkot, egy emberi természeté, emberi személyé egyesül. E szerint az egész testben mindenütt jelen van az egész lélek, nem ugyan térbelileg, mivel kiterjedés nélküli, hanem hatásával, virtuálisan. Az ember tehát nem csupán test, vagy csupán lélek, nem is egyszerűen csak test „és” lélek, hanem inkább „test-lélek”, vagyis megtestesített lélek, illetve megelékesített test. Ezen egyesülés által mindkét szubsztancia nyer oly képességeket, melyekkel önmagában nem rendelkezik. A lélek adja meg a testnek emberi szerveztségét, ez a végső alapja a test egy-egy, organikus működésének, amire a test egyébként képtelen volna. A lélek viszont a test által nyer érzékelő képességet olyan anyagi létezők hatásának felfogására, melyek a lélekkel egyébként közvetlen kapcsolatban nincsenek.” (Somogyi József: Tehetség és eugenika. 1934, 105. oldal.)

² Aquinói szent Tamás: De spiritualibus creaturis. qu. 1, a. 2; — Summa theologiae. 1^a. qu. 76, a. 1.

A léleknek vannak tehetségei. E tehetségek tevékenységei közül az értelem és az akarat tevékenységeit a lélek a testi szervezettől függetlenül végzi. Azonban vannak a léleknek oly tehetségei is, amelyek tevékenységüket csak a testi szervezettel együtt végezhetik. Ezek az érzéklő élet tevékenységei. Ha nincs testi szervezet, akkor a léleknek megvannak az érzéklő élet tevékenységeihez szükséges tehetségek, de e tehetségek testi szervezet hiányában nem fejthetik ki tevékenységeiket. És mert semmi sem tökéletes természete szerint, ami nem fejtheti ki tehetségeit, amelyek erőileg benne vannak, azért a lélek test nélkül nem tökéletes természete szerint. Más szavakkal: **a lélek állomány, de nem teljes állomány.** Ezért a lélek természete tökéletességével csak akkor bírhat, ha egyesül a testtel. Tehát **a léleknek természetszerű rendeltetése a testtel való egyesülés.**¹ Ezzel okát adjuk annak, hogy miért egyesül a lélek a testtel.

391. A test állomány, de nem teljes állomány; a lélek is állomány, de szintén nem teljes állomány. Ha a két nem teljes állomány egyesül, akkor egy új, önálló tevékenységre képes teljes állományt kapunk, amely már nem test, de nem is lélek, hanem *embernek* nevezzük. Az embernek mind létében, mind tevékenységeiben a test anyagi okként, a lélek pedig alakí (formai) okként szerepel; és a tevékenységek elve nem a test egy-
magában, nem is a lélek egymagában, hanem e kettő együttesen mint egységes elv.

Téves elméletek.

392. A léleknek a testtel való egyesülésére más elméletek is vannak, de ezek mind tévesek. Néhányat megemlítünk, amelyekre a többi téves elmélet visszavezethető.

a) Monizmus.

393. A *monizmus* azt tanítja, hogy a test és lélek között semmiféle valóságos különbség nincs. Ennek több fajtát ismerjük.

a) Az első az *anyagelvű monizmus*. Ez minden lelki jelenléte a testre mint elvre akar visszavezetni, mert csak anyagot ismer.

¹ „Nulla pars habet perfectionem naturae separatam a toto. Unde anima, cum sit pars humanae naturae, non habet perfectionem suae naturae nisi in unione ad corpus; quod patet ex hoc quod in virtute ipsius animae est quod fluant ab ea quaedam potentiae quae non sunt actus organorum corporalium, secundum quod excedit corporis proportionem; et iterum quod fluant ab ea potentiae quae sunt actus organorum, inquantum potest contingi a materia corporali. Non est autem aliquid perfectum in sua natura nisi actu explicari possit quod in ea virtute continetur, unde anima, licet possit esse et intelligere a corpore separata, tamen non habet perfectionem suae naturae, cum est separata a corpore.” (Aquinói szent Tamás: De spiritualibus creaturis quaestio unica, a. 2, ad 5.)

Cáfolat. Letagadhatatlan tény, hogy az emberben nemcsak anyagi, hanem szellemi folyamatok is vannak. Különben az anyagelvűség, amint ezt a kozmológiában bebizonyítottuk, még a tényező és érzéklő élettevékenységeket sem tudja a pusztán anyagból kimagyarázni, annál kevésbbé a magasabb szellemi tevékenységeket. Tehát **az anyagelvű monizmus elvetendő.**

b) Amint az anyagelvű monizmus csak testet ismer, úgy a *szellemi monizmus* csak lelket ismer. Szerinte test nincs, mert a test a léleknek csak jelensége, hatása, valami látszafféle, amely csak a képzelet világában van. Főbb képviselői: *Berkeley, Leibniz, Fichte.*

Cáfolat. Az emberben nemcsak szellemi folyamatok vannak, hanem anyagiak is és ezt mindenki saját magán tapasztalhatja. Tehát testünk is van s amikor pl. a fogfájás kínozza minket, ez nem látszat, hanem bizony valóságos érzéki fájdalom. Tehát **a szellemi monizmus elvetendő.**

c) Végül van a *panteista monizmus*. Ez azt tanítja, hogy a test és lélek ugyanazon abszolút lénynek kétféle megnyilatkozása.

Cáfolat. A panteizmust a kozmológiában már megcáfoltuk. Tehát **a panteista monizmus elvetendő.**

b) Pszichológiai dualizmus.

394. A *pszichológiai dualizmus* elismeri, hogy lényeges különbség van a test és a lélek között, de tagadja a kettőnek lényeges egyesülését egy teljes állománnyá. Azt tanítja, hogy a test és a lélek ugyanazon a helyen csak egymásmellett vannak minden igazi egyesülés nélkül. Alkalomadtán az Isten eszközli azt, hogy a szellemi tevékenységek a megfelelő testi tevékenységeket hozzák létre, vagy megfordítva. Ezen elmélet fő képviselője *Malebranche* volt.

Cáfolat. Az Isten ugyan az első ok, de nem mindennek közvetlen oka, a természetes jelenségeket a másodokok által hajtja. Mivel ez az elmélet a teremtmények oksági hatását tagadja, azért **a pszichológiai dualizmus elvetendő.**

c) Kölcsönhatás elmélete.

395. A *kölcsönhatás elmélete* is elismeri a test és lélek reális különbözőségét, de az egyesülést nem tartja lényeges egyesülésnek. Azt tanítja, hogy mind a test, mind a lélek teljes állomány s csak a külső hatások egyesítik őket, amennyiben a test a lélekre ingerként hat s a lélek is mozgatja a testet. Ez elméletnek első hirdetője *Plato* volt. Az új bölcseletben ezt az elmé-

letet kezdte képviselni *Descartes* és őt követte *Lotze* monisztikus hozzáadással. Mai nap is vannak hívei ennek az iránynak.¹

Cáfolat. Ha a test és lélek teljes állomány, akkor az ember nem lénytani egység; pedig a tudat lénytani egységről értesít minket. Továbbá nincs magyarázat arra, hogy miért egyesül a két teljes állomány és miért van meg a kölcsönhatás, mert nem a kölcsönhatásban van az egyesülés, hanem az egyesülésnek a következménye a kölcsönhatás. Ezen elmélet szerint az érzéklő tevékenységek a lélekből indulnak ki és a test csak felfogja e hatásokat; a valóságban pedig a megjelölt test mint egységes elv hozza létre az érzéklő tevékenységeket. Végül ez az elmélet a tenyésző élettevékenységeket csak mechanikai folyamatoknak mondja, pedig élettevékenységek. Tehát **a kölcsönhatás elmélete elvetendő.**

d) Pszichofizikai parallelizmus.

396. A pszichofizikai parallelizmus az tanítja, hogy a testi és lelki folyamatok külön-külön sort alkotnak, párhuzamosan haladnak egymásmellett. Mindegyik sorban az egyik tag a közvetlenül előtte lévővel függ, de a két sor között okozati összefüggés nincs; a két sor minden kicserélődés és közlekedés nélkül párhuzamosan halad egymásmellett úgy, hogy az egyik sor valamely jelenségének a másik sorban megfelelő jelenség is föllép, de kölcsönhatás és okozati összefüggés nélkül. Ez elmélet legtöbb híve még a lélek állományi mivoltát is tagadja s e helyett csak egymásután következő jelenségeket fogad el.

Cáfolat. Ez az elmélet tagadja a lélek állományi mivoltát, pedig ez erősen áll. Tagadja a lélek hatását a testre és megfordítva, s ezzel a legkézzelfoghatóbb tényeknek ellentmond. A két egymásmellett párhuzamosan futó s okozati összefüggésben, valamint kölcsönhatásban nem lévő sor megfelelő jelenségeinek egy időben való föllépése elfogadhatatlan, mert nincs hozzá magyarázat.

Ez az elmélet azzal védekezik, hogy ez elmélet tagadása megsérti az energia megmaradásának törvényét. Az energia megmaradásának törvénye mint bebizonyított tétel csak a szervetlen világban belül érvényes. Igaz, hogy *Atwater* és *Rubner* kísérletei valószínűvé tették, hogy az energiák megmaradásának törvénye a tenyészetnél is érvényes. Ebből egyesek azt következtetik, hogy ez a törvény kiterjeszthető az érzéki életre is. Ha ez így is volna, akkor sem kell féltetni az energia megmaradásának törvényét a léleknek a hatásaitól, mert a lélek csak irányítja az energiák átalakulását s ez nem jár energiátöbblettel. Különben is

¹ Lásd: Busse: *Geist und Körper, Leib und Seele*. 1913: — Eisler: *Leib und Seele*. 1906; — Klein: *Die modernen Theorien über das allgemeine Verhältniss von Leib und Seele*. 1906.

nem lehet bizonyítani, hogy a léleknek a hatása a testre csak fizikai energia alakjában lehetséges. Ez elméletnek az energia megmaradásának törvényéhez való menekülése csak azt bizonyítja, hogy ez az elmélet tarthatatlan. Tehát **a pszichofizikai parallelizmus elvetendő.**

Hogy mennyire gyöngye lábakon áll ez az elmélet, azt híveinek a belátóbbjai is elismerik azzal, hogy ezt az elméletet csak kutatási hipotézisnek mondják. Azonban ha az egyik sort, pl. az érzéki folyamatok sorát bármilyen aprólékossággal is tanulmányozzuk, ezáltal a szellemi folyamatok soráról semmit sem fogunk tudni, mert nincs közöttük okozati összefüggés. És ez megfordítva is áll. Tehát **a pszichofizikai parallelizmus mint kutatási hipotézis is elvetendő.**

A téves elméletek megcáfolása közvetve azt is bizonyítja, hogy **az információs elmélet az igaz elmélet, vagyis az ember lényeges alakja a lélek.**

Mi az ember meghatározása?

397. Az eddig mondottakból tudjuk, hogy az embernek teste is van, lelke is van. Ezért az ember meghatározását így adhatjuk: **az ember testből és lélekből áll.** De ez csak fizikai meghatározás és ezért nem mutatja a jegyeknek azt az egységét, amelyet előbbi fejtegetéseinkben megismertünk. Az ember nemcsak összege a testnek és léleknek, hanem ennél jóval több: a test és lélek együttesen mint egységes elv lép föl. Ezekből az ember metafizikai meghatározására van szükségünk.

Az ember lényeges alakja a lélek. A lélek a fajkialakító elem az emberben s ezt a meghatározásban fajkülönbségnek nevezzük. Tehát az ember meghatározásában a fajkülönbség: lélek. Ezután a potenciális lényegét kell keresnünk. Az ember az állatok nemébe tartozik s az állatok közül lelke emeli ki s teszi, hogy minden állattól lényegesen különbözik. Tehát **az ember lelkes állat.** Azonban a bölcséletben léleknek nevezzük az összes életelveket: a növényi életelv is lélek, az állati életelv is lélek, az emberi életelv is lélek. Ezért az embernél a léleknek oly tulajdonságát kell megjelölnünk, amely az emberi lelket a többi életelvtől lényegesen megkülönbözteti. E tulajdonság az eszeség. Tehát az ember meghatározása: **az ember eszes állat.**

Még megjegyezzük, hogy ha a „lélek” elnevezést csak az emberi életelvre vonatkoztatjuk, amint mi is tettük fejtegetéseinkben, akkor tökéletes meghatározás ez is: **az ember lelkes állat.**

Lelki betegségek.

398. Az ember testből és lélekből álló állományi (substantiás) egész és benne minden tevékenységnek elve a test és lélek együttesen, mint egységes elv. Így a test és lélek kölcsönhatás-ban van egymással. E kölcsönhatásnál fogva valamely ok annyira káros hatással van a testre és a lélekre egyaránt, hogy betegek leszünk testileg is, lelkileg is. Ha az ilyen betegség a lelki életen át támad meg bennünket, akkor *lelki betegségnek* nevezzük. A szó szoros értelmében lelki betegség csak akkor következik be, amikor az értelmi és akarati élet oly nagyfokú zavart mutat, hogy az ítélő képesség és az akarat szabadság nagyon meggyöngyül, sőt elvész.

Amikor a lelki életen át leszünk betegek, akkor a test is beteg lesz, mert a lélek hat a testre. Ekkor az érzékek nem természetük szerint működnek, tehát a gondolkodás is természetes működésében akadályozva van, következésképp az akarati életben is zavarok mutatkoznak. Minden lelki betegségben a test is szenved s ezért a lelki betegség gyógyításánál a testet is kell gyógyítanunk.

399. A lelki betegség nagyon sokféle. Néhányat megemlí-tünk.

a) *Búskomorság (hypochondria)*. A búskomorságban egészen a szomorúságnak adja át magát az ember, mert valamit nem érhetett el. Itt az értelem tevékenysége nincs megbénítva; sőt az ilyen beteg roppant éles ésszel védelmezi magatartását és cáfolja az ellene felhozott érveket. Ennek a betegségnek oka lehet: fel-dúlt lelkiismeret, nyomott kedélyállapot, csalódott szerelem, kegyet-len bánásmód stb.

b) *Rögeszme (mánia)*. Ez abban áll, hogy mindent ellensé-gesen lát az ember és roppant képzelődik. Azt gondolja, hogy minden ellene tör és teljes erővel védekezik a képzelt ellenségek ellen.

c) *Kedélytelenség (hideglakatosság)*. Ez abban áll, hogy semmi iránt nem érdeklődünk, még a magunk dolgai iránt sem; minden külső hatás és benyomás hidegen hagy minket.

d) *Örültség*. Ez abban áll, hogy lehetetlen és érthetetlen dolgok foglalják le egész valónkat, aminél a képzelő erő teljesen szabálytalanul működik. Az örültségben az eszmék kiindulópontja téves, de a téves eszmére alapított következtetések helyesek. Az örültségnek nagyon sokszor a kicsapongó élet s az erkölcstelen-ség az oka.

e) *Bambaság*. Ez abban áll, hogy semmit felfogni, semmit megérteni nem vagyunk képesek, még a legegyszerűbb dolgokat sem, mintha eszünk híjával volnánk.

A legtöbb lelki betegségnek szenvedélyek és bűnök az okai. A lelki betegek a legszerencsétlenebbek s ezért nagy szeretettel kell bánnunk velük.

400. Nemcsak a lelken át, hanem a testen át is lehetünk lelkileg betegek. Néhány ilyen betegség a következő.

a) *Alkoholmérgezés (részegség)*. Ez abban áll, hogy a szesz mértéktelen élvezetének a hatása alatt a képzelet és az akarat kiesik az értelem vezetése alól. Ezért látjuk az ilyen embernél a szellemtelen élenkséget. Következményei borzalmasak, sokszor a késő unokák is megérik.

b) *Neuraszténia (idegesség)*. Ezen baj keletkezésénél legnagyobb szerepe van a testi, főleg azonban a szellemi teljesítőképesség túlságos igénybevételének, a túlerőltetésnek. Ez a betegség tulajdonképpen ideggyöngeség, amely fokozódva elmezavarban végződhet. Tünete nagyfokú ingerlékenység, túlságos befolyásolhatóság, tehát akaratgyöngeség és határozatlanság is.

c) *Hisztéria*. A hisztéria alapvonása a befolyásolhatóság, mert a hisztéria az akarat túlságos gyöngesége. A hisztériában az inger és hatása között nagy az aránytalanság, annyira, hogy csekély dolgok miatt is görcsös rohamokba esnek a hisztérikusok, eszméletüket is elveszítik. A hisztérikus, de különösen a hisztérika képzeleti és érzelmei hatása alatt van, hazudozó, alattomos és cselszövő.

401. Még egy nevezetes lelki betegség van s ez az *okkultizmusban* való hit, amely különböző elnevezések alatt (*teozofizmus, spiritizmus*) eléggé elterjedt, különösen a magasabb társadalmi osztályokban. Az okkultizmus tanítása röviden a következő.

Az okkultizmus tanítása szerint a természetben nemcsak természeti erők vannak, hanem titokzatos erők is. E titokzatos erőket csak egyes kiváltságos egyének, az ú. n. *médiumok* képesek felfogni és közvetíteni. A médiumok többnyire hipnotikus álomba esnek, az ú. n. *révíletbe (trance)* s ebben az állapotban érik őket a titokzatos erők s hozzák az üzeneteket a másvilágról, a szellemek országából. Az okkultizmus tanítása szerint a titokzatos erők csak közvetítő eszközök egy másik világgal való érintkezésben s ez a másik világ a szellemek birodalma. És mert a szellemek csak titokzatos erők által közlekednek a mi világunkkal, azért az összefüveteket bizonyos titokzatosságba kell burkolni. Erre pedig a legalkalmasabb a félhomály vagy a sötétség és bizonyára azért, hogy a médium csalásait könnyebben vihesse keresztül. És tényleg az okkultizmust számos esetben rajtafogták a csaláson. Ez teljes joggal azt a következtetést kényszeríti ki belőlünk, hogy az összes okkult jelenségek: az asztaltáncoltatástól kezdve a spiritizmuson és a gondolatolvasáson át a szellemek megjelenéséig közönséges csalás. Egyesek kihasználják az emberek beteges hiszékenységét s okkult csalásokkal szedik ki az emberek zsebéből a pénzt s jutnak meg nem érdemelt hírnévhez. Tehát **az okkultizmus elvetendő**. „A mai okkultizmusnak mint tanításnak, rendszernek és gyakorlatnak az a végső állomása, ami

a babonáé, — a lelki összeomlás.¹ És ezért lelki betegség az okkultizmusban való hit.

A lélek székhelye.

402. Az ember testből és lélekből áll, a lélek az ember minden élettevékenységének az okfeje. Hát akkor hol székel a lélek, a testnek melyik része a lélek székhelye?

a) A lélek úgy egyesül a testtel, mint lényeges alak; a lényeges alak pedig nemcsak az egésznek, hanem mindenegyes résznek is tökéletessége. Az egész a részeknek összességéből és egyesüléséből származik. Ha tehát az egésznek a lényeges alakja nem ad létet a test mindenegyes részének, akkor csak oly alak, amely csak az összeállításban és a rendben áll, mint a ház alakja s ekkor a lényegesnek mondott alak nem lényeges alak, hanem csak esetleges alak. A lélek azonban lényeges alak s ezért nemcsak az egésznek tökéletessége, hanem a részeknek is. Ezért van az, hogy a test részei a halál után nem folytatják sajátos működésüket; márpedig az, ami faji létét megőrzi, megőrzi faji működését is. A lényegi tökéletesség vagy valóság abban van, aminek az tökéletessége vagy valósága; következésképp **a lélek az egész testben és annak minden részében egészen jelen van.**²

b) A lélek szellem és egyszerű. A szellemiség kizárja a kiterjedtséget, mert ez csak az anyagi állományok sajátos tulajdonsága, a lélek tökéletes egyszerűsége pedig a részekre oszthatóság minden lehetőségét. Ha tehát azt kérdezzük, hogy a test melyik része a lélek székhelye, akkor mást nem is felelhetünk, mint ezt: **a lélek az egész testben és annak mindenegyes részében egészen jelen van.**

403. A lélek szellemi, egy és oszthatatlan; mindazáltal vannak tehetségei, mégpedig nagyon különböző működések elve, mert a tehetségek nem részek, hanem járulékok. A lélek az egész testben s annak mindenegyes részében egészen jelen van, de a test nem minden részében fejt ki összes tevékenységeit, hanem részben csak azt a tevékenységét, amely ama résznek megfelel. Pl.

¹ Wolkenberg Alajos: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene. 1923. 304. oldal.

² „Quia anima unitur corpori ut forma, necesse est quod sit in toto et in qualibet parte corporis; non enim est forma corporis accidentalis, sed substantialis. Substantialis autem forma non solum est perfectio totius, sed cuiuslibet partis. Cum enim totum consistat ex partibus, forma totius quae non dat esse singulis partibus, est forma quae est compositio et ordo, sicut forma domus, et talis forma est accidentalis. Anima vero est forma substantialis. Unde oportet quod sit forma et actus (tökéletesség), non solum totius, sed cuiuslibet partis . . . Cuius signum est quod nulla pars corporis habet proprium anima recedente; cum tamen omne quod retinet speciem, retineat operationem speciei. Actus autem est in eo, cuius est actus. Unde oportet animam esse in toto corpore, et in qualibet eius parte.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a. qu. 76. a. 8.)

az idegekben az idegeknek megfelelő tevékenységet, a szemekben a látásnak megfelelő tevékenységet stb., végül az értelem és az akarat tevékenységeit a testi szervezet közreműködése nélkül fejti ki. Tehát **a lélek az egész testben s annak minden részében egészen jelen van; de minden részben nem fejti ki összes tevékenységeit, hanem csak azt, amely annak a résznek megfelel, az értelem és az akarat tevékenységeit pedig a testi szervezet közreműködése nélkül fejti ki.**

MÁSODIK SZAKASZ.

Az ember származása.

404. Már ismerjük az embert: ismerjük testében, ismerjük lelkében; azonban nem ismerjük származásában. Hogy az embert származásában is megismerjük, azért úgy fogunk eljárni, mint a kozmológiában a szervetlen világ, a növényvilág és állatvilág keletkezésének kérdésénél jártunk el. Először azt fogjuk kérdezni, hogy mely okból (per quid) lett az ember s ekkor a hatóokkal felelünk; másodszor azt fogjuk kérdezni, hogy mi célból (ad quid) lett az ember. Lássuk e két kérdést egyenkint!

ELSŐ FEJEZET.

Mely okból lett az ember?

Honnan van az ember?

405. Itt mindenekelőtt arról lesz szó, hogy a most született ember honnan származik.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy minden ember születéséhez szülők kellene, szülők nélkül nincs ember. Igen ám; csak-hogy az ember testből és lélekből áll. Mi irandó tehát a szülők javára: a test-e, a lélek-e, avagy mind a kettő?

A tudomány szava: **az ember testét a szülők testéből kapja.** És honnan van a lélek?

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a nemzésben anyagi folyamat is van. Mármint a lélek szellem, önletűségre is képes, az anyag természetét messze felülhaladja, úgyhogy léttartalmának egész terjedelme szerint új lény. Másodok nem hozhatja létre a lelket, mert a másodokok csak az anyagnak adnak meghatározottságokat; márpedig a lélek nem anyag; mindenestül más, mint az anyag. Tehát a lélek létrejöttét csak az első oknak tulajdoníthatjuk a teremtésben, amikor a lélek nem-létét a lélek léte váltja

fel. Tehát **mindenegy es ember lelket az Isten teremti bele a szülők által nemzett testbe.**¹

Ellenvetések.

406. *Plato és Origenes* azt tanították, hogy a lélek előbb létezik, mint a test és csak később egyesül testével. Ez a *prae-exisztencianizmus* elmélete (a léleknek a test előtt való létezése).

Cáfolat. Ha a lélek a test előtt már létezett, akkor a testtel való egyesülésében vissza kellene emlékeznie arra, hogy ő már létezett egymagában is, mert a léleknek a test előtt való létezésére ez a visszaemlékezés volna az egyedüli bizonyíték. Márpedig a lélektan ilyen visszaemlékezésről nem tud. És ha a teozofista hisztérikák mesélgetnek is ilyen visszaemlékezésekről, ez nem egyéb, mint beteges jellegű hazudozás. (A hisztérikák jellemző sajátága a hazudozás.) Különben is lelki életünk tartalma teljesen megmagyarázható a jelen életből merített tapasztalatok és benyomások segítségével. Tehát **a praeexisztencianizmus elvetendő.**

407. A keleti népek *lélekvándorlása* azt tanítja, hogy a lélek emberi testből emberi testbe megy át, sőt állatok testébe is bűntetésül, hogy megtisztuljon, minden vágyától szabaduljon s így a nirvánába juthasson.

Cáfolat. Mindenekelőtt az emberi lélek állati testbe nem mehet, mert az a rendeltetése, hogy emberi testtel alkosson állományi egészet. Továbbá a testből testbe vándorló léleknek — mint a praeexisztencianizmusnál — emlékeznie kellene e vándorlásra, mert ez a visszaemlékezés az egyedüli bizonyíték a lélekvándorlás mellett. Márpedig a lélektan ilyen visszaemlékezésről nem tud. Tehát **a lélekvándorlás tana elvetendő.**

408. A *panteizmus* azt tanítja, hogy az emberi lélek az Istenből szakadt ki, vagy pedig az abszolút lénynak kifejleszkedéséből állt elő.

Cáfolat. Az emberi lélek az Istenből nem szakadt ki, mert az Isten mint végtelenül egyszerű lény, minden megosztásra képtelen. Ami pedig az abszolút lénynak a kifejleszkedését illeti, azt már a kozmológiában megcáfoltuk. Tehát **a panteizmus elvetendő.**

409. A *létrehozási elmélet (generationismus)* azt tanítja, hogy a lélek a nemzés által megy át az utódokba. Ennek az elméletnek két faja van: a) Az egyik irány azt mondja, hogy a lélek testi csíra által megy át az utódokba, mintegy bujtás, lélekbujtás útján (*tradux*) s ezért nevezik *traducionizmusnak* is. Fő képviselője *Tertullianus*. b) A második irány azt mondja, hogy a lélek lelki csíra útján jut az utódokba s ezt a csírat az Isten megszellemesíti azáltal, hogy a léteszméjét adja neki. Ez *Rosmini* véleménye.

¹ Aquinói szent Tamás: *Summa theologiae*. 1^a. qu. 90, a. 2; — 1^a. qu. 118, a. 2.

Cáfolat. **A traducionizmus elvetendő,** mert a szellemet az anyagból akarja származtatni s ez vét az okság elve ellen. **De Rosmini véleménye is elvetendő,** mert a méhmagzat megjelkesítésénél anyagi folyamatokat is vesz föl, ha mindjárt lélekcára alakjában is. Különben a lélek egyszerű állomány s ezért képtelenség, hogy a nemzésben a szülők lelke a magi anyag megoszlása által megoszolják s az utód lelke az anyagban rejlő tevékeny erőből nyerje létét. A magi anyag átbocsátása vagy mozgása sem testi, sem lelki csára alakjában nem adhat a léleknek létet. Tehát **a létrehozási elmélet (generationizmus) minden alakjában elvetendő.**

410. A középkori skolasztikusok *Aristoteles* tekintélyére támaszkodva azt tanították, hogy a fogantatáskor a méhmagzat a tenyészteti lelket kapja, később az érzéklő lelket, amely egyúttal kizárja a tenyésztő lelket és legkésőbb az eszes lelket, ez pedig az érzéklő lelket zárja ki. Az eszes lélek a méhmagzattal akkor egyesül, amikor a test az anyában megkapja szervezettségét. Ez a fiúivadáknál 40, a leányivadáknál pedig 80 nap múlva következik be.

Cáfolat Mivel az eszes lélek nemcsak az értelmi képességeknek, hanem az érzéklő életnek és a tenyésztő életnek is forrása, azért fölösleges és teljesen céltalan a lelkek egymásutánját föltételezni. Tehát **mindenegyik ember lelkét az Isten teremti bele a szülők által nemzett testbe, mégpedig a fogamzás első pillanatában.**

Az átöröklés.¹

411. Az átöröklés tanának a történetét lásd a kozmológiában

Az átöröklés abban áll, hogy bizonyos sajátságokat örökölhettünk szülőinktől vagy távolabbi elődeinktől. Mivel az ember is az élő lényekhez tartozik, azért közelfekvő volt a gondolat, hogy az átöröklés tanát, amint azt a növényeknél és állatoknál kísérletek által megismerték, az emberre is kiterjesszék. Ezt hamarosan meg is tették, mégpedig először a testi átörökléssel és azután a lelki átörökléssel kezdtek foglalkozni. Az embernél a lelki átöröklést először *Th. Ribot*² hangoztatta, akit azután mások is követtek. Az embernél sokszor az ú. n. *Mendel-féle törvényeket* messzemenően kezdték alkalmazni s ezalatt egyesek következtetéseikben súlyos hibákat követtek el.

412. Az ember is az élő természet tagja s ezért ha van át-

¹ Az átöröklésre lásd: Punnet—Soós: Az átöröklés. 1928; — Gockler Lajos: Átöröklés és nevelés. 1928; — Marosi Arnold: Átöröklés és nemzetvédelem. 1924; — Ranschburg Pál: Az emberi elme. Érzelem, ösztön, akarat, egyéniség. 1923; — Zborovszky Ferenc: A keresztény család. 1929; — Gillet: Religion et pédagogie. 1914; — Greguss Pál: Bevezetés az örökléstanba. 1935; — Somogyi József: Tehetség és eugenika. 1934.

² L'hérédité psychol.² 1882.

öröklés, akkor tüneményeiben az embernek is igazodnia kell az élő lényekhez. Márpedig a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a növényeknél és állatoknál van átöröklés, tehát az embernél is van. „Minthogy az ember összes életfolyamatai (t. i. a testi életfolyamatok), tehát a táplálkozás, növekedés, szaporodás stb. lényegükben az állatok hasonló életfolyamataival megegyeznek, így teljesen jogos az a föltevés, hogy az öröklés kérlelhetetlen törvényszerűségei az emberre is éppen úgy érvényesek, mint a többi élő lényre . . . Az átöröklési törvényszerűségeket az állatokon és növényeken végzett tervszerű kísérletekből állapították meg. Az emberen ilyen tervszerű keresztezési kísérleteket lehetetlen keresztülvinni, azért az emberi örökléstani vizsgálatok legteljebb arra szorítkozhatnak, hogy egy szülőpár utódait megvizsgáljuk, a tapasztalatokat összegezzük és belőlük törvényszerű következtetéseket vonjunk le . . . Itt is ugyanazok a biológiai törvényszerűségek következnek be, mint a természet bármely más élő lényén, ezek alól az ember sem vonhatja ki magát . . . A tapasztalati megfigyelés azt igazolja, hogy emberi házasságokban az egyes sajátságok éppen úgy recessive vagy dominánsan öröklődhetnek, mint az állatokon vagy növényeken.”¹ Pl. a négerektől csak négerek születnek. Ismeretes a zsidók jellegzetes arcvonása is, bármilyen éghajlat alatt lakjanak. Ilyen öröklési tünemény a Habsburgok alsó ajka is. Azt is tudjuk, hogy ha a szülők egyes betegségben szenvednek, akkor gyermekeik hajlamosak lehetnek ugyanezekre a betegségekre. Pl. tüdővész, görvélykóros szülő gyermeke hajlamos a tüdővészre, illetőleg a görvélykórságra. Azt is tudjuk, hogy az elődök egyes betegségei, vagy bűnös szokásai az utódokban bizonyos szervezeti fogyatkozások által nyilatkoznak meg. Pl. az egyik előd iszákossága az utódokban nem az iszákosság által nyilatkozik meg, hanem nagyfokú ideggyöngöségben vagy nyavalyatörésben.² Recessiv öröklés pl. az albinizmus, a süketnémaság. Ilyen öröklés a xeroderma pigmentosum, amely esetben már a fiatal fiúgyermek testét tömeges bőrrák lepi el. Még szerencse, hogy az ilyen fiúk korán hálnak meg, mielőtt családot alapítanának és ezért ez a baj tovább nem öröklődik.

413. Minket inkább az érdekel, vajjon van-e átöröklés a lelki tehetségeknél és a testi átöröklés milyen befolyással van a lelki tehetségekre.

Mindenegyes ember lelkét az Isten teremti a szülők által nemzett testbe és ezért a lélekhez, valamint tehetségeihez a testet kialakító életfolyamatoknak semmi közük. A lélek nem a nemzés eredménye s ezért a lélek és tehetségei nincsenek alávetve az átöröklésnek. Mindazáltal a lelki élet terén is találkozunk az át-

¹ Greguss Pál: Bevezetés az örökléstanba. 1935. 176. oldal.

² Marosi Arnold: Átöröklés és nemzetvédelem. 1924. 47—65. oldal; — Ranschburg Pál: Az emberi elme. 1923. 206. és következő oldalak.

öröklés jelenségeivel.¹ Pl. a Bach-család 76 tagja közül nagyon sok kitűnő muzsikos volt; a Tizián-család 9 jelentős festőt adott az emberiségnek; a Bernoulli-családból 8 kiváló matematikus került ki; a Krupp-családban a technika iránti érzék és a feltalálási szellem öröklődött.² Ennek az az oka, hogy a lélek és test nem laza összeköttetésben van egymással, hanem e kettő állományi (substantiás) egységet alkot s ezért lelkünknek megnyilvánulásai nem merőben szellemi megnyilvánulások, hanem test-szellemi megnyilvánulások és ilyen lelki életünk tartalmának túlnyomó része. „A test a léleknek anyagszállítója és eszköze; és ebben a kölcsönös tevékenységben a legfinomabban össze van hangolva a test és lélek. Következésképp bizonyos testi diszpozíciók átöröklésével együtt jár egy meghatározott jelleg, tehát bizonyos lelki átöröklés . . . Isten, ki a lelket lényegesen szubsztanciás formának szánta, olyan lelket teremt mindenegyes esetben, mely egészen hozzásimul a testhez.”³

Tehát van lelki átöröklés az öröklött testi diszpozícióknak megfelelően.

414. Mindazonáltal nem szabad azt gondolnunk, hogy az ember tehetetlen a lelki átörökléssel szemben,⁴ a gyermek olyan lesz, amilyenek szüleit, az öröklött tulajdonságok kérékelhetetlenül kifejlődnek az életben.⁵

a) Tekintsünk mindenekelőtt magunkba és tapasztalni fogjuk,

¹ Marosi Arnold: Átöröklés és nemzetvédelem. 1924, 65—81. oldal.

² Greguss Pál: Bevezetés az örökléstanba. 1935, 192. oldal.

³ Schütz Antal: Dogmatika. I. 1923, 328. oldal. — Hasonlóképpen nyilatkozik M. J. Scheeben is: „Vor allem wird die auf physischer Einwirkung beruhende Abhängigkeit und Einheit, worin das Gezeugte in körperlicher Hinsicht während der Dauer des Zeugungsprozesses zum Zeugenden steht, und die daraus resultierende Ähnlichkeit in körperlichen Eigenschaften (z. B. in Bezug auf Gesundheit und Krankheit) durch die Erschaffung der Seele von Seiten Gottes gar nicht tangiert, weil Gott die Seele eben in einen solchen Körper hineinschaff, wie er durch die Einwirkung des zeugenden Principis wird. Ebendarum bleibt auch der physische Einfluss des Zeugenden auf die besondere Beschaffenheit des animalischen Lebens, z. B. ein Bezug auf Tüchtigkeit der Sinne oder sinnliche Leidenschaften bestehen, weil diese unmittelbar durch die organische Beschaffenheit des Körpers bedingt wird. Ja, weil und inwiefern auch die geistigen Kräfte hinsichtlich ihrer Betätigung und Entwicklung wieder durch die Beschaffenheit des animalischen Lebens bedingt sind, hat das zeugende Princip sogar einen indirekten physischen Einfluss auf die geistige Beschaffenheit des Gezeugten.” (Handbuch der katholischen Dogmatik. II. 1927, 189—190. oldal. — Aquinói szent Tamás pedig így nyilatkozik: „Homo generat sibi simile, in quantum per virtutem seminis eius disponitur materia ad susceptionem talis formae.” (Summa theologiae. 1^a, qu. 118, a. 2, ad 4.) — Totus homo egreditur de femore generantis, propter hoc quod virtus seminis de femore egredientis operatur ad unionem corporis et animae, disponendo materiam ultimam dispositione: quae est necessitans ad formam: ex qua unione homo habet quod sit homo.” (De potentia Dei. qu. 3, a. 9, ad 2.)

⁴ Ez a véleménye pl. Guyonnak. (Education et hérédité. 1883.)

⁵ Mai nap a Freud Zsigmond orvosról elnevezett freudizmus hirdeti az átöröklés mindenhatóságát, hogy a szexuális bűnöket mentegesse. A freudizmus, amelynek visszataszítóbbnál visszataszítóbb tételei vannak (pl. a szülőnek a gyermeke iránt való szeretetét fajtalanságra vezeti vissza), nagyon veszedelmes, mert a férfias küzdés helyett a szenvedélyek előtt való gyáva meghódolást hirdeti.

hogy legalább bizonyos időre egyes hibáinkat képesek vagyunk megjavítani. Ezt tapasztaljuk másokon is. Ha tehát ezt megtehetjük egyszer, akkor megtehetjük másodszor is, de harmadszor is, sőt negyedszer is, . . . n-edszer is és így erőfeszítéseink ismétlésével a hibát ki is pusztíthatjuk magunkból. Éppen így van ez pl. a nevelésnél is. Sőt a neveltnek még könnyebb dolga van, mint a felnőttnek, mert nála az öröklött tulajdonságok még nem tulajdonságok, hanem csak hajlamok, amelyek jó nevelés mellett vagy nem nyilatkoznak meg, vagy ha megnyilatkoznak, a nevelt nevelője segítségével a hibákat mindig megjavíthatja. Ezekből nevelés lehetséges, sőt van is.¹

b) Az akarat oly tehetség, amely tevékenységében független a testtől, vagyis nincs testi szervezethez kötve, de még az agyhoz sem. Ezért az akarat megbetegedésre nem képes, hiszen szellemi tehetség; megbetegedésre csak a test, a testi szervezet képes. Tehát az akaratú életben az összes zavarok nem az akaratban mint akaratban bírák alapjukat, hanem más lelki tehetségben. És mert ez a más lelki tehetség, mert szellemi tehetség, t. i. értelem, megbetegedésre szintén nem képes, azért az akaratú életben mutatkozó összes zavarok végül oly tehetség rendellenességében bírák alapjukat, amelynek működése testi szervhez van kötve. Az akarat közvetlenül a szellemi megismeréstől, az értelemtől függ és ezért az akaratú élet zavarai az értelmi tevékenység zavaraira vezethetők vissza. Azonban az értelem mint értelem, tehát mint szellemi tehetség szintén nem képes megbetegedésre és ezért az értelmi élet zavarai oly tehetségek rendellenességeire vezethetők vissza, amelyeknek működése testi szervhez van kötve, mint: képzelet, emlékezet, érzéki megismerés.²

Továbbá az akaratú élet zavarai az érzéki vágyó tehetségre is visszavezethetők. U. i. az érzéki vágyó tehetség igyekszik az akaratot magával ragadni és bár az akarat ellenállhat, sőt meg is törheti, mert magasabb és erősebb tehetség az érzéki vágyó tehetségnél, mégis a beteges érzéki vágyódás zavarokat okozhat az

¹ „Nous affirmons la possibilité de l'éducation morale contre ceux qui prétendent. au nom de l'hérédité psychologique, que le tempérament de individus est fixé une fois pour toutes, et soumis absolument au déterminisme des conditions psychologiques. La preuve du contraire, c'est que depuis toujours, dans la plupart de cas normaux, l'éducation a réussi. Elle est donc possible.” (Gillet: Religion et pédagogie. 1914. 174. oldal.)

² A lélek maga tulajdonképpen nem nevezhető megbetegedésre képesnek. Megbetegedés ugyanis abban áll, hogy a különböző szervekből fölépült egészben valamelyik rész-szervezet a betegség folytán elváltozik, nem funkcionál megfelelően és ezzel az egész szervezet funkcionálását is megzavarja. De a lélek egyszerű és azért ez a részleges funkciózavar nála nem lehetséges. A szellemi rendellenesség könnyen megmagyarázható azonban, ha elfogadjuk, hogy a lelki tevékenység szűkségszerű testi tényezőjében van valami olyan megbetegedés, amely miatt a lelki tevékenység vagy kimarad, vagy pedig nem a megfelelő módon működik, minthogy rendes működése akadályokra talál, amelyeket nem képes legyőzni. A lélek csak tévedni képes. de a betegség fiziológiai folyamat.” (Jánosi József: A szellem. 1935. 174—175. oldal.)

akarati életben, mert mind az érzéki, mind a szellemi vágyódás a lélekben gyökerezik.

A léleknek az a rendeltetése, hogy a testtel egységes állományi egészet alkotva a testben és testen át uralkodjék az anyagon, tehát uralkodjék az esetlegesen örökölt testi diszpozíciókon is, mint anyagi folyamatokon. Ezért az esetlegesen káros átöröklés csak viszonylagos, amelyet akaratunkkal, ha küzdelem árán is, megjavíthatunk. Mivel az akarat megbetegedésre nem képes, azért az akarati életben mutatkozó esetleges zavarok, amelyek mindig testi szervhez kötött hajlamból származnak, lassan eltüntethetők. A velünk született vagy szerzett hajlamok legyőzhetők, csak komoly akarat kell a legyőzéshez és a harc nehézsége nem vonja maga után annak lehetetlenségét.¹

Tehát *Lombroso* született gonosztevője nem létezik.² Igaz, hogy egyes terhelt családokban a bűnözés megdőbbséget adtaival találkozunk;³ azonban azt is észrevesszük, hogy e családokban nem volt nevelés, vagy legalább is nem volt komoly nevelés, hanem hagyták, hogy az öröklött káros hajlamok a környezet és

¹ Ezért mondja Gillet, miután már idézte Manouvrier szavait: „Voici donc un savant qualifié qui appuyé sur expérience, rejette la théorie de l'omnipotence héréditaire en matière criminelle. Il soutient au contraire que les instincts héréditaires peuvent être efficacement combattus et neutralisés par d'autres influences.” Néhány sorral alább pedig azt mondja: „M. Manouvrier, en effet, admet innéité des certaines tendances physiologiques anormales. Mais, à ses yeux, leur innéité n'est pas la cause suffisante de leur nécessité. Innées ou acquises ces tendances peuvent être combattus et la difficulté de la lutte n'entraîne pas son impossibilité.” (Religion et pédagogie. 1914, 216. oldal.) — Gockler Lajos pedig így nyilatkozik: „Az erkölcsi átöröklés kérdését így kell föltenni: lehet-e valamit átörökölni, ami kizárja azt, hogy valaki belátással cselekedjék? Lehet-e valamit átörökölni, ami megakadályozza az embert abban, hogy az erkölcsi törvényeket a maga cselekedeteinél vezérelve elfogadja és követhesse. Ezekre a kérdésekre nemmel kell válaszolnunk.” (Atöröklés és nevelés. 1928, 103. oldal.) — Lásd még: Marczell Mihály: A bontakozó élet. I. Az egyéniség összetevői. 1931. 63. oldal.

² Gockler Lajos is azt mondja, hogy született gonosztevők nincsenek és a bűnözésre való hajlam nem öröklődik át. (Atöröklés és nevelés. 1928, 99. és 105—106. oldal.)

³ „Hogy a bűnöző sajátságok átöröklése milyen óriási pusztítást vihet végbe a társadalomban, azt az 1740-ben elhalt csavargónő, Ada Jukes leszármazási összeállítása igazolja a legjobban. Az illető nő prostituált volt. A 834 utódja közül 700-nak a törzslapját sikerült Pellmann-nak megállapítani. Ezek közül 106 volt olyan, aki házasságon kívül született. 142 koldus, 64-et a község tartott el, 181 prostituált volt és 76 betörő, közülük 7 gyilkos. Ezek az államnak 75 éven keresztül mintegy 7.000.000 pengőjébe kerültek. — 1902-ben egy amerikai orvosi lap, a Medical News egy borsóház tulajdonosnő utódait mutatta ki, aki 1872-ben halt meg. Az illetőtől 800 személy származott. Ezek közül 700 személy legalább is egyszer büntetve volt. Közülük 37-et halálra ítélték. 342 alkoholista volt. 127 pedig prostituált. Jörger 1905-ben Zero családját vizsgálta meg, akinek 310 utódja közül alig volt 1—2, aki normális embernek számított, a többiek vagy gyermekkorukban elhaltak, alkoholisták vagy betörők voltak, hülyék, bénák vagy pedig másféle hibában szenvedtek. Másrészüket pedig tehetetlenségüknél fogva a községek tartották el.” (Greguss Pál: Bevezetés az örökléstanba. 1935, 190—191. oldal.) — Lásd még: Somogyi József: Tehetség és eugenika. 1934, 43. és következő oldalai.

más befolyások alatt, amelyeket a nevelés így vagy úgy, de valahogyan mindig képes megszüntetni, szabadon kifejlődjének.

Hogy született gonosztevő nincs, azt legcsattanósabban bizonyítja Bosco szent János működése, aki a legrosszabb gyermekek-nél is csodálatos eredményeket ért el.¹ Bosco szent János intézeteiből, bár ezek az intézetek nagy részben az utca porából szedték föl tanítványaikat, az ő haláláig 300,000 tanítvány került ki, akik az életben különbözőképpen helyezkedtek el; de nem akadt közöttük egy sem, akit a bíróságnak el kellett volna ítélnie.² Ez a sok-sok ezerre menő tény megdönthetetlenül bizonyítja, hogy született gonosztevők nincsenek és hogy a lelki átöröklés jó nevelés mellett legyőzhető.³

c) Az akaratnak az a természete, hogy az ész után induljon, mert az ember mint értelmes lény csak célra való tekintettel cselekszik. Minden emberi cselekedet megfontolt akarathból származik s ezért a cél megismerése megelőzi az akarat cselekvéseit. A cél megismerése az észhez tartozik, megvalósítása pedig az akarathoz. Ha tehát az ember képes célokat megismerni, akkor képes azokat megvalósítani is. Így azoknak, akik azt állítják, hogy az ember tehetetlen a lelki átörökléssel szemben, előbb azt kellene bizonyítani, hogy a káros lelki átöröklésben szenvedő ember nem képes oly célokat megismerni, amelyek öröklött hajlamaival ellenkeznek. De ezt még meg sem kísérlik bizonyítani, mert nem is bizonyítható.

d) Továbbá a léleknek mindenegyes embernél, akár vannak lelki átöröklései, akár nincsenek, ugyanolyan tehetségei vannak. Az embernél a fajkialakító elem a lélek s ez a lélek minden embernél ugyanolyan, tehát a tehetségek is ugyanolyanok minden embernél. Mármint az emberi lélek képes megismerni az igazságot, tehát képes megismerni az erkölcsi törvényeket is, mert azok szintén igazságok. Az erkölcstörvény pedig, mert erkölcstörvény,

¹ Vele történt, hogy 1855-ben 300 fiatal bűnöst, miután lelkigyakorlatokat tartott nekik s őket meggyóntatta és megáldoztatta, a miniszter engedélyével a börtönből egynapi sétára vitte a nélkül, hogy a bűnösök rendőri felügyelet alatt lettek volna és mégis egyetlenegy sem kísérelte meg a szökést. (L. Habrich: Aus dem Leben und der Wirksamkeit Don Boscos.² 1924. 110. oldal.)

² Ugyanott. 118. oldal.

³ Itt Foerster hivatkozik Bernardónak londoni működésére: „Dieser Volksfreund nimmt seit dem Jahre 1866 alle heimatlosen Strassenkinder, die er in England findet, auf und erzieht sie in besonderen Instituten. Zweifellos befinden sich darunter sehr viele uneheliche Kinder, Nachkommen von Trinkern; Verbrechern. Vagabunden usw. Dennoch sind von 48.057 Aufgenommenen nur etwa 6 Procent missraten. 6128 solcher Zöglinge wurden in Kanada angesiedelt und von diesen in 27 Jahren nach einer amtlichen Untersuchung nur 52 wegen kleiner Verbrechen bestraft worden, ein Procentsatz, der nach der Äusserungen des Referenten einer staatlichen Untersuchungsbehörde geringer ist, als der Procentsatz der bestraften Parlamentsmitglieder im gleichen Zeitraum.“ (Jugendlehre. Jubileumi kiadás. 1921. 686. oldal, 1. jegyzet.) — Szelényi így nyilatkozik: „Az ember nemcsak természeti, hanem erkölcsi lény is, aki legalább bizonyos fókig ellenszegülhet a természetnek, sőt azt le is győzheti.“ (A neveléstan alapvonalai. 1922, 13. oldal.)

nem fizikai vagy biológiai kényszerrel érvényesíti a maga erejét,¹ hanem azzal, hogy szabad állásfoglalásra hívja fel az embert. Tehát minden embernél megvan a választás lehetősége, még a lelki átöröklésben szenvedőnél is, hogy az erkölcstörvényeket megtartsa vagy elvesse, bár lehetséges, hogy a káros lelki átöröklésben szenvedőnél az erkölcstörvények megtartása kissé nehezebb, mint más embernél. És ha megvan a választás lehetősége, akkor megvan annak a lehetősége is, hogy az erkölcstörvények megtartását válassza még a káros lelki átöröklésben szenvedő is és ezzel megvan annak a lehetősége is, hogy az erkölcstörvényeket megtartsa még a káros lelki átöröklésben szenvedő is. Hogy tudunk jó és rossz között különbséget tenni, ez egyúttal arra kötelez minket, tehát a káros lelki átöröklésben szenvedőt is, hogy a jót tegyük. Tehát a jót gyakorolhatjuk még lelki átöröklésnél is.²

e) Végül ha a káros lelki átöröklések föltétlenül megkötnék az embert, akkor az így megkötött ember nem volna ember, mert nem volna szabadakarata. Tehát az ilyen emberben olyan emberünk lenne, aki természeténél fogva ember és mégsem ember. Ez pedig ellentmondás.

Tehát **lelki átöröklések vannak az öröklött testi diszpozíciók alapján, de a káros lelki átöröklések az akarattal legyőzhetők**, mert „összes diszpozícióink öröklésen alapulnak ugyan, de mindig csak diszpozíciókat, csak kifejesztésre szoruló hajlamokat öröklünk, nem pedig kész, kifejlett tulajdonságokat“.³

Hány fajt alkot az emberiség?

415. „Ha gondolatban a földkerekséget körüljárjuk, mily csodálatos sokféleségben áll előttünk azon lény, amelyet embernek nevezünk. Itt fehér, amott fekete; itt az ideális szépségnek megtestesülése, amott annak csaknem paródiája; itt szellemének nem elegendő a föld s azért az égbe hatol s annak mérhetetlenségeivel foglalkozik, ott alig emelkedik a föld porán felül. Testvérek-e ezek ily megdöbbentő különbözőségek dacára, vagy egymástól idegenek; azok felsőbb rendűek, ezek alsóbb minőségűek?“⁴

¹ „Az erkölcsi törvények sui generis, természettudományi fogalmakkal ki sem fejezhető területen mozognak s így csak a naív, empedokleszi színvonalon álló tudomány álláspontján törekedhetünk arra, hogy őket a természettörvények elemzéséből levezessük. Csakis azon a fokon nézhető el az etikai naturalizmus, amely még nem tud különbséget tenni analógia és magyarázat között. Az illetéktelen biologizmus tévedésének végső oka az erkölcsi autonómia elhanyagolása, melynél fogva némely kutató nem látja, hogy az erkölcsi értékesség nem igazolható valami kívül álló mozzanattól, hanem csak önmagából.“ (Pauler Ákos: Az etikai megismerés természete. 1907, 49. oldal.)

² „Unsere Ausführungen haben gezeigt, dass eine Willensbildung möglich ist, das vielfach selbst die krankhafte Willensschwäche überwunden werden kann.“ (J. Bessmer: Das menschliche Wollen. 1915, 242. oldal.)

³ Somogyi József: Tehetség és eugenika. 1934, 30. oldal.

⁴ Platz Bonifác: Az ember eredése, faji egysége és kora.² 1905. Előszó.

Tehát hány fajt alkot az emberiség zoológiailag? Ha e kérdésre meg akarunk felelni, akkor mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogy mit kell értenünk zoológiai faj alatt.

Igy a fajnak sok meghatározásával találkozunk, a szerint, hogy milyen törekvések szolgálatában állott a fajmeghatározás. Pl. Hückel azért adta fajmeghatározását, hogy az embert az állatból származtathassa; az amerikaiak azért adták fajmeghatározásukat, hogy a négerek alsóbbrendűségét bizonyíthassák s így a rabszolgaság intézményét fenntarthassák. Sok vita után a tudomány végül *Darwin* meghatározását fogadta el. E szerint *zoológiai faj alatt amaz egyedek összességét értjük, amely egyedek egymáshoz hasonlóak, még a legtávolabbiak is szakadatlan átmeneti alakokkal összeköthetők, egymás között termékenyek s magukhoz hasonló utódokat hoznak létre s az utódok is egymás között korlátlanul termékenyek.*

A fajnak e meghatározásából kiesnek a *korcsok (bastard)*, mert vagy nem termékenyek egymás között, mint a ló és szamár kereszteződéséből származó öszvérek, vagy egy-két nemzedék után visszafajzanak az ősökre, mint a kecskebaktól és juhtól származó kecskejuhok.

416. Ha most az egész emberiséget egyedeiben vesszük figyelembe, akkor a következő tények állanak előnk.

a) Az összes emberek a főbb vonásokban megegyeznek egymással. Ezek: csontváz, egyenes járás, haj és szőr elhelyezése, belső szervek, lélekzés és érverés időtartama, testi hőfok, terheség ideje. Amiben pedig az egyes emberek különböznek egymástól testileg, e különbözőségek, még az egymástól legmesszebb állók is az átmenetek szakadatlan láncolatával összeköthetők. Tehát az összes emberek egymáshoz hasonlóak.

b) Az összes emberváltozatok egymás között termékenyek, magukhoz hasonló ivadékokat hoznak létre s az ivadékok is egymás között termékenyek.

Ebből következik, hogy **az emberiség testét tekintve zoológiailag egy fajt alkot.**

417. Sokkal fontosabb a testi oldalnál a lelki, szellemi oldal, mert az emberben a fajalakító elem a lélek, a szellem. Mondhatjuk-e, hogy a lelki oldalról egységes fajt alkot az egész emberiség?

A szellemi téren a fajalakító vonások: a nyelv, a haladás és a vallás-erkölcsi élet. A tények pedig ezt mondják.

a) Bármely nép közé megyünk, nyelvvel mindenütt találkozunk. Minden nép és minden nemzet beszél, gondolatait beszéd által fejezi ki.

b) Minden népnél haladással s a haladásra való rátermettséggel találkozunk. Minden népnél észrevesszük, hogy mostani állapotuk egy kezdetlegesebből való fejlődés eredménye. És hogy a népek nincsenek a haladás ugyanazon fokán, hanem óriási

aránytalanságok vannak köztük, annak oka külső körülményekben keresendő s nem magában a népben.

c) Minden népnél találkozunk vallás-erkölcsi felfogással.

Tehát minden nép és minden nemzet az értelmes és szabad-akarátú lélek megnyilvánulásait mutatja, következik, hogy **az emberiség lelkileg is egy fajt alkot.**

Összegezve: **az egész emberiség egyetlenegy fajt alkot,** amelyen belül vannak változatok, de e változatok az átmenetek szakadatlan láncolatával összeköthetők.

Honnan van az emberiség?

418. Már tudjuk, hogy mindenegybes ember a szülőktől származik s a szülők által nemzett testbe az Isten beleteremti a lelket a fogamzás pillanatában. Hát honnan van az egész emberiség?

A Föld története azt bizonyítja, hogy valamikor nem volt rajta emberi élet, most pedig van. Tehát **az emberiségnek van kezdete.** Ebből azután következik, hogy **kell lennie valamely oknak, amely az emberi életet itt a földön létrehozta,** mert minden hatás okot követel.

Hogy az emberiségnek van kezdete, azt ma már tapasztalattal igazolni nem tudjuk és történelmi emlékekkel vagy iratokkal sem tudjuk igazolni. Van ugyan irat, pl. a Szentírás, amely az emberiség kezdetéről beszél, de ez sem keletkezett akkor, amikor az emberi élet először jelent meg a Földön, hanem jóval később. Különben is mi egyelőre csak a tapasztalatra és a természetes észre támaszkodunk, a Szentírásról mint természetfölötti kinyilatkoztatásról később lesz szó.

419. Tehát az emberiség kezdetének a kérdését tapasztalattal, történelmi emlékekkel vagy iratokkal nem tudjuk igazolni. Ezért e kérdés csak bölcseleti úton dönthető el, bár tapasztalati elemből indulunk ki. U. i. a tapasztalat azt bizonyítja, hogy mindenegybes ember élete kezdődik. Tehát az emberiség hosszú-hosszú láncolatában mindenegybes tagnak van kezdete. Ha valamely láncolat mindenegybes tagjának van kezdete, akkor az egész láncolatnak is van kezdete, vagyis a láncolatban van egy első tag s ennek az első tagnak van kezdete. Ha valamely láncolat mindenegybes tagjának van kezdete, és mégis elfogadjuk, hogy az egész láncolatnak nincs kezdete, akkor egyidőben állítunk és tagadunk, következőleg ellentmondást kapunk. Tehát **az emberiségnek van kezdete.**

420. Ezután az a kérdés, hogy hány emberpártól származik az emberiség?

Az emberiség csak egyetlenegy fajt alkot s ezért csak egyetlenegy emberpártól származott. Nincs ok annak föltételezésére, hogy az emberiség több emberpártól származott, sőt erre egyetlenegy fogódzó pontunk sincs. A tudomány mindenkorra

képtelen lesz arra, hogy csak valószínűvé is tegye a több emberpártól való származást, nemhogy bizonyítani tudná.¹ „Valamennyi nép a legfeketebbtől a legfehérebbig, a legvadabbtól a legműveltebbig testalkatban és szellemi tevékenységben oly egybevágást tanúsít, hogy ezt jobban s egyszerűbben megfejtetni nem lehet, mint a közös eredés elfogadása által.” (Tylor.) Az emberiségnek egy emberpártól való származásáról az egyes népek őshagyományai is megemlékeznek. Amiről az egyes népek őshagyományai megemlékeznek s amit az ember természetes esze kikösködhathat, azt a Szentírás perdöntően hitelesíti: **az emberiség egyetlen egy emberpártól származik.**

421. Honnan lett az első emberpár, amikor előttük szülők nem voltak? Ember nem volt s azután hirtelen lett. Tehát az ember nem-létét az ember léte váltotta fel. Amikor a nem-létet a lét váltja fel, akkor a teremtes tényével állunk szemben; és mert teremteni csak az Isten tud, azért **az első emberpárt az Isten teremtetette**, mégpedig meglelt állapotban, különben mint csecsemők elpusztultak volna, mielőtt utódokról gondoskodhattak volna.

Az ember testből és lélekből áll. **A lélek az Isten teremtese úgy most, mint az első emberpárnál.** Hát a test?

A test anyaga az, ami a szervetlen világ anyaga. Nincs az emberi testben atom, amely nem volna meg a szervetlen világban. Ezt bizonyítja az is, hogy az ember születésétől fogva haláláig a teste fölépítéséhez szükséges anyagot táplálkozás és lélekzés útján a földből és a levegőből veszi. Tehát az emberi test fölépítéséhez szükséges anyagok már megvoltak, amikor az első emberek lettek. Ezért bölcséletellenes felfogás lenne, hogy az emberi test létrehozója akkor hozta létre az emberi test anyagát, amikor az embert létrehozta. Tehát biztos igazsággként kimondhatjuk, hogy **az emberi test anyaga a már meglévő anyagból való volt.** Gyönyörűen fejezi ezt ki a Szentírás: Alkotta az Isten embert a föld agyagából és orcájára lehelé az élet lehelletét s így lőn az ember élő lényé. Így **az ember teste szerint is, lelke szerint is közvetlenül az Istentől van: testét a földből alkotta s lelkét megteremtette.** És

¹ Mercier „Psychologie” (11. kiadás, II. kötet, 1923) művében a 345. oldalon Guttler-től (Les études naturelle et la bible) idézve ezt mondja: „L'anatomie et la physiologie comparées, si on les consultait exclusivement, ne sauraient même établir que l'unité d'espèce, qui équivaut à la possibilité, mais non à la nécessité d'une origine unique. En y joignant les considérations géographiques, historiques, philologiques; en profitant du jour qu'elles jettent sur les migrations des races on conçoit qu'on puisse arriver jusqu'à démontrer scientifiquement l'unité locale d'origine, et à déterminer avec plus au moins d'approximation le berceau primitif du genre humain. Mais à quelle science appartiendrait — il, d'établir qu'en ce berceau le genre humain n'a été créé qu'en la personne d'un seul père et d'une seule mère? Toujours est — il que la science est fort loin de démontrer le contraire.”

mert az embernek az ad létet, aki lényeges alakját, t. i. lelkét megteremti, azért **az ember teremője az Isten.**

Tehát az első emberpárt az Isten teremtette s azután az emberek nemzés által szaporodnak tovább, de úgy, hogy minden-egyed fogamzásnál az Isten külön-külön teremti a szülők által nemzett testbe a lelket.

Ellenvetések.

422. A *darwinizmus*, különösen a *Häckel* által képviselt irányzatos darwinizmus mindenáron azt szerette volna bebizonyítani, hogy az ember hosszú évezredek alatt és a körülmények mindig nagyon szerencsés összejátszása folytán az állatból fejlődött. Valamikor és még nem is olyan régen heves szellemi csaták folytak e kérdés körül; át- és átkutatták az ember testi szervezetét, a legalaposabban mérlegre tették az összes talált csontokat s az eredmény? A darwinizmus végleges bukása. Elősegítette a darwinizmus bukását a tudományos csalás, t. i., hogy „Häckel műveinek a megfigyelés tényeivel nem mindig egybevágó saját vázlatos rajzai a bizonyító erőt nélkülözték és nagy mértékben megingatták a tudományos megbízhatóságába vetett bizalmat”.¹

A darwinizmus főképen a majomtól akarta eredeztetni az embert. „Az ősember, ki a mammuttal küzdött, ki a barlangi medve, barlangi oroszlán ellen védekezett, ki a barlangoknak nedves, egészségtelen levegőjében tölté fáradságos életét, tekintve testi szervezetét, épp olyan ember volt, mint mi. Ezt elvitatni nem lehet. Azon törekvés, hogy a majomrokonság az őskori csontvázakban istápot nyerjen, teljes kudarcot vallott. Azon leletek is, melyeken e rokonság nyomait feltalálni hitték, a részre nem hajló bűvárok kezeiben megszűntek a majomtól való leszármazás támaszai lenni.”² „Ha a quaternär embert, kinek mégis a leszármazási, vagyis tulajdonkép a fölfelé haladási sorrendben őseleinkhez közelebb kellene állania, tanulmányozzuk, mindig csak oly embert találunk, mint mi. Alig tíz év előtt, midőn turfában, vagy cölöp-építményben, vagy régi barlangokban egy koponyát találtak, azt hitték, hogy vad, még egészen fejletlen állapotnak csodálatos jeleit láthatják rajta. Valósággal majomszagot szimatoltak. Azonban ez lassankint mindinkább eltűnt. A régi barlanglakók, cölöpépítők s turfaemberek egészen tisztességes társaságnak bizonyulnak be. Oly nagy fejjel bírnak, hogy kétségkívül némely élő boldognak vallhatná magát, ha olyannal bírhatna.” (Virchow.) Tehát az ember testileg nem származik az állattól, nevezetesen a majomtól.

A szellemi oldalt tekintve sem mondhatjuk, hogy a mai ember és az ősember között lényeges különbség van, vagy az ősember állatból származott; erre semmi sem utal, erre semmi,

¹ Huzella Tivadar: Általános biológia. 1933. 72. oldal.

² Platz Bonifác: Az ember eredése, faji egysége és kora.² 1905. 23. oldal.

de semmi fogódzó pont nincs. „Sőt ha az eddig ismert fosszil emberek összegét egybeállítjuk s viszonyítjuk azzal, mit a mostani idő nyújt, akkor határozottan állíthatjuk, hogy a most élő emberek közt sokkal nagyobb számú aránylagosan alantabb álló egyén létezik, mint az eddig ismert fosszilek között.”¹

Tehát semmi, de semmi bizonyíték nincs arra nézve, hogy az embernek az állattól való származását csak valószínűvé is tenné.

A darwinizmus divatkorában egyes katolikus tudósok, mint *Mivart*, *Zahm*, *Leroy* úgy akarták összeegyeztetni a darwinizmust a katolikus állásponttal, hogy azt tanították, hogy az emberi test az állatból fejlődött s azután az Isten az állati életelvet emberi lélekkel helyettesítette. Ez a vélekedés is elvetendő, mert csodák szakadatlan sorozatát követeli azért, hogy az állati test fejlődése végül egyetlen emberpárt hozzon létre. Különben is az emberi test oly hiányosan van fölszerelve a lét kemény harcára, hogy csak emberi lélekkel tarthatja fenn magát, az állati életelvvél már régen kipusztult volna az emberiség. Az embernek minden ereje és fensőbbisége szellemében van.

Tehát az ember semmiképen sem származik az állattól; **az ember teste és lelke szerint közvetlenül az Isten teremtménye.** Hogy az ember nem származhat az állattól, azt a darwinizmus és a materializmus főképviselei is beismerték, amikor *Du Bois Reymond*dal az ember eredését a világtalányok közé sorolták. A világtalányokkal való takaródzás cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy **a darwinizmus és a materializmus minden formájában elvetendő.** Ezzel egyúttal közvetve bebizonyítottuk azt is, hogy **az ember teste és lelke szerint közvetlenül az Isten teremtménye.**

Néhány szó a fajnemesítésről.

423. Amerikában vették észre először, hogy a testileg-lelkiileg degeneráltak utódjai között mily ijesztő számban vannak a szintén testileg-lelkiileg degeneráltak. Hogy a degeneráltak ily ijesztő módon ne szaporodhassanak, arra különböző elméletek keletkeztek s ez elméleteket együttesen *fajnemesítésnek* nevezik. Ennek a fajnemesítésnek az állomásai a következők voltak.

a) Egyes országok *házassági tanácsadó állomásokat* létesítettek, hogy ezek a hozzájuk fordulókat az oly súlyos döntésnél, mint a házasság, tanácsal és útbaigazítással lássák el. Azonban ezek a tanácsadó állomások nem váltak be, mert a legtöbben a fogamzás meggátolására kértek tanácsot és a tanácsadó állomások az ilyen tanácsokat készséggel adták meg.

b) Ezután arra gondoltak, hogy kötelezővé tegyék a *házasulandók megvizsgálását*, hogy a nyert bizonyítványok alapján a jegyesek döntsék el, hogy házasságra lépnek-e vagy sem. Ez sem

¹ Ugyanott. 27. oldal.

látszott megfelelő megoldásnak. „Egy-egy családban káros, hátrányos tulajdonságok és jellegek mellett egyes tagjaiban fényes tehetségek, lángelméjűség is gyakori lehet. Egyazon jelleg külső körülmények behatása alatt szenvedély, vagy ha megtalálja érvényesülésének a társadalomban megszerezett formáit, tisztességes foglalkozás formájában eléggül ki.”¹

c) Egyes államok, mint az Északamerikai Egyesült Államok, Svédország, Norvégia, Dánia, Mexikó tovább mentek és *házassági tilalmakkal* próbálják megakadályozni a káros átöröklési anyag szaporodását. Ez sem kielégítő megoldás, mert így a káros átöröklési anyag a törvényes házasságon kívül szaporodik.

d) Így végül eljutottak a *meddőítés (sterilisatio)* gondolatára. A meddőítés abban áll, hogy a degeneráltakat termékenységtől egyszerű műtét által megfosztják; mindazáltal ez szexuális életüket nem zavarja.² Ez a gondolat Amerikából indult ki, de a legnagyobb hírhedségre Németország által jutott el, ahol 1934 óta állami törvény szabályozza a meddőítést.³

424. A meddőítés jelentőségét a németek nagyon túlbecsülik. A komoly szakemberek semmi eredményt nem várnak tőle, sőt jogi és erkölcsi szempontból határozottan kárhozzátandó. Lássuk tehát, hogy mit mond a meddőítésről az orvostudomány és mit mond róla az erkölcs.

a) Mit mond a meddőítésről az orvostudomány? „Az eugenikai törekvések hathatósabb érvényesülésének gátat szab az emberre vonatkozó örökléstani ismeretek hiányossága, és főképpen az a körülmény, hogy az emberek szaporodásában nem követhetők azon elvek, amelyek az állattenyésztésben az egészséges, illetőleg kívánatos „tenyésztési” mesterséges selectióját szolgálják. Különösen a pozitív irányú selectióban, a „genie kitenyésztésére” irányuló képzelgésekben a természet ismeretlen rendje áthúzza a genetika tudományos elveire alapított számításokat . . .

. . . Tekintettel a testi és a lelki sajátosságok, képességek, tehetségek vagy betegségek változatos képében megjelenő öröklési tényezők complexumainak sokszerűségére és bonyolult összetételére; tudományos alapon ezidőszertől előrelátó, az emberek házasodásának irányítására alkalmas következtetések nem vonhatók és e tekintetben az eugenika az örökléstani ismeretekre támaszkodó képességeit túlbecsülni látszik . . . Ezért tagadhatatlan, hogy a háziállatok körében céltudatosan érvényesített tenyésztési

¹ Huzella Tivadar: Általános biológia. 1933. 238. oldal.

² Somogyi József: Tehetség és eugenika. 1934. 363. oldal.

³ „Németországban az új sterilizációs törvényt, a napilapok közlése szerint. először egy 54 éves gonosztevőn hajtották végre. akit fogházbüntetésen kívül sterilizálásra is ítélték. Igen sötéten láthatják a helyzetet a német fajbiológusok, ha fajuk jövőjét még az ilyen 60 év körüli degenerált öregek szaporodási tevékenységétől is féltik. kiknek már bizonyára nem egy unokája terjeszti javában az átkos öröklési anyagot, amikor a nagyapát kissé megkésve sterilizálják.” (Somogyi József: Eugenika és etika. 1934. 37. oldal.)

módszerek sikereinek példáján az emberiség okszerű nemesítésére törekvő eugenikának — amint egyesek mondták — istállósága van.¹ Tehát **az orvostudomány szerint a meddősítés elvetendő.**²

b) „Az ember élete és szaporodási tevékenysége nem kizárólag biológiai jellegű folyamat, azt nem lehet pusztán biológiai vagy orvosi megítélés számára kisajátítani, mint azt egyoldalú szakemberek követelik.”³ Itt az erkölcstörvényeknek van döntő szavuk. Az erkölcstörvények pedig ezt mondják.

a) A meddősítés az ember megcsonkítása, márpedig senkinek sincs joga embertársát megcsonkítani. A megcsonkítást az Isten V. parancsolata tiltja: Ne ölj! s ezért csak fokozatilag és nem lényegesen különbözik az emberöléstől. Itt nem ellenérv az, hogy a meddősítés majdnem fájdalommentes és az ember később sem érzi annak a hiányát, amitől megfosztották. A megcsonkítás nem abban áll, hogy fájdalommal jár-e, vagy fájdalom nélkül történik, hanem abban, hogy egy szervet alkalmatlanná tesznek arra, hogy természetes rendeltetésének megfelelhessen; márpedig a meddősítés ezt teszi s ezért tilos.

β) „Még azoknak az elmebetegeknek is joguk van összes képességüknek, tehát nemzőképességüknek is a megtartásához, akik e jogukkal észszerűen élni nem tudnak. Szabad őket képességük észszerűtlen, káros használatában meggátolni, vagyis használati jogukat korlátozni, de nem szabad a birtoklási jogától megfosztani. A jog birtoklásához ugyanis nem szükséges a jog helyes gyakorlásának képessége. A csecsemőnek, alvónak vagy ittasnak is megvan a teljes tulajdonjoga, amitől megfosztani nem szabad, bár észszerűen élni nem tud vele. Tehát az elmebeteget éppúgy nem szabad sterilizálni, mint pl. vagyonától megfosztani, vagy mint a dühöngő örültnek a karjait amputálni. A jogok gyakorlására képtelenek birtoklási jogát a természet törvény és a tételes törvények egyaránt védik.”

„Az egyén nem az államtól kapta testéhez való jogát, hanem itt is olyan természetjogról van szó, amitől az államhatalom sem foszthat meg senkit semmiféle tételes törvénnyel. Hiszen az államhatalom sem abszolút, hanem korlátozzák a természetjog, illetve az erkölcsi természet törvények, amelyeknek áthágása csak visszaélés a hatalommal. És a természetjog alapján az állam van az egyénekért, nem pedig az egyének az államért. Az állam

¹ Huzella Tivadar: Általános biológia. 1933. 239. oldal.

² A sterilizáció nagyon is kétélű fegyver és könnyen fordulhat az ellen a faj ellen, amely saját védelmére ragadta meg azt. A sterilizálók Belzebűbball akarják az ördögöt kiűzni . . . Tehát következetesen végiggondolva **még tisztán fajbiológiai szempontból is sokkal kívánatosabb volna a sterilizációnak a legszigorúbb törvényes üldözése.** (Somogyi József: Eugenika és etika. 1934. 40. oldal.)

³ Somogyi József: Tehetség és eugenika. 1934. 364. oldal.

nem olyan korlátlan ura és birtokosa az állampolgároknak, mint a gazda a birkáinak.”¹

7) Büntetésként sem alkalmazható a meddőítés. U. i. a büntetésnek olyannak kell lennie, hogy szubjektíve kellemetlen, nem kívánatos legyen. „Ámde a sterilizáció a büntetésnek éppen ezt a lényeges kellékét nélkülözi. Hiszen a gonosztevők legnagyobb része úgysem vágyódik gyermekek után . . . Az ilyeneknek a sterilizáció mint büntetésként kapott ajándék egyenest kívánatos jó volna. Hiszen így minden aggodalom nélkül élvezhetnék a legszabadabb nemű életet, amiben eddig is legtöbbször csak a nem kívánt következmény korlátozta őket. Érdemes megemlétenünk, hogy mikor Amerikában először néhány gonosztevőn próbaként végrehajtották a sterilizációt, egy sereg fiatal fogoly önként kérte, hogy rajtuk is hajtsanak végre hasonló műtetet.”²

8) „Végül meg kell emlékeznünk XI. Pius pápának 1930 december 31-én kiadott „Casti connubii” enciklikájáról is. Biológiai kérdésekben a pápa természetesen nem tekinthető súlyosabb tekintélynek a szaktudósoknál, ahol azonban — miként itt is — erkölcsi problémák merülnek föl, nem lehet a Szentszék véleménye egészen közömbös bármily vallású vagy világnézeti egyén számára sem.”³ Az enciklika pedig ezt mondja: „A fajnevelési eszmékért lelkesedők nemcsak üdvös tanácsokat adnak a jövő nemzedék egészségének és életerejének biztosítására, — ami egészen helyénvaló — hanem a fajnevelési szempontot minden más magasabbrendű célnak fölébe helyezik s az államhatalommal a házasságkötés jogától is megfosztani akarják azokat, akiktől az ő tudományuk szabályai és következtetései alapján kialakuló nézetük szerint az átöröklés törvénye miatt satnya és beteges ivadék születhetik, noha azok egyébként a házasságra alkalmasak. Sőt törvényes intézkedést követelnek, hogy az ilyeneket akarattuk ellenére is az orvosok fosszák meg nemzőképességüktől. Pedig ilyen jogot az államhatalom nem igényelhet magának, még elkövetett bűntények véres megtorlására, vagy előrelátható gaztettek megelőzése céljából sem, mert az igazság és a tisztesség ellen van ennek a jognak követelése, amely az államnak sohasem volt meg s igazságosan nem is illetheti meg. Akik ilyen irányú tevékenységet kifejtene, elfelejtik, hogy a család szentebb az államnál, s hogy az emberek elsősorban nem a földnek és a világnak, hanem az égnek és az örökkévalóságnak születnek. S azért teljesen igazságtalan a házasságra egyébként képes embereket, akik minden gondoskodásuk és törekvésük mellett is előreláthatóan csak satnya nemzedékeket hozhatnak a világra, a megházasodás miatt súlyos bűnnel megvádolni, jóllehet sok esetben tanácsos lehet őket a házasságról lebeszélni . . . Egyébként a keresz-

¹ Somogyi József: Eugenika és etika. 1934. 46—47. oldal.

² Ugyanott. 48—49. oldal.

³ Ugyanott. 55. oldal.

ténység tanítja s a természetes ész is belátja, hogy a magánemberek sem rendelkezhetnek másként a saját testük egyes tagjaival, mint azoknak természetes rendeltetése szerint; nem pusztíthatják el, nem csonkíthatják meg s nem tehetik természetes működésükre alkalmatlanokká, kivéve, ha az egész testnek egészségét másképp biztosítani nem lehet."

Tehát **az erkölcstörvények szerint is a meddőség elvetendő, mert bűn az egyes ember ellen és bűn az összesség ellen.**

425. Fajnemesítés szükséges, mert tényleg a művelt Európa korcsosodik; azonban nem a testi oldalról kell kezdenünk a nemesítést, hanem a lelki oldalról, mert a testi korcsosodás a lelki betegségek és a bűnök következménye. Szüntessük meg a bűnök forrásait s megszűnnek a következmények is, megszűnik a testi és lelki korcsosodás. E források pedig: a) az ifjúság elvérezése a nemi élet harcterén és b) a családi élet bomlása. Itt kell a szükséges intézkedéseket megtennünk. Ezek a következők:

a) az összes bordélyházak bezárandók;

b) a hatósági engedéllyel bíró és a nélküli prostituált nők összefogdosandók s biztos helyre zárandók, hogy senkinek se árthassanak;

c) a kenyérkereseti pályákról a nők irgalmatlanul lezorítandók s arra kell törekednie az államnak, hogy a férfi keresete nagyobb számú család eltartására is elegendő legyen;

d) minden erkölcstelenség, jelentkezze az irodalomban, hírlapirodalomban, folyóiratokban, képekben, szobrokban, kirakatokban, öltözködésben vagy a művészet örve alatt, keményen megtorlandó;

e) törekednie kell az államnak a családi élet visszaállítása; tehát nagy mértékben kell csökkentenie a korcsmák, kávéházak stb. számát, nehogy a férfiak a foglalkozásukon kívüli szabadidejük legnagyobb részét családjukon kívül töltsék; stb.

Ha az állam még a vallásos nevelést teljes erejével támogatja mind a családban, mind az iskolákban és főképen az iskolákban, továbbá a meglett nemzedék vallásossága érdekében is mindazt megteszi, amit megtennie kell, akkor a nemi élet terén kevesen lesznek a hajótöröttek s az élet jóval meghosszabbodik, úgyhogy még az ú. n. művelt családok is egy-két gyermekkel többet megnevelhetnek. Sőt az ilyen társadalmi viszonyok között a hosszabb tanulmányi idő miatt „önkéntelen cölibátusban" élő fiatalság tanulmányai után hamarosan a házasságra gondol, mert minden erre ösztönzi őt s a felelősségnélküli élvezetekre minden alkalom hiányzik. De legyen ennyi elég erről a kérdésről.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ember célja.

Mi az ember célja?

426. Hozzáértünk ama kérdéshez, amely az emberre nézve a legfontosabb, a legégetőbb s egész életét elhatározó kérdés, mert mindaddig nem adhatjuk meg az ember cselekedeteinek a szabályát és mértékét, amíg az ember célját nem ismerjük. U. i. minden működés nem önmagáért van, hanem valamely cél megvalósítására szolgál.¹ Tehát az ember mindenegyes cselekedetének a meghatározója a cselekedet célja,² következésképpen az ember összes cselekvéseinek és tényeinek, tehát **egész életének is szabálya és mértéke az ember végső célja.**³ Ez az oka annak, hogy a végső cél ismerete életbevágó kérdés minden emberre nézve.

427. Ember van, tehát célja is van. E cél meghatározásánál az a legelső kérdés, hogy mi után ismerhetjük meg az ember végső célját: teste után-e, avagy lelke után.

a) Az ember testből és lélekből álló szubsztanciás egész, amelyben a lélek a lényeges alak, a fajkialakító elem, vagyis a lélek teszi az embert emberré. Ebből következik, hogy az ember végső célja nem a test, hanem a lélek után igazodik; a lélek igényei és követeléseai mondják meg, hogy mi az ember célja.

¹ „Manifestum est quod omnes actiones quae procedunt ab aliqua potentia. causantur ab ea secundum rationem sui objecti. Objectum autem voluntatis est finis et bonum. Unde oportet quod omnes actiones humanae propter finem sint.” (Aquinói szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}. qu. 1. a. 1.)

² „Actus voluntarii speciem recipiunt a fine, qui est voluntatis objectum.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}. qu. 4. a. 3.)

³ „Nem fölösleges, vagy jobban mondva, nem lehetetlen és fonák dolog-e kutatni és kijelölni akarni az emberi tények szabályát, mielőtt kutatnák és meghatároznák e tények célját. vagyis azt, ami az ember legfőbb boldogságát képezi? Innét van, hogy Szent Tamás az erkölcsstan alapjául ama viszonyt állítja fel, melyben az emberi tények Istennel, mint az ember végcéljával és legfőbb javával vannak. Ő nem elégszik meg azzal, hogy miként a mostani bölcsészet teszi. kutatja a szabályt, melyhez az emberi tényeknek alkalmazkodniok kell; mert e szabály föltételezi a különbséget a jó és rossz között, mit az embernek művelnie és kerülnie kell: az erkölcsi jó és rossz meghatározása pedig az ember végcéljának meghatározásától függ. Miként a tisztán értelmi és tudományos rendben az igazat a hamistól úgy különböztetjük meg és választjuk el, hogy mintegy összemérjük azokat az értelem eredeti igazságaival s az ész apriori elveivel. szintazon módon az erkölcsi és gyakorlati téren az ember végcélja, mely annak legfőbb javát teszi s mintegy kiindulási pontul szolgál rendeltetésének meghatározásához. fő-fő alapját képezi a különbségnek az erkölcsi jó és rossz között. Tüntessétek el az Istent, mint az ember végcélját s az ő bírástát, mint rendeltetésének véghatárát. s lehetetlen lesz apriori okát adni a jó és rossz között létező különbségnek az emberi cselekményekben és lehetetlen kimutatni, honnan erednek az ember viszonyos kötelezettségei s az erkölcsait irányzó szabályok.” (Gonzales—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcsészetről. III. 1885. 318—319. oldal.)

b) A világegyetemben a lények között bizonyos fokozatos-ságot veszünk észre a tökéletességben: szervetlen világ, növényvilág, állatvilág, ember. A növényvilág a növényi életelvvvel, tehát egy metafizikai valóval tökéletesebb a szervetlen világnál s a metafizikai való a növényvilág meghatározója. Az állatvilág az állati életelvvvel (pára), tehát ismét egy metafizikai valóval tökéletesebb a növényvilágnál s ez a metafizikai való a meghatározója az állatvilágnak. Végül van az ember az ő lelkével, tehát ismét egy metafizikai valóval s ez a lélek emeli ki az embert a világ minden lénye közül s adja az ember meghatározottságát. Ha pedig az ember lelkétől kapja meghatározottságát, akkor végső célját is lelke határozza meg.

c) Az embernek különböző tehetségei vannak: érzékiek és szellemiek. E tehetségek harmónikusan működnek, mert oda lenne az emberi természet egysége, ha egymástól függetlenek volnának. Az egész természetben törvény, hogy az alacsonyabb rendű a magasabb rendűért van. Így van ez az embernél is, vagyis az érzéki tehetségek a szellemiekért vannak. Más szavakkal: az érzéki tehetségek célja a szellemi tehetségek, mert az érzéki tehetségek eszközei a szellemnek, hogy az értelem és az akarat tevékenységét kifejthesse. A mondottakból következik, hogy az ember célja a szellemi tehetségek után igazodik.

Tehát **az ember célja a lélekkel, a szellemi tehetségekkel van adva.**

428. Mielőtt tovább mennénk, lássuk a következő tényeket.

a) Az emberi értelem célja az igazság megismerése; az igazság pedig az értelem megegyezősege a megismert dologgal. Amikor mi a dolgok igazságát megismerjük, akkor tulajdonképpen az isteni értelem s a dolgok közötti megegyezőseget ismerjük meg. És mert az Isten minden dolgok teremője (lásd a kozmológiában) és az előbb mondottak szerint az embernek is teremője, azért mindegyik igazság megismerésében tulajdonképpen azokat az eszméket iparkodunk megismerni, amelyek az Istenben vannak s amelyek szerint a teremtés műve végbement. Azonban ezek az eszmék az isteni lényegről vannak véve s ezért az összes teremtett dolgok az isteni lényeg utánzatai: nyom szerint (az észnélküli lények) vagy hasonlatosság szerint (eszes lények) utánozzák az isteni lényeket. Ebből következik, hogy mindegyik igazság megismerésével az isteni lényeket iparkodunk megismerni. Mivel pedig az isteni lényeg a legőbb igazság, azért mindegyik megismerésünkkel az Istent mint a legőbb igazságot iparkodunk minél tökéletesebben megismerni.

b) Az emberi akarat tárgya a jó. A tapasztalat megdönthetetlenül bizonyítja, hogy minden ember vágyik minden rosszat magától távoltartani és minden jó birtokába jutni. Ez a **boldogság**, t. i. minden jó birtoka és minden rossz távolléte. A boldogság után való vágy annyira természetünkben van, hogy nincs ember, aki nem akarna boldog lenni; sőt lehetetlen, hogy az em-

ber ne akarjon boldog lenni; következésképp ez a vágy az akarat minden tevékenységének gyökere.¹ E boldogságnak tárgya is van és ez az *egyetemes jó*, amely minden jó birtoka és minden rossz távolléte. Ha boldogságvágyunknak nem volna tárgya, tehát nem volna egyetemes jó, akkor az ember a világ legszerencsétlenebbje és legnyomorultabbja volna, élő ellentmondás lenne, mert oly vágyat hordozna keblében, amelyet sohasem képes kielégíteni.

429. Lássuk ezek után, hogy mi az ember végső célja.

a) Az értelem minden megismerésével az Istent mint a legfőbb igazságot akarja minél tökéletesebben megismerni. Tehát **az ember célja az értelem részéről az Isten mint a legfőbb igazság.**

b) Az ember az egyetemes jó, t. i. a boldogság hatalma alatt áll. Ez az egyetemes jó nem lehet teremtetett jó, mert minden teremtetett jó csak közlött jósággal bír, tehát nem minden jó birtoka és nem minden rossz távolléte.² Így az egyetemes jó csak az Isten. Tehát **az ember célja az akarat részéről az Isten mint a legfőbb jó.**

Összefoglalva: **az ember célja az Isten mint a legfőbb igazság és mint a legfőbb jóság.**

430. Ezt az igazságot más úton is lehozhatjuk.

Az ember az Isten teremtménye. Mivel pedig az Isten a teremtésben senkire és semmire sem lehet tekintettel, mert egyedül csak Ő a végtelen hatalmú és fölségű Úr, azért mint minden teremtménynek, úgy **az embernek is a végső célja az Isten dicsőítése.** Minden lény köteles dicsőíteni az Istent képességeinek mértéke szerint. Mégis a dicsőítés a tulajdonképeni értelemben csak az értelemmel és szabadakarattal felruházott lények sajátja, mert a dicsőítés megköveteli, hogy a teremtmény megismerje Teremtőjét és önkéntes alázattal hódoljon Neki.

Azonban tetszett az isteni Bölcseségnek, hogy a saját dicsőítését teremtményeinek a javával kösse össze. És a teremtmények java nemcsak eszköz az Isten dicsőítésében, hanem különösen az embernél cél természetével is bír. Így kívánja ezt az Isten végtelen jósága és szeretete. Az ember java az embernél ugyan cél természetével is bír, mégis a legfőbb és legmagasabb célnak, az Isten dicsőítésének van alárendelve. Az ember az Isten dicsőítésére van teremtvé, de ennek a haszna az embernek marad meg.

¹ Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a 2^{ae}. qu. 1. a. 6.

² V. Cathrein: Moralphilosophie. I.⁵ 1911, 120—124. oldal; — Aquinói szent Tamás: Summa theologia. 1^a az egész 2-ik quaestio; — „Impossibile est beatitudinem hominis esse in aliquo bono creato. Beatitudo enim est bonum perfectum, quod totaliter quietat appetitum; alioquin non esset ultimus finis, si adhuc restaret aliquid appetendum. Objectum autem voluntatis, quae est appetitus humanus, est universale bonum, sicut objectum intellectus est universale verum. Ex quo patet quod nihil potest quietare voluntatem hominis nisi bonum universale; quod non invenitur in aliquo creato, sed solum in Deo; quia omnis creatura habet bonitatem participatam. Unde solus Deus voluntatem hominis implere potest.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}. qu. 2. a. 8.)

Ez a jó az Isten boldogságában való részvétel, röviden: a boldogság. Tehát **az ember elsődleges célja az Isten dicsőítése és másodlagos célja mint jutalom a boldogság.**

Hogy mikor érheti el az ember célját, azt az erkölcsbölcselet tárgyalja.

Halál.

431. Az értelem célja a legfőbb igazságnak a megismerése, minden igazságnak a birtoka. És mit mond a tapasztalat? Azt, hogy a legfőbb igazságból vajmi keveset tudunk, bár az a kevés is elégséges életünk elkörmányzására s a részigazságok ismerete is mily messze van minden igazság ismeretétől. Ha az összes igazságokat, amelyeket az emberiség ismer, egy ember ismerné, bizonyára nagyon megcsodálnók ezt az embert, mégis egész ismerete végtelenül kevés az igazságok tengeréhez képest. Különben is minden ismeretünk semmiség a legfőbb igazsághoz képest; mindazonáltal értelmünk a legfőbb igazságot akarja ismerni. „Magasan járó gondolataink közepette titokzatos izgatottság fogja el (az ember) szellemét, mely megállapodás nélkül keresve röpköd a tárgyak között, mert sokban ezek közül látja ugyan mintegy képét, visszfényét annak, amit keres, de egyikben sem talál olyast, mi betölthetné tevékenységének körét s arányban és összhangban állana törekvéseinek nagyságával. Az ember minden gondolatában és tényében uralma alatt áll rendeltetése érzetének s egy végcél utáni vágyának; s minthogy e cél, tekintve az ember természetének nagyságát és tehetségeinek emelkedettségét, csupán a végtelen lényben található fel, innen van, hogy a végtelenség érzete s a vágy az után, minden gondolatába, tényébe, vágyaiba, érzelmeibe, egész életébe beleszövődik”,¹ de földi életében nem éri el. Tehát **az értelem a földi életben nem éri el célját, hanem csak a halál után.**

432. Az ember az egyetemes jó, t. i. a boldogság hatalma alatt áll. Az ember boldog akar lenni, mégpedig örökre és tökéletesen boldog. A sok könny és vér, amely az emberiség élete folyamán elfolyt; a sok sóhaj, panasz és zokszó, amely minduntalan fel-feltör az emberek kebléből, azt bizonyítja, hogy minden ember boldog akar lenni. Az örök és tökéletes boldogság minden jó birtoka és elveszíthetetlennek kell lennie. Márpedig ez itt a földön nem található fel, mert a hír, dicsőség, tekintély, hatalom, tisztelet, szépség, erő, ügyesség, szerencse, gazdagság, tudományosság, éles ész, egészség, hosszú élet és más földi javak csak ideig-óráig tartanak, mulandók s ezért mindig attól kell félnünk, hogy amint bírjuk azokat, el is veszíthetjük. És amint a földi javak egyenkint nem boldogítanak, úgy felhalmozásuk sem

¹ Gonzalez—Michalek: Tanulmányok Aquinói szent Tamás bölcészetéről. III. 1885. 333. oldal.

boldogít, mert amint egyenkint lényegük a mulandóság, úgy felhalmozásukban is. De nem is éri el e javakat minden ember, hanem csak néhányan a szerencsésebbek közül és bizony kevesen a nagy tömeghez képest. Pedig e javakat minden embernek el kellene érnie, mert az örök és tökéletes boldogság minden embernek a vágya. Végül ha más rosszon nem is, de a legnagyobb földi rosszon, a halálon mindenkinek keresztül kell mennie, amikor azokat a földi javakat is itt kell hagynia, amelyeket életében már bírt. Tehát itt a földön nem található fel az örök boldogság, még távolról sem, vagyis **az akarat a földi életben nem éri el célját, hanem csak a halál után.**

Összegezve: **az ember nem földi életében éri el célját, hanem csak halála után.** Ezokból a földi élet csupán előkészület ahhoz, hogy halálunk után az Istenben elérjük végső célunkat.

Ellenvetések.

433. Hogy az ember halála után, a másvilágon éri el célját, ez ellen számos ellenvetést tesznek. A szocializmus ellenvetésével az erkölcsbölcseletben fogunk foglalkozni. Mindazon ellenvetésekre, amelyek a földi életbe helyezik a végső célt s azt mondják, hogy az ember a halállal megsemmisül, ez a feleletünk:

Másvilági cél nélkül fölösleges tengődnünk itt a földön; sőt legokosabban tenné az ember, ha az élvezetek poharát fenékiig ürítené és ha már megcsömörlött, vagy a földi élvezetek további kihasználására már képtelen, elemésztené önmagát, legalább nem kellene küzdenie, fáradnia és nyavalyognia. Másvilági cél nélkül érthetetlen talány az ember, mert oly vágyat hord keblében, amelyet sohasem képes kielégíteni. Így az emberben oly lényünk lenne, aki a természetének megfelelőt sohasem érhetné el: az ember, a világ legtökéletesebb lénye élő ellentmondás lenne. Sőt másvilági cél nélkül pl. a nevelés és tanulás még jobban felföldi az ember nyomorúságos helyzetét és vigasztalan állapotát, ami által a kétségbeesésbe kergeti őt s az ember már itt a földön megízlelné a pokol minden gyötrelmét.

434. Két ellenvetésről külön megemlékezünk, mert ezek tetszetőseknek látszanak. E két ellenvetésről levetjük a ruhát, hogy lássuk, mit takarnak.

a) Az első ellenvetés azt mondja, hogy erényesség a mi végső célunk Istenre való tekintet nélkül, mert ez az ellenvetés nem ismer Istent, legfőljebb *Kant*-tal a gyakorlati ész posztulátumának mondja.

Cáfolat. Az erény nagyon szép dolog, annyira, hogy a komoly erkölcsbölcselek mindnyájan az erényt mondják a legnagyobb földi jónak. Már az ókori bölcs is el volt ragadtatva az erény szépségétől és felkiáltott: ha valaki ismerné az erény szépségét, ez csodálatosan megragadná őt és követné azt. Cicero

pedig azt mondotta, hogy egyedül az erény teszi boldoggá az embert. (Virtus sola vitam efficit beatam.) És mégis nem az erény az ember végső célja. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy pusztán az erény kedvéért még senki sem lett jó, annál kevésbbé jobb, hiszen az erény nem cél, hanem csak eszköz nála magasabb jó megszerzéséhez. Az erényesség célja a földi boldogságnak, a földi életnek, de nem végső célja. Tehát az erényesség csak közbeeső cél, vagyis eszköz, amellyel magasabb jót kell elérnünk. Az erényesség nem végső cél és nem is lehet az. Az erényesség folytonos küzdelmet és fáradalmat kíván és még akkor is, amikor már bírjuk azt. Az ember pedig megnyugodni akar küzdelmei és szenvedései után s biztos tudatában akar lenni annak, hogy a jót, amelyet nagy fáradsággal megszerzett, sohasem veszítheti el többé. Márpedig az erényességet teljesen elveszíthetjük, ha gyakorlásában csak kissé is lankadunk. Végül az erényesség azért sem lehet végső célja az embernek, mert a végső célnak rajtunk kívül reális valaminek kell lennie; az erényesség pedig akaratunknak csak tartós készsége és hajlama s ez bennünk van.

b) Mások, különösen az ú. n. *független morál* hívei azt mondják, hogy a végső cél: jóknak kell lennünk. És az okadatlás? Mert kell. Mit szólnunk ehhez az *abszolút „kell”*-hez?

Cáfolat. Ez szintén nem végső cél és nem is zsinórmértéke cselekedeteinknek, mert ilyesmi nincsen. Az, ami nincs, nem lehet zsinórmérték vagy végső cél. Az abszolút „kell” pusztán valami hangzás, mint pl. az állatok hangja, amelynek önmagán kívül semmi jelentése nincs. Az abszolút „kell” éppen úgy agyréme vagy rögeszméje az ú. n. felvilágosultaknak és szabadgondolkodóknak, mint a boszorkány vagy kísértet az ostobáknak. A tapasztalat szerint a független erkölcs hívei még az abszolút „kell”-től is függetlenítik magukat és úgy cselekszenek, amint szájuk ízének megfelelően.

E cáfolatok egyúttal közvetett bizonyítékai a katekizmus első kérdésére adott feleletnek: **azért vagyunk a világon, hogy az Istent megismerjük, Őt szeressük, Neki szolgáljunk s ezáltal üdvözlünk, vagyis halálunk után örökre boldogok legyünk.** Igaza van Szent Ágostonnak: **Nyugtalan a mi szívünk, míg meg nem nyugszik Benned, Istenünk.** Tehát **a lélektannak utolsó szava az Isten, mint az ember végső célja és boldogsága.**

Mindent Isten nagyobb dicsőségére.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A számok a paragrafusokat jelzik, és amelyik szám mellett ez a szó van zárójelben: oldal, az oldalszámot jelent.

- Abstractio 244
- Abszolút indeterminizmus 334
- „kell” 433 b
- Aggodalom 174 d
- Agrammatizmus 290
- Agy mint a belső érzék szerve 97
- Agytan 227
- Akarat 211, 310
- és a többi tehetség 348—350
- és boldogság 341
- és értelem közötti elsőbbség 321—323
- Akarat és értelem különbözősége 315
- Akarat és készség 351
- Akarati erények 357
- figyelem 308 b
- gerjedelmek 359—360
- Akarat mint befolyásolható tehetség 334
- Akarat mint szellemi tehetség 312—315
- Akarat mint tehetség 330
- mint természet 330
- szabadsága 327—332
- szabadságának határai 341—342
- — oka 331
- Akarat tárgya 316—320
- — mint eszköz 342
- Akarás 211
- Aktív mozgásérzet 62 a
- Aktualizmus 371
- Alapelvek megismerési készsége 358 a
- Alaphang 81
- Alapszínek 90
- Alkalmazás 7 (oldal)
- Alkalmazkodás 93 b
- Alkoholmérgezés 399 a
- Alkotó képzelő tehetség 128
- Alvajárás 140
- Alvás 139
- Anyágcseré 6
- Anyagelvű determinizmus 335 a
- monizmus 393 a
- Anyagelvűség 225, 226, 251, 314, 381
- Appercepció 269—271
- lefolyása 271
- Appetitus innatus 147
- naturalis 147
- Applicatio 7 (oldal)
- Aquinói Szent Tamás 5 (oldal), 250
- Aristippos 225
- Aristoteles 5 (oldal), 51 a, 250, 410
- Aromatikus szag 73
- Assimilatio 1, 6
- Associatio 302 b
- Assoziations psychologie 220, 251
- Atwater 395
- Automatikus mozgás 20 d
- (Szent) Agoston 253
- Álom 139—140
- Álomfejtők 140
- Álomkép 140
- Általános gyakorlati rész 267
- Általánosító képzelő tehetség 128
- Átfogó emlékezet 123
- Áthasonítás 1, 6
- Átható szag 73
- Átöröklés 411—414
- Bacon (Verulámi) 225
- Bain Al. 176
- Balzsamos szag 73
- Bambaság 398 e
- Barátság 193
- Barátságos kedély 200
- Bátorság 174 b
- Befogadó értelem 248
- és tevékeny értelem 248
- Beleegyezés 343
- Belső érzetek 45 a
- érzék 94—97
- — és érzéki tudat 99
- — szerve 97
- érzés 52
- érzőideg 20 e
- figyelem 306
- Bergson Henrik 256

- Berkeley 393 b
 Beszéd 214 a, 287—292
 — felosztása 297
 Beszédhang 77 c
 Beszéd keletkezése 293—296
 Betegség 65 d
 Betű 297
 Betűírás 297
 Blavatskyné 256
 Bognár Cecil 189
 Boldogság 341
 Donald L. 255
 Bonetty 255
 Borzalom 173 d
 Bölcséleti lélektan 8 (oldal)
 Bölcsesség 358 a
 Búbánat 173 f
 Búskomorság 173 f, 399 a
 Búsulás 173 f
- Cathrein V. 196
 Centrifugális ideg 18
 Centripetális ideg 18
 Cerebrális-spirális idegrendszer 19 b
 Classificatio 7 (oldal)
 Comte A. 225
 Condillac I. 225
 Concensus 343
 Consilium 343
 Corti-féle szerv 78
- Csalódás 135, 136
 Csiga 78
 Csiklandozás 51 g
 Csont 4 b
 Csontenyv 4 b γ
 Csontföld 4 b γ
 Csontszövet 4 b γ
 Csüggedés 174 c
 Csüggedtség 174 d
- Darwinizmus 422
 Deliberatio 343
 Demokritos 225
 Dendrit 17
 Descartes 4 (oldal), 176, 253, 260, 369, 395
 Descriptio 6 (oldal)
 Determinizmus 334
 Differenciális lélektan 8 (oldal)
 Dilthey W. 189
 Dissimilatio 8
 Dobhártya 78
 Drozdy Gyula 189
 Du Bois Raymond 314, 381, 422
 Duhajkodás 201
 Duplicitási elmélet 92 c
 Düh 174 e
- Ebbinghaus 220, 371
 Egybefoglaló tanulási mód 305 b
 Egyensúlyérzet 63
 Egyetemes jó 341
 Egyházszeretet 193
 Egyszavú mondatok 291
 Egyszerű színek 90
 Electio 343
 Elkeseredés 174 e
 Elkomorodás 173 f
 Ellenkezés szabadsága 325 c
 Ellentmondás szabadsága 325 a
 Elméleti ész 267
 Előcsarnok 78
 Előszó 3 (oldal)
 Elpirulás 174 d
 Elvonatkoztatás 244
 Ember 391
 — életelve 15, 208
 — életelveinek száma 362—363
 — érzéki élete 16
 Emberi lélek származása 405
 — test fölépítése 3—4
 Ember meghatározása 397
 — célja 424—428, 429—430, 432 b
 Emberiség mint egy faj 415—417
 — származása 418—421
 Ember mint eszes lény 265
 — — Isten teremtménye 421
 — származása 404
 — szellemi élete 209—211
 — tenyésző élettevékenységei 5
 Emésztés 7
 Emlékezet 119—124, 230, 298—304
 — erőssége 303 b
 — hűsége 303 c
 — tulajdonságai 303
 Empirista elmélet 117 b, 118
 Empirizmus 219, 376 a
 Energia megmaradásának elve 338
 Enyhe szag 73
 Epe 7
 Epésség 174 e
 Epés vérmérséklet 205 c
 Epikurus 225
 Erény 357
 Erényesség szeretete 193
 Erjedő szag 73
 Erkölcshölcsület 7 (oldal)
 Erkölcsei erények 358 b
 — érzelem 188, 192 b, 360
 Erőérzet 62 c
 Erős emlékezet 123
 Erősség 358 b
 Erős szag 73
 Esprit 268
 Eszközök használata 345
 Eszmetan 250
 Eszmetársítás 302 b

Eszmény 132
 Esztétikai érzelmek 192 b
 Etikai determinizmus 335 d
 Euphoria 66
 Édes 68
 Égett szag 73
 Egés 60
 Éhség 65 a
 Éles ész 268
 Életérzetek 45 a, 64—66
 Élmény 189—190
 — és munkaiskola 189
 Élvezet 173 e, 346
 „En” keletkezése 278
 — tulajdonságai 277
 Érhártya 87
 Érintési érzék 47
 Értelem 211, 265
 — első tárgya 231—236
 — és agy 227—230
 — — készség 352
 — mint emlékezet 298
 — — szellemi tehetség 223—224, 226
 Értelmi elmélet 162 b
 — emlékezet 301 b
 — erények 358 a
 — érzelmek 192 b
 — megismerés 230
 Értelem mint gondolkodási képesség 263
 Értelem tárgya 240—243, 244
 — tevékenységének anyaga 237—239
 Értés 211
 Érzelem 178—184, 359
 — célja 182
 — és akarat 183
 — felosztása 191—193
 — fontossága 184
 — származása 173, 180
 — székhelye 194—198
 — tárgya 181
 Érzelmi tehetség nincs 196, 359, 376 c
 Érzet 32—38
 Érzetek felosztása 45
 — meghatározó alapja 35
 — mérése 39—43
 — székhelye 44
 Érzet mint lelki tevékenység 38
 — — lélektani folyamat 36
 Érzék 27
 Érzékelés 32
 Érzékfölötti fogalmak 216
 — ismeretek 216—218, 222
 Érzéki emlékezet 119, 120
 — — tárgya 121

Érzéki emlékező tehetség 119, 298
 — érzelem 192 a
 — és szellemi emlékezet közötti különbség 299
 — érzetek 45 b
 Érzékelviség 219, 251
 Érzéki megismerés 25, 26
 — — és érzéki vágyódás 155
 — — fogalma 26
 — — keletkezése 27, 29
 — — meghatározó alapja 35, 37
 — — tárgya 26
 — — testi elváltozással jár 30
 — megismerő tehetség 25
 — öröm 202
 Érzékiség 193
 Érzéki tehetségek és készség 353
 — tudat 98—99, 276 a
 — — és belső érzék 99, 276 a
 — — vágyódás 151, 157
 — — nem szabad 156
 — — származása 154
 — — tárgya 152
 — — vágyó tehetség 152—156
 — — — szerve 198
 Érzéklet 20 d, 32
 Érzékszervek 27—29
 — gondozása 29
 Érzés 32, 52
 Érző ideg 18, 20
 Ész 265
 — célja 266 b
 Észelviség 376 b
 Észrevezés 32
 Észrevétel 32
 Észrevételi csatlódás 135
 Éterikus szag 73
 Étvágó 65 a
 Étvágytalanság 65 a
 Fajfenntartási ösztön 163 c
 Faj fogalma 415
 Fajnemesítés 423—425
 Fajdalom 173 f
 Fájdalomérzék 47
 Fájdalomészrevezés 59—60
 Fájdalompontok 59
 Fáradtság 65 c
 Fechner 39, 40
 — -féle törvény 40
 Fehér 90
 Fehértest 12
 Fejlődés 13
 Fekete 90
 Feldaraboló tanulás 305 a
 Feledés 306
 Felelősség szeretete 193
 Feleség szeretete 193
 Felhang 85

- Felújító tehetség 119, 300
 Felületes kedély 200
 Felületi idegrendszer 19 b α
 Félelem 174 d
 Féltékenység 173 a
 Fichte 334, 393 b
 Figyelem 230, 307—309
 — és öntudat 309
 Fiziológiai idő 41
 — nullapont 55
 Fogalomalkotás 244—249
 Fogalomalkotáshoz szükséges tényezők 247
 Fogalomalkotásról vélemények 250
 Fogalom és beszéd 292
 Fonálszövet 4
 Fösvénység 193
 Frakcionáló tanulás 305
 Freud Zs. 286
 Fruitio 346
 Functionális asszimiláció 6
 Független morál 434 b
 Fül 32, 78
 Fülviz 78
 Fűszerszag 73

 Gagyogás 290
 Gall Ferenc 227
 Generationismus 409
 Genetikus elmélet 117 c, 118
 Genie 268
 Gesztikuláció 297 b
 Geyser J. 196
 Gépies emlékezet 301 a
 Gioberti 252
 Globális tanulás 305
 Goldscheider 51 c
 Gondolat 215
 Gondolkodás 215
 — és beszéd 292
 Gögicselés 290

 Gyakorlati ész 267
 Gyakorló szabadság 325 a
 Gyantaszag 73
 Gyermeklélektan 8 (oldal)
 Gyermekszeret 193
 Gyomornedv 7
 Gyöngye emlékezet 123
 Gyönyör 173 e
 Gyönyörködtetés 173 e
 Gyűlölet 173 b
 Gyümölcsszag 73

 Habrich L. 196
 Häckel Ernő 3, 422
 Hagymaszag 73
 Hajlam 177
 Haladás 214 b

 Halál 431—433
 Hallás 76—78
 Hallási érzetek 45 b
 Hallucinatio 135, 137
 Hamilton 260, 285
 Hang erőssége 80
 Hangérzet 76
 Hangintervallum 82
 Hangköz 82
 Hanglátás 138
 Hang magassága 81
 — minősége 86
 Hangok fő sajátosságai 79
 Hang relatív magassága 82
 Hangskála 82
 Hang színezete 85
 Harag 174 e, 175
 Harmadik vérkör 11 c
 Hartmann E. 285
 Hasnyál 7
 Hasnyálmirigy 7
 Hazaszeretet 193
 Hámszövet 4 a
 Házassági tanácsadó állomások 423 a
 — tilalmak 423 c
 Házasulandók megvizsgálása 423 b
 Helmholtz 92 a, 93 a, 117 b
 Helyemlékezet 123
 Helyes szemlélet 134
 Helytelen szemlélet 134
 Helyzetérzet 62 b
 Henning H. 73
 Herbert 270
 Hering-féle elmélet 57 b, 92 b, 93 a
 Hideglakatosság 399 c
 Hidegpontok 57
 Hieroglyphírás 297
 Hipnotiseur 141
 Hipnotizálás 141
 Hipnotizálni nem szabad 146
 Hipnotizmus 141
 Hirtelen harag 174 e
 Hisztéria 400 c
 Hobbes T. 225
 Hőérzet keletkezése 57
 Hőérzék 47
 Hőészrevevés 53—58
 Huet Péter 255
 Hume D. 176, 220, 260
 Hü emlékezet 123
 Hypochondria 399 a

 Ideál 132
 Ideg 18
 Idegcella 17
 Idegesség 400 b
 Idegfonál 17
 Ideghártya 87

- Idegrendszer 17
 Idegrost 17
 Idegszövet 4 d
 Ideológia 250
 Időképzet 118
 Igazságosság 57 b
 Igézet 141—146
 Igézés 141
 Igéző 141
 Ijedtség 174 d
 Illúzió 135, 136
 Indulat 174 e
 Indulatosság 174 b
 Infinitívusos beszéd 291
 Inger 30—31
 — fogalma 30
 Ingeridő 41
 Inger különbségi küszöbe 31
 Ingerküszöb 31
 Ingermagasság 31
 Inger mint fizikai folyamat 36
 Inhártya 87
 Interiection-elmélet 295
 Intuicionizmus 256
 Írásbeszéd 297
 Irigység 173 f
 Irtózat 173 d
 Istenszeretet 193
 Ítélet 257—261
 — és befogadó értelem 259
 — mint egységes művelet 258
 — — értelmi tevékenység 260
 — nem akaratú tény 260 γ
 Ítéleti tevékenység fejlődése 261
 Ivjárat 78
 Izézet 67
 Izézetek felosztása 68
 Izlés 67—71
 Izlési érzetek 45 b
 Izlésnél törvényszerűségek 69
 Izom 4 c
 Izomérzetek 45 a
 Izomszövet 4 c
 James W. 371
 Jelbeszéd 297
 Jodl 371
 Jogérzelem 188, 360
 Joung Th. 92 a
 — — Helmholtz-féle elmélet 92 a
 Jókedv 201
 Jólézés 52
 Kalapácsontocská 78
 Kant 6 (oldal), 117 a, 118, 196, 253,
 333, 357, 372, 376 c, 434 a
 Kapzsiság 193
 Káprázat 135, 137—138
 Kedély 199—202
 Kedélytelenség 399 c
 Kellemes szag 73
 Kellemetlen szag 73
 Kengyelcsontocská 78
 Keserű 68
 Keverékszín 90
 Kék 90
 Képirás 296
 Képzélet 127—133
 — és értelem 131
 Képzéleti kép 127
 Képzeltetés 133
 Képzeltetés 128 c
 Képzeltetés 127
 Képzeltetés 127
 Képzeltetés 127
 Képzeltetés 100—105
 — fogalma 100
 — mint ismeret 100
 — tárgya 105
 Képzeltetés 125—126, 302 b
 — törvényei 126
 Készségek 351—359
 Készségbeesés 174 c
 Kiegyezés 173 e
 Kiesow 70
 Kinesztétikus érzetek 61—63
 Kis agy 19 b γ
 Kisérlet 110
 Kísérleti lélektan 8 (oldal), 43
 Kis vérkör 11 b
 Kivánság 173 c
 Kombináló tevékenység 129 b
 Kontraszt 56
 Korlátolt emlékezet 123
 Kornis Gyula 196
 Kozmák szag 73
 Kölcsönhatás elmélete 395
 Könnyű emlékezet 123
 Kötőszövet 4 b «
 Következtetés 262—268
 — es befogadó értelem 263
 — mint egységes művelet 264
 — — értelmi tevékenység 263
 Közép agy 19 b γ
 Középponti érzék 94
 — idegrendszer 19 b
 Közérzet 66
 Közvetett tudat 274 b
 Közvetlen tudat 274 a
 Kries-féle elmélet 92 c, 93 e
 Külső érző ideg 20 e
 — figyelem 307
 — idegrendszer 19 b «
 — tapintás 52
 Küzdő szenvedélyek 171 b, 174—176
 — — célja 174
 Lamennais 255
 Lapszövet 4
 Lassú emlékezet 123

- Lazarus 270
 Lángész 268
 Látás 87—89
 Látási érzetek 45 b
 Lehetséges értelem 245
 Lehmen A. 196
 Leibniz 196, 253, 270, 286, 393 b
 Leírás 7 (oldal)
 Leiró ítéletek 260 c
 Lelki betegségek 398—400
 Leukippos 225
 Levertség 173 f
 Lewes 286
 Lélekzés 9
 Lélek 8 (oldal), 9 (oldal), 210, 361, 363, 377—380
 — egyesülése a testtel 387—391
 — független az anyagtól 378
 — halhatatlansága 383—386
 — mint az ember életelve 363
 — — — lényeges alakja 387—391, 396
 — — állomány 369
 — — egyszerű állomány 379, 382
 — — Isten teremtménye 405, 410
 — — oszthatatlan állomány 379
 — — önlétű lény 380
 — — szellem 377—380, 382
 — nem anvag 377
 — székhelye 402
 Lélektan felosztása 8 (oldal)
 — fogalma 5 (oldal)
 — kiindulási pontja 7 (oldal)
 — különböző meghatározásai 5—6 (oldal)
 — megismerési útja 7 (oldal)
 — rokonsága a logikával 7 (oldal)
 — — az erkölcsbölcselettel 7 (oldal)
 Lélekvándorlás 407
 Létrehozási elmélet 409
 Libertas contradictionis 325 a
 — contrarietatis 325 c
 — exercitii 325 a
 — specificationis 325 b
 Linné 73
 Locke 225
 Logika 7 (oldal)
 Logikai érzelmek 192 b
 Lombroso 336
 Lotze 117 c, 395
 Lucretius Carus 225
 Lüktető fájdalom 60

 Mach Ernő 220
 Magába zárkózott kedély 200
 Magyarázó ítélet 261 d
 Malebranche 252, 394
 Manes 366
 Mani 366
 Mania 399 b
 Manicheizmus 366
 Materialista determinizmus 335 a
 Materializmus 223, 225, 226, 251, 295, 314, 370, 376 a
 Maudsley 286
 Mechanikai emlékezet 301 a
 Meddőítés 423—425
 Médium 141, 401
 Megdőbbenés 174 d
 Megfontolás 343
 Meghatározó tevékenység 129 c
 Megismerés fogalma 22, 23
 Megismerési ítéletek 261 a
 Megismerés meghatározó alapja 23
 — mint tökéletesség 24
 Megismerésről általában 22—25
 Megismert megismerőben van 24
 Megnevezési ítéletek 261 b
 Megrémülés 174 d
 Melegpontok 57
 Mellekhang 85
 Memória 119
 Mendel-féle törvények 411
 Mendelssohn M. 196, 376 c
 Mercier G. J. 196
 Merészség 174 b
 Mester János 189
 Mesterséges emlékezet 301 c
 Metafizikai determinizmus 335 b
 Metszés 60
 Méla vérmérséklet 205 b
 Mély ész 268
 Mély kedély 200
 Mérsékelt indeterminizmus 334
 Mértékletesség 358 b
 Mnemotechnika 126, 301 c
 Mondatszavak 291
 Monera 3
 Monizmus 367, 393
 Morfológiai asszimiláció 6
 Mosusz szag 73
 Motorikus ideg 18
 Mozgató ideg 18, 20
 Mozgásérzet 62 a
 Müller G. E. 92 d
 Müller J. 117 a
 Müller Max 239

 Nagy agy 19 b γ
 — vérkör 11 a
 Nativista elmélet 117 a, 118
 Negyedik vérkör 11 d
 Nemi ösztön 163 c
 Neuraszténia 400 b
 Neurit 17
 Neurofibrillum 17
 Névemlékezet 123

Normál-á 81
Növekedés 13

Nyálkás vérmérséklet 205
Nyelv 32, 70
Nyelvtantálanság 290
Nyelvváltozás törvényei 296
Nyolcad 82
Nyomási érzék 47
— testecskék 49

Oehrwall 70
Okkultizmus 401
Okosság 358 b
Oktáv 82
Olivi Péter 365
Ontologizmus 252
Origenes 406
Orr 32, 75
Oszályozás 7 (oldal)

Öffenntartási ösztön 163 a
Önkéntes emlékezet 122, 302 a
— figyelem 308 b
Önkénytelen emlékezet 122, 302 b
— figyelem 308 a
Öntudat 275 b, 276
— fejlődése 279—281
Önvédelmi ösztön 163 b
Önzetlen szeretet 173 a
Önző szeretet 173 a
Öröm 173 e, 202
Összekötő ideg 18
Ösztön 157—161
— felosztása 163
— mint faji jelleg az állatoknál 160
Ösztönről elméletek 162
Örültség 399 d

Panteista monizmus 393 c
Panteizmus 367, 408
Passzív mozgásérzet 62 a
Patoléléktan 8 (oldal)
Paulsen F. 220, 371
Perceptio 269
Peripherikus idegrendszer 19 b “
Pesch 196
Phantasia 128 c
Phantasmagoria 133
Phonografica 297
Phrenologia 227
Plato 253, 365, 395, 406
Pohlmann 303 a
Porcszövet 4 b “
Posthipnotikus jelenségek 144
Pozitivizmus 219, 225, 251, 376 a
Praeexiscianizmus 406
Protoplazma 3
Pszicho-fizikai parallelizmus 396
— — törvény 40

Pszichológiai determinizmus 335 c
— dualizmus 394
Pupilla 87
Purkinje 93 e
Purkinje-féle tűnemény 93 e

Ranke 228
Rationalismus 374 b
Ratio practica particularis 267
— — universalis 267
Reakció idő 41
Reflex-elmélet 162 a
— mozgás 20 d
Remény 174 a
Reminiscentia 122
Reproduktív képzelő tehetség 128
Resant Annie 256
Retina 87
Részegség 400 a
Részleges gyakorlati ész 267
Részvét 173 f
Révület 401
Ribot 176, 411
Rosmini 253, 409
Rosszulérzés 52
Rothadó szag 73
Rögeszme 399 b
Rubner 396

Sarkalatos erények 358 b
Savanyú 68
Sárga 90
Sárgafolt 87
Sárgaság 7
Sejt 3
Sejtközéppont 3
Sejtmag 3
Sematizáló képzelő tehetség 128
Semleges pont 55
Sensibilis ideg 20 e
Sensitiv ideg 20 e
Sensorikus ideg 18
Sensualismus 219, 251, 376 a
Sensus communis 94
Somnambulizmus 140
Sós 68
Specifikáló szabadság 325 b
Spiritizmus 401
Statisztika 337
Steinthal 270
Sterilisatio 423—425
Stöckl A. 196
Sugalmazás 143
Suggestio 143
Sulzer J. G. 196
Súlyérzet 62 c

Szabadakarat és nevelés 339
Szabadság alanya 331
— fogalma 324, 326

Szabadság lényege 326
 Szagérzet 72
 Szaglás 72—75
 Szaglási érzetek 45 b
 Szaglásnál törvényszerűségek 73
 Szaporodás 14
 Szaruhártya 87
 Számemlékezet 123
 Szellem 7 (oldal), 210, 268
 Szellemi emlékező tehetség 298
 — érzelem 192 a
 — élet 9 (oldal)
 — megismerés 25, 211, 212—215
 — alapja 237
 — megismerő tehetség 25
 — monizmus 393 b
 — tudat 276 b
 — — mint értelem 276 b
 — vágyódás 151, 211, 310—311
 Szem 32, 87
 Szembogár 87
 Személyes méltóság szeretete 193
 Szemlencse 87
 Szemlélet 106—111
 — mint a tudás kiinduló pontja 109
 Szemlélés 107
 Szemnedv 87
 Szenvedélyek 164—170
 — és akarat 166—169
 — felosztása 171—172
 — fontossága 165
 — hatása 170
 Szezelem 173 a
 Szeretet 173 a
 Szesélyesség 199
 Szédülés 63
 Szégyenérzet 174 d
 Szégyenlösség 174 d
 Szépérzelem 188, 360
 Szétesés 8
 Szétkülönítő tevékenység 129 a
 Szimpatikus idegrendszer 19 a
 Szinelméletek 92
 Színes hallás 138
 Színérzet 90—92
 Színképrázat 138
 Szinkontraszt 93 a
 Színvaktság 93 c
 Szív 199
 Szívárványhártya 87
 Szokás 355, 356
 Szomjúság 65 b
 Szomorú kedély 200
 Szomorúság 173 f
 Szóbeszéd 297
 Szóemlékezet 123
 Szövet 4
 Szubkortikális középpont 19 b
 Szűrés 60

Született gonosztevő-elmélet 336
 Szülők szeretete 193
 Synaesthesia 138

Tanulási képesség 303 a
 Tanulás mikéntje 303
 Tapasztalatelviség 219
 Tapasztalati lélektan 8 (oldal)
 Tapintás 46—52
 Tapintási érzetek 45 b
 — érzék 47
 Tapintásnál különös jelenségek 51
 — törvényszerűségek 48
 Tapintási testecskék 49
 Támasztó szövet 4 b
 Táplálék 6
 Táplálkozás 6—8
 Tárgelemlekezet 123
 Társadalmi érzelem 188
 — lélektan 8 (oldal)
 Társítási lélektan 220, 221, 251,
 260 b
 Temperamentum 203
 — cholericum 205 c
 — melancholicum 205 b
 — phlegmaticum 205 d
 — sanguinum 205 a
 Tenyésző élettevékenységek fogal-
 ma 1, 5
 Teozofizmus 256, 401
 Természetes törekvés 147, 157
 Tertullianus 409
 Testes szövet 4
 Testi érzetek 45 a
 Testi fájdalom 173 f
 Test részei 32
 Tetens 196, 379 c
 Tevékeny értelem 246
 Tér fogalma 116
 Térképzet 112—117
 Térképre elméletek 117
 Titschener 369
 Tökéletlen közvetett tudat 275 b
 — tudat 275 b
 Tökéletlen közvetett tudat 275 a
 Törekvő szenvedélyek 171 a, 173
 Tradicionalizmus 255, 292
 Traducionizmus 409
 Trance 401
 Tréfa 268
 Tudat 272—278
 — mint megismerés és tevékeny-
 ség 273
 Tudattalan 282—285
 Tudomány 214 c, 357 a
 Tudományosság szeretete 193
 Tulajdonképeni hang 77 a
 Tüdő 9

- Undorító szag 73
 Usus 345
 Utókép 93 d

 Ülőcsontocska 78
 Útés 60
 Üvegtest 87

 Vakbél 7
 Vakfolt 87
 Vakmerőség 174 b
 Vallás 185
 Vallásos érzelem 185—188, 192 b,
 360
 — kedély 200
 Vastagbél 7
 Vágás 60
 Vágy 173 c
 Vagyódás 147—151
 — és ismeret 149
 — tárgya 150
 Választás 343
 Velünk született eszmék 253
 Végbél 7
 Vékonybél 7
 Vér 12
 Vérkeringés 10—12
 Vérmes vérmeiséklet 205 a

 Vérmérséklet 203—207
 Vérnedv 12
 Vérsejt 12
 Vidám kedély 200
 Virágszag 73
 Visszaemlékezés 122
 Visszaidéző és megtartó emlékezet
 300
 — képzelő tehetség 128
 — tehetség 119, 300
 — — tárgya 121
 Visszatetsző szag 73
 Viszketés 60
 Vörös 90
 Vörössejt 12

 Weber E. H. 39, 40, 51 f
 — -féle törvények 40
 — — Goldscheider-féle elmélet 57 a
 Wolf Christian 39
 Wundt 6 (oldal), 41, 117 c, 371

 Zavaros emlékezet 123
 Zborovszky Ferenc 196
 Zenei hang 77 a
 Ziehen 220
 Zörej 77 b
 Zwaardemaker 73

Tartalomjegyzék.

Előszó — — — — —	3
Mi a lélektan? — — — — —	5
A lélektan viszonya más tudományokhoz — — — — —	6
Hogyan osztjuk fel a lélektant? — — — — —	8

Első rész.

Az ember tenyésző élete.

Miben áll az ember tenyésző élete? — — — — —	11
Milyen az emberi test fölépítése? — — — — —	12
Az ember tenyésző életjelenségei — — — — —	13
a) Táplálkozás — — — — —	13
b) Lélekzés — — — — —	15
c) Vérkeringés — — — — —	15
d) Növekedés — — — — —	16
e) Szaporodás — — — — —	16
Van-e az embernek ételelve? — — — — —	17

Második rész.

Az ember érzéki élete — — — — —	18
Az idegrendszer — — — — —	18

Első szakasz.

Az érzéki megismerés.

A megismerésről általában — — — — —	21
Az érzéki megismerés — — — — —	23

Első fejezet.

Külső érzékek.

Az érzékszervek — — — — —	23
Az inger — — — — —	25
Az érzet — — — — —	25
Lehet-e mérnünk az érzeteket? — — — — —	28
Hol van az érzet székhelye? — — — — —	31
Hogyan osztjuk fel az érzeteket? — — — — —	32

I.

Tapintás.

A tapintásról általában — — — — —	32
A hőészrevezés — — — — —	36

Második fejezet.**Szenvedélyek.**

A szenvedélyekről általában	— — — — —	84
A szenvedélyek felosztása	— — — — —	88
a) Törekvő szenvedélyek	— — — — —	89
b) Küzdő szenvedélyek	— — — — —	92
A hajlam	— — — — —	95

Harmadik fejezet.**Érzelmek.**

Az érzelmekről általában	— — — — —	95
Van-e vallásos érzelem?	— — — — —	100
Az élmény	— — — — —	102
Az érzelmek felosztása	— — — — —	103
Hol van az érzelmek székhelye?	— — — — —	106
A kedély	— — — — —	109
A vérmérséklet	— — — — —	110
Az ember életelve	— — — — —	113

Harmadik rész.

Az ember szellemi élete	— — — — —	113
-------------------------	-----------	-----

Első szakasz.**Szellemi megismerés.**

Van-e az embernek szellemi megismerése?	— — — — —	114
Vannak-e érzékfölötti ismereteink?	— — — — —	117
Ellenvetések	— — — — —	118
Szellemi tehetség-e az értelem?	— — — — —	120
Ellenvetések	— — — — —	121
Milyen viszony van az értelem és az agy között?	— — — — —	122

Első fejezet.**Az értelmi megismerés.**

Mi az értelem első tárgya?	— — — — —	125
Honnan kapja az értelem tevékenységéhez az anyagot?	— — — — —	127
Mi értelmi megismerésünknek a tulajdonképeni tárgya?	— — — — —	129
Hogyan kapjuk a fogalmakat?	— — — — —	131
Más vélemények a fogalomalkotásról	— — — — —	136
a) Érzékelviség	— — — — —	136
b) Ontologizmus	— — — — —	137
c) Velünk született eszmék	— — — — —	137
d) Tradicionalizmus	— — — — —	138
Az ítélet	— — — — —	139
A következtetés	— — — — —	142
Az appercepció	— — — — —	145
A tudat	— — — — —	146
Az öntudat fejlődése	— — — — —	150
A tudattalan	— — — — —	151
A beszéd	— — — — —	153
Hogyan keletkezett a beszéd?	— — — — —	156
A beszéd felosztása	— — — — —	157

Második fejezet.**Az emlékezet.**

Az emlékezetéről általában — — — — —	158
Hogyan tanuljunk? — — — — —	161
Feledés — — — — —	162

Harmadik fejezet.

A figyelem — — — — —	163
----------------------	-----

Második szakasz.**A szellemi vágyódás.**

Van-e az embernek az érzéki vágyódástól különböző vágyódása is? —	165
Szellemi tehetség-e az akarat? — — — — —	166
Mi az akarat tárgya? — — — — —	168
Melyik tehetségnek van elsőbbsége: az értelemnek-e, vagy az akaratnak? —	169

Első fejezet.**Az akarat szabadsága.**

A szabadságról általában — — — — —	172
Melyik a szabad tehetség, ha van ilyen az emberben? — — — — —	174
Szabad-e az akarat? — — — — —	175
Ellenvetések — — — — —	178
Meddig terjed az akarat szabadsága? — — — — —	181

Második fejezet.**Az akarat tevékenységei.**

A megfontolás, a beleegyezés, a választás — — — — —	183
Az eszközök használata és az élvezet — — — — —	184
Az akarat és a többi tehetség — — — — —	185
A készségek — — — — —	187
Az akarat gerjedelmek — — — — —	191

Negyedik rész.

A lélek — — — — —	192
-------------------	-----

Első szakasz.**A lélek természete.**

Hány életelve van az embernek? — — — — —	193
Ellenvetések — — — — —	195
Állomány-e (substantia) a lélek? — — — — —	196
Ellenvetések — — — — —	197
Vannak-e a léleknek tehetségei? — — — — —	198
Ellenvetések — — — — —	199
Szellem-e a lélek? — — — — —	200
Ellenvetések — — — — —	202
Halhatatlan-e a lélek? — — — — —	203
Hogyan egyesül a lélek a testtel? — — — — —	205

Téves elméletek — — — — —	207
a) Monizmus — — — — —	207
b) Pszichológiai dualizmus — — — — —	208
c) Kölcsönhatás elmélete — — — — —	208
d) Pszichofizikai parallelizmus — — — — —	209
Mi az ember meghatározása? — — — — —	210
Lelki betegségek — — — — —	211
A lélek székhelye — — — — —	213

Második szakasz.

Az ember származása — — — — —	214
-------------------------------	-----

Első fejezet.

Mely okból lett az ember?

Honnan van az ember? — — — — —	214
Ellenvetések — — — — —	215
Az átöröklés — — — — —	216
Hány fajt alkot az emberiség? — — — — —	222
Honnan van az emberiség? — — — — —	224
Ellenvetések — — — — —	226
Néhány szó a fajnemesítésről — — — — —	227

Második fejezet.

Az ember célja.

Mi az ember célja? — — — — —	232
Halál — — — — —	235
Ellenvetések — — — — —	236

Huszár Győző egyéb művei:

Neveléstan a philosophia perennis alapján. I—III. kötet. Budapest, 1933—1934.

Van-e keresztény neveléstan? Budapest, 1937.

Bölcselet. I. kötet. Logika. Budapest, 1937.

Bölcselet. II. kötet. Megismeréstan. (Ismeretelmélet.) Budapest, 1937.

Bölcselet. III. kötet. Metafizika. I. rész: Általános metafizika. Budapest, 1938.

Bölcselet. IV. kötet. Metafizika. II. rész: Különös metafizika. (Természetbölcselet, kozmológia.) Budapest, 1938.

**Kaphatók: Korda R. T. könyvkereskedésében.
Budapest, VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.**

